

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

АНАНОВА ІВАННА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 159.942/.923

**ОСОБИСТІСНІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВІНИ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник

Ващенко Ірина Володимирівна

доктор психологічних наук, професор

Київ 2015

ЗМІСТ

ВСТУП		5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ		
	ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ ..	13
1.1	Концепт почуття провини як предмет психологічних досліджень	13
1.2	Переживання почуття провини	33
1.3	Аналіз підходів до вивчення переживання почуття провини	64
	Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА ТА ЗМІСТ ЕМПІРИЧНОГО		
	ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ	75
2.1	Організаційна процедура дослідження переживання почуття провини	75
2.2	Створення діагностичного інструментарію для вивчення переживання почуття провини	81
2.3	Обґрунтування методичного інструментарію емпіричного дослідження	112
	Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ		
	ОСОБИСТІСНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ	127
3.1	Аналіз переживання почуття провини як складно-структурованого процесу	127
3.2	Виявлення особистісних характеристик, що визначають схильність до переживання почуття провини	162
3.3	Виявлення типології переживання почуття провини особистістю	174

Висновки до розділу 3	202
ВИСНОВКИ	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	208
ДОДАТКИ	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ППВ – опитувальник «Переживання почуття провини» / показник переживання почуття провини

МІС – Методика дослідження самоствавлення

LSI – опитувальник «Індекс життєвого стилю»

ССП – опитувальник «Стратегії долаючої поведінки»

ДПА – Методика діагностики соціально-психологічної адаптації

ВСТУП

Актуальність дослідження. Динамічність сучасного суспільства, конкуренція, орієнтація на успіх та досягнення ставить перед людиною все більш складні й, почасти, нездійсненні завдання, що сприяє порушенню особистісної цілісності, виникненню адаптивних порушень, розвитку різноманітних деструктивних переживань, провідне місце серед яких займає переживання почуття провини.

Феномен провини є предметом вивчення багатьох наук: філософії, етики, теології, права, та ін. У психології самостійного наукового значення проблема почуття провини набула у психоаналізі (Ф. Александер, Е. Еріксон, М. Кляйн, О. Феніхель, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг та ін.), а згодом розроблялась майже усіма психологічними школами: в межах екзистенціальної (М. Босс, М. Бубер, Дж. Б'юдженталь, Р. Мей, П. Тілліх, В. Франкл, М. Фрідман, І. Ялом та ін.), поведінкової психології (Дж. Ангер, К. Зен-Уоксер, Б. Маєр, О. Маурер, Д. Мошер, Д. Осьюбел, С. Саразон та ін.), когнітивно-поведінкової психотерапії (А. Бек, А. Елліс, Дж. Келлі, Л. Первін, Д. Олівер, Дж. Фріз та ін.).

Вивчення почуття провини здійснюється через розкриття його патогенної природи, пошуку способів надання психологічної допомоги (Дж. Беррі, Дж. Вайсс, А. Васка, А. Джонстон, К. Ковінгтон, П. Колаіззі, Е. Кубані, М. Лукас, Н. Лутвак, В. Міан, М. Міселі, Л. О'Коннор, С. Уотсон, Т. Фучс та ін.) та позитивної ролі у розвитку особистості як «емоції самоусвідомлення» (self-conscious emotion) (Е. Абель, Дж. Байбі, Р. Баумайстер, Г. Доненберг, Г. Кочанська, К. Літ, М. Масколо, А. Стілвелл, Дж. Тенгні, Т. Фергюсон, К. Фішер, М. Хоффман та ін.); як складової моральної сфери особистості, що визначає моральний, соціальний та особистісний розвиток (В. Демиденко, Д. Дружиненко, В. Іванова, Т. Кириліна, Г. Матюшин та ін.); регулятора соціальної взаємодії (А. Алімов, Ю. Гавронова, С. Горнаєва, В. Гриценко, М. Корнілов, О. Короткова, Т. Смотров, А. Чаплигіна та ін.); компонента особистісного рівня (І. Белік, Т. Кириленко, О. Короткова, І. Макогон,

О. Малєєва, О. Манхаєва, О. Саннікова, Л. Софіна та ін.); як стану і риси (П. Адамс, Дж. Байбі, У. Джонс, К. Куглер, З. Куїлес, О. Малєєва, та ін.).

Проте, практично відсутні роботи, в яких досліджується суб'єктивна змістовна сторона переживання почуття провини, його структурно-процесуальні характеристики. Крім того, результати досліджень зарубіжних вчених базуються на емпіричному матеріалі, зібраному в іншому культурному середовищі, що стосується й застосування психодіагностичних методик. Отже, потреби вітчизняної практики надання психологічної допомоги та недосконалість діагностичного інструментарію, який би враховував особливості соціальних умов та національного менталітету зумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження «Особистісні та процесуальні особливості переживання почуття провини».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснювалося в межах науково-дослідних тем факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розвиток цілісної особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (номер державної реєстрації 0114U003481), кафедри психології і педагогіки Київського національного лінгвістичного університету «Етичний персоналізм: теорія та практика вітчизняної парадигми психологічного консультування» (номер державної реєстрації 0109U000431).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол №3 від 20 листопада 2002 р.). Уточнену редакцію теми затверджено на засіданні Вченої ради факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 2 від 24 вересня 2015 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки процесуальної та особистісної організації переживання почуття провини.

Відповідно до мети сформульовано наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень феномену почуття провини та його переживання.
2. Виявити особливості процесу переживання почуття провини.
3. З'ясувати особистісні особливості схильності до переживання почуття провини.
4. Визначити критерії оцінки способів переживання почуття провини та психологічні фактори, котрі визначають його специфіку.
5. Розробити типологію переживання почуття провини особистістю.

Об'єкт дослідження – переживання почуття провини.

Предмет дослідження – процесуальні та особистісні особливості переживання почуття провини.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали: положення про почуття провини, розроблені в межах психодинамічного (Дж. Вайсс, З. Фрейд, К. Хорні та ін.), екзистенціально-гуманістичного (Дж. Б'юдженталь, М. Бубер, Р. Мей, та ін.) та когнітивно-поведінкового (Дж. Ангер, А. Бандура, А. Бек, А. Елліс, Б. Маєр, О. Маурер та ін.) підходів; уявлення про почуття провини як базову емоцію (К. Ізард); як соціально-детерміновану сомооцінну емоцію (К. Баррет, Р. Баумайстер, Дж. Тенгні, Т. Фергюсон, К. Фішер та ін.); як моральне почуття (Б. Братусь, В. Демиденко, В. Іванова, Т. Кириліна, С. Якобсон та ін.); як регулятор соціальних стосунків (С. Горнаєва, В. Гриценко, Є. Ільїн, К. Муздибаєв, Ю. Орлов, Т. Смотров, та ін.); як феномен самосвідомості та самоствалення (С. Пантілеєв, В. Столін та ін.); як фундаментальну рису, що визначає характерологічну структуру (І. Белік, О. Короткова, О. Малєєва, Л. Софіна та ін.); уявлення щодо диференціації провини як стану і риси (І. Белік, У. Джонс, К. Куглер, З. Куїлес, О. Малєєва та ін.); про його деструктивну роль (Дж. Вайсс, А. Кемпінські, О. Короткова, Е. Кубані, Х. Льюїс, Ю. Орлов, К. Хорні та ін.); концепції про природу і сутність емоційних явищ (Г. Бреслав, В. Вілюнас, К. Ізард, Т. Кириленко, Р. Лазарус, Е. Носенко, Р. Плутчик, Я. Рейковський, О. Саннікова та ін.); зміст

категорії переживання в загальній психології та психотерапії (Ф. Василюк, Л. Виготський, Т. Кириленко, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін.); теорія відношень особистості (В. Мясіщев); концепції та теоретичні моделі механізмів психологічного захисту (Г. Келлерман, Р. Плутчик, А. Фрейд та ін.); вчення про долаючу поведінку (Р. Лазарус, С. Фолкман та ін.); фундаментальні положення та основні теоретичні принципи вивчення особистості, її структури і розвитку у вітчизняній психології (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, В. Мясіщев, С. Рубінштейн та ін.); концепція багаторівневої, багатомірної, ієрархічної будови психічних явищ (К. Абульханова, Б. Ломов, В. Ядов та ін.).

Методи дослідження: а) *теоретичні* – аналіз, порівняння, класифікація, синтез, узагальнення та систематизація наукових даних для з'ясування поняттєвого поля інтерпретації почуття провини та його теоретико-методологічної бази; б) *емпіричні* – інтерв'ю, авторська модифікація методики Дембо-Рубінштейн, спрямовані на вивчення процесуальних, якісних та кількісних характеристик переживання почуття провини; психодіагностичні методики – авторська методика дослідження особливостей переживання почуття провини «Переживання почуття провини» (ППВ), опитувальник емоційної нестабільності – врівноваженості (нейротизму) (Г. Айзенк, Г. Вільсон), дослідження самоствалення (МІС) (С. Р. Панталеєв), опитувальник «Індекс життєвого стилю» (LSI) (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Г. Конте), «Стратегії долаючої поведінки» (ССП) (С. Фолкман, Р. Лазарус), тест малюнкової фрустрації (С. Розенцвейг), спрямовані на дослідження особистісних характеристик переживання почуття провини та визначення характеристик особистості, схильної переживати провину; в) *кількісної обробки емпіричних даних* – методи первинної та вторинної обробки, кореляційний (критерії r -Пірсона та ρ -Спірмена) та факторний аналіз, порівняння незалежних груп (на основі критеріїв t -Ст'юдента та U -Манна-Уїтні). Статистичний аналіз здійснювався за допомогою спеціалізованих пакетів прикладних програм для психологічних досліджень («SPSS 13.0», «SPSS 19.0»), що забезпечують

виконання загальноприйнятих одномірних статистик і багатомірних математично-статистичних методів.

Емпірична база дослідження. Дослідження проводилось на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, ВАТ «Київміськбуд», редакцій Радіо «Ера-FM» та телеканалу «112 Україна» протягом 2011–2015 рр. У дослідженні взяло участь 232 особи (130 жінок і 102 чоловіки) віком від 20 до 55 років.

Вибірку стандартизації авторської методики ППВ склали 521 особа (282 жінки та 239 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 36 років), студенти, що навчалися за спеціальностями «психологія» та «філологія», а також спеціалісти різного професійного спрямування: вчителі, будівельники, журналісти, програмісти, економісти, працівники сфери послуг.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

вперше:

- виявлено та проаналізовано площини переживання почуття провини як відображення системи ставлень особистості до іншого, до себе, до власних дій;

- визначено типи переживання почуття провини за критерієм способу його функціонування (переживання);

- розкрито зміст, процесуальні особливості та етапи переживання почуття провини;

- розроблено психологічну модель переживання почуття провини, яка містить процесуальну розгорнутість у кожній з площин переживання, та надає можливість здійснювати діагностику в динаміці через етапи переживання;

конкретизовано зміст поняття «переживання почуття провини» та поняття «неконструктивне переживання почуття провини», яке породжується способом подолання такого переживання, а саме: визначається відсутністю активних дій, спрямованих на виправлення помилок, внаслідок нездатності прийняти провину та її наслідки; активізацією механізмів психологічного захисту та використанням специфічних захисних способів поведінки;

розширено наукові уявлення щодо методології дослідження почуття провини в сучасній психології; спектру особистісних особливостей, що визначають схильність до переживання почуття провини: характеру реагування в ситуації фрустрації, механізмів психологічного захисту, стратегій долаючої поведінки; індикаторів, які диференціюють конструктивні та неконструктивні способи переживання почуття провини.

Практичне значення дослідження полягає в розробці психодіагностичного авторського опитувальника ППВ та в можливості його використання практичними психологами у якості змістовних орієнтирів у процесі вирішення завдань психологічної допомоги, консультування, психокорекції та психотерапії; в діагностичних цілях – для виявлення причин виникнення провини, способів її прийняття та корекції; у процесі профілактики та усунення деструктивних наслідків його переживання у неконструктивний спосіб. Отримані результати будуть корисні у розробці корекційних і тренінгових програм, спрямованих на усвідомлення емоційних проблем та корекцію способів переживання почуття провини.

Результати роботи можуть бути використані при викладанні дисциплін «Психологія особистості», «Загальна психологія», «Основи психотерапії та психологічного консультування», «Психодіагностика», «Практикум з групової психокорекції».

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчальну та науково-методичну роботу Київського національного лінгвістичного університету (акт впровадження № 1746/16-24 від 16 вересня 2011 р.), Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 016/482-1 від 30 березня 2015 р.), Університету сучасних знань (довідка № 48/1 від 24 березня 2015 р.), у діагностичну клінічну практику «Центру психотерапії та медичної психології з відділенням межових станів № 27» Київської міської клінічної психоневрологічної лікарні № 1 (акт впровадження № 1-01/1409 від 11 листопада 2011 р.), у наукову, психодіагностичну,

практичну роботу громадської організації «Психічне здоров'я: об'єднатись, підтримати, допомогти» (довідка № 28/1 від 5 вересня 2015 р.).

Надійність та вірогідність отриманих результатів забезпечено теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень, комплексним використанням методів та надійних психодіагностичних методик, адекватних меті, об'єкту, предмету і завданням дослідження, змістовним якісним і кількісним аналізом з використанням коректних методів математичної статистики для доведення достовірності результатів.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доповідались автором та отримали позитивну оцінку на V Міжнародних психологічних читаннях «Психологія: історія і сучасність» (Харків, 2004); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми психології малих груп» (Київ, 2011), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми екологічної психології (розвиток психологічної теорії і практики в умовах екологічних і соціотехнічних ризиків)» (Київ, 2011); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» (Київ, 2011, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов і культур» (Київ, 2012, 2013, 2014), I Міжнародній науково-практичній конференції «Медична психологія: здобутки, розвиток та перспективи» (Київ, 2012), III Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього» (Одеса, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2015), IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, аспірантів, студентів «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальні виміри» (Сєверодонецьк, 2015).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження відображено у 19 публікаціях, серед них 9 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 1 стаття в іноземному виданні; 2 статті у збірниках матеріалів наукових конференцій, 7 – тези виступів на наукових конференціях та семінарах.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Список використаних джерел містить 343 найменування, з яких 91 англійською, 2– іспанською мовами. Основний зміст роботи викладено на 207 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 345 сторінок. Робота містить 4 таблиці (на 2 сторінках), 19 рисунків (на 10 сторінках) і 13 додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

1.1. Концепт почуття провини як предмет психологічних досліджень

Здійснений нами теоретичний аналіз наукових джерел, з метою оцінки стану вивчення проблеми почуття провини, вказує на виражений інтерес чималої кількості науковців до цього феномену [6-8; 38-45; 63-65; 78-79; 85-88; 99; 101-103; 119-120; 137-139; 142-146; 149-150; 157; 190; 202-204; 207-209; 232-234; 250-252; 254-256; 260-261; 263; 266-267; 269; 271-273; 276-281; 283-291; 293-297; 300-301; 303-315; 317; 320-324; 326-341; 343 та ін.]. Аналіз зазначених наукових праць здійснено для обґрунтування обраної теоретико-методологічної спрямованості дисертаційного дослідження.

Феномен провини не є предметом виключно психології, а перебуває у фокусі уваги багатьох наук: філософії, етики, теології, права, та ін. В межах філософії проблема провини має давню і глибоку історію осмислення (Арістотель, Августин, М. Бердяєв, М. Бубер, М. Гайдеггер, І. Кант, С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, Б. Спіноза, П. Тілліх, К. Ясперс та ін.). В межах етики, релігії та права переважно аналізується «об'єктивний бік» провини, а саме, розглядається оцінка вчинку, який суперечить морально-етичним принципам (етика), заповідям Божим, релігійним постулатам та настановам (теологія), або законодавству (право). В етиці провини розуміється як стан протилежний правоті, який настає після порушення моральної або правової норми. В теології та релігії провини пов'язується з поняттям гріха – проступку, який людина здійснює проти Бога. З точки зору права, насамперед, враховуються соціальні наслідки провини: проступок оцінюється за наслідками та шкодою, які він спричинив; оцінюється як злочин, якщо порушує чітко встановлені закони, за якими живе суспільство.

Психологія ж прагне досягнути не стільки «об'єктивний бік» феномену провини – факт здійснення проступку, як його «суб'єктивну складову»,

представлену, перш за все, емоційним переживанням – почуттям провини, яке виникає внаслідок оцінки своїх дій як таких, що порушують моральну, релігійну або юридичну нормативність.

Аналіз науково-психологічної літератури вказує на виражений інтерес психологів до феномену провини, що зумовило появу великого різноманіття трактувань і концепцій щодо проблематики почуття провини.

Вивчення провини як психологічного феномену бере свій початок в межах психотерапевтичної практики, набуваючи самостійного наукового значення в психоаналізі (А. Адлер, Ф. Александер, Е. Еріксон, М. Кляйн, Е. Нойман, В. Райх, Ф. Тайсон, Р. Тайсон, О. Фенихель, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг та ін.), в екзистенціальній психології та психотерапії (М. Босс, М. Бубер, Дж. Б'юдженталь, Р. Мей, О. Ранк, П. Тілліх, В. Франкл, І. Ялом, та ін.), у гештальттерапії (П. Гудмен, Ф. Перлз, Е. Шапіро, та ін.) та когнітивно-поведінкової психотерапії (А. Бек, Б. Вайнер, К. Дук, А. Елліс, Дж. Келлі, Л. Первін, Д. Олівер, Дж. Фріз та ін.). Практика надання психологічної допомоги звертала дослідників до висвітлення таких аспектів почуття провини, які спричинювали різноманітні порушення психологічного функціонування, що започаткувало традицію дослідження деструктивного аспекту переживання почуття провини.

Саме психоаналіз надає проблемі почуття провини самостійного значення, акцентуючи увагу, перш за все, на розкритті глибинних механізмів формування та функціонування цього переживання. Аналіз наукових джерел показав, що представники психоаналітичного напрямку: 1) розглядали почуття провини як відображення внутрішнього особистісного конфлікту між структурами Его та Суперего, що ґрунтується на витісненій агресії та є внутрішнім еквівалентом покарання [3; 5; 116; 163; 181; 212; 216; 221-223; 225-226; 230-231; 241]; 2) розуміли почуття провини як «моральну тривогу», як структурну складову Суперего, що «виростає» зі страху перед зовнішнім авторитетом і страху пов'язаного з заборонаю на певні форми поведінки [212; 224; 241]; 3) аналізували процес формування здатності переживати провину,

виділяючи механізми, умови та етапи такого формування, описуючи його в цілому наступним чином: провина формується в структурі Суперого за допомогою механізмів інкорпорації та ідентифікації, внаслідок чого настанови і заборони батьків стають власними моральними цензорами і становлять основу совісті [48; 1116; 212; 222-224; 241]; 4) ввели в науковий обіг поняття «невротичної провини», описавши деструктивні аспекти і прояви цього переживання, яке займало значне місце в структурі невротичної реакції та виявлялось в процесі психотерапевтичної практики [216; 222; 230-231].

Традиція розглядати почуття провини в деструктивному плані продовжилась і в межах гештальттерапії, де акцент робився на розкритті джерел і механізмів патогенезу почуття провини. В результаті опрацювання літератури виявлено, що представники гештальт-підходу: 1) розглядали почуття провини як «симптом порушеного злиття» (Ф. Перлз) – прагнення «покарати себе, коли людина бере на себе відповідальність за переривання злиття (єдності з іншим)» [172], який відіграє суттєву роль у невротичній реакції: реагування безпідставною надмірною виною є «спротивом контакту, усвідомленню та диференціації, прилипанням до об'єкту», мета такої реакції – «відновлення порушеного балансу та повернення до злиття» [171-172]; 2) вбачали джерело патологічної провини у хибному переконанні, що «відповідальність передбачає провину», та у відокремленні провини за допомогою механізму проєкції, що «дає тимчасове звільнення від неприємного напруження, але позбавляє особистість Его-функцій контакту, ідентифікації та відповідальності» [171]; 3) розрізняли «нормальну, здорову» і «хворобливу, патологічну» провину [172; 237]. «Здорова провина» розумілась як переживання невідповідності поведінки власним внутрішнім нормам та правилам, що виконує регулятивну функцію у взаємодії з іншими і світом; а «патологічна провина» – як така, що виконує дизінтегруючу функцію, оскільки пов'язана з «стійким, хронічним переживанням власної «поганості», нікчемності, ущербності, малоцінності, переконанням у незаслуженості гарного ставлення з боку інших, в огидності своїх вчинків, яким немає виправдання,

заслуженості суворого покарання» [237]; 4) розглядали почуття провини як елемент диспозиційної представленості в структурі характеру в єдності з образою – як два протилежно спрямовані типи реакцій, що мають одне джерело, спільну функцію і схожий механізм [171-172].

Представники когнітивно-поведінкового напрямку психотерапії акцентували увагу на опосередкованості емоції провини індивідуально сформованими когнітивними семантичними структурами і актуальними когнітивними процесами, виокремили компонент оцінки в переживанні провини, описали детермінанти і механізми функціонування деструктивного почуття провини. На їх думку, почуття провини є: 1) свідомим процесом, який можливий лише за умови добре розвинутої структури Я, і виникає в результаті порушення певного морального імперативу [128; 299]; 2) негативною емоційною реакцією, що виникає внаслідок спотворених когніцій – ригідних установок та ірраціональних уявлень про світ і про себе – «аберації мислення» (А. Бек), «ірраціональних установок» (А. Елліс), «відхилення від стрижневих ролей, за допомогою яких людина зберігає взаємини з іншими» (Дж. Келли) та ін. [37; 109; 170; 240]; 3) центральним компонентом багатьох емоційних порушень і психічних розладів, які спричинені прагненням втілити в життя жорсткі оціночні неадаптивні когніції, що мають «абсолютний» характер [37; 109; 170]. Зокрема, А. Елліс підкреслює, що саме самозвинувачення є серцевиною емоційних порушень (розладів) [240].

В екзистенціальній традиції в межах філософії проблематику провини розробляли М. Бердяєв, М. Гайдеггер, С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, які розуміли провину як властивість буття, як наслідок здійснення вибору, який трансформується у провину або у відповідальність. Представниками екзистенціального напрямку психології та психотерапії (М. Босс, М. Бубер, Р. Мей, О. Ранк, П. Тілліх, В. Франкл, І. Ялом, та ін.) аналізується онтологічний аспект провини та пропонується поняття «екзистенціальна провина», яку розуміють як позитивну конструктивну силу, що спонукає до виявлення свого потенціалу і особистісної самореалізації (І. Ялом) [248], виявлення істинного

смыслу (В. Франкл) [218-220]. У цьому значенні екзистенціальна провина «сумісна з психічним здоров'ям і навіть необхідна для нього» (Р. Мей), [159-161]. Екзистенціальну провину, вважає М. Бубер, слід розглядати як «щось, що має буттєвий характер та існує не в душі, а в бутті» [58]. Уникнути екзистенціальної провини, на думку багатьох авторів, неможливо, оскільки її межі розширюються через повне прийняття відповідальності за свої дії, за себе і свій світ. В екзистенціальній психології причину провини вбачають не в конкретному проступку, вона пов'язується зі «злочинами проти себе самого», через обмеження власних можливостей [248], «невикористаним життям, непрожитим життя в нас» [182-183]; «непоправністю зробленого», а відтак «розумінням незворотності прожитого часу» [58, с. 63]; «зіткненням з зобов'язаннями, які виникають з почуття відповідальності» [218]; «прийняттям відповідальності перед своїм ставленням до свого буття» [58]. Р. Мей виділяє три основні форми екзистенціальної провини: 1) перед собою внаслідок недостатньої самореалізації – зневаги інтелектуальними, соціальними, емоційними і фізичними можливостями; 2) перед іншою людиною внаслідок нездатності зрозуміти її та втрати єдності з нею; 3) перед Абсолютом (природою) внаслідок втрати зв'язку з природою та нездатності зрозуміти божественний план [159-161]. Ряд дослідників, переважно ті, що зосереджувались на прикладних психотерапевтичних аспектах проблеми (М. Бубер, О. Ранк, В. Франкл, І. Ялом та ін.), поруч з екзистенціальною провиною виділяють, також, реальну (за проступок, злочин) і невротичну провину. Останню вони розуміють як переживання, що виникає з екзистенціального напруження і супроводжує психічні розлади [58; 159-161; 182-183; 218-220; 248].

Таким чином, склалась традиція розглядати почуття провини як «симптом» широкого кола невротичних і депресивних порушень, що потребує психологічної корекції [258-259; 262; 277; 283; 301; 308]. З огляду на потреби практики, проблематика деструктивного аспекту почуття провини залишається актуальною і має втілення у дослідженнях сучасних науковців в межах

психодинамічного (Г. Берріос, Дж. Беррі Дж. Вайсс, А. Васка, А. Джонстон, К. Ковінгтон, Х. Льюїс, В. Міан, А. Моделл, А. Моррісон, Л. О'Коннор, Н. Темпл, Т. Фучс та ін.) [258; 265; 277; 285; 301; 308; 311-315; 329; 331-332], екзистенціального (К. Кастилья дель Піно, П. Колаїззі, М. Лукас, Д. Морано, М. Фрідман та ін.) [263-264; 276; 304] та когнітивно-поведінкового (К. Кастельфранчі, Т. Кетелаар, Е. Кубані, Н. Лутвак, Ф. Манке, М. Міселі, С. Уотсон, Дж. Феррарі, та ін.) [290; 295-296; 305; 309-310] напрямків. Зокрема, в цих роботах висвітлюються проблеми дослідження природи та патогенетичних механізмів деструктивного почуття провини, а також, пропонуються нові підходи і методи психотерапевтичної допомоги, спрямованої на корекцію та подолання цього переживання.

Деякі з авторів пропонують змістовно уточнені поняття для позначення деструктивного почуття провини, такі, наприклад, як «неконструктивна провини» (unconscious guilt) (Дж. Вайсс) для позначення почуття провини в міжособистісних стосунках, яка виявляється низкою ірраціональних форм («провина вцілілого», «провина відділення», «провина гіпервідповідальності» та «провина ненависті до себе») [332]; «провина пов'язана з травмою» (trauma-related guilt) (Е. Кубані), для позначення дезадаптивних проявів почуття провини, що супроводжують посттравматичний стресовий розлад [295]; «псевдо-провина» (pseudo-guilt) (Е. Зентнер, М. Зентнер, Л. Зінкан) для позначення широкого кола різноманітних почуттів та феноменів, які маскують почуття провини [343] та ін.

Деструктивний аспект почуття провини розглядали й російські науковці. Так, О. Н. Лук описує «комплекс винуватості», який він розуміє як необґрунтоване переживання провини, «небажане явище, один з проявів нестійкої психіки» [133, с. 170], відмінне від розкаяння і докорів сумління особи, яка дійсно помилилась або вчинила невідповідно. О. Н. Лук зауважує, що комплекс винуватості «пронизує свідомість людини, стає одним з компонентів особистості» [133, с. 168].

В контексті надання психологічної допомоги феномен провини аналізує, також, Ю. М. Орлов, розглядаючи його як «емоцію ускладнену патогенним мисленням», що виникає в процесі когнітивного оцінювання та стає надмірним внаслідок спотворення «маніпулятивним» вихованням. Він описує процеси когнітивного оцінювання, які спричинюють виникнення почуття провини, вказуючи на вирішальне значення етапу порівняння реальної поведінки, стану, здібностей («Образу-Я») в конкретній ситуації з очікуваннями іншого та виявлення неузгодженості між ними. Ю. М. Орлов відзначає роль надмірного почуття провини у виникненні невротичних та психосоматичних порушень [164-166].

З позицій аналізу деструктивних проявів, підходить до вивчення почуття провини О. А. Гаврилиця. Дослідниця розглядає почуття провини як «один з найяскравіших симптомів й одночасно передумову відчуття жінкою рольового конфлікту, що виникає при труднощах в реалізації ролей сімейної та професійної сфер» [78, с. 70]. В такому ж ключі аналізує почуття провини й скандинавський дослідник Й. Елвін-Новак, який визначає особливості переживання провини працюючими матерями, й зокрема, виділяє сфери життя, в яких почуття провини найбільш впливає на працюючих матерів: взаємини з дітьми, професійна сфера, взаємини з чоловіком, ставлення до самої себе [269]. В цілому, ці автори підкреслюють деструктивну роль почуття провини у суб'єктивному сприйманні себе та власної моделі життя.

Таким чином, в психології склалась традиція аналізувати почуття провини, перш з все, з точки зору патогенності самого переживання і тих негативних наслідків, до яких воно призводить. Доробок науковців «деструктивного» спрямування значно розширив уявлення про сутність, структуру, типологію почуття провини, проте усе це різноманіття поглядів і понять потребує узагальнення та систематизації.

До аналізу попередніх концепцій не було включено поведінковий напрямок, оскільки він вирізняється серед інших класичних психологічних шкіл тим, що більшою мірою акцентує увагу на виділенні структурних компонентів,

онтогенетичних механізмів і закономірностей формування почуття провини (Дж. Ангер, А. Бандура, Б. Маєр, О. Маурер, Д. Мошер, С. Саразон та ін.). В межах поведінкового напрямку і теорії научіння почуття провини розуміється як складна, вербально обумовлена, емоційно-поведінкова реакція, що виникає у відповідь на соціальні подразники, і засвоюється впродовж раннього онтогенезу шляхом научіння, покарання і винагород. Проблема осмислення генезису почуття провини набула самостійного значення в роботах Дж. Ангера, А. Бандури, К. Зан-Уоксера, П. Каца і П. Зіглера, Б. Маєра, Д. Мошера, Д. Осьюбела, С. Саразона, Дж. Уайтінга і І. Чайлда та ін. [34; 103; 341-342]. Вродженими передумовами до переживання провини, на думку біхевіористів, є тривога або страх (страх покарання, страх втрати любові (Б. Маєр), страх розлуки, «тривога покинутої дитини» (Дж. Ангер)), які, поєднуючись з усвідомленням причинно-наслідкового зв'язку між ними і своїм проступком (поведінкою за яку раніше карали), трансформуються у переживання почуття провини. На думку більшості дослідників, провідну роль у процесі засвоєння почуття провини відіграють дисципліна і покарання. О. Маурер дотримувався думки про те, що процес розвитку почуття провини проходить в основному під впливом научіння, за допомогою механізмів ідентифікації та наслідування [103]. Дж. Ангер вважає, що почуття провини розвивається в контексті тісних емоційних зв'язків, оскільки підґрунтям для його розвитку є почуття прихильності до іншої людини і страх розлуки; для ефективного научіння провині доречнішими є не стільки фізичні покарання, скільки орієнтовані на любов методи виховання [103].

З поширенням ідей гуманістичної психології, починаючи з середини ХХ ст., та відходом від суто клінічного аналізу багатьох психологічних феноменів і акцентом уваги на вивченні «здорової» особистості, багато дослідників звертає свою увагу на позитивні аспекти почуття провини. В генетичному та соціально-психологічному планах робиться акцент на регулятивній, соціально-адаптивній ролі цього почуття. На початку 50-х рр.

XX ст. проблематика почуття провини виокремлюється в межах загального психологічного знання і набуває самостійного значення.

В результаті аналізу наукових робіт того часу нами була виявлена певна суперечність у розумінні природи феномену провини та його генези, яка виявляється в існуванні двох кардинально протилежних підходів. Один досліджує почуття провини як вроджену базову емоцію, що виникла в результаті еволюційно-біологічних процесів, має внутрішні фізіологічні та гуморальні активатори, притаманна людині від народження, експресивно виражена як у людини, так, в редукованому вигляді, властива вищим тваринам (К. Ізард, Д. Осьюбел, І. Ейбл-Ейбесфельдт та ін.) [103]. К. Ізард вважає, що «емоції провини (людини) притаманні якісь внутрішні активатори, певні природні сигнали, пов'язані з несприятливими соціокультурними умовами» [103, с. 369]. Досліджуючи генетичний компонент чутливості до переживання провини, представники «базового» напрямку, дійшли висновку, що у людини переживання провини має суттєві відмінності, оскільки на неї істотно вплинули соціальний спосіб життя і наявність культури [103]. Так, Д. Осьюбел припускав існування загальнокультурних чинників засвоєння почуття провини та обумовленої переживанням провини поведінки, до яких він відносив: 1) базові аспекти взаємин між батьками і дитиною; 2) мінімум навиків соціалізації дитини, який передбачений у кожній культурі; 3) визначену послідовність етапів когнітивного і соціального розвитку [103]. Однією з найсуттєвіших передумов розвитку почуття провини, на думку Д. Осьюбела, що також підтверджується і рядом антропологічних досліджень, зокрема К. Лутц, є сильне бажання батьків, і суспільства в цілому, виховати у підростаючого покоління специфічно людську форму контролю поведінки – почуття відповідальності, принаймні навчити дитину поводитися у відповідності з соціально-прийнятими стандартами [103].

З точки зору іншого підходу, прихильниками якого є переважна більшість науковців, почуття провини має соціальну природу (К. Баррет, Р. Баумайстер, Г. М. Бреслав, Є. П. Ільїн, К. Зан-Уоксер, Дж. Тенгні,

Т. Фергюсон, К. Фішер, М. Хоффман та ін.). Р. Дженкінс, який вперше висловив думку про провину як соціальну емоцію (1948 р.), вбачає соціальну природу почуття провини у корекції поведінки з метою її більшої відповідності моральним еталонам, і визначає провину як «неприємне почуття незадоволення собою, пов'язане з виявленням невідповідності між власною поведінкою і прийнятими моральними нормами» [56]. Загалом, в межах цього підходу провину розуміють як емоцію з вираженою просоціальною мотивацією, складною структурою та складним генезом, що ґрунтується на інтеріоризації соціальних норм.

Таким чином, існування цих двох протилежних, але в чомусь взаємно-доповнюваних точок зору ставить питання про місце почуття провини в загальній класифікації емоційних явищ, а також питання про генетичну детермінацію почуття провини.

В межах «соціального» підходу виділяється кілька напрямків дослідження феномену провини. Згідно однієї точки зору, поширеної серед західних дослідників, почуття провини відносять до класу соціально-детермінованих самооціночних емоцій або «емоцій самоусвідомлення» (self-conscious emotions) (Дж. Байбі, К. Баррет, Р. Баумайстер, К. Зан-Уоксер, П. Кол, Г. Кочанська, М. Масколо, Дж. Ліндсей-Хартц, М. Льюїс, А. Стіллвелл, Дж. Тенгні, Р. Томпсон, Т. Фергюсон, К. Фішер, Т. Хетертон, М. Хоффман, С. Уотман та ін.) [251-252; 255; 303; 307; 327], які спрямовані, переважно, на себе, мають стосунок до взаємин з іншими людьми та до соціального контролю через дотримання норм моралі, а також, включають емоційні явища, нерозривно пов'язані з уявленням про себе і про свої дії, тобто з «Я-концепцією» у соціальних взаємовідносинах [56, с. 294].

В контексті «емоцій самоусвідомлення» почуття провини розглядають як позитивний регулятор соціальної та міжособистісної взаємодії (Р. Баумайстер, Дж. Бір, Л. Горовіц, Н. Ейсенберг, К. Літ, К. Локкі, А. Стіллвелл, Дж. Тенгні, Т. Хетертон, М. Хоффман, С. Уотман та ін.) [254-256; 257; 280; 300; 323-328]. Так, Дж. Тенгні, зауважує, що провинна мотивує просоціальну поведінку,

спрямовану на втішання того, хто постраждав та відшкодування втрат [327]. Р. Баумайстер, А. Стілвелл та Т. Хетертон, автори «міжособистісної теорії провини», вважають, що почуття провини впливає на прагнення покращувати взаємини, оскільки: 1) стимулює більш адекватні паттерни взаємодії; 2) є засобом впливу на поведінку «винного»; 3) здійснює перерозподіл емоційного дистресу між партнерами по спілкуванню – співрозмовник «заражається» емоціями «винного», що сприяє взаєморозумінню [255]. М. Хоффман розглядає провину як міжособистісне почуття, що ґрунтується на емпатії, як інтенсивне, неприємне переживання втрати поваги до себе, що виникає в результаті поєднання емпатійного співчуття іншому з усвідомленням своєї причетності до виникнення стресу в іншій людині [280-281], відносячи провину разом з емпатією до моральних емоцій «вищого порядку» [268; 280].

В межах досліджень розвитку «емоцій самоусвідомлення» окремим напрямком виділяється вивчення генезису почуття провини, як феномену, що відіграє позитивну роль у розвитку особистості. Дослідники цієї проблематики (М. Берковиць, К. Баррет, Р. Баумайстер, Н. Ейсенберг, К. Зан-Уоксер, П. Кол, М. Масколо, М. Льюїс, Дж. Робінсон, А. Стілвелл, Дж. Тенгні, Р. Томпсон, Т. Фергюсон, К. Фішер, Т. Хетертон, М. Хоффман та ін.) вивчають особливості, етапи і механізми онтогенетичного розвитку почуття провини як позитивного соціального регулятора, у зв'язку з моральним, емоційним і когнітивним розвитком та формуванням свідомості і самоусвідомлення [251-252; 255; 307; 326-327].

Деякі з дослідників акцентують увагу на найбільш ранніх етапах онтогенезу, вивчаючи чинники, закономірності та особливості формування здатності відчувати провину у дітей раннього віку (Дж. Байбі, К. Вільямс, М. Голдман, Дж. Гросс, К. ДеВет, Г. Доненберг, Г. Кочанська, М.-Х. Лін, Дж. Ліндсей-Хартц, К. Мюррей, К. Ніколс, С. Путнам, Р. Томпсон, Т. Фергюсон, М. Хоффман та ін.) [260-261; 266; 272; 280; 291-293; 330; 334], зосереджуючись на аспектах соціалізації (Е. Абель, В. Джекас, Г. Кочанська та ін.) [250; 293], батьківського впливу та впливу виховних стратегій на розвиток

почуття провини у дітей (Дж. Веіаз, Граціна, Г. Доненберг, К. Зан-Уоксер, П. Кол, Г. Кочанська, М. Радке-Ярроу, М. Чапмен та ін.) [266; 318; 341], розвитку почуття провини у зв'язку з розвитком емпатії (К. Баррет, Р. Баумайстер, Н. Ейсенберг, К. Зан-Уокслер, П. Кол, К. Літ, Дж. Робінсон, Р. Томпсон, М. Хоффман та ін.) [280-281; 300; 330; 339-340].

Проблемі розвитку почуття провини присвячені дослідження І. А. Белік (2006) і Д. О. Дружиненко (2007). І. А. Белік вивчала залежність почуття провини від рівня Его-розвитку особистості. Дослідниця виявила, що «еволюція ціннісних орієнтацій в процесі розвитку особистості приводить до якісного перетворення феномену провини: від простого незадоволення собою та оточуючою дійсністю, яке позбавлене будь-якого морального смислу і такого, що має прагматичний характер, до почуття провини, яке виступає у якості морального регулятора норм соціально-прийнятної поведінки в процесі соціалізації, і далі в процесі індивідуалізації, коли почуття провини стає саморегулятором і самодетермінантом поведінки людини і має гуманістичний характер» [38]. І. А. Белік, також встановила, що «кожному рівню Его-розвитку відповідає певний тип особистості, який характеризується власною, відмінною від інших системою цінностей» [38]. Д. О. Дружиненко вивчала особливості переживання почуття провини підлітками. Зокрема, вона виявила вікову динаміку в характері переживання почуття провини, що виявляється у зміні його інтенсивності залежно від контексту спілкування (з дорослими або однолітками) при переході від молодшого до старшого підліткового віку. Дослідниця показала взаємозв'язок між рівнем моральної самооцінки, інтенсивністю переживання почуття провини та ставленням підлітка до себе; виявила, що «характер сприймання підлітками стилю батьківського виховання є значущою умовою, що визначає інтенсивність переживання почуття провини» [99, с. 29]; а також, виділила типи емоційного ставлення підлітків до порушення моральних норм [99].

Вище наведені дослідження продовжують традицію розглядати почуття провини як емоційну складову моральної сфери особистості, що виконує, перш

за все, регулятивну функцію. Так, відповідно до цієї точки зору почуття провини розуміють як моральне почуття (Б. С. Братусь, В. К. Демиденко, Б. І. Додонов, С. М. Єніколопов, В. В. Іванова, Т. Ю. Кириліна, І. К. Макогон, Г. Г. Матюшин, Ю. І. Сидоренко, Г. Х. Шингаров, С. Г. Якобсон та ін.), яке: 1) гальмує вчинки і бажання особи, що суперечать її моральним переконанням, 2) являє собою регуляційну здатність оцінювати та осуджувати себе, здатність до емоційної ідентифікації, 3) виникає в процесі морального і соціального розвитку внаслідок формування моральної свідомості та є результатом її формування [54; 91; 95; 101; 113; 138; 151; 201; 235; 246-247].

Згідно іншої точки зору, яка багато в чому доповнює попередню, почуття провини трактується як механізм соціального контролю та соціальної регуляції поведінки особистості (А. А. Алімов, Г. А. Брандт, В. Вичев, Ю. Д. Гавронова, С. В. Горнаєва, В. В. Гриценко, А. О. Ігнат'єва, Є. П. Ільїн, І. С. Кон, М. М. Корнілов, О. М. Лобок, К. Муздибаєв, Ю. М. Орлов, А. П. Растігеев, Т. М. Смотров, С. В. Стекляннікова, Т. Г. Стефаненко, А. А. Чаплигіна та ін.), який: 1) реалізується через саморегуляцію та самоконтроль, що здійснюється за допомогою «внутрішніх санкцій» особистості, 2) відіграє провідну роль в соціалізації особистості, 3) визначає особливості міжособистісної та соціальної взаємодії [6-8; 53; 74; 85-88; 102; 104; 117; 119; 157; 164-166; 185; 202-204; 209; 234]. Є. П. Ільїн відносить почуття провини до комунікативних емоцій [105].

Дослідженню почуття провини як регулятора правомірної поведінки присвячені роботи Н. В. Галкіної (2015), Л. М. Ростомової (2010), О. М. Манхаєвої (2012), а також, А. Бухтоярова, О. А. Гулевич, Е. Т. Соколової, Н. П. Солов'євої та ін [60; 79; 90; 149; 189-190; 206]. Зокрема, Л. М. Ростомова вивчала особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень, та роль цього переживання у детермінації правомірної та протиправної поведінки. Авторка виявила, що «у неповнолітніх, схильних до правопорушень, переживання провини мало виражене й корелює з неадекватно високою самооцінкою, екстраверсією, низькою сенситивністю, тенденцією до домінантно-незалежних стосунків, конфліктом з матір'ю» [190, с. 10].

Дослідженню переживання почуття провини у чоловіків з різною соціальною спрямованістю присвячена робота О. М. Манхаєвої. Дослідниця дійшла висновку, що для асоціальних чоловіків, на відміну від соціально спрямованих, властивий високий рівень переживання почуття провини, вони в більшій мірі схильні до пригадування ситуацій, пов'язаних з переживанням почуття провини, вважають, що це переживання може як позитивно так і негативно впливати на усі сфери життєдіяльності [149].

Як до самостійної проблеми до вивчення феномену почуття провини звертається К. Муздибаєв у своїй роботі «Переживання провини і сорому», розглядаючи провину в загальному соціальному контексті. Він аналізує переживання провини більше з соціологічної точки зору, переважно в площині політичної відповідальності. Проте, в роботі розкриваються умови виникнення почуття провини (ситуації, що спричинюють виникнення переживання), його структурні компоненти, різновиди та функції почуття провини, механізми приписування колективної провини, способи поводження (реагування) внаслідок переживання провини та способи спокутування [157].

Звернення до проблематики почуття провини відбувається й у контексті дослідження самосвідомості та ставлення до себе (Б. С. Братусь, І. С. Кон, І. Н. Міхеєва, С. Р. Пантїлеєв, О. Т. Соколова, В. В. Столін, та ін.), де почуття провини розуміють як: 1) феномен самоусвідомлення, самоаналізу, самоспостереження, який існує завдяки здатності людини бути одночасно суб'єктом та об'єктом самопізнання [54-55; 117-118; 154; 168; 211]; 2) показник негативного емоційно-ціннісного ставлення до себе [168; 199; 211]; 3) складову моральних і конфліктних смислів, спосіб осмислення протиріччя (конфліктного смислу), що міститься у вчинку [118; 129; 131; 211]. В одному з недавніх досліджень, здійснених О. В. Коротковою, почуття провини розглядається як інтегральний показник системи відношень особистості, який реалізується у «ставленні до вчинку» на рівні взаємодії з іншими, на рівні ставлення до себе та на ціннісному рівні [120].

З позиції вчинкового підходу до вивчення емоційних переживань (Т. С. Кириленко, І. П. Маноха, В. А. Роменець, Т. М. Титаренко) почуття провини розуміють як переживання, пов'язане з розкриттям потенціалу особистості та подоланням особистісних криз [111-112; 147-148; 214].

Аналіз літератури показав, що ряд авторів (П. Адамс, Дж. Байбі, І. А. Белік, У. Джонс, К. Куглер, З. Куїлес, О. Л. Малєєва) розрізняють почуття вини як емоційну реакцію, тимчасове, ситуаційне емоційне переживання – «провину-стан», «диспозиційну провину», та як стале особистісне утворення – «провину-рису», «хронічну провину» [38; 144; 286-289; 317].

Інтерес науковців до вивчення почуття провини як компоненту особистісного рівня, фундаментальної риси, що визначає характерологічну структуру, значно виріс у останнє десятиліття, що відобразилось у дослідженнях О. В. Короткової, І. А. Белік, О. Л. Малєєвої, Л. В. Софіної та ін. Так, О. В. Короткова досліджує провину в соціально-психологічному контексті, розглядаючи її як комплексну рису, пов'язану з базовими соціально-психологічними характеристиками особистості, властивими для «суб'єкта ускладненого спілкування» [120].

І. А. Белік розглядає почуття провини як «онтологічну» характеристику, що поєднує в собі емоційну реакцію та рису. Нею виявлений оптимальний рівень переживання провини як показник психічного здоров'я та розглянуті психологічні характеристики осіб з різним рівнем вираженості провини-риси. І. А. Белік наголошує на тому, що почуття провини, за оптимального рівня вираження і розвитку, відіграє позитивну роль в житті людини: здійснює регулятивну функцію і забезпечує високі адаптивні можливості. Проте вона зазначає, що «особи з неадекватним переживанням провини (вище або нижче області оптимальних значень) нездатні до аналізу своєї конкретної поведінки, характеризуються негативним емоційно-ціннісним ставленням до себе, низькою осмисленістю життя, емоційною нестабільністю, схильні до непрямой агресії, дратівливості і ворожості» [38].

О. Л. Малєєва у своїй роботі робить акцент на вивченні структури схильності до переживання почуття вини, її окремих компонентів в системі властивостей особистості, та особистісної специфіки осіб в залежності від типу вираженості провини-риси. Дослідниця встановила, що провина як риса особистості є цілісним явищем, «ядро» якої представлене формально-динамічними показниками (чутливістю, інтенсивністю, усталеністю, ініціативністю) та якісними компонентами (екзистенціальним, емоційним). Центральним компонентом у провині-рисі, на думку О. Л. Малєєвої, є «екзистенціальний», який виявляється у дифузності, глобальності та деяких змістовних характеристиках почуття провини, а також, пов'язаний з низькими показниками адаптивності, самоствавлення, загальної задоволеності життям та тривожністю. Авторкою описані типи особистості за проявом схильності до переживання почуття провини [144].

Л. В. Софіна дослідила зв'язки між характеристиками почуття провини і показниками індивідуально-психологічних властивостей на всіх рівнях структури особистості (від проявів і характеристик емоційного процесу, через опосередкування індивідними, особистісними та індивідуальнісними характеристиками, статевими відмінностями, до індивідуальних відмінностей переживання провини), на підставі чого запропонувала авторську типологію переживання провини за її спрямованістю (перед самою собою й іншими людьми) і розробила особистісні профілі переживання (лідуючий, збудливий, вразливий) через зіставлення показників інтенсивності почуття провини з різними особистісними властивостями. Л. В. Софіна пов'язує високі показники почуття провини з чутливістю нервової системи, емотивністю, тривожністю і застряганням особистості. Л. В. Софіна виявила, що однаково виражене інтенсивне переживання провини властиве особам з кардинально протилежним типом міжособистісних взаємин: «посилення почуття провини пов'язане або з проявами агресивності у стосунках, або, навпаки, із залежністю від інших, невмінням людини себе відстояти» [207].

Отже, аналіз досліджень останніх кількох десятиліть виявив певну закономірність у погляді на феномен почуття провини: в соціально-психологічному та генетичному планах робиться акцент на його регулятивній, соціально-адаптивній ролі, яку і повинно виконувати це переживання за оптимального рівня розвитку і вираженості, проте дослідження комплексу особистісних і характерологічних особливостей пов'язаних з почуттям провини вказує на деструктивну, дезадаптивну, диз'юнктивну роль цього переживання. Таким чином, залишається остаточно невизначеність функціонального значення переживання почуття провини, оскільки поруч з соціально-адаптивною регуляційною функцією наголошують на його деструктивному характері.

Розкриття природи та ролі почуття провини в житті людини здійснюється через співставлення його з такими змістовно близькими феноменами як совість, сором, відповідальність. Феномен почуття провини розглядається у співставленні з соромом, в контексті диференціації феноменологічного змісту цих емоційних явищ (А. А. Алімов, Ф. Александер, К. Баррет, Р. Бенедикт, П. Гілберт, С. В. Горнаева, В. В. Гриценко, К. Зен-Уоксер, М. Н. Корнілов, О. В. Короткова, Н. Лутвак, Х. Льюїс, Дж. Ліндсей-Хартц, І. К. Макогон, М. Масколо, Р. Морган, К. Муздибаєв, Г. Пейн, Т. Н. Смотров, Дж. Тенгні, Ф. Уікер, Дж. Феррарі, Т. Фергюсон, К. Фішер та ін.). В результаті такого співставлення з'ясовано, що почуття провини характеризується: 1) диференціацією оцінки дії суб'єкта від оцінки самого суб'єкта, на відміну від сорому, в якому наявна недиференційована від виконаних дій негативна оцінка себе; 2) орієнтацією на «внутрішню оцінку», співвіднесення свого вчинку «внутрішньою нормативністю», інтерналізованим ідеалом поведінки, на відміну від сорому, який орієнтований на зовнішню оцінку (оцінку іншими); 3) спонуканням до виправлення ситуації, на відміну від сорому, який мотивує уникання інших і втечу з ситуації, 4) більш пізньою появою в онтогенезі, на відміну від сорому, який формується дещо раніше і т.п. [5-8; 39; 85-88; 119-120; 138-139; 157; 202-204; 251-252; 271-273; 278; 295; 302-303; 306-307; 323-324; 326-327; 333].

Феномен почуття провини розглядається як специфічне почуття в структурі совісті (М. Бубер, В. К. Демиденко, Т. А. Дронова, Б. Маєр, Г. Г. Матюшин, О. Маурер, Т. Ю. Кириліна, Ф. Перлз, С. Саразон, О. Фенихель, В. Франкл, З. Фрейд, К. Юнг та ін.), яке забезпечує її вираження та реалізацію. Совість розуміється як ядро моральної свідомості, здатність здійснювати моральний самоконтроль, формулювати для себе моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання та оцінювати свої вчинки. На відміну від совісті, яка спрямована у майбутнє та виконує функцію попередження проступку, утримання від його здійснення, почуття провини спрямоване у минуле і сигналізує про помилки у поведінці [58; 91; 98; 103; 113; 171-172; 216; 220; 222-224; 244].

Почуття провини аналізують як емоційний механізм, регулюючий відповідальність, або як незріле почуття у порівнянні з відповідальністю (Л. Бінсвангер, Г. Кашапова, І. О. Кочарян, Р. Мей, А. П. Растігєєв, М. В. Савчин, І. А. Сагань, В. Франкл, Е. Фромм та ін.) [47; 107; 122; 158; 159-161; 185; 192-193; 218-220; 225-226].

Деякі дослідники акцентують увагу на визначенні функцій почуття провини (К. Ізард, О. В. Короткова, О. Л. Малєєва, К. Муздибаєв, Л. Софіна та ін.). Серед авторів немає однастайності щодо кількості та назв цих функцій, навіть існують розбіжності в змістовному тлумаченні одних і тих самих функцій. Так, К. Ізард описує (не називаючи їх) такі функції почуття провини як: 1) спонукання до виправлення помилок, вибачення (мотиваційну); 2) підтримання соціально-прийнятної поведінки (контролюючу або регулятивну); 3) сприяння взаєморозумінню через співчуття і співпереживання, забезпечення соціальної регуляції взаємин (емпатійну) [103]. Л. В. Софіна визначає лише дві функції – виразну та регулятивну [207]. О. Л. Малєєва розрізняє природні та неконструктивні функції почуття провини. Серед «природних» вона виділяє: регулятивну, адаптивну, комунікативну, функцію «саморозуміння та самовдосконалення» [142-144]. Регулятивну функцію вона розуміє широко: як зовнішню регуляцію соціальної поведінки у відповідності з

нормами суспільства, а також як внутрішню регуляцію, що полягає у підтримці ідентичності та цілісності особистості. Регулятивна функція включає в себе сигнальну, захисну та мотиваційну. Остання розуміється авторкою як екзистенціальне спрямування: «три складові мотиваційної функції провини – повернення до себе, повернення до інших, повернення до природи» [142; 144]. Також О. Л. Малєєва виділяє комунікативну функцію, яка полягає у «підтримці взаємин між людьми та усвідомленню їх значущості; відновленні довіри і близькості, терпимості до чужих недоліків через розуміння власної недосконалості»; адаптивну функцію, яка виражається в пристосуванні індивіда до вимог суспільства, у гальмуванні соціально неприйнятних дій. Однак, можна простежити змістовну тотожність адаптивної та регулятивної функцій. До неконструктивних функцій почуття провини О. Л. Малєєва відносить лише функцію невротичного захисту – неконструктивну форму регуляції, що стримує особистісний розвиток [142; 144]. К. Муздибаєв описує функціональну спрямованість почуття провини в соціально-психологічному контексті, вказуючи на регулятивну, мотиваційну, соціалізуючу (як інструмент соціального контролю), саморегулятивну («забезпечує суб'єкту інформацію про його поведінку» та сприяє її корекції) функції. Також він виділяє комунікативну функцію, не називаючи її, а вказуючи лише на те, що усвідомлення провини «допомагає зняти міжособистісну напругу». У якості основної функції почуття провини К. Муздибаєв визначає «забезпечення соціальної конформності членів суспільства» [157]. Соціально-регулятивну тему в функціональній призначеності почуття провини продовжує О. В. Короткова. Натомість вона наголошує на диз'юнктивній функції почуття провини у спілкуванні та побудові стосунків з іншими, у порушенні соціальної адаптації. «Провина, покликана відігравати в житті суспільства кон'юнктивну роль, тобто роль соціального регулятора, який сприяє інтеграції, на практиці набула диз'юнктивних функцій. ... В психічній реальності переважають неусвідомлювані, ірраціональні форми провини, які ускладнюють спілкування і знижують здатність людини до соціальної адаптації» [65, с. 70].

Таким чином, здійснений нами аналіз показав, що основними функціями почуття провини є: 1) регулятивна (включає «біологічну» сигнальну, яка забезпечує реагування на зовнішній стимул; мотиваційну, яка спонукає до виправлення ситуації як адекватного реагування; комунікативну; функцію соціального регулятора), яка спрямована на регуляцію взаємин з іншими та соціальну адаптацію, сприяє формуванню відповідальності та особистісному розвитку; 2) деструктивна (включає дез'юнктивну, дезадаптивну, дезинтегруючу та функцію невротичного захисту), яка порушує соціальну адаптацію, негативно впливає на спілкування, перешкоджає міжособистісним контактам, спотворює відносини людини з оточуючими, призводить порушень психологічного функціонування.

Аналіз літератури дає змогу системно узагальнити існуючі уявлення щодо феномену провини та визначити його сутність, природу, функції та роль в житті людини; окреслити коло основних понять і категорій, визначити основні параметри і ознаки, які будуть покладені в основу подальшого аналізу і дадуть максимально-можливо вичерпне уявлення про досліджуваний феномен.

Таким чином, феномен почуття провини у психології розглядають: 1) залежно від функціональної визначеності: або з точки зору його негативного впливу на психологічний стан та психічне здоров'я особистості, як деструктивне переживання, або з точки зору його адаптивного значення, як почуття, що здійснює функцію позитивного соціального регулятора та сприяє особистісному розвитку; 2) в контексті напрямків реалізації регуляційної функції: в біологічному плані як регуляцію поведінки з адаптаційною метою, у плані міжособистісної взаємодії як регуляцію поведінки індивіда по відношенню до інших, у плані ставлення до вчинку як регуляцію поведінки відповідно до моральних норм, у плані ставлення до себе як регуляцію самооцінки та самоусвідомлення; 3) залежно від ступеня закріпленості реагування: як емоційну реакцію, переживання, і як стале особистісне утворення – провину-рису.

1.2. Переживання почуття провини

Здійснений нами аналіз літератури з досліджуваної проблематики показав, що на сьогоднішній день практично відсутні роботи, присвячені вивченню переживання почуття провини, зокрема його «внутрішньої» суб'єктивної сторони. Певні спроби висвітлення цього питання були здійснені К. Муздибаєвим, який досить ескізно окреслив деякі процесуальні елементи переживання провини, зокрема, визначив ситуації, що спричинюють виникнення переживання почуття провини та способи поведінкового реагування внаслідок цього переживання [157]. Дослідженню переживання почуття провини присвячена робота О. М. Манхаєвої, в якій переживання провини розглядається як «самокритичне емоційно забарвлене ставлення людини до життєвих подій, в яких її вчинки суперечать інтерналізованим смисложиттєвим і моральним цінностям, набутим в процесі розвитку самосвідомості та засвоєння життєвого досвіду, в процесі взаємодії у різних соціальних інститутах» [149, с. 11]. Авторка виявила, що переживання почуття провини характеризується інтенсивністю, тривалістю та схильністю до спогадів минулих переживань провини. Проте дана робота більшою мірою спрямована на дослідження схильності до переживання почуття провини, ніж на повноцінний аналіз переживання.

З попереднього аналізу ми визначили, що почуття провини є перш за все емоційною реакцією, яка, як і будь-яка інша емоція, виражає стан суб'єкта (актуалізується афект, оцінка і спонукання до дій) та його ставлення до оточення (перш за все до власної помилки, а через неї до себе та до інших). А отже, виходячи з визначення С. Л. Рубінштейна, про те, що «в емоціях ставлення до оточуючої дійсності, так само як і вираження стану, дані в безпосередній формі переживання» [191, с. 572], доцільно далі досліджувати саме переживання почуття провини як феномен психічної реальності.

Звернення до аналізу переживання почуття провини зумовлено зростанням інтересу до осмислення феномену переживання та окреслення наукової категорії в сучасній вітчизняній психології. Переживання є предметом

вивчення у загальній психології (Ф. В. Бассін, Л. С. Виготський, І. І. Геллер, Т. С. Кириленко, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін.) та в межах теоретичного осмислення психотерапевтичної практики (С. К. Бодирєва, Ф. Ю. Василюк, Д. В. Колєсов, О. С. Кочарян, А. М. Лієна та ін.). Категорію переживання у загальній психології розглядають як 1) особливу інтегральну одиницю свідомості, безпосередню суб'єктивну форму даності психічного явища, психічних змістів свідомості (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн) [77; 130; 173; 191]; 2) суб'єктивну, емоційно забарвлену, форму відображення ставлення до дійсності, факт внутрішнього досвіду (Л. М. Веккер, В. К. Вілюнас, Т. С. Кириленко, С. Л. Рубінштейн) [72; 73; 111-112; 173; 191]; 3) сигнал до усвідомлення особистісного смислу подій та до вибору мотивів і цілей діяльності, до переосмислення суб'єктом сенсу існування (Ф. В. Бассін, О. М. Леонтьєв; Т. С. Кириленко) [36; 111-112; 130-131]; 4) структурний компонент психічного стану, рівень реагування через сукупність відчуттів, афектів, емоцій і почуттів на зміни умов існування, зокрема, на значущі для індивіда ситуації, що мають для нього проблемний характер (Б. А. Вяткін, Л. Я. Дорфман, А. О. Прохоров, Є. П. Ільїн) [97; 104; 177]. Феномен переживання у психотерапії розглядають як 1) особливу форму активності (діяльності), спрямовану на подолання критичної ситуації та підвищення осмисленості життя (Ф. Ю. Василюк) [67]; 2) «здатність індивіда витримувати психічне та фізичне напруження, необхідне для подолання проблемної ситуації» [51, с. 5] (С. К. Бодирєва, Д. В. Колєсов); 3) спосіб буття людини у світі, внутрішній досвід у безпосередній даності свідомості, подолання важких життєвих подій та набуття осмисленості існування та особистісної цілісності (Р. Лейнг, А. Ленгле) [134-136].

Враховання усіх зазначених аспектів дає змогу окреслити феноменологічний зміст переживання почуття провини. Ґрунтуючись на попередньому аналізі, ми можемо стверджувати, що переживання почуття провини, по-перше, реалізується через актуальний суб'єктивний емоційний стан, представленість у свідомості емоції та події, що її спричинила і т.п.

По-друге, сигналізує про помилку і забезпечує усвідомлення цього, а також спонукає до вибору певних форм поведінки, що послаблюють негативні наслідки порушення. І, по-третє, стимулює долати помилку і конфліктний смисл, спричинений нею, та перебудовувати психологічний світ з метою підвищення осмисленості життя або використовувати психологічний захист для усунення того конфлікту, неузгодженості, які спричинює почуття провини.

Ці аргументи звертають нас до аналізу структурних компонентів переживання почуття провини, а також визначають процесуальність, розгортання у часі, етапність та функціональну диференціацію переживання почуття провини.

Аналіз літератури показав, що більшість авторів у якості структурних компонентів виділяють афективний або власне емоційний, когнітивний та мотиваційний [38; 103; 157]. Оригінальну структуру емоції провини пропонує Дж. Ангер, який представив переживання провини у вигляді процесу, що складається з двох стадій: 1) вербально-оціночної реакції та 2) вегетативно-вісцеральної реакції страху. Він припустив, що невід'ємним компонентом переживання провини є процес вербального опосередкування, що вегетативні реакції, які супроводжують почуття провини, можуть бути підконтрольними семантичній складовій цього переживання [103]. Спираючись на уявлення про єдність пізнавального, емоційного і поведінкового в будь-якому психічному явищі (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, О. Р. Лурія та ін.), а також, на уявлення про природу і функції почуття провини, ми будемо розглядати переживання почуття провини як єдність трьох компонентів – афективного, когнітивного та мотиваційно-поведінкового.

Існують деякі відмінності, у тому, що автори визначають як афективний компонент почуття провини. Так, К. Муздибаєв зазначає, що «афективний емоційний компонент включає хворобливе внутрішнє напруження, пов'язане з втратою самоповаги внаслідок шкідливих результатів свого вчинку» [157, с. 5]. І. А. Белік в емоційний компонент включає лише знак (негативне) і суб'єктивну важність переживання [38]. К. Ізард розуміє цю складову як виснажливе,

гнітюче відчуття помилки, що має своє вираження на нейрофізіологічному, чуттєвому (імпресивному) та рухливо-експресивному рівнях [103].

Найбільша дискусія точиться навколо питання спорідненого кола емоцій для почуття провини. Деякі науковці відмовляються проводити чітку межу між почуттям провини і такими емоціями як страх, печаль, тривога, образа і сором. Велика кількість досліджень присвячена диференціації емоцій провини і сорому [5-8; 85-88; 119-120; 138-139; 157; 202-204; 251-252; 271-273; 278; 301-303; 306-307; 323-324; 326-327; 333], згідно яких почуття провини більше стосується вчинку, а сором – того образу, який створюється в очах інших. Досить часто почуття провини уявляють як особливий різновид страху або тривоги (Дж. Ангер, Г. Мандлер, З. Фрейд, О. Фенхель та ін.) [103; 216; 222]. Р. Плутчик визначає почуття провини як поєднання двох первинних, протилежних за знаком емоцій – страху і радості (або задоволення) [188]. За результатами досліджень К. Ізарда, в емоційному профілі для ситуації провини характерні відносно високі показники емоції печалі і страху [103, с. 372]. В цілому, переживання почуття провини супроводжується сумом, печаллю, відчуттям уповільнення часу, хвилюванням, жалкуванням про непоправність втрати, а також тривогою перед безсиллям переробити вже зроблене. Специфічними почуттями, які супроводжують почуття провини і власне визначають його, на думку К. Кастилья дель Піно, є відчуття тягаря і каяття [263]. Тісний зв'язок емпатії та почуття провини емпірично підтверджений багатьма дослідниками (К. Баррет, Р. Баумайстер, К. Зан-Уокслер, М. Хоффман та ін.) [280-281; 300; 330; 339-340]. Зокрема, М. Хоффман наполягає на думці, що почуття провини є одним з проявів емпатії, коли відчуття турботи і особистісної відповідальності за засмучення іншого поєднується з усвідомленням власної причетності до цього смутку [280-281].

Ряд дослідників (К. Баррет, М. Масколо, Дж. Тенгні, К. Фішер та ін.) у якості експресивних виявів переживання провини виділяють напружений, помірно повний голос; високе серцебиття та опір шкіри [251; 307; 350]. К. Ізард зазначає, що міміка, яка супроводжує переживання провини, є невиразною у

порівнянні з мімічним вираженням інших негативних емоцій: коли людина відчувається винною, вона низько схиляє голову і ховає очі [103, с. 408]. Експресивне вираження почуття провини може проявлятися також через особливості мовлення: інтонацію, уповільнений або плутаний темп, збіднене артикулювання, довгі паузи, плач; пантомімічні і жестикуляційні засоби, такі як опускання очей, похилена голова, опущені плечі. Окрім жестикуляції при сильно вираженій емоції провини можуть спостерігатися цілісні рухові акти, такі, наприклад, як закривання руками обличчя [56].

В літературі наводяться дані щодо характеристик емоційного реагування при почутті провини. Так, К. Ізард емпірично встановив, що при переживанні провини параметр «задоволення», який він розумів як гедоністичне забарвлення переживання, є найнижчим, і значно нижчим ніж при переживанні сорому. Також в «афективному профілі» почуття провини наявні високі показники «напруження» (параметр, що представляє нейрофізіологічну активацію, яка є посиленням емоції) та середні «імпульсивності» (параметр, що свідчить про відсутність антиципації, готовності до конкретної емоційної ситуації). Він зауважує, що «афективний профіль в ситуації провини дещо схожий з профілями в ситуації гніву і страху» [103, с. 371]. Л. В. Софіна у якості кількісних характеристик почуття провини виділяє «тривалість» та «інтенсивність». Вона емпірично визначила, що «у досліджуваних переважають низький рівень вираження тривалості та середній рівень інтенсивності переживання почуття провини. Серед ознак переживання провини домінує стан внутрішньої важкості, що має зовнішній прояв у міміці, поведінці, вербальному вираженні» [207, с. 13]. О. Л. Малеева виділяє формально-динамічні показники переживання почуття провини такі як «чутливість», «інтенсивність», «усталеність», «виразність», «ініціативність» та «рухливість» [144]. Усі дослідники відзначають негативний знак емоції провини.

Аналіз літератури показав, що в якості когнітивного компоненту виділяють акт усвідомлення помилковості власних дій або шкідливості їхніх наслідків, тобто йдеться про процес оцінювання. Проте більшість з дослідників

зупиняється на цій констатації, не «розкладаючи» акт усвідомлення на окремі частини, окремі операції. К. Муздибаєв, наприклад, когнітивний компонент переживання провини вбачає у вмінні робити каузальні висновки [157, с. 5]. І. А. Белік розглядає когнітивний компонент як самооцінку власної поведінки [38]. Ю. М. Орлов, один з небагатьох, хто аналізував цю проблему, описує процеси когнітивного оцінювання – «операції мислення», внаслідок яких виникає почуття провини. Він визначає три таких операції: 1) побудова моделі очікування інших людей, стосовно «моїх» вчинків, яка можлива завдяки операції передбачення імовірної поведінки іншого (є лише ментальною презентацією, оскільки може як відповідати певним ключовим моментам справжніх очікувань іншого, так й сильно відрізнятись від них); 2) уявлення про свою поведінку, на основі ситуативного сприймання себе та своїх вчинків; 3) порівняння своєї поведінки в конкретній ситуації з «очікуваннями іншого» та виявлення неузгодженості між ними [166].

Більшість дослідників підставою для виникнення почуття провини вважають невідповідність власної поведінки власним ідеальним вимогам, тобто інтерналізованим нормам і цінностям. О. В. Короткова вказує на такі оцінні підстави як норми, значення, цінності і смисли, а також визначає оцінні механізми, серед яких каузальна атрибуція, оцінка, інтерпретація і рефлексія [120]. У якості оцінних підстав виділяють, також, несвідомі когнітивні установки (А. Бек, А. Елліс, А. Б. Холмогорова та ін.) [37; 76; 187; 240]. Оцінні підстави набуваються людиною впродовж життя, спочатку вони є результатом інтроекції та інтерналізації батьківських настанов, а згодом, в процесі інтелектуального і морального розвитку зазнають селекції, трансформації під впливом індивідуального досвіду, і врешті набувають своєї індивідуальної неповторності. Таким чином, оцінні підстави утворюють семантичне поле провини – систему значень та уявлень – соціальних і культурних сигналів на основі яких виникає почуття провини.

Ряд дослідників у структурі почуття провини виділяють й мотиваційно-поведінковий компонент [38; 157], який розуміють як спонукання, стимул до

виправлення помилки, компенсації завданої шкоди. Дехто з дослідників (К. Ізард, К. Кастилья дель Піно, Ю. М. Орлов та ін.) не аналізуючи власне структуру почуття провини, все ж наголошує на обов'язковій складовій переживання почуття провини – потребі спокутувати провину [103; 164; 263]. К. Кастилья дель Піно визначає більш глибоку і примітивнішу потребу – потребу «не бути винним», або «прагнення відмінити ситуацію, знову повернутися до стану безневинності» [263]. Автори зазначають, що ці потреби спонукають до специфічної активності – спокутування, яке реалізується в проханні вибачення, виправленні помилок, відшкодуванні збитків.

Ряд авторів вважають, що обов'язковою умовою, що супроводжує цей мотиваційно-поведінковий процес є розкаяння [106; 157; 211; 263]. На думку К. Кастилья дель Піно, розкаяння виникає внаслідок аналізу наслідків проступку, супроводжує переживання провини та є її фундаментальною рисою [263]. К. Муздибаєв, зазначає, що самого «розкаяння не досить, щоб загладити провину і заслужити на прощення... Крім розкаяння спокутування провини передбачає ще і вибачення перед тим, хто постраждав, компенсацію втрат і, можливо, прийняття покарання» [157, с. 23].

Окрім названих потреб, що супроводжують переживання почуття провини, К. Кастилья дель Піно виділяє, також, прагнення отримати прощення, що супроводжується прийняттям власної провини, примиренням і розкаянням, та є необхідною умовою позбавлення почуття провини [263]. Л. Бауер, Р. Енрайт, Е. Гассін, М. Хольмгрен дослідили процес і результат отримання прощення від іншої людини та самого себе [82; 253; 270; 282]. У роботі Р. Енрайт розглядається серія кроків, яку повинен здійснити винний, щоб отримати прощення від того, кого він образив. Першим кроком є усвідомлення власної провини, що супроводжується розкаянням, переживанням жалю і печалі, гніву по відношенню до себе. У розкаянні виражається жаль і готовність страждати. Винний має бажання виправити ситуацію і отримати прощення, яке виражається у вибаченні і намаганнях загладити завдану шкоду. Отримання прощення, головним чином, полягає у звільненні від почуття провини та

виникненні почуття вдячності до іншого [270]. У якості складових отримання прощення Е. Гассін виділяє послаблення самоосудження і самозвинувачення та появу позитивних внутрішніх моральних змін [82, с. 10].

Таким чином, аналіз структурних компонентів почуття провини дозволяє визначити змістовну наповненість цього переживання в усіх трьох сферах психічного. Афективний компонент характеризує почуття провини як негативно забарвлене «важке» переживання, яке споріднене з такими емоціями як печаль, страх, образа, сором та емпатія, а також має експресивне вираження через пантоміміку, жестикуляцію і особливості мовлення. Когнітивний компонент характеризує почуття провини як складний процес оцінювання власних дій, який здійснюється завдяки специфічним оцінним механізмам на підставі соціально зумовленої, проте індивідуально-сформованої семантичної системи (смислів, значень, установок, норм і цінностей). Мотиваційно-поведінковий компонент почуття провини проявляється у його спонукальній природі спокутувати провину та у реалізації способів цієї спокути через розкаяння, пробачення і виправлення помилок. Усі структурні компоненти почуття провини мають ознаки розгорнутості у часі, неодномоментності перебігу, що звертає нас до аналізу його процесуальних характеристик.

Аналіз наукових джерел показав, що почуття провини виявляється у ставленні до свого вчинку [120; 138; 325]. О. В. Короткова зазначає, що таке ставлення реалізується на рівні взаємодії з іншими, на рівні ставлення до себе та на ціннісному рівні [120]. Почуття провини в контексті взаємодії з іншими більш докладно аналізується в межах підходів, що вивчають почуття провини як механізм соціальної регуляції (А. А. Алімов, С. Горнаєва, В. В. Гриценко, Є. П. Ільїн, К. Муздибаєв, Ю. М. Орлов, Т. М. Смотров та ін.), самооціночну емоцію, зокрема в «міжособистісній теорії провини» (Р. Баумайстер, А. Стіллвелл, Т. Хетертон), при дослідженні зв'язку почуття провини з емпатією (К. Баррет, Н. Ейсенберг, К. Зан-Уокслер, Дж. Тенгні, М. Хоффман та ін.). Ціннісний рівень ставлення у переживанні почуття провини аналізується напрямком, що вивчає провину як моральне почуття (Б. С. Братусь,

В. К. Демиденко, В. В. Іванова, І. К. Макогон, С. Г. Якобсон та ін.), саме в контексті вивчення моральної нормативності. Рівень ставлення до себе аналізується в «психології самоствалення і самосвідомості» (Б. С. Братусь, І. С. Кон, І. Н. Міхеєва, С. Р. Пантілеєв, Н. І. Сарджвеладзе, О. Т. Соколова, В. В. Столін та ін.).

Ставлення є відображенням об'єктивно існуючого зв'язку між суб'єктом та об'єктом, між особистістю і дійсністю. В переживанні почуття провини відображено ставлення до основних складових ситуації провини: 1) об'єктивної ситуації, що склалась внаслідок «неправильної» поведінки, до власних дій, до свого вчинку; 2) іншого, який постраждав від «неправильної поведінки»; 3) себе – того, хто здійснив цю «неправильну» поведінку. Таким чином, особистість, що переживає почуття провини, з одного боку включена у складну систему відношень з реальністю, а з іншого – виявляє своє ставлення до реальності через переживання. Відповідно до системи ставлень, які реалізує людина (Б. С. Братусь, І. С. Кон, О. Н. Леонтьєв, В. М. Мясіщев та ін.), можна визначити три площини переживання почуття провини: площину взаємодії з іншим, площину вчинку та площину «образу Я». На нашу думку, площини переживання почуття провини відображають єдність об'єктивного (зв'язки особистості, що переживає почуття провини, зі світом) та суб'єктивного (ставлення, яке виникає у цих зв'язках) планів.

В результаті наукового пошуку нами констатовано, що не проводилось досліджень, присвячених вивченню переживання почуття провини як суб'єктивно представленого і об'єктивно вираженого через діяльність, розгорнутого у часовому вимірі, процесу; не виявлено навіть теоретичного аналізу, присвяченого такій проблематиці. Відтак, здійснені нами узагальнення та систематизація окремих уявлень різних науковців щодо феномену почуття провини, емоційної сфери в цілому, системи відношень особистості дали змогу запропонувати авторське осмислення процесу переживання почуття вини, його змістовних і процесуальних особливостей.

За основу аналізу процесу переживання почуття провини з метою виділення основних етапів було взято теоретичні функціональні моделі емоційного процесу Р. Плутчика, Р. Лазаруса, К. Фішера і Дж. Тенгні [188; 274; 298; 316]. В загальному вигляді емоційний процес цими авторами представляється як послідовне розташування: 1) «стимулу» даної емоційної реакції, його сприймання, 2) оцінки цього стимулу, яка здійснюється на кількох рівнях або за різним спрямуванням, 3) інтрапсихічної афективної реакції як спонукання до дії, 4) реальної поведінки, експресії, 5) ефекту як реалізації цілі емоції (останній компонент виділяє лише Р. Плутчик). К. Фішер і Дж. Тенгні у якості оберненого зв'язку між стимулом та спонуканням до дії виділяють «самоконтроль тенденції діяти» який дозволяє корегувати поведінку та експресію. У якості орієнтира для виділення етапів переживання провини нами, також, використана схема «процесу переживання» запропонована Ф. Ю. Василюком. Процес переживання, на його думку, складається з таких етапів: 1) критична ситуація, що передуює переживанню і спричинює його; 2) цілі та мотиви переживання; 3) «техніка» переживання або власне здійснення; 4) результат або успішність переживання («майбутнє-даність») [67]. Поєднання цих двох моделей дає змогу представити переживання почуття провини не лише як послідовність когнітивної, афективної та мотиваційної складових, як процесуальне розгортання емоції, а як цілісне емоційно-поведінкове реагування, як «особливу форму активності», що спрямована на подолання «критичної ситуації».

Спираючись на поєднання цих двох моделей ми будемо розглядати процес переживання провини як комплексну послідовність етапів-реакцій. Актуалізацію емоційної реакції провини ми ототожнюємо з тим, що Ф. Ю. Василюк називає «критичною ситуацією», оскільки ситуацію переживання провини можна класифікувати і як внутрішньо-особистісний конфлікт, і як фрустрацію, і як стрес. Таким чином, ми вважаємо, що переживання почуття провини складається з таких етапів: 1) стимульної події – тієї ситуації, яка провокує виникнення переживання; 2) оцінювання та

усвідомлення порушення; 3) афективно-експресивної реакції; 4) актуалізації потреб; 5) прийняття рішення з метою розв'язання конфлікту, який міститься почутті провини; 6) способів реагування і поведінки; 7) результату („успішності переживання” за Ф. Ю. Василюком) – почуття провини долається або ні.

1) *Стимульна подія*. Переважна більшість авторів зазначають, що універсальною подією (стимулом), що викликає почуття провини є проступок – вчинок, який класифікується як порушення або відхилення від «еталону», елементу системи індивідуальної моральної та соціокультурної нормативності. Деякі аспекти нормативності є загально людськими, так, практично обов'язкову силу в будь-якій культурі мають заборони, пов'язані з сексуальними відносинами (наприклад, табу на інцест) та з вбивством [224], проте більшість соціальних норм має специфічно-культурний характер. Певну частину моральної нормативності людина засвоює в дитинстві в процесі інтелектуального і морального розвитку через механізми інтеоріоризації (інтерналізований суспільний досвід), інша частина є результатом індивідуального досвіду [169; 174; 263]. Тривалий процес формування системи нормативності, її складна структура, ієрархія, взаємозв'язок окремих принципів зумовлюють її функціонування як на свідомому, так й на несвідомому рівнях, та визначають її індивідуальну неповторність. Деякі автори вказують на існування ряду «проступків», які не є порушенням норми в загальному розумінні, але все ж спричинюють переживання почуття провини, серед них «невідповідне», «недостатнє» виконання певної соціальної ролі [109; 263], дії та думки, що руйнують авторитети [187], бездіяльність – дія, яка не була реалізована у той час і в тій ситуації, коли вона була доречною і бажаною [295], допущення «недозволенних» почуттів і думок та ін. У якості стимулу можуть виступати більш примітивні, раніше сформовані в онтогенетичному плані сигнали – різноманітні виразні поведінкові та вербальні реакції інших на здійснену дію [166; 263; 339-340]. Слід зазначити, що на цьому етапі провідну роль відіграють процеси сприймання й уваги, особливого значення набуває соціальна перцепція.

Таким чином, переживання почуття провини провокується стимульною подією (порушенням нормативності або реакцією інших), яка сигналізує про порушення і визначається як проступок.

2) *Оцінка*. Більшість авторів наголошують на тому, що основним пусковим механізмом переживання почуття провини є усвідомлення та визнання порушення. Усвідомлення реалізується завдяки процесу оцінювання – порівняння своїх дій з «еталонами», виявлення неузгодженості між ними. Тут широка система індивідуальної нормативності є оцінною підставою. Оцінювання одночасно відбувається і на афективному і на когнітивному рівнях, з залученням усіх пізнавальних процесів. Оцінка здійснюється в 3-х площинах переживання, а саме оцінюється: 1) реакція іншого на зміну зовнішніх обставин причиною яких став сам індивід (площина взаємодії з іншим); 2) невідповідність між «образом Я» в ситуації, що склалась, та звичним уявленням про себе, внаслідок чого емоційно-ціннісне ставлення до себе може змінюватися в негативний бік (площина «образу Я»); 3) власне дія, вчинок – зовнішнє порушення, усвідомлюється хибність дій та визначається ступінь неузгодженості, невідповідності цих дій «еталонам» (площина вчинку).

Ряд авторів (К. Баррет, Х. Льюїс, Дж. Тенгні та ін.) наголошують на пріоритетності та виключності оцінки власних дій як специфічній ознаці почуття провини: «оцінка дій суб'єкта не зливається з оцінкою самого суб'єкта» [56, с. 298] [251; 301; 327]. Проте, на нашу думку, й аналогічні висловлюють представники психології самоставлення і самосвідомості В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв, Н. І. Сарджвеладзе, І. М. Міхеєва, а також дослідники, що займаються проблемою почуття провини Ю. М. Орлов, О. В. Короткова, оцінка себе в ситуації провини є невід'ємним компонентом процесу оцінювання в переживанні почуття провини. Так, О. В. Короткова зауважує, що «провина детермінується усвідомленням неприйнятності своєї поведінки і містить в собі ставлення до вчинку», але «вторинно може містити в собі ставлення до «Я» [120]. І. М. Міхеєва стверджує, що «усвідомлення провини відбувається в процесі самоосудження, що пов'язано з хворобливими

переживаннями: докорами сумління, зниженням самооцінки, розгубленістю. Іноді відчуття власної моральної неповноцінності виростає у різні форми самоприниження» [154, с. 244]. Таку злитість «оцінки себе» і «оцінки вчинку» в переживанні провини можна пояснити особливостями онтогенезу цієї емоції – спочатку оцінка вчинку як неправильного ґрунтується на зовнішній оцінці іншими, згодом в процесі інтеріоризації вона стає внутрішньою – самооцінкою, і лише на певному етапі морального розвитку з'являється «автономна мораль», що орієнтується на дію та враховує умови ситуації [174; 252; 307]. На користь цього свідчать і результати дослідження І. А. Белік, вона стверджує, що «еволюція ціннісних орієнтацій в процесі розвитку особистості приводить до якісного перетворення феномену провини» [38]. Слід зауважити, що процес оцінювання не завжди є розгорнутим свідомим актом, він може відбуватись на несвідомому рівні лише в деяких площинах, наприклад в площині «образу Я».

Процес оцінювання не обмежується лише констатацією скоєного порушення та визначенням масштабу завданої шкоди (каузальна оцінка), але й поширюється на наслідки проступку як визначення «загроз» та можливостей, тобто має антиципаційний характер. Оцінка або прогнозування наслідків також здійснюється в 3-х площинах, а саме визначається імовірність: 1) характеру зміни взаємин з іншими, можливість їх погіршення або втрати (площина взаємодії з іншим); 2) кардинальної зміни емоційно-ціннісного ставлення до себе, його погіршення (площина «образу Я»); 3) нівелювання завданої шкоди (площина вчинку). Оцінка наслідків може мати частково несвідомий характер та істотно зумовлюватись афективною складовою, що пояснює певні спотворення такої оцінки.

Результат оцінювання полягає у тому, що визначаються ті конфліктні значення і смисли (І. М. Міхеєва, В. В. Столін), які несе в собі почуття провини у кожній площині переживання та у двох часових напрямках – актуалізовані та ймовірні конфлікти.

3) *Афективно-експресивна реакція* з'являється внаслідок оцінювання, проте відбувається одночасно і паралельно з ним. В процесі оцінювання разом з

почуттям провини виникають й інші емоції, такі як страх, печаль, смуток, розгубленість, гнів, напруження, образа, сором [103], а також складніші почуття, такі як самоосудження, докори сумління, жаль, розкаяння, співчуття та ін. [154; 211; 263]. Ця емоційна палітра, яку можна також розглядати у трьох площинах, супроводжується експресивним і поведінковим вираженням [251; 307; 327]. Емоційна реакція посилює оцінний ефект, суб'єктивну значущість ситуації провини, що відображається на інтенсивності та глибині переживання, і таким чином посилює, суб'єктивно забарвлює його конфліктний смисл.

4) *Актуалізація потреб*. Афективна реакція спонукає до відреагування. Основним рушієм в переживанні почуття провини є прагнення, яке К. Кастилья дель Піно визначив як бажання «відмінити ситуацію», «не бути винним», «повернути час назад» [263]. Ця основна потреба трансформується на рівні кожної площини під дією системи нормативності та оцінки наслідків у потребу: 1) відновити позитивне ставлення інших до себе, стосунки з ними (афіліативні потреби) [65] (площина взаємодії з іншим); 2) відновити позитивне ставлення до себе, звичний образ Я, подолати конфліктний смисл Я [154] (площина «образу Я»); 3) змінити ситуацію таким чином, щоб максимально нівелювати наслідки проступку, виправити ситуацію (помилку) [38; 157] (площина вчинку). Запропонована класифікація, на нашу думку, є більш «психологічною» ніж описані в літературі потреби, що мають культурний християнський відбиток, такі як потреба спокутувати провину [103; 164; 263] або прагнення отримати прощення [263]. Актуалізація потреб в усіх трьох площинах переживання почуття провини вимагає від індивіда вибору найсуттєвіших і найважливіших для нього. Цей вибір обумовлений не лише силою і гостротою конфліктного смислу тієї або іншої площини переживання провини, але й індивідуальною мотиваційною ієрархією, і особливо системою просоціальної мотивації – інтерналізованим прагненням робити соціально бажані вчинки.

Таким чином, ці етапи переживання – оцінка, афективно-експресивна реакція і актуалізація потреб, які в часовому вимірі виникають практично одночасно і розвиваються у взаємодії, утворюючи єдність – «емоційну реакцію

провини». Конфліктні смисли, породжені в трьох площинах переживання, представлені в трьох компонентах емоційної реакції визначають наступний етап – вибір і прийняття рішення.

5) *Вибір та прийняття рішення*. На конфліктній природі почуття провини наголошував ще З. Фрейд, визначаючи її як вираження конфлікту між наявним (Его) та необхідним (Суперего) [222; 224]. Кожна з площин переживання почуття провини, відповідно до результатів оцінювання і актуалізації потреб, містить конфліктний смисл. У площині взаємодії з іншим конфлікт виражається в актуалізації афіліативних потреб та ускладненні їх задоволення внаслідок зміни ставлення та взаємин з іншими. У площині «образу Я» виникає конфлікт ставлення до себе. У площині вчинку основний «конфлікт» полягає у виявленні невідповідності поведінки в даний ситуації за даних обставин. Суперечність потреб і мотивів різних площин переживання почуття провини може призводити до конфлікту між площинами. Це свідчить про множинність конфліктних смислів, яку містить в собі почуття провини. Проте, не лише площини переживання, але й складність і багаторівневість процесу оцінювання, системи індивідуальної нормативності та потребнісно-мотиваційної ієрархії впливають на кількісні та змістовні аспекти конфлікту, породженого почуттям провини.

Для зняття цієї конфліктності, на думку В. В. Століна, необхідно виконати дві умови: перша – «усвідомлення вчинку», друга – «особистісний вибір». «Вчинок» В. В. Столін трактує як «дію, що об'єктивно пов'язана з двома мотивами таким чином, що служить кроком у напрямку до одного з них і одночасно кроком у напрямку від іншого, і в силу цього має конфліктний смисл» [211, с. 67]. В. В. Столін зауважує, що «конфліктний смисл «Я» виникає лише після вчинку, і переживається у формі емоційної сигналізації про цей конфлікт». Що узгоджується з нашим розумінням переживання почуття провини, яке з'являється внаслідок здійснення хибного вибору та усвідомлення його хибності. Таким чином, спираючись на уявлення В. В. Століна, для подолання конфліктності, яку містить в собі переживання почуття провини

необхідно: 1) усвідомити і визнати факт того, що проступок насправді був здійснений; 2) визначити ставлення до цього проступку – «спрямувати роботу самосвідомості «за» або «проти» того реального вибору, який міститься в самому вчинку» [211]. Тобто необхідно визнати і прийняти факт провини в усіх площинах переживання та можливі наслідки проступку. Прийняття проступку можна трактувати як взяття на себе відповідальності за власні дії, що характеризує конструктивний спосіб переживання. Неприйняття визначає подальший неконструктивний спосіб переживання почуття провини.

Після прийняття або неприйняття проступку обираються способи розв'язання ситуації, способи зняття конфліктності у переживанні почуття провини. Вибірковий акт, як вказує С. Л. Рубінштейн, визначається умовами і обставинами ситуації, включає свідомий вибір між бажаним і можливим та прийняття рішення, яке завжди обмежується конкретною ситуацією і має біполярний характер [191, с. 597]. Проте, вибір у переживанні почуття провини є лише частково усвідомленим актом, значна частина його відбувається на несвідомому рівні – визначення домінуючої, найбільш актуалізованої потреби, співставлення її з іншими, з цінностями і переконаннями, визначення тієї міри «наслідків» та санкцій, які індивід може прийняти і пережити, а які ні. Вибір рішення при переживанні почуття провини може зумовлюватись наявністю «внутрішніх перешкод». І. М. Міхєєва зазначає, що «в ситуації вибору кожна внутрішня перешкода пробуджує переживання конфліктності. І в цьому сенсі вчинок виглядає як подолання перешкоди або, навпаки, як відмова під її впливом від дії. За умов розвинутої структури внутрішніх перешкод особистість здатна гостро переживати вибір тієї або іншої дії» [154, с. 236]. Таким чином, структура і актуалізація внутрішніх перешкод при переживанні почуття провини, які мають частково усвідомлений характер, визначає його конструктивні або неконструктивні способи переживання. Вибір здійснюється з урахуванням усієї множини факторів для трьох площин переживання провини, він полягає у визначенні такого способу реагування, який би був найбільш

прийнятним і найменш травматичним, зважаючи на актуалізовані потреби і прогнозовані наслідки.

Справжнє розв'язання ситуації провини, зняття її конфліктності, на думку В. В. Століна та І. М. Міхеєвої, можливе лише за умови реалізації конкретних дій, через зміну поведінки. Таким чином, почуття провини сприяє усвідомленню відповідальності, зумовлює вибір і реалізацію рішення – конкретної дії. Натомість, неприйняття провини в одній з площин переживання, нездоланні внутрішні перешкоди, страх помилитися у виборі призводять до нездатності зняти конфліктність через дію. «Боячись повторити помилку і тим самим збільшити свою винуватість, людина не діє в ситуації, яка вимагає активності» [263]. Отже, втілити «рішення» для усунення конфліктного змісту, що міститься у почутті провини, можна лише через зовнішню активну дію.

б) *Спосіб реагування і поведінки.* Прийняте рішення реалізується у конкретних способах поведінки. І. А. Белік емпірично виділила емоційно-поведінкові реакції, що супроводжують переживання провини, серед них виправлення помилки як прагнення врегулювати неприємну ситуацію, аналіз причин та наслідків поведінки, розкаяння за скоєне, жалкування про втрачені можливості, самозвинувачення, бажання забути і не думати про те, що сталося, виправдання себе і свого вчинку [38]. Не вдаючись до аналізу кожного з них зазначимо, що не усі ці способи здатні розв'язати конфліктність, що міститься у почутті провини, тобто не усі поведінкові реакції є конструктивними. К. Муздибаєв вказує на конструктивно-деструктивний характер способів «спокутування провини», у якості яких виділяє розкаяння, жалкування, покаяння, а також вибачення, компенсацію втрат, прийняття покарання. Він зазначає, що зміст цих способів не збігається, оскільки «функціонально вони служать зовсім різним цілям», «в різній мірі та в різній формі сприяють усуненню наслідків негативних подій» [157, с. 22].

Слідом за Ф. Ю. Василюком, який поділяє усі переживання на «вдалі» та «невдалі» [67], ми пропонуємо звести усе різноманіття поведінкових реакцій при переживанні почуття провини до двох способів: 1) конструктивний спосіб,

який дозволяє зняти конфліктність переживання, спрямований на «підвищення адаптивних можливостей суб'єкта», він «реалістичний, гнучкий, свідомий, активний, містить в собі довільний вибір» («подолання» за Ф. Ю. Василюком); 2) неконструктивний спосіб, який характеризується тим, що зовнішня активність (і внутрішня також), спрямована на подолання почуття провини, не знімає його конфліктного смислу, а має захисний характер («захист» за Ф. Ю. Василюком).

Конструктивний спосіб переживання почуття провини характеризується прийняттям усіх негативних наслідків проступку (відповідальністю), яке супроводжується відчуттям жалю і розкаяння, а також виправленням ситуації – зміною її завдяки активним конструктивним діям. Виправлення відбувається, перш за все, у площині вчинку (вибачення, виправлення помилок, відшкодування), і таким чином виробляється новий спосіб дій в ситуації проступку. Ця дія, яка реалізується в площині вчинку, одночасно «працює» і в площині взаємодії з іншим – отримання прощення від іншого, внаслідок чого взаємини з ним відновлюються і покращуються (Е. Гассін; Р. Енрайт; К. Муздибаєв); і в площині ставлення до себе – виправлення відновлює і позитивне ставлення до себе (В. В. Столін; І. М. Міхєєва).

Неконструктивний спосіб переживання провини характеризується неприйняттям наслідків проступку хоча б в одній з площин переживання і актуалізацією конфліктних смислів, надмірною зосередженістю на площині «образу Я» (ставленні до себе), нездатністю виправити ситуацію в площині вчинку, за наявності прагнення звільнитись від конфлікту. Активні дії, навіть такі як вибачення та різноманітні форми спокутування, не звільняють від внутрішньої конфліктності та напруги, а лише призводять до тимчасового, часткового полегшення. В. В. Столін пояснює це тим, що в такому випадку «конфліктний смисл не ініціює нових вчинків, а лише активізує внутрішні захисні механізми» [211].

Отже, способи поведінки при переживанні почуття провини зумовлюють функціональну специфіку (конструктивні способи – адаптивні, неконструктивні – захисні) та кардинально різний результат цього переживання.

7) *Результат переживання*. Реалізація певного способу поведінки при переживанні почуття провини має свої наслідки – визначає успішність або неуспішність переживання. Результат конструктивного переживання провини виявляється у повному звільненні від почуття провини (подоланні); а також, покращенні взаємин з іншими [65; 82; 157; 270], виробленні нового способу дій [263], зміні установок поведінки та моделі життя в цілому [34], формуванні реакції відповідальності (а не самозвинувачення), коли проступок оцінюється як здобуття досвіду, а не жахлива, неприпустима помилка. Такий результат загалом підвищує адаптивні можливості індивіда. Результат неконструктивного переживання почуття провини виявляється у тому, що невиправлення зовнішньої ситуації призводить до погіршення або руйнування взаємин з оточуючими [40; 44; 65] та до негативного емоційно-оціночного ставлення до себе [154; 168; 211]. Ф. Ю. Василюк зазначає, що «цілі психологічного захисту якщо і досягаються, то ціною об'єктивної дезинтеграції поведінки, ціною поступок, регресії, самообману або навіть неврозу» [67, с. 56].

Таким чином, у ході наукового пошуку виявлено, що переживання почуття провини як складний процес, що розгортається у часі низкою складно-детермінованих реакцій, змістовно визначених та функціонально диференційованих за способами реагування та результатом переживання, реалізується через негативно забарвлений афективний комплекс, домінуючу роль в якому відіграє почуття провини; виникає на основі функціонування специфічних оцінних механізмів та сигналізує про помилковість власної поведінки, а відтак виявляє конфліктний смисл; стимулює до вибору таких форм поведінки, які долають або послаблюють конфліктність, що визначає загальний спосіб переживання та його функціональну специфіку.

Процес переживання почуття провини як комплексну послідовність етапів-реакцій ми пропонуємо представити у вигляді моделі переживання

почуття провини (Рис. 1.1), яка дозволяє виокремити етапи і площини переживання, визначити його функціональну диференціацію і, таким чином, виділити функціонально відмінні способи переживання почуття провини – конструктивний (подолання) та неконструктивний (захист).

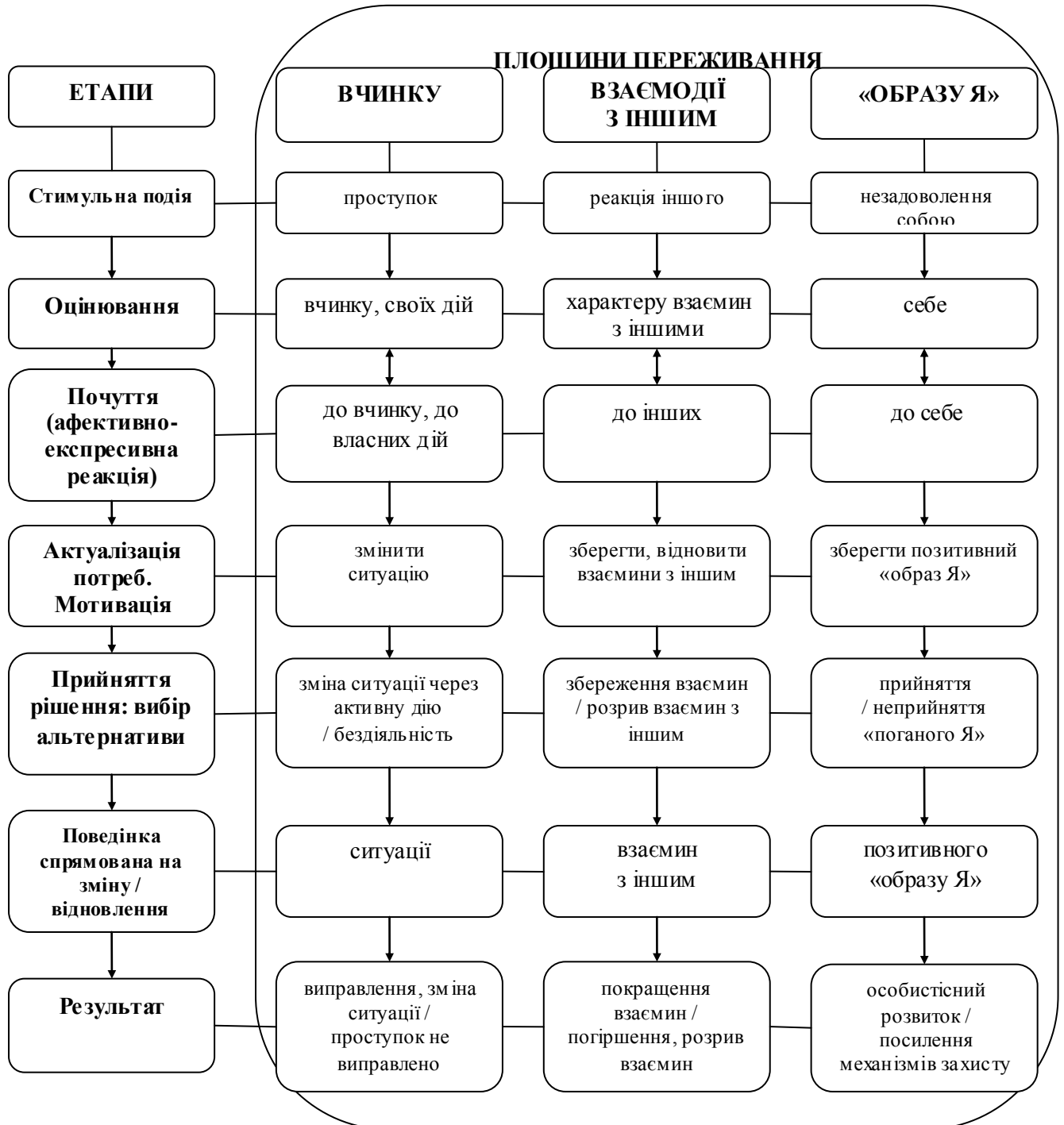

Рис. 1.1. Модель процесу переживання почуття провини

Виявлені в результаті теоретичного пошуку функціонально протилежні способи переживання почуття провини (конструктивний і неконструктивний)

звертають нас до визначення критеріїв диференціації цих способів переживання, а відтак до більш детального аналізу неконструктивного способу переживання почуття провини.

Аналіз наукових джерел [33; 40; 44; 63; 65; 110; 120; 133; 165; 216; 222; 230-231; 263; 295; 301; 332; 343 та ін.] дозволив пропонувати поняття «неконструктивне переживання почуття провини», яке містить вказівку на спосіб «розв'язання» такого переживання (не супроводжується зняттям конфліктності через виправлення ситуації) та, на відміну від невротичної провини, не є необґрунтованим, оскільки може мати об'єктивні підстави для переживання. Неконструктивне переживання почуття провини зумовлюється і забезпечується комплексним поєднанням багатьох чинників на різних етапах процесу переживання.

Так, на етапі «стимульної події» такими чинниками можуть виступати виражена ригідність нормативної системи [216], її незрілість, що виявляється у переважному функціонуванні на рівні інтерналізованого суспільного досвіду, орієнтуванні на авторитети, залежності від думок інших людей [40; 63; 65; 120; 144], наявність «фіксованих абсолютів» (термін Л. Бісвангера) – ідеалів, догм, табу, еталонів, віру в які неможливо порушити [47; 152]. Догматизм та незріла ригідна нормативність виступаючи у якості оцінних підстав, виправданих і обґрунтованих для даного індивіда, проте неадекватних в загальному розумінні, стають ґрунтом для переживання почуття провини у неконструктивний спосіб.

На етапі «оцінювання» причинами неконструктивного переживання можуть бути надмірна зосередженість на площині взаємин з іншими – орієнтація на реакції інших, без критичної оцінки ситуації, помилки соціальної перцепції [65]; надмірна зосередженість на площині «образу Я» внаслідок нездатності диференціювати оцінку помилкової дії від глобальної самооцінки в переживанні провини [33; 38; 120; 154], а також хворобливої потреби зберігати позитивний «образ Я», нездатності критично та іронічно сприймати свої недоліки [47; 152; 154]; нездатність враховувати умови ситуації внаслідок несформованості «автономної моралі» [174], помилок перцепції або

перцептивного захисту [186] та догматичності мислення [152]. Спотворення оцінки ситуації провини може спричинюватись когнітивними особливостями індивіда. Так, Дж. Брунер виявив, що особам схильним до самозвинувачення властиво оцінювати невизначену інформацію як таку, що підтверджує їх власну провину: «чим вищий ступінь інтрапунітивності, тим менше відповідної інформації необхідно для підтвердження власної провини» [57, с. 102].

Неконструктивних способів переживання почуття провини може визначатися суперечністю між оцінюванням на усвідомленому та несвідомому рівнях. Провідну роль може відігравати несвідома оцінка, яка ґрунтується на негативних когнітивних установках, засвоєних ще у дитинстві: переконання у власній неспроможності і сприймання світу як неконтрольованого та небезпечного [37; 76; 170; 171; 240], очікування ворожого ставлення від інших та переконання у заслуженості негативного ставлення [76; 230-231], хворобливе порівняння себе з іншими та прагнення бути кращим за них [76].

Неконструктивне переживання почуття провини може спричинювати порушення та помилковість прогнозування наслідків. Надмірне перебільшення негативних наслідків провини (розрив стосунків, знецінення себе, безвихідь – неможливість виправлення ситуації) або «виключення з антиципаційної діяльності небажаних наслідків» хоча б в одній з площин переживання провини та «орієнтація завжди лише на бажані» [152] зумовлюють спотворення «прогностичної» оцінки, яке ще більше посилюється емоційною складовою.

Афективно-експресивна реакція при неконструктивному переживанні почуття провини характеризується переважанням страху і тривоги. Переживання почуття провини актуалізує «дитячі» страхи: страх розлуки з близькими, страх перед авторитетом батьків, страх покарання, страх втрати любові та схвалення, страх відторгнення [230-231]; а також їх «дорослі» аналоги: страх бути демаскованим (страх викриття), страх несхвалення і осуду, страх критикувати інших [230-231]. Страх спонукає до зменшення напруження через втечу, що не вирішує ситуації. А успішне уникнення «небезпеки», як зазначає Я. Рейковський, в переживанні провини лише підсилює страх [186].

Надмірний страх «консервує» та посилює конфліктні смисли, спричинені усвідомленням провини і подальшим прогнозом у кожній площині переживання, зосереджує увагу на площині «образу Я», розширює її межі, а також паралізує активність спрямовану на виправлення помилок.

На етапі актуалізації потреб специфічні для переживання провини прагнення «відновити ситуацію», «звільнитися від напруження» та їх варіанти у кожній площині переживання можуть надмірно посилюватись і перетворювати переживання на неконструктивне. Такий самий вплив, за даними О. Короткової, має надмірно виражена просоціальна мотивація – прагнення відповідати очікуванням інших, робити соціально бажані вчинки, прагнення до єднання з іншими [65]. Крім того, почуття провини, на думку К. Хорні, може актуалізувати ряд невротичних потреб, таких як потреба: 1) у досконалості, 2) виражати агресивні імпульси, 3) контролювати життя, 4) у схваленні або покаранні [230-231]. Усі вони тісно пов'язані з потребою зберігати позитивний «образ Я» [47; 152; 154], та ще більше посилюють конфліктність у ставленні до себе. Потреби, актуалізовані почуттям провини, можуть суперечити одна одній, що додатково створює конфліктні смисли в переживанні провини.

Етап вибору і прийняття рішення є вирішальним для визначення неконструктивного способу переживання почуття провини. Оскільки подолання конфліктності у переживанні провини передбачає визнання і прийняття факту проступку та його можливих наслідків в усіх площинах переживання, неприйняття провини хоча б в одній з площин визначає його неконструктивний спосіб. Неприйняття провини та її наслідків може зумовлюватися дією багатьох чинників (загальною незрілістю нормативної системи, недиференційованістю оцінки власних дій від самооцінки особистості, актуалізацією «дитячих» і «дорослих» страхів та невротичних потреб та ін.), які створюють складну систему «внутрішніх перешкод».

При неконструктивному способі переживання усвідомлення почуття провини вступає у протиріччя з «уявленням про себе», а оскільки зовнішня ситуація не виправляється, відтак немає об'єктивних підстав для позитивного

образу себе. О. С. Романова та Л. Р. Гребенніков зазначають, що «загальна позитивна самооцінка є необхідною умовою життєдіяльності... Людина не може тривалий час бути дійсно переконаною в тому, що вона «погана», або що в її житті постійно щось «погано», ... інакше це призводить до психічного виснаження або самознищення» [188, с. 57]. Щоб зменшити конфліктність, зазначає Я. Рейковський, можна або змінити уявлення про себе, або усунути інформацію, яка не відповідає очікуванням [186]. Конфліктний смисл в переживанні провини, на думку В. В. Століна, «служить сигналом для початку роботи свідомості для захисту свого «Я» від нової (неприйнятної) інформації про себе. Підтримка позитивного ставлення до себе стає самоціллю» [211, с. 155]. Таким чином, у процесі переживання почуття провини відбувається розширення площини «образу Я» та надмірне зосередження на ній.

Конфліктні смисли зумовлюють роботу механізмів психологічного захисту з метою не допустити негативний «образ себе» та підтримати позитивне ставлення до себе [154]. Л. І. Анциферова вказує на шляхи такого захисту: прагнучи підтримати позитивний «образ Я», індивід або ігнорує неприємну інформацію про себе, або намагається дискредитувати джерело інформації, яка знижує самооцінку, або застосовує різні форми самообману [33]. Неприйняття наслідків проступку в переживанні почуття провини супроводжується тенденцією не помічати власні помилки (перецептивний захист), активним запереченням власної провини, перекладанням відповідальності на зовнішні обставини, ізоляцією себе від власних вчинків та ін. Оскільки в ситуації провини зовнішні обставини (проступок) повністю ігнорувати досить складно, спотворення інформації відбувається таким чином, щоб наявність почуття провини не суперечила, а підкреслювала позитивний «образ Я». В такому випадку почуття провини набуває захисного компенсаторного значення за рахунок своєї соціальної природи (провина є соціально-прийнятним переживанням), а відтак блокує дії спрямовані на виправлення помилок, оскільки немає необхідності звільнитися від того, що соціально схвалюється. На компенсаторний характер почуття провини

вказували Р. Розенхан і П. Лондон, підкреслюючи його роль в ослабленні тривоги [319]. За даними різних авторів переживання почуття провини пов'язують з такими механізмами психологічного захисту, як проекція, компенсація, ізоляція, анулювання, раціоналізація, регресія, реактивне утворення, а також з формами захисної ідентифікації (ідентифікації з агресором, ідентифікації з жертвою, ідентифікації з маніпулятором). О. Фенихель описав механізми психологічного захисту, які використовуються при переживанні провини, серед них різні види квазіпроекції (розділення провини з іншим, пошук напарника (спокушання інших розділяти провину); засудження в інших того, що заперечується у собі; прагнення до помилування) та різні варіанти реактивного утворення (хронічно весела, жартівлива поведінка; провокуюча поведінка; нахабна поведінка; злочин з почуття провини) [216]. Дію механізмів психологічного захисту можна прослідкувати на усіх етапах неконструктивного переживання почуття провини. Особливість їх функціонування полягає у тому, що вони не усвідомлюються індивідом і не обираються ним.

Неконструктивне переживання почуття провини визначається за специфічними способами реагування та поведінки, спільною характеристикою яких є їх захисна функція та відсутність конструктивного ефекту – ситуація не виправляється, конфліктність не знімається, а лише «маскується». Ряд авторів визначають «логічні» способи поведінки в ситуації провини, такі як розкаяння за скоєне, жалкування, покаяння, вибачення, самозвинувачення [38; 157]. Проте, лише за умови поєднання з виправленням помилки вони можуть забезпечити конструктивний спосіб переживання, самі по собі не здатні досягнути ефективного результату. Захисну специфіку таких способів поведінки розкриває К. Муздибаєв. Зокрема, основну функцію вибачення він вбачає у «керуванні враженням оточуючих» – винний не лише підтверджує визнання провини, а й «показує розуміння існування міжособистісних зобов'язань і те, що він цінує і поважає ці зобов'язання, які він порушив», обіцяє не порушувати у майбутньому норми поведінки, просить про прощення

[157, с. 23]. Тобто, не підтверджене виправленням вибачення лише створює враження в очах інших. Також К. Муздибаєв зауважує, що «розкаяння – це ще не спокутування провини». Серед функцій розкаяння він виділяє: «звільнення від тягара провини» – «усуваються психологічні труднощі, що надає людині впевненості у собі»; «збільшення соціальної прийнятності винного» – «цей акт ліквідує попередній негативний образ винного, знімає з нього соціальне несхвалення», «збільшує соціальні ресурси винного» [157, с. 24]. Окремо К. Муздибаєв визначає покаєння, як спосіб спокутування гріха – специфічної «провини» релігійної людини, яка «свій проступок усвідомлює як гріх і боїться суду Божого». Зокрема він вказує, що «відсутність покаєння є новим гріхом» [157, с. 29]. Тобто каяття тут виступає як соціокультурна вимога, яка має соціальні дивіденди – «пом'якшує серце інших, викликає у них довіру, вчить їх проявляти милосердя і прощати тих, хто оступився» [157, с. 29]. Таким чином каяття дозволяє відновити взаємини з іншими лише за рахунок створення «потрібного» враження у інших. Ще один спосіб, описаний К. Муздибаєвим, жалкування, виражається більшою мірою через емоційний стан індивіда, через «почуття печалі з приводу чогось неправильного, недостойного, невиправного або нездійсненого», аніж через активні дії [157, с. 26]. Крім того, жалкування «не обіцяє не повторення аналогічних подій у майбутньому» [157, с. 27], що вказує також лише на «створення потрібного враження». Усі ці описані К. Муздибаєвим способи мають дві спільні характеристики – допущення визнання своєї провини та орієнтацію на отримання соціальної підтримки. Це дозволяє виявити їх захисту функцію, яка реалізовується в площині взаємин з іншими через створення «потрібного» враження у інших за рахунок визнання своєї провини, а також у площині образу «Я» через створення враження для самого себе і, таким чином, підвищуючи самооцінку. Останнє підтверджують О. С. Романова та Л. Р. Гребенніков, зазначаючи що «деклароване зізнання, надмірне свідоме посилення своїх недоліків є захисною раціоналізацією або компенсацією – за такими зізнаннями, як правило, слідує усвідомлене або несвідоме «але ...», «зате ...» [188, с. 57-58]. Про захисний характер таких

стратегій свідчать наступні поведінкові прояви: чутливість до критики – болуче і вороже сприймання критики від інших та обурення на відсутність співчуття або прощення від них [230-231]; «негативна терапевтична реакція» – специфічний ефект, що виникає в процесі психотерапії і виражається у спротиві психотерапії – небажанні позбутися почуття провини [222; 230-231; 301]. Отже, неконструктивне переживання почуття провини характеризується прийнятністю визнання провини за допомогою вибачення, каяття, жалкування, самозвинувачення, але без наступного виправлення.

До неконструктивних поведінкових способів при переживанні почуття провини слід віднести прийнятність покарання, що виявляється в очікуванні негативного ставлення з боку інших – очікуванні докорів і критики, згоді з необґрунтованими звинуваченнями від інших, нездатності їм протистояти [62; 65; 230-231]; в провокації неприємностей, «нешасних випадків» (як покарання), які покращують самопочуття, оскільки реалізують відплату [216; 230-231]; а також, у різноманітних способах самопокарання, таких як тенденція брати на себе провину, навіть в тих ситуаціях коли немає для цього підстав [46; 62; 65; 230-231], високій вимогливості, жорсткому нетерпимому ставленню до себе, яке Г. К. Ушаков назвав «стенічним жалом» [65; 163; 166; 215]. Власне саме почуття провини може сприйматись як покарання. Глибинний механізм такого реагування пояснюють «теорія Суперего», що розглядає почуття провини частиною специфічної внутрішньої інстанції, яка накладає покарання на Его, та «теорія морального мазохізму», яка пояснює страждання, якого завдає собі людина, потребою у покаранні [230-231]. Прагнення до покарання та самопокарання виконують захисну функцію, оскільки є соціально прийнятними внаслідок світоглядних і релігійних уявлень, зокрема ідеї відплати, «спокутування гріхів». Таким чином, «неконструктивне» покарання не сприяє виправленню, не формує відповідальність.

В якості неконструктивних способів переживання почуття провини можна розглядати самозвинувачення та звинувачення інших, якщо вони не супроводжуються виправленням ситуації, мають стійкий характер і

проявляються у якості особистісних диспозицій. Ці протилежні способи реагування здійснюють захисну регуляцію в площині «образу Я», сприяючи підтримці позитивного ставлення до себе. Самозвинувачення сприяє створенню позитивного уявлення про себе за допомогою механізму компенсації, оскільки в суспільній думці почуття провини властиве людям високоморальним, етичним, сумлінним, соціально-зрілим та здатним до самоактуалізації. Звинувачення інших є проекцією переживання провини назовні, що звільняє від негативного уявлення про себе, особливо у порівнянні з «гіршим іншим».

„Неконструктивне” самозвинувачення характеризується перебільшенням, нещирістю, ірраціональністю, необґрунтованістю – від явних перебільшень до чистої фантазії; властиве особам з невротичними розладами, зокрема з obsесивно-компульсивними, а також особам з тривожно-мнітельним та сенситивним характерами [215; 216; 258-259; 262; 277; 283; 301; 308]; виступає засобом контролю; дозволяє підвищувати самооцінку та утримуватися від необхідності усвідомлювати свої недоліки і змінюватися [230-231]; виступає засобом стримання накопичених гірких докорів на адресу інших, що згодом призводить до нездатності критично оцінювати інших [230-231]. Труднощі при висловлюванні критики та звинувачень, на думку К. Хорні, визначаються: відсутністю спонтанної впевненості в своїх силах (тенденції до самоствердження), наслідком чого є відчуття слабкості та незахищеності (неспроможність відстояти свою думку і виразити критичну думку); страхом втратити прихильність інших (страх втратити відчуття безпеки) [230-231]. Звинувачення на адресу інших, зауважує К. Хорні, може знаходити своє вираження: 1) під впливом відчаю, коли індивід відчуває, що нічого не втрачає, що в будь-якому випадку його не приймуть, «проте потайки сподіваючись, що інші усвідомлять глибину його відчаю і тому вибачать йому»; 2) коли відчуває небезпеку викриття і звинувачення – індивід переходить у контрастний стан, небезпека засмутити інших, в такому випадку уявляється меншим злом, ніж небезпека отримати несхвалення [230-231].

Спрямованість звинувачення на себе або на інших залежить від сили внутрішньої заборони: якщо страх звинувачувати інших відсутній або не набув достатньої сили, людина у якості захисної стратегії використовує відкриті або завуальовані докори іншим. Звинувачення інших виявляє приховану у самозвинуваченні тенденцію заперечувати наявність будь-яких недоліків. Такий захист, на думку К. Хорні, більш ефективний, ніж самозвинувачення [230-231]. Почуття провини виникає з оцінки і порівняння себе з іншими і проектується на оточуючих: почуття провини стає проявом негативного емоційно-оціночного ставлення не лише до себе, але й до інших [65; 110; 164; 171-172]. Звинувачення інших, на думку О. Фенихеля, має різні форми вираження і різну мотивацію: збирання доказів проти оточуючих з метою самовиправдання – бажання знайти помилки інших; звинувачення інших як провокація на погане поводження з собою, вимагання любові; впертість як провокація оточуючих на несправедливе поводження і, таким чином, доведення своєї моральної вищості, як спосіб демонстрації того, що інші винні в більшій мірі ніж індивід (впертість часто продукується усвідомленням власної неправоти) [216].

Отже, неконструктивне переживання почуття провини, на відміну від конструктивного, реалізується у самозвинуваченні або звинуваченні інших, а не у виправленні ситуації. Тенденція звинувачувати як поведінкова реалізація переживання почуття провини, незалежно від спрямування цього звинувачення, виконує функцію психологічного захисту, але в результаті спотворює «образ Я» і не знімає конфліктності у ставленні до себе.

Одним з неконструктивних ефектів переживання почуття провини є погіршення міжособистісної взаємодії, що позначається на особливостях взаємин з іншими та ставленні до них. В літературі зустрічаються досить різні, іноді суперечливі характеристики міжособистісної взаємодії осіб, що переживають почуття провини у неконструктивний спосіб. Так Ф. Перлз, Ю. М. Орлов, А. Кемпінські, О. В. Короткова відзначають загальне негативне ставлення до оточуючих, неприйняття інших при переживанні почуття

провини, яке може виражатися через ворожість і роздратування по відношенню до інших, або підвищену образливість, яка передбачає неприязнь до оточуючих та заздрість, що обумовлено почуттям гіркоти, гніву на світ через дійсні або уявні страждання [65; 110; 166; 171-172]. К. Кастилья дель Піно вважає, що очікування від інших негативного ставлення проявляється у вираженій підозрливості, аж до нападів параної – через страх викриття людину мучить питання як багато інший знає про її провини, особлива увага звертається на поведінку оточуючих [263]. О. В. Короткова емпірично визначила, що переживання почуття провини ускладнює процес спілкування, зокрема це виражається в обережності у встановленні близьких емоційних стосунків, тенденції спілкуватися з обмеженим колом людей, поєднанні незацікавленості у взаєминах з прагненням пошуку контактів (непереносимість самотності) [65]. Для неконструктивного переживання почуття провини, на думку Дж. Вайсса, властивим є несвідоме псування стосунків з емоційно-значущим близьким, внаслідок відсутності в індивідуальному досвіді орієнтовної моделі побудови близьких довірливих відносин (неприйняття та відштовхування власними батьками) [62].

Поведінка по відношенню до інших при неконструктивному переживанні почуття провини характеризується загальною пасивністю, підкореністю, поступливістю, конформністю, залежністю, тенденцією ставити себе по відношенню до інших та зовнішнього світу в цілому в позицію об'єкта [65]. Такі особливості виявляються у нездатності протистояти звинуваченням з боку інших, нездатності захищатись, у дозволі іншим несправедливо і необґрунтовано звинувачувати себе, внаслідок побоювань конфліктувати з іншими [62; 65; 78; 225; 230-231]; орієнтації на авторитет і думку інших, забороні собі мати власну думку, або принаймні, висловлювати її [65; 226; 230-231]. К. Хорні виділяє тенденцію виправдовувати інших як компенсаторний механізм при ірраціональній провині [230-231]. Яскраво виражений захисний характер мають наступні поведінкові прояви неконструктивного переживання почуття провини, такі як «комплекс зобов'язаного» – прагнення догоджати;

запопадливість перед тим, перед ким завинив [62; 78; 230-231]; синдром самопожертви [65; 78; 230]; нав'язлива турбота і демонстративна любов [164].

Підтримка стосунків з іншими при неконструктивному переживанні почуття провини забезпечується шляхом: 1) допущення негативного ставлення з боку інших, але не відмовою від взаємодії з ними; 2) визнання провини, що створює необхідне враження та надає соціальні дивіденди; 3) створення і підтримання бездоганної репутації – правильною, моральною поведінкою, виправданням своїх проступків «вагомими аргументами».

Таким чином, неконструктивне переживання провини спричинює амбівалентність поведінки у взаєминах з іншими – негативне ставлення до інших, незацікавленість у них, що поєднується з хворобливим прагненням зберегти стосунки з ними, часто за рахунок підкорення, конформності, залежності та самоприниження.

В результаті теоретичного аналізу та систематизації поглядів різних дослідників нами визначено специфічні характеристики неконструктивного переживання почуття провини. До них відносимо: 1) незрілість нормативної системи, несформованість «автономної моралі», ригідну нормативність і догматизм; 2) надмірну актуалізацію деяких різновидів страху, таких як страх розлуки, страх перед авторитетом, страх покарання, страх втрати любові, страх несхвалення й осуду, страх відторгнення, страх викриття, страх критикувати інших; 3) надмірну актуалізацію невротичних потреб, таких як потреба в досконалості, потреба контролювати життя, потреба зберігати позитивний «образ Я», потреба виражати агресивні імпульси; 4) надмірно виражену просоціальну мотивацію – прагнення виправдовувати очікування інших, робити соціально бажані вчинки, афіліативні прагнення; 5) надмірну орієнтацію на реакції інших, без критичної оцінки ситуації; очікування негативного, ворожого ставлення від інших та переконання у заслуженості такого ставлення; б) недопущення негативного «образу себе», нездатність сприймати свої недоліки, чутливість до критики та обурення на відсутність співчуття або прощення від інших, хворобливе порівняння себе з іншими та прагнення бути

кращим за них, нездатність диференціювати оцінку помилкової дії від глобальної самооцінки, підкреслення позитивного «образу Я» шляхом самозвинувачення; 7) неприйняття провини та її наслідків і зосередження захисного процесу на площині «образу Я» та площині взаємодії з іншими; 8) наявність захисної поведінки в ситуації проступку, такої як тенденція не помічати власні помилки, активне заперечення власної провини, перекладання відповідальності на зовнішні обставини, ізоляція себе від власних вчинків; 9) нездатність до виправлення ситуації, відсутність активних дій, спрямованих на виправлення помилок; 10) використання специфічних захисних способів поведінки, таких як жалкування, каяття, прагнення покарання, самозвинувачення та звинувачення інших.

1.3. Аналіз підходів до вивчення переживання почуття провини

Попередній теоретичний аналіз феномену почуття провини дозволив, поперше, визначити уже сформовані підходи до розуміння і наукового вивчення цього феномену в психології: один з яких розглядає почуття провини як явище емоційної сфери, прояв емоційного компоненту психічного, інший – як явище особистісної сфери, стали характеристики (властивість) емоційності; а, по-друге, виявити найменше вивчений та неосмислений теоретично, але значущий для потреб психологічної практики аспект – переживання почуття провини як складний цілісний динамічний процес.

Створення концепції дослідження вимагає визначення вихідних положень і принципів, рівнів аналізу та методологічних підстав вивчення проблеми переживання почуття провини. Це передбачає виділення основних категорій аналізу, смислового наповнення категоріального апарату, окреслення феноменологічного поля досліджуваного явища та визначення основних напрямків емпіричного дослідження.

Перш за все звернемось до аналізу базової для нашого дослідження категорії «переживання». Не зважаючи на емпіричну очевидність цього психічного явища та його теоретичну і практичну значущість, дана область

психічної реальності й досі залишається мало досліджуваною. Крім того, на сучасному етапі лише формується, зокрема на теренах української та російської психології (Ф. В. Бассін, І. І. Геллер, Т. С. Кириленко, С. Д. Максименко, С. К. Бодирєва, Ф. Ю. Василюк, Д. В. Колесов, О. С. Кочарян, А. М. Лісєна та ін.), інтегральний підхід до розуміння цієї категорії, її змістовного наповнення, що об'єднує загально-психологічний та психотерапевтичний напрямки. Переживання в психології прийнято розглядати як інтегральну одиницю свідомості, безпосередню суб'єктивну форму даності психічного явища, яка виявляється у двох ракурсах: «1) як моментальний зріз, знімок зі ставлення до дійсності, де домінує пізнавальний аспект; 2) як діяльність щодо зміни цього ставлення, творення нового ставлення, де домінує особистісний аспект» [111, с. 23]. Категорія «переживання», на думку Т. С. Кириленко, фіксує такі аспекти психічної реальності як пізнавальний, афективно-спонукальний і особистісний [111-112]. Ф. Ю. Василюк пропонує розглядати переживання як трьох компоненту структуру: до традиційних раціонального (усвідомлення) та чуттєвого (емоційного) компонентів він пропонує долучити й зовнішню поведінку – «реалізатора переживання». «Зовнішні дії здійснюють роботу переживання не прямо, досягненням якихось предметних результатів, а через зміну свідомості суб'єкта та взагалі його психологічного світу» [67, с. 28-29]. Таким чином, на думку Ф. Ю. Василюка «переживання як діяльність реалізується і зовнішніми, і внутрішніми діями» [67]. Таку думку поділяє й С. Д. Максименко, зауважуючи, що «структура переживання може складатися з трьох складових – почуття, розуміння та дії. Причому останнє, є не автоматичною, не у відповідь, а вільною особистісною, тобто, власне креативною дією» [140, с. 163]. Проте він наголошує на нерозривній єдності, цілісній представленості цих елементів: «Переживання належить до таких психологічних явищ, в якому в єдиному і миттєвому акті зливаються усі складові. Так виникає цілісність, яка далі існує більше не розпадаючись. Навіть ті переживання, які перестали бути актуальними, зберігаються в такому ж цілісному вигляді, утворюючи досвід особистості» [140, с. 163].

Таким чином, спираючись на погляди Ф. Ю. Василюка, Т. С. Кириленко і С. Д. Максименка, а також традиційне у психології представлення будь-якого психічного явища як трьохкомпонентного [132; 191], надалі ми будемо розглядати переживання як цілісний психічний акт, який існує на трьох рівнях: емоційно-чуттєвому, раціональному та дієвому. Що, в цілому, відповідає виділеним в результаті теоретичного аналізу структурним компонентам переживання почуття провини: афективному, когнітивному і мотиваційно-поведінковому. Отже, це дає підстави виділити основні рівні дослідження переживання почуття провини. По-перше, слід дослідити суб'єктивний емоційний стан (власне емоційне переживання) та його представленість у свідомості; по-друге, процес оцінювання власних дій та ситуації в цілому, а також смислову систему значень (нормативних і світоглядних) на основі яких здійснюється оцінювання; і по-третє, способи поведінки і реагування та ефект до якого вони приводять.

Деякі дослідники, зокрема О. Ф. Бондаренко, Т. С. Кириленко, С. Д. Максименко звертають увагу на процесуальність переживання [49; 111; 140]. Так, Т. С. Кириленко, зазначає, що переживання виступає «як психічне явище, ... і як процес, який має свої умови виникнення і перебігу» [111, с. 22]. С. Д. Максименко наголошує на тому, що «переживання є процесом (а не актом), який триває у часі» [140]. Це узгоджується з висунутою в результаті теоретичного дослідження авторською пропозицією розглядати переживання почуття провини як динамічний процес, що розгортається у часі низкою складно-детермінованих реакцій. У зв'язку з цим постає необхідність вивчення найбільш значущих етапів переживання почуття провини виділених в окремі завдання дослідження, а саме, визначення особливостей: 1) стимульної події, 2) оціночного процесу, 3) афективно-експресивного реагування, 4) актуалізації потреб та функціонування системи спонукань, 5) складної системи умов та детермінант, що забезпечують здатність розв'язати внутрішньо-особистісний смисловий конфлікт, 6) способів реагування і поведінки, 7) результату переживання. Це дозволить представити переживання почуття провини як

цілісний процес емоційно-поведінкового реагування, особливу форму активності, спрямовану на подолання негативного стану.

Оскільки, переживання є формою вираження не лише стану суб'єкта, але й ставлення його до об'єкта, тобто до оточуючої дійсності [105; 111-112; 191], доречно змістовно охарактеризувати особливості такого ставлення, яке виражається у переживанні почуття провини. В результаті теоретичного дослідження нами запропоновано розглядати переживання почуття провини у трьох площинах, виділених відповідно до системи ставень, які реалізує людина, а саме у площині взаємодії з іншим, у площині «образу Я» та у площині вчинку. Відповідно до цього постає потреба вивчення переживання почуття провини на рівні кожної з площин окремо, як: 1) особливостей взаємодії з іншими та ставлення до них; 2) ставлення до самого себе в процесі переживання почуття провини; 3) ставлення до власних дій – таких, які спричинили переживання, і таких, які дозволяють розв'язати ситуацію.

Об'єднання процесуальних аспектів і площин переживання в єдину модель дозволяє представити переживання почуття провини як складне, багаторівневе, динамічне, багатомірне явище, дослідження якого передбачає застосування системного підходу (К. О. Абульханова-Славская, В. А. Ганзен, Б. Ф. Ломов, В. О. Ядов). Б. Ф. Ломов зазначає, що системний підхід в дослідженні будь-якого психічного явища вимагає його розгляду у декількох планах, як: 1) якісної одиниці, що утворює собою певну структуру; 2) частини, що входить у більш складні системи вищого порядку; 3) структури, що містить в собі, як складові, менші системи; 4) структури, що взаємодіє із зовнішніми факторами та умовами існування [132]. Відповідно до цього, дослідження переживання почуття провини передбачає: виділення цілісного процесу переживання; аналіз окремих його елементів (етапів і рівнів) як багаторівневих підсистем, що мають різні функціональні якості (як мікросистем); визначення міри та особливостей інтеграції переживання почуття провини в системи вищого порядку, такі як особистість та свідомість; вивчення складної системи детермінації переживання почуття провини та його перетворюючих

можливостей. Такий підхід до дослідження переживання почуття провини більш детально і змістовно представлений у вищевикладеному виділенні рівнів та напрямів емпіричного дослідження, а також уже частково реалізований на етапі теоретичного аналізу. Таким чином, запропонована авторська модель переживання почуття провини, розглянута з позиції системного підходу, яка виокремлює етапи і площини переживання та визначає функціонально відмінні способи переживання провини, може слугувати основою для визначення основних напрямів емпіричного дослідження. Беручи до уваги позицію Т. С. Кириленко, про те, що «переживання виступає як форма відображення в афективній сфері, значуще сприяючи пізнанню й самопізнанню, і як психічне явище, ... процес, який має свої умови виникнення та перебігу, і як властивість, що виявляється в його постійній повторюваності» [111, с. 22], ми пропонуємо досліджувати переживання почуття провини у двох планах – відповідно до традиційного розгляду почуття провини як емоційного переживання (процесуальні особливості) або як риси (особистісні особливості).

Дослідження процесуальних особливостей переживання почуття провини передбачає емпіричний аналіз етапів та площин переживання почуття провини; а також розкриття суб'єктивної емоційно-чуттєвої сторони переживання, його представленості та повноти відображення у свідомості (смісловий аспект) – як «внутрішньої картини» переживання, та активної дієвої сторони – як зовнішньої реалізації переживання почуття провини. Тобто, передбачає вивчення як суб'єктивного, так і об'єктивного планів переживання почуття провини.

Переживання не може бути відділеним від суб'єкта – «носія» цього переживання, в якості якого виступає особистість [111-112; 140; 191]. С. Л. Рубінштейн вказує на те, що переживання має підкреслено особистісний характер та визначається особистісним контекстом – контекстом життя індивіда. «У переживанні на перший план виступає не сам по собі предметний зміст, а його значення у ході життя – індивідуальної історії особистості» [191, с. 11]. Т. С. Кириленко зауважує, що «переживання належить до таких

категорій у психології, які в найбільш виразній формі репрезентують психічну реальність як внутрішній досвід особистості, як траєкторію самотворення її життєвого шляху» [111, с. 24]. Ф. Ю. Василюк зазначає, що певні специфічні особливості переживання формують в онтогенезі та утворюють «механізми переживання» (особливі «функціональні органи»), які «одного разу сформувавшись, можуть стати одним зі звичних засобів вирішення життєвих проблем та застосовуватись суб'єктом навіть за відсутності ситуації неможливості, тобто залишатись переживанням лише за своїм походженням, а не за функцією» [67, с. 75]. Тобто йдеться, про сформовану «здатність переживати». В такому ж контексті схильність до переживання певних емоцій розглядає К. Ізард. Зокрема, як компонент особистісної структури К. Ізард пропонує аналізувати, «емоційну систему», яку він розглядає як складно організоване ієрархічне утворення, серед елементів якого виділяються «емоційні риси» – схильності переживати певний емоційний стан, сформовані в результаті взаємодії генетичних та соціальних чинників [103]. Як компонент особистісного рівня почуття провини представлено у дослідженнях О. В. Короткової, І. А. Белік, О. Л. Малєєвої, Л. В. Софіної. Зокрема, ці автори визначили характеристики, властиві особам, з високим рівнем вираженості провини-риса, серед них: 1) такі особливості емоційної сфери як загальна емоційна нестабільність [38; 207], тенденція переживати негативні емоції [120], висока тривожність [144; 207], образливість [120], ворожість і дратівливість [38; 120; 207], підозрливість [120; 144; 207]; 2) такі особливості самооцінки і ставлення до себе як невпевненість в собі [144], негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе [38; 144]; 3) загострено виражені риси характеру такі як емотивність, екзальтованість, циклотимність і застрягання [207]; 4) особливості мотиваційної сфери такі як тенденція уникати невдач [144] та особливості відповідальної поведінки – екстернальність і ескапізм [120]; 5) особливості ставлення до життя проявляються у низькій осмисленості життя [38], проте наявне помірне або виражене задоволення життям [144]; 6) особливості соціальної взаємодії такі як загальна соціальна дезадаптованість [120; 144],

підлеглість, покірливість, залежність [207] та «ведомість» [120] у взаєминах з іншими; страх відторгнення [144], проте неприйняття себе та інших [120]; труднощі в розпізнаванні сигналів соціуму і в орієнтуванні у соціальних очікуваннях [144], проте сприймання себе як високоемпатійних, здатних передбачити емоційний стан людини та специфіку її реагування [144]. О. В. Короткова визначає, що особистість, у якої почуття провини відіграє провідну роль у встановленні зв'язків зі світом, набуває статусу суб'єкта ускладненого спілкування [120].

Зважаючи на усе вищевикладене дослідження особистісних особливостей переживання почуття провини, на наш погляд, повинно реалізовуватись через вивчення особистості, що переживає почуття провини, а саме, як дослідження: 1) схильності до переживання почуття провини, як закріпленого у поведінці способу реагування; 2) комплексу особистісних утворень та характерологічний проявів особистості схильної до переживання почуття провини; 3) особистісної детермінації змісту, характеру, способів і форм переживання почуття провини. Цей план дослідження також розкривається через вивчення системи ставлень особистості до світу, до інших, до себе (площин переживання провини).

Науковий аналіз переживання почуття провини з позицій системного підходу в процесуальному та особистісному планах, що спирається на авторську модель переживання почуття провини, дозволяє, по-перше, диференціювати функціонально відмінні способи переживання почуття провини (конструктивний і неконструктивний), а по-друге, виділити критерії диференціації конструктивності або неконструктивності переживання провини та змістовно їх описати. Це реалізовано в теоретичній частині дослідження, проте потребує подальшої емпіричної перевірки. Дослідження специфічних ознак неконструктивного переживання почуття провини, виділених в результаті теоретичного аналізу, передбачає: 1) вивчення процесуальних особливостей переживання провини у неконструктивний спосіб; 2) визначення особистісних маркерів неконструктивного переживання почуття провини, зокрема специфіки ставлення до себе та функціонування захисних механізмів; 3) виявлення

характерологічного профілю особистості схильної переживати почуття провини у неконструктивний спосіб; 4) визначення типів переживання почуття провини.

Таким чином, у створенні концепції емпіричного дослідження переживання почуття провини ми спирались на системний підхід до вивчення цього психічного феномену, згідно якого переживання почуття провини ми розглядали як багатомірне, багаторівневе, цілісне утворення, яке, в свою чергу, є елементом інших складноорганізованих систем. Центральною категорією науково-методологічного аналізу є категорія «переживання», яке розуміється нами досить широко, переважно з позицій «психології переживання» Ф. Ю. Василюка та позицій вітчизняних науковців Т. С. Кириленко і С. Д. Максименка. Виділено основні напрями емпіричного дослідження переживання почуття провини:

- виявлення його процесуальних особливостей, як з суб'єктивного боку (як «внутрішньої картини» переживання) так і з об'єктивного боку (як дієвої реалізації переживання), таких складових процесу переживання провини, що дозволяють диференціювати його конструктивний / неконструктивний спосіб;

- вивчення його особистісних особливостей, а саме: а) схильності до переживання почуття провини, як закріпленого у поведінці способу реагування; б) комплексу особистісних утворень та характерологічний проявів особистості схильної переживати почуття провини; в) визначення особистісних маркерів неконструктивного переживання почуття провини.

Поєднання цих двох планів дослідження дозволить визначити, по-перше, критерії диференціації конструктивного / неконструктивного переживання почуття провини (процесуальні та особистісні маркери), а по-друге, визначити типологію переживання почуття провини.

Висновки до розділу 1

1. Аналіз психологічних досліджень феномену почуття провини дав змогу виокремити напрями, за якими здійснюється його вивчення:

- дослідження функціональної визначеності почуття провини в аспекті його негативного впливу на психологічний стан та психічне здоров'я особистості, як деструктивного переживання (А. Бек, Дж. Б'юдженталь, Дж. Вайсс, А. Елліс, Е. Кубані, Х. Льюїс, В. Франкл, З. Фрейд, К. Хорні та ін), або з точки зору його адаптивного значення, як почуття, що здійснює функцію позитивного соціального регулятора та сприяє особистісному розвитку (Дж. Ангер, А. Бандура, Р. Баумаїстер, М. Гоффман, К. Зан-Уоксер, Дж. Ліндсей-Хартц, Д. Мошер, Дж. Тенгні, Т. Фергюсон, К. Фішер та ін.);

- розкриття регуляційної функції почуття провини: в біологічному плані як регуляція поведінки з адаптаційною метою (К. Ізард, Д. Осьюбел та ін.), у плані міжособистісної взаємодії як регуляція поведінки індивіда по відношенню до інших (А. Алімов, Р. Баумаїстер, С. Горнаєва, В. Гриценко, К. Муздибаєв, Т. Смотров, Дж. Тенгні, М. Хоффман та ін.), у плані ставлення до вчинку як регуляція поведінки відповідно до моральних норм (Б. Братусь, В. Демиденко, В. Іванова, С. Якобсон та ін.), у плані ставлення до себе як регуляція самооцінки та самоусвідомлення (О. Короткова, С. Пантілеєв, О. Соколова, В. Столін та ін.);

- вивчення ступеню закріпленості почуття провини: емоційна реакція, переживання або стале особистісне утворення – провини-риса (Дж. Байбі, І. Белік, У. Джонс, К. Куглер, З. Куїлес, О. Малєєва та ін.).

2. У ході наукового пошуку конкретизовано зміст поняття «переживання почуття провини», сутність якого полягає в тому, що це психологічний конструкт який охоплює форми емоційно-поведінкового реагування, спрямовані на активне подолання негативних станів особистості, обумовлені її індивідуально-психологічними якостями.

3. Визначено, що динаміка та модальність переживання почуття провини

детермінується низкою етапів-реакцій. До них належать: 1) стимульна подія; 2) оцінювання та усвідомлення порушення; 3) афективно-експресивна реакція; 4) актуалізація потреб; 5) прийняття рішення з метою розв'язання конфлікту; 6) способи реагування і поведінки; 7) ефект, який досягається в результаті переживання провини.

4. Переживання почуття провини реалізується у трьох площинах, що є відображенням системи ставлень особистості до взаємодії з іншим, ставлення до себе та до об'єктивної ситуації вчинку.

5. Встановлено, що спосіб переживання почуття провини визначає функціональну специфіку переживання. Конструктивне переживання почуття провини реалізовує регулятивну функцію і має адаптивне значення, оскільки знімає внутрішню конфліктність шляхом виправлення помилок, покращує соціальну взаємодію та спонукає особистісний розвиток. Неконструктивне переживання почуття провини реалізує захисну, дез'юнктивну, дезадаптивну та дезінтегруючу функції, оскільки не забезпечує вирішення ситуації, проте «знімає» внутрішню конфліктність шляхом активізації механізмів психологічного захисту, що призводить до порушень в системі ставлень та до зниження адаптивних можливостей особистості.

6. Результатом проведеного дослідження є визначення критеріїв диференціації неконструктивного переживання почуття провини. В загальному вигляді неконструктивний спосіб переживання провини визначається такими ключовими моментами. По-перше, актуалізацією конфліктних смислів у переживанні провини за рахунок: 1) помилок каузального і антиципаційного оцінювання, яке здійснюється на основі незрілої ригідної нормативності; 2) домінування в емоційному компоненті страху і тривоги; 3) актуалізації невротичних потреб на фоні вираженої просоціальної мотивації. По-друге, надмірним зосередженням у переживанні провини на площині «образу Я» внаслідок актуалізації системи «внутрішніх перешкод», що заважає розв'язанню конфліктних смислів та спричинює неприйняття провини. По-третє, активізацією механізмів психологічного захисту внаслідок

неприйняття провини хоча б в одній з площин переживання, зосередженням захисного процесу на площині «образу Я» та площині взаємодії з іншими. По-четверте, нездатністю до виправлення ситуації в площині вчинку, а відтак зняття конфліктності переживання, натомість використанням специфічних для почуття провини захисних способів поведінки: каяття, жалкування, прагнення покарання, самозвинувачення й звинувачення інших.

7. Констатовано, що вирішення проблеми почуття провини є різноаспектним, що дозволяє представити переживання почуття провини як складне, багаторівневе, динамічне, багатомірне явище: 1) явище емоційної сфери, прояв емоційного компоненту психічного; 2) явище особистісної сфери, сталою характеристикою (властивістю) емоційності. Попри значну кількість наукових праць з проблеми почуття провини, все ж існують аспекти, що залишаються поза межами наукового пошуку. Це, зокрема, вивчення переживання почуття провини як процесу, що розгортається у зовнішньому та внутрішньому планах переживання, а також методологічна суперечність щодо визначення конструктивної або деструктивної ролі цього переживання в житті людини.

Основні результати цього етапу дослідження було опубліковано в таких працях автора: [14; 15; 22; 23; 25; 26; 27; 28].

РОЗДІЛ 2.

ПРОГРАМА ТА ЗМІСТ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

2.1. Організаційна процедура дослідження почуття провини

Попередній теоретичний аналіз почуття провини дозволив, по-перше, визначити уже сформовані підходи до розуміння і наукового вивчення цього феномену в психології, а по-друге, виявити найменше вивчений та неосмислений теоретично, але значущий для потреб психологічної практики аспект – переживання почуття провини як складний цілісний процес. Стан дослідження проблеми почуття провини, викладений в першому розділі дисертації, ще раз наголошує на актуальності вивчення зазначеного феномену, а саме, емпіричного виявлення особливостей переживання почуття провини особистістю, для застосування результатів на практиці, з метою розширення можливостей психодіагностики і надання психологічної допомоги особистості, яка переживає почуття провини у неконструктивний спосіб.

Виявлена в результаті наукового аналізу методологічна суперечність з приводу визначення ролі переживання почуття провини (конструктивної або деструктивної) у життєдіяльності особистості, у забезпеченні її особистісного зростання та соціальної адаптації, існує не лише на теоретичному рівні, а представлена й результатами значної кількості емпіричних досліджень.

В результаті теоретичного аналізу нами визначено основні напрямки емпіричного дослідження переживання почуття провини, один з яких стосується вивчення компонентів процесу переживання, а інший – дослідження особистості, схильної до переживання почуття провини; поєднання яких дозволить виявити критерії диференціації конструктивного та неконструктивного переживання почуття провини та визначити типологію переживання почуття провини.

Організація емпіричного дослідження переживання почуття провини включала чотири етапи, що реалізовувались протягом 2011-2015 років.

На першому етапі (2011–2012 рр.) розроблено програму емпіричного дослідження на основі систематизації наукових підходів до вивчення почуття провини та визначено методичний комплекс, які дозволяють всебічно дослідити специфіку переживання почуття провини особистістю.

Відповідно до запропонованої у першому розділі дисертації концепції дослідження переживання почуття провини нами розроблена програма емпіричного дослідження, яка передбачає:

- Вивчення переживання почуття провини як багаторівневого процесу, що включає дослідження: 1) структурних елементів переживання (афективного, когнітивного і поведінкового); 2) етапів переживання: особливостей стимульної події, когнітивно-афективного оціночного процесу, афективно-експресивного реагування, функціонування системи потреб і спонукань, складної системи умов та детермінант, що забезпечують здатність розв'язати внутрішньо-особистісний смисловий конфлікт, способів реагування і поведінки, результату переживання; 3) площин переживання, що виражаються через ставлення до інших, до самого себе і до власних дій (які спричинили переживання, і які забезпечать вихід з ситуації); 4) визначення критеріїв диференціації конструктивного і неконструктивного способу переживання почуття провини (на основі проведеного аналізу та систематизації результатів).

- Дослідження особистості, схильної до переживання почуття провини, що включає: 1) вивчення сталих специфічних способів реагування, які визначають схильність до переживання почуття провини; 2) вивчення комплексу особистісних характеристик особистості схильної переживати почуття провини, зокрема визначення рівня емоційної стабільності, особливостей ставлення до себе, використання механізмів психологічного захисту і копінг-поведінки; 3) визначення особистісної детермінації змісту і характеру, способів та форм переживання почуття провини; 4) на основі проведеного аналізу та систематизації результатів визначення особистісних маркерів диференціації конструктивного та неконструктивного способу переживання почуття провини.

- Виявлення типології переживання почуття провини, що передбачає:

- 1) об'єднання, узагальнення та систематизацію результатів вивчення процесуальних та особистісних особливостей переживання почуття провини;
- 2) опис конструктивних і неконструктивних типів переживання почуття провини та критеріїв їх диференціації.

Результати дослідження не лише відповідають нагальним потребам практики надання психологічної допомоги, а й можуть бути корисними у застосуванні в межах психопрофілактичної та психодіагностичної практик. А відтак, дослідження переживання почуття провини як багаторівневого складного процесу є актуальною і перспективною темою не лише для феноменологічного опису та його подальшого теоретичного використання, але й для безпосереднього практичного застосування.

Відповідно до основних завдань і напрямів дослідження підібрано методичний комплекс дослідження переживання почуття провини. В результаті аналізу наявних методик, спрямованих на вивчення почуття провини, автор зіткнувся з наступними труднощами: 1) дефіцитом діагностичного інструментарію призначеного для виявлення таких аспектів переживання почуття провини, які визначають його змістовну різноманітність; 2) відсутністю методик, спрямованих на вивчення процесуальних, суб'єктивних характеристик переживання почуття провини. Усунення цих труднощів передбачало створення відповідного дослідницького інструментарію.

На другому етапі (2012-2013 рр.) створено та емпірично верифіковано дослідницький інструментарій, призначений для вивчення переживання почуття провини: 1) авторський опитувальник, спрямований на дослідження особливостей переживання почуття провини «Переживання почуття провини» (ППВ); 2) процедуру структурованого інтерв'ю, спрямованого на дослідження суб'єктивної картини переживання почуття провини особистістю та виокремлення етапів такого переживання; визначено критерії для якісного аналізу процесу переживання почуття провини.

Вибірку стандартизації акторської методики «Переживання почуття провини» склали 521 особа (282 жінки та 239 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 36 років), студенти що навчалися за спеціальностями «психологія» та «філологія», а також спеціалісти різного професійного спрямування: вчителі, будівельники, журналісти, програмісти, економісти, працівники сфери послуг. Апробація структурованого інтерв'ю здійснювалась на вибірці 48 осіб (28 жінок та 20 чоловіків) віком від 20 до 45 років, студентів IV–V курсів Київського національного лінгвістичного університету та працівників ВАТ «Київміськбуд».

На третьому етапі (2013–2014 рр.) було проведено емпіричне дослідження (збір емпіричних даних, їх статистична і якісна обробка), спрямоване на визначення процесуальних і особистісних критеріїв диференціації способу переживання почуття провини; виявлення типології переживання почуття провини.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у роботі було застосовано такі методики дослідження: авторську методику «Переживання почуття провини» (ППВ), спрямовану на дослідження окремих аспектів переживання провини; авторське структуроване інтерв'ю, спрямоване на вивчення процесуальних, якісних та кількісних характеристик переживання почуття провини; авторську модифікацію методики Дембо-Рубінштейн, призначену для виявлення кількісних характеристик переживання почуття провини; тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга; опитувальник емоційної нестабільності / врівноваженості (Г. Айзенк, Г. Вільсон), методику дослідження самоствавлення (МІС) (С. Р. Пантелєєв), опитувальник «Індекс життєвого стилю» (LSI) (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Г. Конте), опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» (ССП) (С. Фолкман, Р. Лазарус).

Репрезентативність вибірки емпіричного дослідження забезпечувалась шляхом врахування наступних критеріїв при доборі досліджуваних: рівня освіти (середня спеціальна, незакінчена вища, вища), особливостей професійного спрямування (професії «людина-людина», «людина-знак»,

«людина-техніка»), віку (від 20 до 55 років) і статі. Врахування цих критеріїв при формуванні вибірки дозволило дослідити переживання почуття провини, виявляючи загальні тенденції зазначеного феномену незалежно від віку, статі або професійного спрямування особистості. Об'єм вибірки та її склад забезпечує статистичну вірогідність отриманих результатів. В дослідженні взяло участь 232 особи (130 жінок і 102 чоловіки). Дослідження проводилось на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного лінгвістичного університету, ВАТ «Київміськбуд», редакцій Радіо «Ера-FM» та телеканалу «112 Україна».

Статистична обробка даних дослідження здійснювалась за допомогою методів первинної та вторинної обробки (обчислення перинних описових статистик), кореляційного аналізу (критерії r -Пірсона і ρ -Спірмена), факторного аналізу, порівняння незалежних груп (критерії t -Ст'юдента та U -Манна-Уїтні). Статистичний аналіз здійснювався за допомогою спеціалізованих пакетів прикладних програм для психологічних досліджень («SPSS 13.0», «SPSS 19.0»).

На четвертому етапі (2014–2015 рр.) здійснено аналіз, узагальнення та інтерпретацію отриманих у ході дослідження результатів, формулювання заключних висновків, а також упорядкування й завершення тексту дисертації.

Заслуговують на увагу висвітлення деяких аспектів обґрунтування вибірки в цілому та підбору досліджуваних груп. Так, при доборі респондентів у загальну дослідницьку вибірку ми враховували вік, рівень освіти, професійне спрямування респондентів та стать. Врахування цих критеріїв при формуванні вибірки спрямовано на забезпечення максимальної репрезентації досліджуваних різних стратометричних груп.

Врахування вікового параметру передбачало підбір респондентів зі сформованими стилем переживання та схильністю до переживання почуття провини, тобто дорослих осіб, оскільки за даними багатьох досліджень формування і розвиток почуття провини тісно пов'язані з загальним емоційним, когнітивним, моральним і особистісним розвитком, а також зі становленням самосвідомості. Вік досліджуваних в межах від 20 до 55 років задовольняв

такій вимозі. Крім того, сама процедура емпіричного дослідження, її змістове навантаження вимагала від респондентів досить високого рівня особистісної рефлексії, що виключає задіяння осіб раннього юнацького та похилого віку.

Вимога високого рівня особистісної рефлексії, спонукала до врахування параметру освіти при формуванні вибірки. Здатність до глибокого аналізу, до повної і адекватної репрезентації своїх переживань, розмірковувань, оцінок власної поведінки більшою мірою виражена у осіб, що здобувають або здобули вищу освіту, внаслідок специфіки самого навчання. Це зумовило відбір респондентів з рівнем освіти не нижчим середньої спеціальної.

Оскільки почуття провини розглядають як регулятора міжособистісної взаємодії, відтак можна припустити, що особи, чия професійна діяльність спрямована і переважно реалізується у міжособистісній взаємодії (професії «людина-людина») можуть проявляти більшу схильність до переживання почуття провини. З метою нівелювання ефекту впливу професійної специфіки на результати дослідження емпірична вибірка пропорційно формувалась з представників професій «людина-людина» (психологи, вчителі, журналісти, представники сфери послуг) «людина-знак» (філологи, економісти, програмісти) та «людина-техніка» (інженери, будівельники, оператори).

Данні багатьох досліджень свідчать, що існують суттєві відмінності у переживанні почуття провини жінками і чоловіками, на користь того, що жінки частіше та інтенсивніше переживають почуття провини, а відтак, більшою мірою схильні до переживання почуття провини ніж чоловіки [7; 202; 207; 261; 273; 291; 323 та ін.]. Врахування статевого параметру при формуванні дослідницької вибірки передбачало еквівалентний і пропорційний підбір респондентів жіночої і чоловічої статі.

Вищезазначені параметри враховувались при формуванні як загальної вибірки, так і при подальшому поділі її на досліджувані групи. Це дозволило розглянути переживання почуття провини як психологічний феномен загалом і порівнювати особливості його вияву в досліджуваних групах.

2.2. Створення діагностичного інструментарію для вивчення переживання почуття провини

Аналіз переживання почуття провини з позицій системного підходу як багаторівневого багатомірного явища дозволив визначити два напрями емпіричного дослідження – вивчення особистісних та процесуальних особливостей переживання почуття провини, – які передбачають різні методологічні та методичні підходи до дослідження проблеми. Поєднання цих підходів дозволяє здійснити всебічний глибокий аналізу даного феномену.

Вивчення процесуальних особливостей переживання почуття провини передбачає дослідження етапів, площин та елементів процесу переживання почуття провини з метою розкриття його суб'єктивної емоційно-чуттєвої («внутрішньої картини») і активної дієвої (зовнішньої реалізації) сторін, виявлення специфічних особливостей, що визначають спосіб переживання.

Центральним феноменом, який досліджується тут, є феномен переживання, розкриття природи якого визначає шлях емпіричного вивчення та вибір відповідного методичного інструментарію. Проте дана область психічної реальності й досі залишається мало досліджуваною внаслідок складності її емпіричного вивчення. Основною проблемою емпіричного дослідження переживань, на думку С. Д. Максименка, є «неможливість досягнення досить адекватної репрезентації людиною того, що саме і як саме вона переживає» [140]. Серед методів вивчення переживання, що пропонуються дослідниками цієї проблематики, можна виділити «метод розуміння» (В. Дільтей), «розуміння через діалог» (К. Роджерс, Ю. Джендлін, Ф. Ю. Василюк, С. Д. Максименко та ін.), вивчення специфічних продуктів та процесів творчого вираження (С. Д. Максименко, В. М. Папуча). Зазначений перелік не містить суто наукового інструментарію, а швидше вказує шляхи можливого вивчення переживання. Загалом, аналіз наукової літератури показав, що специфічного методичного інструментарію який би дозволяв емпірично науково-обґрунтовано вивчати переживання почуття провини наразі не виявлено. Таким чином, констатовано першу проблему методичного характеру – відсутність

методик, які б дозволяли досліджувати процесуальні особливості переживання почуття провини.

Вивчення особистісних особливостей переживання почуття провини передбачає дослідження особистісних характеристик і поведінкових проявів особи, що схильна переживати почуття провини, вивчення схильності до переживання почуття провини, як закріпленого у поведінці способу реагування, та особистісних маркерів неконструктивного і конструктивного способів переживання почуття провини. Для дослідження особистісних характеристик традиційно застосовують психометричний підхід, зокрема використання досить широкого арсеналу психодіагностичних методик.

Більшість методик для діагностики почуття провини, яких у зарубіжній психології розроблено достатня кількість, призначені для вимірювання емоційний рис провини і сорому, такі як «Тест самооціночних емоцій» (TOSKA) (Test of Self-Conscious Affect) (Tangney, 1989) [328], «Шкала адаптивного сорому і провини» (ASGS) (Adapted Shame and Guilt Scale) (Hoblitzelle, 1988), «Опитувальники особистісних почуттів» (PFQ-2) (Personal Feelings Questionnaire-2) (Harder, Zalma, 1990) [279], «Тест емоційних оповідань» (EST) (Emotion Story test) (Brody, 1996), «Шкала схильності до провини і сорому» (GASP) (Guilt and Shame Proneness Scale) (Wolf, 2011) [336] та ін. Певна частина методик спрямована виключно на вимірювання схильності до почуття провини, серед них «Опитувальник провини» (GI) (Guilt Inventory) (Kugler, Jones, 1992) призначений для вимірювання провини-стану, провини-риси і моральних норм [286; 288], «Опитувальник провини пов'язаної з травмою» (TRGI) (Trauma-Related Guilt Inventory) (Kubany, 1996) призначений для вимірювання рівня і типів посттравматичної провини (автор займався дослідженням посттравматичного почуття провини у ветеранів В'єтнаму) [294], «Опитувальник міжособистісної провини» (IGO) (Weiss, 1997) призначений для вимірювання неадаптивної провини, зокрема чотирьох її різновидів: провини вцілілого, провини відділення (зради), провини гіпервідповідальності, провини ненависті до себе [312]. В іспаномовних джерелах зустрічаються посилання на

опитувальник «Почуття провини» (SC-35), сконструйований іспанським психологом Л. Сабалегі [338].

Деякі з зазначених методик адаптовані російськими дослідниками, зокрема «Опитувальник міжособистісної провини» (IGO) (адап. О. Короткової, 2002) [41; 120], «Опитувальник провини» (GI) (адап. І. Белік, 2006) [38] та «Тест самооціночних емоцій» (TOSCA) (адап. І. Макогон, С. Єніколопов, 2009) [138], «Шкала схильності до провини і сорому» (GASP) (адап. І. Макогон, С. Єніколопов, 2014) [137]. Проте, тривалий час вітчизняні дослідники послуговувались лише окремими шкалами відомих зарубіжних методик, призначеними для визначення схильності до почуття провини, такими як методика «Незакінчені речення», методика Басса–Даркі та інш. Популярним серед вітчизняних дослідників й досі залишається тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга, який використовують для визначення тенденції звинувачувати себе (інтрапунітивності), хоча залишається відкритим питання, що саме нею діагностується: риса-самозвинувачення, поведінкова реакція чи ставлення до оточуючих. Також широко використовується розроблена С. Р. Пантілеєвим «Методика дослідження самоствавлення», яка містить шкалу самозвинувачення [167]. Оригінальні методики призначені для вимірювання почуття провини, які виявляють його структурні компоненти та кількісні характеристики, запропоновано українськими авторами О. Л. Малєєвою і О. П. Санніковою (2006): «Комплекс методик, які діагностують формально-динамічні показники риси провини» та «Комплекс методик, які діагностують якісні показники усталеної схильності до переживання провини (риса провини)».

Проте, більшість з зазначених методик визначають лише кількісне вираження схильності почуватися винним, але не розкривають репертуару переживання, який визначає його змістовну різноманітність. Високий показник вираженості провини-риса не завжди свідчить про однаковий репертуар переживання почуття провини, оскільки стійка здатність до переживання почуття провини (як закріплене реагування) може реалізовуватись у різний спосіб, тобто високий рівень вираженості провини-риса може діагностуватись

як у особи, яка звинувачує себе, сподіваючись на прощення і поблажливість від інших, так і в особи, яка звинувачуючи себе прагне покарання.

Таким чином, констатовано другу проблему методичного характеру, яка полягає у дефіциті діагностичного інструментарію, спрямованого на вимірювання таких аспектів переживання почуття провини, які визначають його змістовну різноманітність, зокрема й переживання у неконструктивний спосіб.

Виявлені в результаті аналізу проблеми методичного характеру спонукали до створення авторського інструментарію, здатного вирішити поставлені в роботі дослідницькі завдання.

1. Вирішення першої проблеми полягало у пошуку і розробці такого інструментарію, який би дозволив розкрити етапи, площини та складові процесу переживання почуття провини. Проте дослідження даного феномену викликає певні труднощі внаслідок суб'єктивності проявів та недоступності в безпосередній представленості сторонньому спостерігачу. Теоретико-методологічний аналіз показав, що єдиним доступним джерелом інформації про переживання як суб'єктивну психологічну реальність є самозвіт. Існує багато критики щодо об'єктивності та достовірності даного методу, проте досить влучно з цього приводу висловився О. М. Еткінд: «Якщо психолог шукає у самозвітах об'єктивну інформацію про поведінку, то його найімовірніше чекає розчарування. Якщо ж йому необхідний інструмент проникнення в суб'єктивну реальність, особистісні смисли, систему ставлень його досліджуваних, то навряд чи якісь інші свідчення виявляться більш корисними, ніж самозвіти» [242]. Звернення до самозвіту при вивченні переживання почуття провини зумовлено й природою самого феномену, оскільки переживання почуття провини характеризується вираженістю імпресивної сторони та досить невиразним репертуаром експресивних і поведінкових проявів, тобто недоступністю в безпосередній представленості сторонньому спостерігачу. Крім того, особа може свідомо приховувати своє переживання провини, робити вигляд, що нічого не сталося, переключатись на щось інше. Практика надання

психологічної допомоги також звертає нас до використання «самозвіту», який дозволяє психотерапевту виявити «внутрішню картину» переживання особистості – «свідчення суб'єктивного досвіду людини в їхній «таковості», ... як самодостатню реальність, яка може розраховувати на повагу і довіру» [66].

Однак, самозвіт необхідно структурувати, визначити основні параметри, які потребують емпіричного підтвердження. Таке завдання можна реалізувати, використавши метод інтерв'ю, яке дає можливість реалізувати індивідуальний підхід до кожного респондента, отримати найповнішу інформацію з досліджуваної проблеми та стандартизувати процедуру дослідження.

Серед переваг застосування методу інтерв'ю для вивчення переживання почуття провини слід зазначити наступні. Інтерв'ю дозволяє: 1) розкрити внутрішню суб'єктивну сторону переживання, а також виявити елементи зовнішнього боку переживання, відображеного у поведінці; 2) відтворити (відобразити) процес переживання почуття провини, виокремивши в ньому етапи і структурні елементи; 3) виявити такі особливості переживання почуття провини, які неможливо або досить важко виявити за допомогою інших методів: причини та пускові сигнали реагування почуттям провини, афективний склад почуття провини та його співвіднесеність з іншими емоціями, контрольованість емоцій і поведінки в процесі переживання, суб'єктивну оцінку цього переживання, особливості подолання почуття провини та спричинені ним наслідки, до яких воно призводить для конкретної людини; 4) виявити факти, які безпосередньо стосуються життєвої історії людини. Особливої уваги заслуговує інтерпретація власних дій і вчинків, переживань з огляду на конкретні життєві обставини, що їх супроводжували, а також коментарі щодо обґрунтування, мотивації та спрямованості власної поведінки. Інформативним і важливим є не лише констатація фактів життя, але й сприймання людиною цих фактів та їх оцінка у теперішній момент часу.

Розробка інтерв'ю передбачала підбір таких питань, які б змістовно максимально повно відображали процес переживання почуття провини, давали змогу виокремити та змістовно розкрити його процесуальні характеристики

(етапи, площини, компоненти), виділені автором в процесі теоретичного аналізу. Що забезпечувало внутрішню валідність інструменту (відповідність емпіричних результатів теоретичним положенням дослідження).

Питання інтерв'ю були сформульовані так, щоб: 1) їх зміст та послідовність розкривали послідовність етапів переживання почуття провини, таким чином, відтворюючи процес переживання у його цілісності; 2) у відповідях були відображені різні аспекти «винної» поведінки; 3) досліджуваний мав якомога більше можливостей описати свої переживання; 4) вони потребували розгорнутої відповіді у вільній манері, певних пояснень (були відкритими), що забезпечувало максимальну варіативність отриманих результатів і високу ймовірність відображення у відповідях домінуючих мотивів, почуттів, інтересів, думок опитаних, а також можливість отримання більш обдуманих відповідей.

Операціональна валідність розробленого інструменту забезпечувалась чіткою визначеністю та послідовністю питань інтерв'ю, які досліджуваному подавались за уніфікованою стандартною процедурою, за якої варіативність у формулюваннях чи послідовності запитань виключалась.

Пілотажна версія інтерв'ю включала 12 питань: 1) Що викликає у Вас переживання почуття провини? 2) По відношенню до кого чи до чого Ви найчастіше відчуваєте винним? 3) Як часто виникає у Вас почуття провини? 4) Як довго воно зазвичай триває? 5) Як сильно зазвичай Ви переживаєте почуття провини? 6) Наскільки тяжким воно буває для Вас? 7) Які ще почуття при цьому виникають (разом з почуттям провини)? 8) Які думки у Вас виникають під час того, коли Ви відчуваєте винним? 9) Що означає це почуття для Вас? 10) Чи здатні Ви контролювати своє почуття провини? 11) Що Ви робили, щоб позбутися цього почуття? 12) Як змінилася Ваша поведінка і стосунки з оточуючим світом внаслідок переживання цього почуття?

В результаті пілотажного дослідження, проведеного з метою апробації інтерв'ю на вибірці 48 осіб (28 жінок та 20 чоловіків) віком від 20 до 45 років, виявлено основні компоненти процесу переживання почуття провини та

здійснена їх змістовна характеристика, а також, виявлено загальну ефективність розробленої процедури інтерв'ю: воно дійсно дозволяє виявити окремі етапи, площини та компоненти переживання почуття провини, а також дає змогу розкрити кожний з них змістовно. Проте, в ході пілотажного дослідження виявлено й певні недоліки у формулюванні окремих питань, які були або надто прості, або невдало сформульовані, що спонукало нас змінити деякі з них. Так, наприклад, виявлено, що відповіді респондентів на питання *«Які думки у Вас виникають під час того, коли Ви відчуваєтеся винним?»* відображають більшою мірою когнітивні способи подолання почуття провини, а не особливості оціночного процесу. А питання *«Чи здатні Ви контролювати своє почуття провини?»* виявило лише способи уникання почуття провини або способи «захисту» від нього. Тому, з метою розширення змістовного спектру відповідей та визначення аспектів переживання почуття провини питання були переформульовані, дещо збільшено їх кількість і змінений порядок, відповідно до логіки процесу переживання. Питання підібрані таким чином, щоб кожне з них розкривало новий змістовий аспект, етап переживання почуття провини, тобто відображало певний критерій оцінки відповідей респондентів.

Остаточна версія інтерв'ю спрямована на виявлення:

- Стимульної події, яка включає в себе такі причини переживання почуття провини як: 1) об'єктивні зміни в ситуації, спричинені респондентом (Через що (в яких ситуаціях) Ви зазвичай відчуваєтеся винним?); 2) ситуацію взаємин з іншими (По відношенню до кого чи до чого у Вас виникає почуття провини?);
- Особливостей оцінювання та усвідомлення порушення, що включає оцінювання, які ґрунтуються на перцептивних особливостях визначення сигналів провини (Як (за якими ознаками, критеріями, особливостями ситуації, поведінки оточуючих) Ви визначаєте, що Ви винні?); рівень усвідомлення ситуації, суб'єктивне смислове наповнення, суб'єктивне значення переживання почуття провини (Що означає для Вас почуватися винним?);
- Афективно-експресивного реагування, яке включає якісні та кількісні

характеристики. Якісні характеристики представлені: 1) генералізованим комплексом емоцій (поняття О. Белінської [43-44]) – комплексом негативних емоцій, що переживаються одночасно з почуттям провини (Які ще почуття, емоції виникають у Вас разом з почуттям провини?); 2) експресивним вираженням (Як Ви поведетесь (чи демонструєте своє переживання) коли почуваетесь винним?). Кількісні характеристики представлені: 1) частотою виникнення (Як часто виникає у Вас почуття провини?); 2) суб'єктивною важкістю (Наскільки важко зазвичай Ви переживаєте почуття провини?); 3) тривалістю переживання почуття провини (Як довго зазвичай ви переживаєте почуття провини? Від чого це залежить?).

- Поведінкової реалізації переживання почуття провини, яка включає: 1) мотивацію до подолання почуття провини (Чи намагаєтесь ви позбутися цього переживання? Від чого це залежить?); 2) ступінь контролю самопочуття та використання копінгів (специфічних способів поведінки) для такого контролю (Чи можете Ви якось відволіктись від переживання почуття провини? У який спосіб?); 3) способи подолання почуття провини (Що Ви робили, щоб позбутися почуття провини?). Поведінкова реалізація переживання почуття провини заслуговує особливої уваги, оскільки саме вона визначає спосіб переживання, його конструктивність або неконструктивність.

- Результату переживання почуття провини, що полягає у наявності чи відсутності перетворюючого, долаючого ефекту – покращення стосунків, знаходження нових смислів, здобування життєвого досвіду і т.п.

Отже, створений методичний дослідницький інструментарій є емпірично обґрунтований і дозволяє якісно аналізувати процес переживання почуття провини, виокремлюючи складові та етапи переживання. Остаточний версія інтерв'ю з вичерпною інструкцією наведена у Додатку А.

Однак, у результаті проведення пілотажного дослідження з'ясовано, що кількісні характеристики почуття провини, виявлені за допомогою відкритих питань інтерв'ю, є досить приблизними, в них надто багато суб'єктивного, що хоча й має свою дослідницьку цінність, але не відображає дійсно кількісні

характеристики. Тому з метою удосконалення цього аспекту, до відкритих питань ми додали спеціальну додаткову процедуру, яка б вписувалась у загальній контекст інтерв'ю. В якості такої процедури використано модифікований варіант методики Дембо-Рубінштейн, в якій замість самооцінки вивчається почуття провини. Оригінальна методика, розроблена Т. Дембо для дослідження уявлення про щастя та модифікована С. Я. Рубінштейн (1970) для дослідження самооцінки [249], являє собою шкалу, що має два полюси і середину. За задумом авторів методики, назва шкали визначає ту сферу життя, що цікавить дослідника, а досліджуваному пропонується оцінити себе, виходячи з того, що на одному боці шкали знаходиться, наприклад, найщасливіша людина у світі, а з іншого боку – найнещасніша. Метою діагностики є характерні для досліджуваного способи формування Я-концепції, її особливості, ступінь сформованості та реалістичності і т.п.

Відповідно до завдань нашого дослідження дана методика була модифікована автором наступним чином. Досліджуваному пропонувалось вісім шкал (відрізки довжиною 10 см) – характеристик переживання почуття провини (тривалість, інтенсивність, важкість, звичність переживання почуття провини, частота і легкість його виникнення, обґрунтованість почуття провини, значущість, важливість для особистості цього переживання), за якими йому необхідно було оцінити своє звичне (звичне для себе) почуття провини, визначивши на даних відрізках ступінь вираженості кожної з наступних характеристик, шляхом перекреслення шкали. Відрізок, отриманий в результаті перекреслення шкали вимірювався у міліметрах (від 0 до 100) і отримане числове значення інтерпретувалось як кількісне вираження даної характеристики. Таким чином ми отримали вісім числових значень, які є відображенням суб'єктивної оцінки тривалості, інтенсивності, частоти виникнення, важкості, звичності, легкості виникнення, обґрунтованості і значущості переживання почуття провини. В результаті чого відкрилась можливість дійсно кількісно описати почуття провини та порівнювати результати, співвідносячи вираженість різних характеристик у одного

досліджуваного або ті самі характеристики у різних респондентів. Стимульний матеріал модифікованої методики з вичерпною інструкцією наведений у Дод. Б.

2. Вирішення другої проблеми полягало у створенні нового психодіагностичного інструментарію, який би дозволяв вимірювати саме аспекти переживання почуття провини, а також, диференціювати різноманітні неконструктивні способи емоційно-поведінкового реагування та міру їх вираженості. Створення опитувальника тривало протягом 2005–2013 рр. і складалось з кількох етапів.

Перший етап – розробка завдань опитувальника – передбачав окреслення релевантного змісту тієї області психічної реальності, яку ми збирались вимірювати. Це питання детально розглянуто і проаналізовано в першому розділі дисертації. Коротко нагадаємо виділені нами ключові критерії, що вказують на переживання почуття провини у неконструктивний спосіб: 1) незрілість та ригідність нормативної системи; 2) актуалізація деяких страхів та невротичних потреб; 3) надмірно виражена просоціальна мотивація; 4) зосередження на площинах взаємин з іншими та «образу Я»; 5) неприйняття провини та її наслідків хоча б в одній з площин переживання та зосередження захисного процесу на площинах «образу Я» та взаємодії з іншими; 6) наявність захисної поведінки в ситуації провини; 7) нездатність до виправлення ситуації в площині вчинку; 8) використання специфічних захисних способів поведінки (жалкування, каяття, прагнення покарання, самозвинувачення, звинувачення інших) (див. Розд. 1). Даний перелік не претендує на вичерпність, проте, зазначені в ньому особистісні та процесуальні особливості неконструктивного переживання почуття провини визначають його функціональну специфіку психологічного захисту.

Ці вищезазначені ключові критерії, як комплексна характеристика переживання почуття провини, лягли в основу специфікації тесту. Змістовні області визначали специфічні захисні способи поведінки при переживанні почуття провини, які характеризуються прийнятністю визнання провини – каяття, жалкування, самозвинувачення, прагнення покарання; а також, які

визначаються недопущенням негативного «образу себе» – звинувачення інших, активне заперечення власної провини, створення бездоганної репутації (недопущення помилок). Маніфестації були представлені основними формами прояву почуття провини (структурними компонентами): емоційною – афективно-експресивна реакція, когнітивною – оцінні та світоглядні установки, поведінковою – мотиваційно-поведінкові прояви; а також відображали площини переживання почуття провини: площину взаємин з іншими, площину «образу Я», площину вчинку. В результаті ми отримали 42 прояви переживання почуття провини. Специфікація тесту з визначеним відсотковим навантаженням та визначеною кількістю завдань наводиться у Додатку В (табл. В.1).

Наступним кроком у розробці завдань опитувальника було формулювання тверджень у відповідності до основних вимог (бути чіткими і зрозумілими; максимально простими, не двозначними і т.п.) Частина завдань була сформульована так, щоб твердження містили слова, що виражають емоційні переживання, оскільки вони повинні були діагностувати способи емоційного реагування і ставлення до інших при переживанні почуття провини. З метою подолання установки на згоду були введені оберненні завдання, проте специфіка досліджуваного конструкту обмежувала достатню кількість таких завдань, оскільки емоція провини не має протилежної полюсної емоції, як наприклад радість – печаль. Слід також зазначити, що ми свідомо не намагались уникнути установки на соціально схвалювану відповідь, оскільки тенденція демонструвати соціально бажану поведінку властива для неконструктивного переживання почуття провини, а отже є важливим діагностичним критерієм, який враховувався у вимірюванні. Проте, для осіб, яким не властивий перфекціонізм і орієнтація на суспільну думку, способом уникання установки давати соціально-бажані відповіді була адресована до досліджуваного вимога відповідати на кожне питання, не задумуючись, не намагаючись аналізувати кожне завдання. З метою забезпечити достатню кількість градацій відповіді, щоб респонденти мали змогу адекватно і повно виразити самих себе (оцінити себе), був обраний тип завдань з рейтинговими шкалами. Градації відповіді:

«повністю згодний», «скоріше згодний, аніж не згодний», «скоріше не згодний», «повністю не згодний»; без середньої відповіді (уникнення установки на середню відповідь). Оцінений експертами зміст завдань опитувальника, після врахування висловлених зауважень та побажань, був запропонований досліджуваним.

Пілотажне дослідження проводилось на вибірці 104 особи (64 жінки і 40 чоловіків) віком 18-56 років, з них 41 особа з вираженою і 63 особи з помірною схильністю до самозвинувачення; еквівалентні за віком і статтю. Аналіз отриманих даних пілотажного дослідження мав на меті відбір завдань для остаточної версії опитувальника – визначались: 1) дискримінативність та ефективність пунктів (завдання, що мали незадовільні показники за цими індексами були виключені з тесту); 2) внутрішня узгодженість (α -Кронбаха), 3) конкурентна валідність (кореляція зі шкалами провини за методиками Басса-Дарки та Айзенка). Для перевірки статистично-емпіричної відповідності визначених змістовних областей був застосований факторний аналіз, в результаті якого отримано п'ятифакторну модель, яка відрізнялась за своїми якісними характеристиками від первинного уявлення про досліджувані змістовні області. Так, деякі «шкали» опитувальника збереглися, а частина трансформувалась у нові. Частину питань, що не увійшли у нові «шкали», було видалено з остаточної версії опитувальника. За сумарними «шкальними» показниками по тесту групи осіб з вираженою та помірною схильністю до самозвинувачення значуще відрізнялись (U -Манна-Уїтні) одна від одної. Таким чином, в результаті пілотажного дослідження було відібрано 68 тверджень, що задовольняли вимогам надійності, валідності та дискримінативності.

Основне дослідження з емпіричної перевірки психометричних характеристик розробленого опитувальника здійснювалась на вибірці з 407 осіб (230 жінок і 177 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 36 роки).

З метою остаточного визначення кількості та змісту шкал опитувальника використовувався факторний аналіз: фактори виділені методом головних компонент; рішення про кількість факторів приймалось на основі аналізу

діаграми власних значень та методом Кайзера; обертання здійснювалось методом Varimax с нормалізацією за Кайзером; коефіцієнти факторних навантажень обчислені за допомогою методу регресії (в якості значущих розглядались навантаження, які за абсолютною величиною перевищували 0,3). На основі аналізу змісту пунктів зі значущими факторними навантаженнями, а також їх стійкості при ротаціях, для подальшого аналізу було обрано 5-ти факторну модель (включає 56 пунктів), яка пояснює 71,854 % загальної варіативності (Додаток В, табл. В.2.1, табл. В.2.2).

Фактор 1 «*Очікування покарання*» включає 14 пунктів (19,346 % дисперсії), зміст яких відображає схильність до самозвинувачення як прояв самобичування, переконання у незаслуженості щастя та неминучості розплати, очікування несхвалення, осуду та покарання від інших, появу відчуття власної нещирості під час реалізації соціально-формалізованої поведінки; а отже, тим чи іншим чином пов'язаний з темою покарання. Фактор 2 «*Зацікавленість в інших*» включає 13 пунктів (15,884 % загальної дисперсії), у змісті яких звертає на себе увагу орієнтація на реакції, поведінку і переживання іншої людини, та побудова своєї поведінки у відповідності з очікуваннями інших. Прагнення відповідати очікуванням інших проявляється як по відношенню до емоційно-значущих близьких, так і до моральних норм, як до втілення соціальних очікувань. Виражена потреба мати прихильність від інших доповнюється страхом викликати в інших негативні переживання (образу) та страхом розчарувати інших зробивши помилку (страхом втрати любові і схвалення), і супроводжується вираженою тенденцією вибачатись. Фактор 3 «*Вимогливість до себе*» включає 15 пунктів (14,474 % дисперсії), зміст яких відображає вимогливе ставлення до себе, що виявляється у гіпертрофованому прагненні контролювати себе і своє життя, в переконанні у тотальній відповідальності за все, що трапляється; у тому, що помилки та невдачі трапляються через недостатнє докладання зусиль. Перфекціонізм виражається у прагненні бути обізнаним у всьому, все вміти, все встигати, завжди виправдовувати сподівання. Переживання провини стосується не лише ситуацій відходу від

«ідеальності», але й з'являється у невизначених ситуаціях, та за умови прямого звинувачення з боку інших. Фактор 4 «Орієнтація на нормативність» включає 8 пунктів (11,506 % дисперсії), у змісті яких, у першу чергу, звертає на себе увагу орієнтація на дотримання норм, правил, законів та вимог суспільства, намагання запобігти помилкам і порушенням, а також вимогливість до інших. Фактор 5 «Жалкування» включає 6 пунктів (10,646 % дисперсії), зміст яких відображає жалкування про скоєні помилки, про несправедливе поводження з близькими, через власну імпульсивність, дратівливість і агресивну поведінку. Кожний з описаних факторів відображає якийсь спосіб поведінки або ставлення у переживанні почуття провини, а поєднання цих виявів, як сумарний показник тесту, вказує на схильність до переживання почуття провини та міру її вираженості.

Аналіз завдань, що увійшли в остаточну версію опитувальника, виявив задовільні показники ефективності (диференційної здатності) та дискримінативності усіх завдань (Додаток В, В.3).

Надійність опитувальника перевірялась за показниками стабільності результатів (ретестова надійність) та внутрішньої узгодженості (Додаток В, В.4). Результати емпіричного випробування стабільності даних (інтервал ретесту один місяць) свідчать про задовільну ретестову надійність опитувальника, а результати перевірки внутрішньої узгодженості (коефіцієнт альфа Кронбаха) – про гомогенність пунктів методики (Таб. 2.1).

Таблиця 2.1

Показники надійності шкал опитувальника ПШВ

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Загальний показник
ретестова надійність	0,749	0,752	0,733	0,676	0,692	0,774
α Кронбаха	0,8164	0,8143	0,8034	0,7186	0,6868	0,9188

Перевірка валідності опитувальника включала встановлення показників змістовної, конструктної (внутрішня узгодженість, конвергентна валідність) та

діагностичної (конкурентної) валідності. Змістовна валідність, що характеризує відображення у змісті пунктів опитувальника усіх найважливіших складових досліджуваного психологічного феномену, забезпечувалась розробкою специфікації тесту та експертною оцінкою змісту завдань тесту. Конструктна валідність, що визначає область теоретичної структури психологічного явища, яке вимірюється тестом НППВ, встановлювалась на основі внутрішньої узгодженості та конвергентної валідності.

Внутрішня узгодженість (як аспект конструктної валідності) відображає те, наскільки окремі пункти опитувальника підпорядковуються основному спрямуванню тесту як цілого, орієнтовані на вивчення одних і тих самих конструктів. В якості критерію валідизації використовувався сумарний показник за окремими шкалами і за тестом в цілому. В результаті кореляційного аналізу окремого пункту, який входить в дану шкалу, з сумарним балом по цій шкалі, та усіх пунктів опитувальника з загальним показником тесту отримано значущі коефіцієнти кореляції, які свідчать про задовільну валідність опитувальника (Додаток В., В.5). В якості показника внутрішньої узгодженості також обчислювалась кореляція між окремими шкалами та загальним показником за тестом, в результаті чого підтверджено стійкий виражений зв'язок кожної зі шкал опитувальника з загальним показником переживання почуття провини (Таб. 2.2), що також свідчить про валідність сконструйованого опитувальника.

Таблиця 2.2

Кореляція окремих шкал з загальним показником опитувальника ППВ

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Загальний показник	0,830**	0,837**	0,843**	0,608**	0,606**

** – $p < 0,01$

Проте, критерій внутрішньої узгодженості вказує лише на ступінь зв'язку усього змісту опитувальника з вимірюваним конструктом, даючи опосередковану інформацію про природу вимірюваної властивості.

Важливим аспектом аналізу конструктної валідності є встановлення конвергентної валідності, яка визначається через співставлення створеного опитувальника з широким колом інших «еталонних» методик, конструктивний зміст яких відомий, а саме, шляхом кореляції з різноманітними показниками за іншими діагностичними методиками, з якими він має корелювати виходячи з теоретичних припущень. Визначення конвергентної валідності передбачає виконання наступного алгоритму: 1) визначення критеріїв валідації – тих емоційних та особистісних характеристик, особливостей ставлення і поведінки, що вказують на переживання почуття провини; 2) підбір вимірювальних еквівалентів – діагностичних методик спрямованих на вимірювання тих особливостей і характеристик, які визначено у якості критеріїв валідації; 3) обчислення кореляції показників створеного опитувальника з результатами «еталонних» методик.

Визначення критеріїв валідації передбачає встановлення двох принципових положень: по-перше, що сконструйований опитувальник вимірює саме схильність переживати почуття провини, і по-друге, що таке переживання має ознаки неконструктивності. За результатами досліджень О. В. Короткової, І. А. Белік, О. Л. Малєєвої та Л. В. Софіної емпірично встановлено, що схильність до переживання почуття провини пов'язана з: 1) емоційною неврівноваженістю [38; 207], схильністю переживати негативні емоції [120], високою тривожністю [144; 207]; 2) загальною соціальною дезадаптованістю [120; 144]; 3) залежністю, підкоренням, покірливістю [207] та «ведомістю» [120] у взаєминах з іншими; страхом відторгнення [144], але неприйняттям інших [120]; образливістю [120], ворожістю та дратівливістю [38; 120, 207], підозрливістю [120; 144; 207]; 4) негативним емоційно-ціннісним ставлення до себе [38; 144], неприйняттям себе [120], невпевненістю в собі [144]; 5) тенденцією уникати відповідальності – такими рисами як екстернальність та ескапізм [120]. Специфічною характеристикою переживання почуття провини у неконструктивний спосіб, серед визначених нами в результаті теоретичного аналізу (див. Розд. 1), є «нездатність до виправлення ситуації в площині вчинку,

а відтак, зняття конфліктності переживання використанням специфічних для почуття провини захисних способів поведінки». В цілому, ці характеристики вказують на неконструктивність переживання почуття провини і, водночас, відображають невротичний спектр особистісних проявів.

Тому в якості критеріїв валідизації було обрано: 1) виражену схильність до переживання почуття провини; 2) виражені ознаки емоційної нестабільності; 3) порушення соціальної адаптації; 4) ознаки ускладненого спілкування та надмірно виражені афіліативні потреби – залежність від інших, покірливість, страх відторгнення, а також неприйняття інших, вороже ставлення до них; 5) негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе; 6) використання захисних способів поведінки в проблемних ситуаціях, що не забезпечує конструктивного ефекту (ситуація не виправляється), тенденцію уникати відповідальності. Відповідно до цього в якості «еталонних» методик обрано опитувальник емоційної нестабільності-рівноваженості Г. Айзенка [4], опитувальник для діагностики агресивних і ворожих реакцій А. Басса-А. Даркі [176; 200], методику дослідження самоставлення С. Р. Пантілеєва (МІС) [167], шкалу совістливості В. М. Мельникова, Л. Т. Ямпольського [105], методику експрес-діагностики неврозу К. Хека, Х. Хесса [105; 200], методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (ДПА), методику дослідження мотивації афіліації А. Мехрабіана [35], тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга [249], опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» С. Фолкмана, Р. Лазаруса (ССП) [71].

Результати перевірки конвергентної валідності опитувальника ППВ (на основі кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ з «еталонними» методиками) підтверджують, що сконструйований опитувальник, як в цілому, так по кожній шкалі окремо, вимірює / визначає:

1. Схильність до переживання почуття провини та тенденцію до самозвинувачення, оскільки показники: 1) провини (опитувальники Г. Айзенка, С. Р. Пантілеєва, А. Басса-А. Даркі) та совітливості (шкала В. М. Мельникова, Л. Т. Ямпольського) мають значущі зв'язки з усіма шкалами ППВ та з загальним

показником почуття провини; 2) інтрапунітивності (методика С. Розенцвейга) змістовно характеризують (на рівні ймовірнісної тенденції) шкали ППВ наступним чином: а) «зацікавленість в інших» визначає захисний характер самозвинувачення, нездатність звинувачувати інших (принаймні уникання такої поведінки), намагання самостійно залагодити конфліктну ситуацію, але з підкресленням її важкості та значення; б) «очікування покарання» виявляє схильність до самозвинувачення (0,136; $p < 0,05$); в) «вимогливість до себе» вказує на прагнення самостійно вирішувати ситуацію (0,166; $p < 0,05$), не звинувачуючи інших (-0,154; $p < 0,05$); г) «жалкування» визначає переважання его-захисних реакцій (0,148; $p < 0,05$) та уникання дій (потребнісно-наполегливих реакцій) (-0,137; $p < 0,05$), зокрема й вимог від інших розв'язати ситуацію (-0,161; $p < 0,05$); д) загальний показник переживання почуття провини виявляє наступні особливості его-захисного реагування: переважання самозвинувачення (0,141; $p < 0,05$) та нездатність звинувачувати інших (-0,186; $p < 0,01$), а також виражену тенденцію самостійно залагоджувати ситуацію (0,160; $p < 0,05$) (Додаток В, В.6).

2. Неконструктивність переживання почуття провини, а саме, виявляє:

- Ознаки емоційної нестабільності та невротичності – встановлено, що усі шкали ППВ: 1) вказують на певні невротичні ознаки у переживанні почуття провини (методика К. Хека-Х. Хесса); 2) пов'язані з високою тривожністю, нав'язливістю, депресивністю та іпохондричними проявами, а також комплексом неповноцінності та залежністю від інших (методика Г. Айзенка), які Г. Айзенк визначає як ознаки нейротизму; 3) відображають наявність внутрішнього конфлікту (МІС) (Додаток В, В.6);

- Порушення соціальної адаптації, оскільки виявлено, що шкали ППВ пов'язані з дезадаптивністю (крім «орієнтації на нормативність»), неприйняттям себе, неприйняття інших (крім «зацікавленості в інших» та «орієнтації на нормативність»), емоційним дискомфортом, інтернальністю, «ведомостью», прагненням втекти від проблем (ДПА) (Додаток В, В.6);

- Ознаки ускладненого спілкування та надмірно виражені афіліативні потреби – залежність від інших, покірливість, страх відторгнення, а також і неприйняття інших, і вороже ставлення до них. В результаті кореляційного аналізу з показниками «міжособистісної взаємодії» (методики: А. Мехрабіана; ДПА – прийняття інших, прагнення до домінування; Г. Айзенка – шкала автономності-залежності; А. Басса-А. Даркі) виявлено, що шкали ППВ: 1) усі мають виражений зв'язок зі страхом відторгнення, а «очікування покарання» обернено пов'язане з соціальним прийняттям (-0,246; $p < 0,01$); 2) усі відображають залежність від інших (відсутність автономності), «ведомість» (відсутність прагнення до домінування); 3) диференціюються відносно прийняття інших – «очікування покарання», «вимогливість до себе», «жалкування» і загальний показник переживання почуття провини пов'язані з неприйняттям інших, натомість «зацікавленість в інших» та «орієнтація на нормативність» вказують на їх прийняття; 4) диференціюються відносно проявів агресії і ворожості – «зацікавленість в інших» і «орієнтація на нормативність» виявляють нездатність до агресивної поведінки, натомість «очікування покарання» і «жалкування» вказують на виражену ворожість у ставленні до інших, роздратування, образу, підозріливість; крім того «жалкування» виявляє й виражену агресію по відношенню до інших (0,350; $p < 0,01$), особливо у вербальній формі (0,359; $p < 0,01$); а загальний показник переживання почуття провини пов'язаний з ворожістю (образа, підозріливість), дратівливістю та униканням фізичної агресії (Додаток В, В.6);

- Негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе, неприйняття себе, оскільки в результаті кореляційного аналізу (з методиками: Г. Айзенка – шкала самооцінки; С. Розенцвейга – показники его-захисного та суперего-захисного реагування; МІС; ДПА – показники прийняття себе) встановлено, що: 1) усі шкали ППВ (крім орієнтації на нормативність) пов'язані з загальним негативним емоційним тоном самоствавлення (фактор «самоприниження»: внутрішня конфліктність та самозвинувачення), а також з неприйняттям себе і комплексом неповноцінності; 2) «очікування покарання» має значущі негативні

кореляційні зв'язки з усіма показниками фактору «самоповаги» і з самоцінністю, а «жалкування» – з показниками фактору «самоповаги», а також з сумарним показником его-захисних реакцій (0,148; $p < 0,05$), що свідчить про зосередженість на площині «образу Я» при переживанні почуття провини; 3) «орієнтація на нормативність» пов'язана з внутрішньою чесністю (0,205; $p < 0,01$) і відображеним самостваленням (0,193; $p < 0,01$), що свідчить про закриті, захисне ставлення до себе та переконання у схвальному ставленні від інших; 4) загальний показник ППВ обернено пов'язаний з показниками впевненості у собі (-0,149; $p < 0,05$), самокерування (-0,120; $p < 0,05$) і самоцінності (-0,129; $p < 0,05$) (Додаток В, В.6);

- Використання захисних способів поведінки (копінг-поведінки) в проблемних ситуаціях, що не забезпечує конструктивного результату (ситуація не виправляється), а також тенденцію уникати відповідальності. Оскільки, в результаті кореляційного аналізу (з методиками С. Розенцвейга – показники потребнісно-наполегливого реагування; ДПА – показники інтернальності та ескапізму; ССП) виявлено, що усі шкали ППВ: 1) прямо пов'язані з такими копінг-стратегіями як прийняття відповідальності, втеча-уникання та пошук соціальної підтримки, а також, з екстернальністю, ескапізмом та несхильністю вимагати від інших вирішення ситуації, що свідчить про певну суперечність поведінки: з одного боку – ухиляння від відповідальності та від дій, спрямованих на подолання труднощів, а з іншого – визнання своєї ролі у виникненні проблеми з тенденцією до самокритики і самозвинувачення; 2) обернено пов'язані зі стратегією планування вирішення проблеми (хоча ці кореляції не є значущими), тобто, надмірно виражені прояви переживання почуття провини не сприяють конструктивному розв'язанню труднощів, «виправленню ситуації в площині вчинку» (Додаток В, В.6). Отже, отримані результати свідчать про такі особливості поведінкового реагування при переживанні почуття провини: нездатність виправити ситуацію супроводжується униканням відповідальності та вираженим самозвинуваченням, яке виконує захисну функцію.

Результати кореляційного аналізу дозволили не лише встановити конвергентну валідність ППВ, але й змістовно охарактеризувати кожну шкалу сконструйованого опитувальника. При інтерпретації шкал, ми не враховували показники значущих кореляцій за абсолютною величиною менших ніж 0,350, проте окремо розглянули низькі, але значущі, кореляції за методикою С. Розенцвейга (їх було взято до уваги на рівні аналізу тенденції з метою повнішого розуміння сконструйованих шкал опитувальника ППВ).

Шкала «очікування покарання»: 1) вимірює схильність до переживання почуття провини (0,639; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,510; $p < 0,01$ (МІС); 0,433; $p < 0,01$ (Басса-Даркі)) та має відношення до самозвинувачення без виправдань (0,136; $p < 0,05$ (I-I); 2) відображає високий рівень емоційної неврівноваженості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,516; $p < 0,01$ (Хека-Хесса)), внутрішня конфліктність (0,499; $p < 0,01$), емоційний дискомфорт (0,480; $p < 0,01$), депресивність (-0,464; $p < 0,01$), тривожність (0,453; $p < 0,01$) та іпохондрія (0,379; $p < 0,01$); 3) вказує на високий рівень дезадаптації (0,483; $p < 0,01$); 4) виявляє амбівалентність у стосунках з іншими: з одного боку виражене вороже ставлення до інших, оскільки має значущі кореляції з ворожістю (0,496; $p < 0,01$), підозрливістю (0,420; $p < 0,01$), образливістю (0,395; $p < 0,01$), роздратуванням (0,360; $p < 0,01$), неприйняттям інших (0,408; $p < 0,01$), з іншого боку виражений страх втратити взаємини з іншими, а відтак підкорення їхній думці, що підтверджується кореляцією з «авторитарною покірністю» (-0,429; $p < 0,01$ (автономність-залежність)) та страхом відторгнення (0,521; $p < 0,01$), що разом вказує на тенденцію очікувати на несхвалення і покарання; 5) відображає тенденцію фіксуватися на площині «негативного образу Я», що підтверджується кореляцією з низькою самооцінкою (-0,464; $p < 0,01$) та неприйняттям себе (0,416; $p < 0,01$ (ДПА)); 6) вказує на нездатність брати на себе відповідальність, що впливає з кореляції з екстернальністю (0,385; $p < 0,01$); 7) вказує на «амбівалентність» копінг-поведінки, що виявляється в одночасній реалізації двох поведінкових стратегій: у запереченні або повному ігноруванні проблеми, ухилянні від

відповідальності та від дій спрямованих на подолання труднощів (0,394; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), та у визнанні своєї відповідальності у виникненні проблеми та її вирішенні, з тенденцією до самокритики і переживання незадоволення собою (0,376; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)). Таким чином, «очікування покарання» виражається у переконанні про неминучість розплати, яке супроводжується знеціненням себе, відмовою від відповідальності, схильністю підкорятись думці інших, але зберігаючи до них вороже ставлення; поведінково виявляється як самозвинувачення, яке дає змогу уникати проблеми, ухилятися від дій для її розв'язання; характеризується високим рівнем дезадаптації та невротичності (тривожно-депресивні та іпохондричні прояви).

Шкала «зацікавленість в інших»: 1) вимірює схильність до переживання почуття провини (0,608; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,382; $p < 0,01$ (Айзенк)), а також виявляє схильність спрямовувати агресію на себе (-0,149; $p < 0,05$ (баланс агресивності)) та вказує на захисний характер самозвинувачення (0,210; $p < 0,01$ (I); 0,215; $p < 0,01$ (I); 0,145; $p < 0,05$ (сумарний показник інтрапунітивності); 2) відображає наявність деяких невротичних характеристик, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,418; $p < 0,01$ (Хека-Хесса)), тривожність (0,469; $p < 0,01$) і нав'язливість (0,384; $p < 0,01$); 3) загалом вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки виявлено значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищує 0,350); 4) відображає залежність від інших у широкому соціальному та світоглядному контекстах, спрямованість на підтримання стосунків, оскільки корелює з ухиленням від застосування фізичної агресії (-0,363; $p < 0,01$), страхом відторгнення (0,495; $p < 0,01$) та прагненням дотримуватися соціальних норм і морально-етичних настанов (0,392; $p < 0,01$ (совістливість)); 5) вказує на специфічні особливості копінг-поведінки: самокритика і самозвинувачення як визнання своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її розв'язання (0,484; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), одночасно з ухиленням від відповідальності та від активних дій, спрямованих на подолання труднощів (0,310; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), орієнтуванням на взаємодію з іншими

людьми, очікуванням уваги, поради, співчуття, підтримки від інших (0,307; $p < 0,01$ (пошук соціальної підтримки)) та подоланням негативних переживань за рахунок їх позитивного переосмислення (0,262; $p < 0,01$ (позитивна переоцінка)); б) виявляє особливості поведінки в ситуації фрустрації: прагнення самостійно вирішити ситуацію (0,188; $p < 0,01$ (i/e)), не вимагаючи нічого від інших (-0,199; $p < 0,01$ (e)), проте, підкреслюючи важкість даної ситуації (0,144; $p < 0,05$ (E')). Таким чином, «зацікавленість в інших» виявляється у вираженій потребі зберігати взаємини з іншими шляхом «захисного» самозвинувачення, оскільки ґрунтується на прагненні отримати підтримку і співчуття від інших. Самозвинувачення характеризується невротичними проявами (тривожності та нав'язливості); обумовлене страхом відторгнення – страхом висувати вимоги та претензії до інших, виражати агресію по відношенню до них, а також прагненням дотримуватися моральної і соціальної нормативності, може супроводжуватися намаганням самостійно вирішити ситуацію.

Шкала «вимогливість до себе»: 1) відображає схильність до переживання провини (0,487; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,440; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,356; $p < 0,01$ (МІС)); 2) визначає високий рівень емоційної нестійкості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,482; $p < 0,01$) та тривожність (0,420; $p < 0,01$); 3) загалом вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки має значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищує 0,350); 4) вказує на певні особливості взаємин з іншими в ситуації переживання почуття провини, що зумовлені вираженням страхом відторгнення (0,445; $p < 0,01$), які можуть виявлятися неспроможністю вимагати від інших вирішення проблеми (-0,154; $p < 0,05$ (e)) та намаганням самостійно вирішити ситуацію (0,166; $p < 0,05$ (i/e)); 5) виявляє особливості копінг-поведінки, а саме виражену тенденцію до самозвинувачення як визнання своєї відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,396; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), одночасно з ухиленням від активних дій спрямованих на подолання труднощів (0,319; $p < 0,01$ (втеча-уникання)) та орієнтуванням на взаємодію з іншими, очікуванням від них уваги, поради, співчуття та підтримки

(0,270; $p < 0,01$ (пошук соціальної підтримки)). Таким чином, «вимогливість до себе» відображає схильність до «захисного» самозвинувачення внаслідок незадоволення потреби бути досконалим та потреби все контролювати, що супроводжується вираженою тривожністю і може досягати невротичного рівня. В основі й самозвинувачення, й неспроможності звинувачувати інших лежить страх відторгнення.

Шкала «орієнтація на нормативність»: 1) визначає совітливе ставлення і виражену тенденцію до переживання почуття провини, оскільки має позитивні кореляції з показниками совітливості (0,475; $p < 0,01$) та провини (0,414; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,358; $p < 0,01$ (Айзенк); 2) не виявляє емоційної нестійкості, хоча можна говорити про дещо виражену нав'язливість (0,309; $p < 0,01$); 3) на рівні тенденції вказує на соціальну адаптивність (величина коефіцієнтів кореляції з ДПА не перевищує 0,350); 4) виявляє орієнтацію на підтримання стосунків з іншими за рахунок дотримання соціальних норм і втрати самостійності, що підтверджується кореляцією (на рівні тенденції) з прийняттям інших (0,217; $p < 0,01$), прагненням підкорятися (0,204; $p < 0,01$) та страхом відторгнення (0,241; $p < 0,01$), а також униканням агресивної поведінки (кореляція з фізичною (-0,284; $p < 0,05$) і непрямою агресією (-0,257; $p < 0,051$)); 5) вказує на інтернальність (0,245; $p < 0,01$), прагнення аналізувати свою поведінку і шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках та помилках (0,232; $p < 0,05$ (прийняття відповідальності)). Таким чином, абсолютизоване прагнення дотримуватись правил, прийнятих у суспільстві, та самообмеження у вияві агресії сприяють тому, що найменше відхилення від встановлених «орієнтирів» сприймається як непроста помилка. Почуття провини виникає внаслідок недотримання інтерналізованих морально-етичних і соціальних норм, які мають надзвичайну цінність для індивіда.

Шкала «жалкування»: 1) вимірює схильність до переживання провини (0,468; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,449; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,382; $p < 0,01$ (МІС)); 2) відображає прояви емоційної нестабільності, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,501; $p < 0,01$) і тривожність

(0,480; $p < 0,01$); 3) вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки виявлено значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищує 0,350); 4) виявляє виражені агресивні прояви у поведінці, оскільки має значущі кореляції з дратівливістю (0,426; $p < 0,01$), вербальною агресією (0,359; $p < 0,01$), агресивністю (0,350; $p < 0,01$) та образливістю (0,325; $p < 0,01$), які не виражаються / проявляються у вимаганні від іншого вирішити конфліктну ситуацію (-0,161; $p < 0,05$ (e)); 5) відображає фіксацію на площині «негативного образу Я», що підтверджується кореляцією зі схильністю до его-захисного реагування в ситуації фрустрації (0,148; $p < 0,05$ (ED)) та, одночасно, вказує на нездатність діяти в ситуації переживання провини, оскільки виявлено обернений кореляційний зв'язок з сумарним показником потребнісно-наполегливого реагування (-0,137; $p < 0,05$ (NP)); 6) вказує на специфічні особливості копінг-поведінки: ухилення від відповідальності і від активних дій, спрямованих на подолання труднощів (0,391; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), імпульсивна поведінка як відреагування негативних емоцій, розрядка емоційного напруження, труднощі у плануванні дій, прогнозуванні їх результату, корекції стратегії поведінки, невиправдана впертість (0,285; $p < 0,01$ (конфронтація)) та, одночасно, самозвинувачення як визнання відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,280; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)). Таким чином, «жалкування» є ознакою невротичності та дезадаптивності, оскільки як «винна» реакція є альтернативою активним діям щодо виправлення ситуації. Самозвинувачення (як жалкування через власну дратівливість) виконує функцію его-захисту: є виправданням свого ворожого ставлення і нездатності контролювати себе і власну поведінку.

З вищевикладеного видно, що надмірно виражені прояви переживання почуття провини – «очікування покарання», «зацікавленість в інших», «вимогливість до себе», «орієнтація на нормативність», «жалкування» – вказують на високу схильність до такого переживання. Тому ми вважаємо за доцільне визначити сумарний показник вираженості тенденції (схильності) до

переживання почуття провини, в якому відображено співвідношення різних проявів та «вклад» кожного з них.

Загальний показник переживання почуття провини 1) вимірює схильність до такого переживання, оскільки має стійкі позитивні кореляції з шкалами провини (0,652; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,628; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,445; $p < 0,01$ (МІС)) та з показником совістливості (0,372; $p < 0,01$), а також на рівні тенденції вказує на схильність до самозвинувачення (0,141; $p < 0,05$ (І); 2) відображає високий рівень емоційної неврівноваженості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,569; $p < 0,01$), тривожність (0,556; $p < 0,01$), нав'язливість (0,451; $p < 0,01$), внутрішня конфліктність (0,409; $p < 0,01$), дратівливість (0,381; $p < 0,01$), емоційний дискомфорт (0,362; $p < 0,01$), депресивність та іпохондрія (абсолютні величини коефіцієнтів не перевищують 0,350); 3) вказує на загальний дезадаптивний стан (0,378; $p < 0,01$), а також має негативні кореляційні зв'язки (проте які не перевищують 0,350) з усіма сумарними показниками ДПА: «адаптація», «самоприйняття», «прийняття інших», «емоційний комфорт», «інтернальність», «прагнення до домінування»; 4) виявляє особливості взаємодії з оточуючими (площина взаємодії з іншим), що характеризуються вираженим страхом відторгнення (0,584; $p < 0,01$) та підкоренням іншим, залежністю від них (-0,344; $p < 0,01$ (автономність-залежність); 0,310; $p < 0,01$ (ведомість)), проте, водночас, і ворожим ставленням до них (0,335; $p < 0,01$); 5) відображає тенденцію фіксуватися на площині «негативного образу Я», що виражається комплексом неповноцінності (-0,440; $p < 0,01$ (самооцінка)); 6) виявляє специфічні особливості поведінки (площина вчинку) при переживанні почуття провини, такі як виражене самозвинувачення як визнання своєї відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,498; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), водночас з ухиленням від активних дій, спрямованих на подолання труднощів (0,413; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), небажанням брати на себе відповідальність (0,362; $p < 0,01$ (зовнішній контроль)), прагненням втекти від проблем (0,232; $p < 0,01$ (ескапізм)), а також, на рівні тенденції, орієнтування

на взаємодію з іншими, очікування від них уваги, поради, співчуття та підтримки (0,240; $p < 0,05$ (пошук соціальної підтримки)), намагання самостійно розв'язати фруструючу ситуацію (0,160; $p < 0,05$ (i/e)), не вимагаючи нічого від інших (-0,186; $p < 0,01$ (e)). Отже, загальний показник переживання почуття провини відображає ступінь схильності до переживання почуття провини і до самозвинувачення, яка є невротичною, дезадаптивною характеристикою та виявляється в трьох площинах переживання: 1) страхом відторгнення та пасивною залежною позицією – в площині взаємодії з іншим; 2) знеціненням себе – в площині «образу Я»; 3) захисним самозвинуваченням та відмовою від відповідальності – в площині вчинку.

Таким чином, визначення конвергентної валідності дозволило досить повно і різнобічно описати конструкт, емпірично визначити особливості вимірюваної властивості з урахуванням її змістовних та структурно-процесуальних характеристик.

Перевірка валідності опитувальника ППВ включала встановлення діагностичної (конкурентної) валідності – здатності тесту диференціювати досліджуваних за схильністю до переживання почуття провини. Діагностична валідність встановлювалась шляхом порівняння контрастних груп (з кардинально протилежними характеристиками щодо вимірюваної властивості), що дозволило виявити кількісні та якісні відмінності в результатах отриманих за допомогою опитувальника ППВ. З метою доведення діагностичної здатності створеного опитувальника ми порівняли результати за ППВ у осіб з різним рівнем невротичності, оскільки нами встановлено, що усі шкали опитувальника ППВ мають значущий прямий зв'язок з проявами емоційної нестійкості та рівнем невротичності (Додаток В, В.7). Вибірка (263 особи) була поділена на три групи за результатами скринінг-діагностики клінічного рівня невротичних порушень (методика Хека-Хесса). Групу «нейротизм» склали 74 особи, які отримали критично високі бали за методикою Хека-Хесса (більше 24 балів) ($26,00 \pm 3,356$). Тих, хто мали менше 24 балів за шкалою Хека-Хесса, було розділено на дві групи, залежно від ступеня вираженості невротичних ознак.

Підставою такої диференціації стали показники статистичного нормального розподілу і первинні описові статистики (Додаток В, табл. В.7.1). Групу «врівноваженість» склали 115 осіб, які отримали від 13 до 23 балів за методикою Хека-Хесса ($17,12 \pm 2,596$), а в групу «стійкість» увійшло 74 особи з балом за методикою Хека-Хесса від 1 до 12 ($8,12 \pm 3,327$). З метою виявлення відмінностей за показниками опитувальника ППВ, ми порівняли рівень вираженості проявів переживання почуття провини (очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтація на нормативність, жалкування) в усіх трьох групах досліджуваних. Профілі середніх оцінок у групах представлені на рис. 2.1, за яким видно, що найбільші бали за опитувальником НППВ мають досліджувані в групі «нейротизм», а найменші – в групі «стійкість».

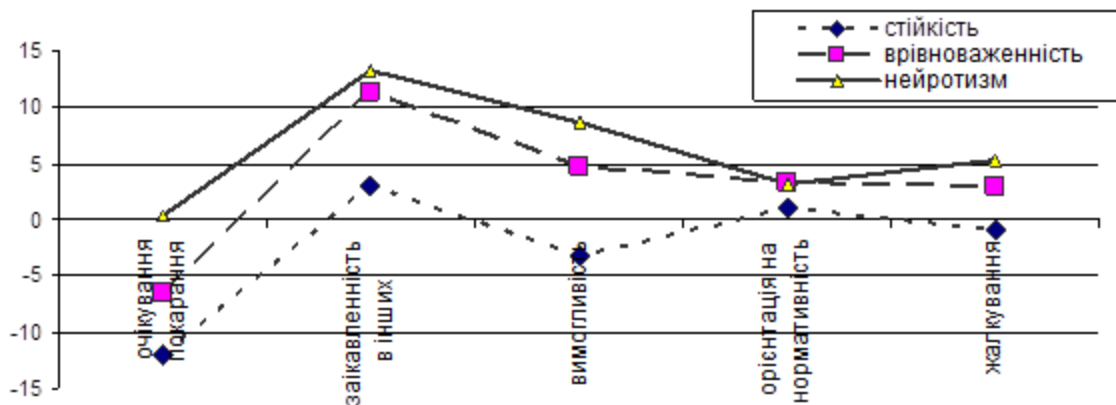

Рис 2.1. Профілі вираженості показників переживання почуття провини в контрастних групах

Відмінності визначалися за допомогою методу порівняння груп на основі критеріїв *t*-Ст'юдента та *U*-Манна-Уїтні (вибір критерію зумовлювався нормальністю розподілу та подібністю дисперсій вимірюваного параметру в групах досліджуваних). Виявлено статистично значущі відмінності у рівні вираженості усіх проявів переживання почуття провини: 1) за показником «очікування покарання» і «загальним показником ППВ» усі досліджувані групи істотно відрізняються, причому, з тенденцією до збільшення вираженості переживання почуття провини зі зростанням рівня невротичності, найвищі результати отримано у групі «нейротизм» (Рис. 2.1); 2) за показниками

«вимогливість до себе» і «жалкування» особи з вираженими невротичними ознаками (група «нейротизм») мають значно вищі ($p < 0,01$) результати ніж особи без ознак невротичності (групи «стійкість» та «врівноваженість»); 3) показник «зацікавленість в інших» диференціює відсутність невротичних проявів, оскільки менше виражений у групі «стійкість» ($p < 0,01$), що є статистично відмінним від усіх інших досліджуваних груп, різниці між якими не виявлено (Додаток В, табл. В.7.2). Таким чином, високий рівень вираженості усіх проявів переживання почуття провини притаманний особам з високим рівнем невротичності, а відтак вказує на неконструктивність його переживання. Схильність до переживання почуття провини, яке є неконструктивним почуттям, виявляється у постійному очікуванні на покарання, надмірному жалкуванні, надмірній вимогливості до себе, вираженій орієнтації на нормативність та в надмірній зацікавленості в інших. Таким чином, результати за опитувальником ППВ дозволяють досить надійно диференціювати осіб за схильністю переживати почуття провини, що свідчить про діагностичну валідність опитувальника ППВ.

Отже, за результатами перевірки валідності (змістовної, конструктивної та діагностичної) встановлено, що створений автором опитувальник ППВ вимірює такі аспекти переживання почуття провини як «очікування покарання», «зацікавленість в інших», «вимогливість до себе», «орієнтацію на нормативність», «жалкування» та дозволяє визначити загальний показник переживання почуття провини – схильність до такого переживання, та диференціювати респондентів за рівнем їх вираженості.

З метою досягнення адекватної інтерпретації результатів окремого досліджуваного за створеним опитувальником ППВ встановлювались нормативні показники за окремими шкалами тесту і загальним показником ППВ (процедура стандартизації). Вибірка стандартизації складалась з 521 особи (282 жінки та 239 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 36 років), студентів-психологів і філологів, а також спеціалістів різного професійного спрямування: вчителів, будівельників, журналістів, програмістів, економістів та

ін. Тестові норми встановлювались на основі обчислення первинних описових статистик та характеристик розподілу за кожною шкалою окремо і за загальним показником (Додаток В, В.8). Тестові норми розраховані як для загальної вибірки, так і для груп за статтю окремо, оскільки більшість авторів наводять дані про відмінність у рівні вираженості провини-риси у чоловіків та жінок, наголошуючи на більшій схильності жінок до переживання почуття провини. Наведено дані вибірових середніх та стандартного відхилення як для змішаної вибірки, так і для кожної з груп за статтю (Таб. 2.3).

Таблиця 2.3

**Нормативні дані для усіх шкал опитувальника ППВ
(дані наводяться у сирих балах)**

Шкали ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці у групах за статтю
	досліджувані групи			
	заг. вибірка N=521	чоловіки N=239	жінки N=282	
Очікування покарання	-5,92± 10,19	-6,17±9,90	-5,70±10,43	різниці не виявлено
Зацікавленість в інших	8,60± 8,95	5,99±9,01	10,82±8,30	U=22970,500; p<0,01
Вимогливість до себе	3,08± 10,15	1,68±9,68	4,28±10,39	U=28846,500; p<0,01
Орієнтація на нормативність	3,42± 6,02	2,77±6,23	3,97±5,79	різниці не виявлено
Жалкування	2,76± 5,04	2,17±5,05	3,26±4,98	U=29214,500; p<0,01
Загальний показник ППВ	11,95± 31,00	6,43±30,95	16,63±30,32	U=27521,500; p<0,01

З метою виявлення відмінностей у переживанні почуття провини жінками та чоловіками ми порівняли рівень вираженості окремих аспектів переживання (очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтація на нормативність, жалкування) в цих групах досліджуваних. Відмінності визначалися методом порівняння груп (критерій *U*-Манна-Уїтні). Виявилось, що за усіма показниками ППВ, крім «очікування покарання» та «орієнтації на нормативність», жінки мають значно вищі результати ніж

чоловіки, і така відмінність є статистично значущою (Таб. 2.3). Тобто, жінки, в більшій мірі ніж чоловіки, схильні звинувачувати себе внаслідок вираженої орієнтації на збереження стосунків з іншими («зацікавленість в інших»), через невідповідність «ідеалу», досконалості («вимогливість до себе»), а також більш схильні до жалкування про скоєні помилки через власну імпульсивність, дратівливість і агресивність. Природу таких відмінностей можна пояснити гендерною роллю жінки та викликами сучасного життя: прагнення відповідати образу «дружини», «матері», «гарної господині» й водночас «професіонала», «успішної ділової жінки» і т.п. лише посилює самоконтроль та вимогливість до себе, що врешті призводить до неспроможності реалізації цих вимог, а відтак, до самозвинувачення. Виражене прагнення зберігати стосунки з іншими, продиктоване гендерною роллю, призводить або до звинувачення себе і вибачення (у випадку нездатності висувати претензії до інших та спроможності поступатися), або до жалкування (у випадку нездатності стримувати своє роздратування). Таким чином, отримані дані в цілому підтверджують тезу про більшу схильність жінок до переживання почуття провини.

Диференційна здатність створеної методики визначалась шляхом порівняння груп з низьким, середнім та високим рівнем вираженості переживання почуття провини. Поділ на групи здійснювався на підставі: 1) розподілу усієї вибірки на три рівні частини (по 173 особи), 2) на основі нормативних показників за описовими статистиками – в групу «середні» увійшли досліджувані з результатами в межах $M \pm 1\sigma$. Відмінності визначалися за допомогою методу порівняння груп на основі критерію *U*-Манна-Уїтні, в результаті чого виявлено значущі відмінності у рівні вираженості проявів переживання почуття провини за усіма показниками тесту ППВ (Додаток В, В.9). Отже, результати за тестом ППВ дозволяють досить надійно диференціювати осіб за схильністю переживати почуття провини.

Таким чином, створений автором опитувальник «Переживання почуття провини», побудований за принципом стандартизованого самозвіту (містить 56 тверджень та передбачає чотири градації відповіді) (Додаток В, В.10),

спрямований на виявлення таких аспектів переживання почуття провини як очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтацію на нормативність, жалкування, має задовільні показники валідності і надійності та дозволяє диференціювати осіб за схильністю переживати почуття провини. Що дає змогу використовувати його як з дослідницькою метою, так і для широкого кола питань психологічної практики.

2.3. Обґрунтування методичного інструментарію емпіричного дослідження

Для проведення емпіричного дослідження було розроблено методичний блок, що містить комплекс психодіагностичних методик, який максимально необхідно і достатньо ідентифікує змістову конструкцію вивчення переживання почуття провини. Обрані згідно програми емпіричного дослідження методики, які відповідають визначеним змінним дослідження, представлені нижче.

1. Авторська методика дослідження особливостей переживання почуття провини «Переживання почуття провини» (ППВ), що дозволяє виявити і виміряти такі аспекти переживання почуття провини як очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтація на нормативність і жалкування, а також визначити схильність до переживання почуття провини.

2. Розроблене автором інтерв'ю, яке дозволить дослідити і виявити змістовні, структурні, процесуальні, якісні та кількісні характеристики переживання почуття провини як цілісного процесу, описати «внутрішню картину» переживання.

3. Модифікований варіант методики Дембо-Рубінштейн, який надасть можливість визначити кількісні характеристики переживання почуття провини, а також зв'язок певних аспектів переживання почуття провини з цими характеристиками.

4. Тест малюнокової фрустрації С. Розенцвейга [239; 249], який дозволить дослідити «зовнішню картину» переживання почуття провини, а саме, емпірично виявити особливості реагування в ситуації фрустрації, зокрема

реагування за типом самозвинувачення.

5. Опитувальник емоційної нестабільності – врівноваженості (нейротизму) Г. Айзенка, Г. Вільсон [4], що надасть можливість визначити ступінь емоційної нестійкості особистості, яка схильна до переживання почуття провини, виміряти такі ознаки емоційної нестабільності як почуття провини, тривожність, нав'язливість, залежність, іпохондрію, низьку самооцінку та депресивність, а також встановити зв'язок переживання почуття провини з цими характеристиками.

6. Методика дослідження самоствавлення С. Р. Пантілєєва (МІС) [167], яка дозволяє визначити характер ставлення до себе особистості, схильної до переживання почуття провини, дозволяє виявити наявність зв'язку особливостей переживання почуття провини з такими характеристиками ставлення до себе як внутрішня чесність, впевненість у собі, самокерування, відображене самоствавлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність та самозвинувачення, а також відмінності самоствавлення у різних типів переживання почуття провини, що окреслює значущість площини «образу Я» у переживанні почуття провини.

7. Опитувальник «Індекс життєвого стилю» (LSI) Р. Плутчика, Г. Келлермана, Г. Конте [70; 188], що дозволяє виявити домінуючі механізми психологічного захисту особистості, схильної до переживання почуття провини, а також, відмінності в домінуванні механізмів захисту у осіб з різним типом переживання почуття провини.

8. Опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» (ССП) С. Фолкмана, Р. Лазаруса [71], який дозволяє виявити домінуючі копінг-стратегії особистості, схильної до переживання почуття провини, та відмінності у домінуванні копінг-стратегій у осіб з різним типом переживання почуття провини.

Нижче наведене докладне обґрунтування вибору кожної з використаних методик.

Авторський опитувальник «Переживання почуття провини», спеціально створений для даного дослідження, дозволяє виміряти такі аспекти

переживання почуття провини як очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтація на нормативність та жалкування, які за надмірного вираження визначають неконструктивний спосіб переживання, а також встановити міру вираженості схильності до переживання почуття провини як особистісної риси, яка виявляється в трьох площинах переживання: у взаєминах з іншими – страхом відторгнення та пасивною залежною позицією, в площині ставлення до себе – знеціненням себе, в площині зовнішньої ситуації – захисним самозвинуваченням і відмовою від відповідальності.

На основі даних цієї методики здійснюватиметься поділ досліджуваних на групи та виявлення типології переживання почуття провини. Результати методики також дозволяють диференціювати конструктивний і неконструктивний спосіб переживання почуття провини у окремого досліджуваного та змістовно охарактеризувати виділені типи переживання почуття провини.

Авторське інтерв'ю для дослідження переживання почуття провини, спеціально створене для даного дослідження, дозволяє дослідити процесуальні особливості переживання почуття провини, в першу чергу його імпресивний, суб'єктивний бік, що передбачає розкриття його «внутрішньої картини», інтерпретацію власних переживань, дій, вчинків, з огляду на конкретні життєві обставини, що їх супроводжували, а також обґрунтування мотивації та спрямованості власної поведінки при переживанні почуття провини

Методика спрямована на виявлення та опис причин переживання почуття провини, особливостей оцінювання, суб'єктивного смислового наповнення переживання почуття провини, якісних і кількісних характеристик афективного компоненту переживання (генералізованого комплексу емоцій, експресивного вираження, частоти, суб'єктивної важкості та тривалості переживання), особливостей мотивації до подолання почуття провини, міри та способів контролю самопочуття та використання специфічних способів поведінки для такого контролю, способів подолання почуття провини, наявності чи відсутності перетворюючого, долаючого ефекту переживання. Результати

отримані за цією методикою дають змогу виявити, змістовно описати та охарактеризувати афективний, когнітивний та поведінковий компоненти переживання почуття провини, площини переживання почуття провини, етапи процесу переживання, якісні та кількісні характеристики переживання почуття провини як цілісного процесу.

Дані отримані за допомогою інтерв'ю обов'язково доповнюються результатами психометричних методик.

Модифікований варіант методики Дембо-Рубінштейн для дослідження переживання почуття провини, за допомогою якого визначатимуться кількісні характеристики переживання почуття провини: тривалість, інтенсивність, частота виникнення, важкість, звичність, легкість виникнення, обґрунтованість і значущість. Дана методика дозволить не лише кількісно описати почуття провини, а й порівнювати результати, співвідносячи вираженість різних характеристик у одного досліджуваного або ті самі характеристики у різних респондентів, а також встановити зв'язок кількісних характеристик почуття провини з окремими аспектами переживання почуття провини.

Результати методики нададуть додаткову інформацію при визначенні критеріїв диференціації конструктивного та неконструктивного способів переживання почуття провини, а також, при характеристиці типів переживання почуття провини.

Тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга, створений С. Розенцвейгом (1934) і адаптований на російськомовній вибірці Н. В. Тарабріною (1973), К. Д. Шафранскою (1976), П. В. Яньшиним (2007), є проєктивною методикою дослідження особистості, призначеною для діагностики особливостей реагування в ситуаціях фрустрації. За задумом С. Розенцвейга методика виявляє 11 варіантів простих реакцій в ситуаціях фрустрації двох типів: ситуації фрустрації потреб (его-блокінгові ситуації) та ситуації прямого звинувачення персонажа з боку партнера по ситуації (супер-его-блокінгові ситуації). Прості реакції в ситуації фрустрації різняться за 3-ма типами і 3-ма напрямками. За типом реакції поділяються на: 1) его-захисні (E-D) – спрямовані

на захист свого «Я»; сигналізують про незадоволення базової потреби у безпеці; свідчать про те, що суб'єкт сприймає перешкоду як зовнішню активну, тобто небезпечну для його особистості як цілого; 2) потребнісно-наполегливі (N-P) – спрямовані на задоволення потреби через спонукання до дій; вмикаються, якщо еґо-захисні реакції відсутні і перешкода розцінюється суб'єктом як зовнішня пасивна, тобто яка становить небезпеку лише непрямо – через незадоволення вітальної потреби; 3) перешкодо-домінантні (O-D) – суб'єктивний акцент реагування перенесений з незадоволеної потреби на саму перешкоду до її задоволення, тобто увага акцентується на перешкоді. За спрямуванням реакції поділяються на: 1) екстрапунітивні (E) – реакції мотивовані агресією, які спрямовуються назовні, виражаються прямо у вигляді звинувачення іншого, перекладання відповідальності за розв'язання проблеми на іншого, підкреслення фруструючих обставин; 2) інтропунітивні (I) – реакції мотивовані агресією, які спрямовуються всередину (на себе), виражаються у формі самозвинувачення, взяття на себе відповідальності за розв'язання ситуації, інтерпретації перешкоди як блага або заслуженого покарання; 3) імпунітивні (M) – реакції відмови від спрямування агресії назовні або на себе, зайняття позиції примирення, що виражається у формі виправдання партнера по ситуації, сподівань на розв'язання проблемної ситуації, заперечення значущості перешкоди. Таким чином, методика виявляє 9 варіантів простих реакцій в ситуації фрустрації: екстрапунітивні перешкодно-домінантна (E'), еґо-захисна (E), потребнісно-наполеглива (e) реакції; інтропунітивні перешкодно-домінантна (I'), еґо-захисна (I), потребнісно-наполеглива (i) реакції; імпунітивні перешкодно-домінантна (M'), еґо-захисна (M), потребнісно-наполеглива (m) реакції; до яких додають 2 варіанти реагування в «супер-еґо-блокінгових» ситуаціях: супереґо-захисне звинувачення інших (E) та супереґо-захисне самозвинувачення (I) (зміст показників – Додаток Д).

За оригінальним задумом автора методики, вона, призначена для вимірювання таких особистісних характеристик: 1) інтенсивність та характер еґо-захисних реакцій; 2) спрямування, інтенсивність та ймовірні джерела

агресивності; 3) рівень фрустраційної толерантності та мікросоціальної адаптації. Проте, дослідники, що займались адаптацією цієї методики, зокрема П. В. Яньшин (2007), відзначають, що даний тест більшою мірою дозволяє «реконструювати внутрішній стан досліджуваного в ситуації фрустрації, тобто зрозуміти швидше, як досліджуваний може почуватися, аніж поводитися в цій ситуації» [249, с. 87]. Глибинна інтерпретація показників тесту дозволяє висловлювати припущення стосовно рівня самооцінки, домінуючих захисних механізмів особистості, здатності до сублімації агресивних імпульсів.

Зазначена методика у нашому дослідженні була використана з метою виявлення особливостей реагування пов'язаних з переживанням почуття провини (які не завжди є самозвинувачувальними). Зокрема, вона дозволила виявити: 1) реакції самозвинувачення при переживанні почуття провини (виражені показники I ; \underline{I} ; $I-\underline{I}$); 2) реакції виправдання себе при переживанні почуття провини (виражені показники \underline{E} ; \underline{I} ; $\underline{E}+\underline{I}$; $\Sigma M+I$); 3) реакції, що відображають домінування площини «образу Я» в переживанні почуття провини (при виражених показниках E (\underline{E}), I (\underline{I}), $E-D$; $\underline{E}+\underline{I}$); 4) реакції, що вказують на здатність самостійно вирішувати ситуацію (діяти у конструктивний спосіб) (при виражених показниках i ; i/e); 5) реакції переоцінки фруструючих обставин при переживанні почуття провини (раціоналізація) (виражений показник Γ); 6) реакції фіксації на фруструючих обставинах при переживанні почуття провини (застрягання) (виражений показник E') і т.п.; а також встановити зв'язок таких реакцій з особливостями переживання почуття провини, в тому числі й у неконструктивний спосіб (Додаток Д).

Опитувальник емоційної нестабільності – врівноваженості (нейротизму) Г. Айзенка, Г. Вільсон, який є частиною серії особистісних опитувальників, розроблених Г. Айзенком у співавторстві, призначений для вимірювання емоційної нестабільності (нейротизму). Нейротизм, автор методики, розуміє як континуум від «нормальної афективної стабільності до її вираженої лабільності» [4]. Г. Айзенком виокремлено сім ознак / компонентів (дихотомічних шкал) нейротизму: комплекс неповноцінності, депресивність,

тривожність, нав'язливість, залежність, іпохондрію, почуття провини. Результати методики виявляють рівень емоційної нестабільності у співвідношенні його компонентів, дають змогу визначити вклад кожного компоненту в загальну картину прояву нейротизму.

Автором методики встановлено, що самооцінка – (комплекс неповноцінності) – виявляє континуум від вираженої впевненості у собі і своїх силах, у своїй здатності бути корисними для інших та подобатися їм до переконання у власній неспроможності, нездатності, непривабливості для інших. Задоволення – (депресивність) – виявляє континуум від життєрадісності, оптимізму, задоволення собою, світом і життям в цілому, до песимізму, постійної пригніченості, розчарування у собі, світі та житті в цілому. Г. Айзенк зауважує, що критичний бал, який би виявляв рівень клінічної депресії не встановлено, проте «можливо, що людина, яка отримала дуже низький бал, дійсно страждає на депресивний розлад» [4, с. 128]. Тривожність – (спокій) – виявляє континуум від необґрунтованого занепокоєння, через події які можуть, або не можуть відбутися, схильності легко впадати у відчай, коли справи йдуть не так, до спокою і врівноваженості, несхильності до безпричинних страхів і тривоги. Автор методики зазначає, що саме особи з високими балами за цією шкалою «складають основний відсоток серед тих, хто приймає слабкі транквілізатори» [4, с. 129]. Нав'язливість – (безладність) – виявляє континуум від обережності, совітливості, дисциплінованості, тверезості оцінок, педантичності, відрази до неохайності і бруду, до простоти у поведженні, комунікабельності, несхильності «циклитись» на порядку і дотримуватись звичок та ритуалів (шкала не може бути використана для діагностики obsесивно-компульсивного неврозу). Автономність – (залежність) – виявляє континуум від задоволення від свободи і самостійності, здатності впевнено вирішити виникаючі проблеми, до переконання у своїй неспроможності, залежності від інших, схильності перекладати відповідальність по вирішенню ситуації на інших, виявляти «авторитарну покірність» – безапеляційне підкорення силі влади. Іпохондрія – (відчуття здоров'я) – визначає схильність

приписувати собі психосоматичні симптоми і прикидатися хворим; виявляє континуум від надмірного занепокоєння про своє здоров'я, постійних скарг на якесь нездужання, вимог співчуття і уваги від інших, до несхильності турбуватися про своє здоров'я. Почуття провини – (відсутність вини) – виявляє континуум від схильності до самозвинувачення, вияву покори і постійних докорів сумління незалежно від того, чи заслуговує людина морального осуду, до нездатності жалкувати про минуле і відчувати внутрішні «терзання». Г. Айзенк зазначає, що «певний рівень почуття провини вважається нормальним для більшості людей (дійсно, його повна відсутність є симптомом психопатії). Проте надмірна схильність до самоосудження розглядається як невротична характеристика» [4, с. 134]. Таким чином, дана методика дозволяє визначити рівень вираженості почуття провини як компоненту емоційної невірноваженості особистості, високий рівень якого може свідчити про переживання почуття провини у неконструктивний спосіб.

Зазначений тест був використаний для оцінки почуття провини як ознаки емоційної нестабільності (нейротизму), оцінки вираженості усіх компонентів нейротизму, а також він дозволяє встановити зв'язок особливостей переживання почуття провини з окремими компонентами емоційної нестабільності, що, в цілому, відкриває можливість характеристики типів переживання почуття провини.

Методика дослідження самоствавлення С. Р. Пантилєєва (МІС) була обрана з метою визначення особливостей оціночного емоційного ставлення до себе, й зокрема, визначення рівня самозвинувачення як компонента ставлення до себе, що дозволяє дослідити площину «образу Я» у переживанні почуття провини. Методика, розроблена С. Р. Пантилєєвим (1993), спрямована на визначення структури ставлення до себе: 1) самоповаги, що виражає оцінку власного «Я» індивіда по відношенню до соціально-нормативних критеріїв – цілеспрямованості, волі, успішності, моральності, соціального схвалення, а також прагнення людини відповідати соціально-прийнятному образу; 2) аутосимпатії, що виражає емоційний компонент позитивного ставлення до

себе, почуття прив'язаності та прихильності до себе; 3) самоприниження, що відображає негативний емоційний тон самоствавлення на когнітивному та емоційному рівнях. Методика складається з 9-ти субшкал: внутрішня чесність, впевненість у собі, самокерування, відображене самоствавлення, самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність, внутрішня конфліктність, самозвинувачення. Автор методики емпірично встановив, що до складу «самоповаги» входять показники самокерування, впевненості у собі, внутрішньої чесності та відображеного самоствавлення. «Внутрішня чесність» відображає «глибоке або поверхове проникнення в себе, відкрите, або закрите (захисне) ставлення до себе». «Впевненість у собі» виявляє ставлення до себе, як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що себе поважати. «Самокерування» відображає уявлення людини про те, що основним джерелом активності та досягнень, які стосуються і діяльності, і особистості суб'єкта в цілому, є він сам. «Відображене самоствавлення» виявляє уявлення людини про те, що її особистість і діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння, або протилежні їм почуття. До складу «аутосимпатії» входять самоцінність, самоприйняття і самоприв'язаність. «Самоцінність» виявляє ставлення людини до самої себе як до цінності, відображає емоційну оцінку свого «Я» за внутрішніми критеріями духовності, багатства внутрішнього світу, здатності викликати в інших глибокі почуття. «Самоприйняття» виявляє наявність і міру симпатії до себе, прийняття себе таким, навіть з якимись недоліками. «Самоприв'язаність» виявляє бажання або небажання змін стосовно наявного стану; з одного боку це відображення ригідної Я-концепції, з іншого – сильного бажання змін, незадоволення собою, прагненням відповідати «ідеальному Я». «Самоприниження» складають показники внутрішньої конфліктності та самозвинувачення. «Внутрішня конфліктність» відображає наявність конфліктності власного Я, сумнівів, незгоди з собою, тенденцію до надмірного самокопання та рефлексії, які відбуваються на загальному негативному емоційному тлі ставлення до себе.

«Самозвинувачення» виявляє інтрапунітивні тенденції, схильність до звинувачення себе, до переживання негативних емоцій по відношенню до себе.

Використання цієї методики надасть можливість розглядати самозвинувачення як аспект ставлення до себе. Результати за даною методикою дозволять встановити зв'язок ставлення до себе з особливостями переживання почуття провини, визначити ті особливості самоствавлення, які зумовлюють переживання почуття провини у неконструктивний спосіб та можуть слугувати детермінантами визначення типології переживання почуття провини.

Опитувальник «Індекс життєвого стилю» (LSI) Р. Плутчика, Г. Келлермана, Г. Конте, призначений для діагностики особливостей психологічного захисту та оцінки напруження окремих захисних механізмів, створений на основі психоеволюційної теорії Р. Плутчика і структурної теорії особистості Г. Келлермана. Автори припускають існування специфічних взаємозв'язків між емоціями, захисними механізмами та диспозиціями, оскільки певні механізми психологічного захисту призначені для регуляції певних емоцій. На думку авторів, використання захисних механізмів, хоча вони і належать до сфери несвідомого, не обов'язково залишаються поза свідомістю людини, що дає можливість їх діагностики за допомогою опитувальника. Адаптація методики на російськомовній вибірці здійснена У. Б. Клубовою (1991), Л. Р. Гребенніковим (1996), Л. І. Вассерманом та ін. (2005). Даний опитувальник виявляє вісім основних механізмів захисту: витіснення, регресія, заміщення, заперечення, проекція, компенсація, реактивне утворення, раціоналізація; які характеризуються з точки зору якості (модальності), полярності та схожості. Деякі із захисних механізмів виділяються авторами методики як однозначні: заперечення, проекція, заміщення, реактивне утворення), інші представляють собою кластери з декількох варіантів захисних стратегій, близьких за психологічним змістом: витіснення (витіснення, ізоляція, інтродекція); компенсація (компенсація, ідентифікація, фантазія); регресія (регресія, рухова активність); інтелектуалізація (раціоналізація, анулювання, сублимація).

За даними багатьох авторів механізми психологічного захисту, які здатні посилити, пом'якшити або нейтралізувати особистісні реакції на емоційно-значущі стимули, при переживанні почуття провини спрямовані на послаблення внутрішньо особистісного конфлікту, який міститься у цьому переживанні, покликані знижувати накопичене напруження шляхом спотворення вихідної інформації або відповідної зміни поведінки, що в цілому впливає на переживання почуття провини у неконструктивний спосіб та може визначати типологію переживання почуття провини.

Виходячи з уявлень О. С. Романової та Л. Р. Гребеннікова [188], що особистості з сильно вираженими рисами характеру ймовірно мають тенденції користуватися певними механізмами захисту як засобами вирішення різних життєвих проблем, ми припустили, що особистості з вираженою здатністю відчувати провину будуть використовувати певні захисні адаптивні механізми для подолання почуття провини.

З огляду на вищезазначене дана методика була використана в емпіричному дослідженні з метою визначення домінуючих механізмів психологічного захисту, що супроводжують переживання почуття провини, з метою виявлення відмінностей у функціонуванні захисних механізмів при конструктивному і неконструктивному способах переживання почуття провини, а також специфіки функціонування механізмів психологічного захисту у різних типів переживання почуття провини.

Опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» (ССП) С. Фолкмана, Р. Лазаруса, розроблений в межах когнітивно-поведінкової традиції С. Фолкманом і Р. Лазарусом (1988), спрямований на диференційовану оцінку провідних тенденцій у долаючій поведінці особистості та є адекватним для дослідження механізмів та резервів психічної адаптації. Концептуальна основа методики визначається трансактною моделлю адаптації до стресу Р. Лазаруса. Опитувальник дозволяє оцінити ступінь надання переваги різним способам «подолання стресу» за 8 шкалами, що відповідають основним різновидам копінг-стратегій, виділених авторами: конфронтація, дистанціювання,

самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникання, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка.

Конфронтація передбачає розв'язання проблеми за рахунок не завжди цілеспрямованої поведінкової активності, реалізації конкретних дій, спрямованих або на зміну ситуації, або на відреагування негативних емоцій у зв'язку з труднощами, що виникли. Дистанціювання виявляє спроби подолання негативних переживань за рахунок суб'єктивного зниження значущості проблеми та ступеня емоційного залучення у неї. Самоконтроль передбачає подолання негативних переживань за рахунок свідомого стримання емоцій, мінімізації їх впливу на оцінку ситуації та вибір стратегії поведінки, високий контроль поведінки, прагнення до володіння собою. Пошук соціальної підтримки спрямований на розв'язання проблеми за рахунок залучення зовнішніх (соціальних) ресурсів, пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Прийняття відповідальності передбачає визнання суб'єктом своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її вирішення, у ряді випадків з тенденцією до самокритики і самозвинувачення. Втеча-уникання виявляє спроби подолання особистістю негативних переживань за рахунок реагування по типу ухиляння: заперечення проблеми, фантазування, невиправданих очікувань, відволікання і т. п. Планування вирішення проблеми передбачає цілеспрямований аналіз ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення плану своїх дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду і наявних ресурсів (розглядається більшістю дослідників як адаптивна, яка сприяє конструктивному подоланню труднощів). Позитивна переоцінка виявляє спроби подолання негативних переживань через проблеми за рахунок їх позитивного переосмислення і сприймання як стимулу для особистісного зростання. Автори методики розмежовують ситуаційно-орієнтовані (сфокусовані на проблемі) копінги, які спрямовані на зміну ситуації, та емоційно-орієнтовані (сфокусовані на емоціях) копінги, спрямовані на регуляцію емоційного стану індукованого оцінкою проблемної ситуації [275]. Результати багатьох досліджень свідчать, що активні копінг-стратегії,

орієнтовані на розв'язання проблеми, сприяють адаптації та зменшенню симптоматики нервово-психічних порушень, на відміну від стратегій, спрямованих на редукцію емоційного напруження, які призводять до зниження адаптивних можливостей і до посилення симптоматики.

Будь-яка поведінкова реакція в ситуації переживання почуття провини може бути оцінена як поведінка-подолання (копінг-реагування): і вибачення, виправлення помилок, і відволікання, уникання, і жалкування, розкаяння, і власне самозвинувачення. Ряд дослідників розглядає самозвинувачення як самостійний копінг. І оскільки саме поведінковий компонент переживання почуття провини визначає конструктивний або неконструктивний спосіб його переживання, виявлення домінуючих копінг-стратегій дозволить диференціювати перш за все конструктивний спосіб переживання почуття провини. Тому що використання конструктивних копінгів при переживанні почуття провини, таких як планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка можуть вказувати на конструктивний спосіб його переживання. З огляду на вищезазначене дана методика використана з метою визначення домінуючих копінг-стратегій, що супроводжують переживання почуття провини, а також таких, що забезпечують конструктивне подолання почуття провини. Результати методики також дозволять диференціювати способи і типи переживання почуття провини, виявити відмінності домінантних копінг-стратегій у осіб з різним типом переживання почуття провини.

Таким чином, підібраний дослідницький інструментарій в цілому забезпечує вивчення переживання почуття провини як багаторівневого складного процесу, оскільки дозволяє дослідити феноменологічний та особистісний план переживання почуття провини, розкрити «внутрішню картину» переживання та визначити його зовнішні ознаки, вивчити особистість, схильну до переживання почуття провини, а також виявити і описати типологію переживання почуття провини.

Висновки до розділу 2

1. Відповідно до концепції дослідження переживання почуття провини розроблено програму емпіричного дослідження, що передбачає вивчення переживання почуття провини як багаторівневого процесу; дослідження особистості, схильної до переживання почуття провини; виявлення типології переживання почуття провини.

2. За результатами теоретично-методичного аналізу констатовано проблему дефіциту методичного інструментарію спрямованого на вивчення переживання почуття провини, зокрема методик, що досліджують процесуальні особливості переживання почуття провини, а також психодіагностичного інструментарію для виявлення особливостей та окремих аспектів переживання почуття провини.

3. Розроблено методичний інструментарій (процедуру інтерв'ю), спрямований на дослідження переживання почуття провини особистістю, в першу чергу його суб'єктивної картини, який дає змогу виявити, змістовно описати та охарактеризувати афективний, когнітивний та поведінковий компоненти переживання почуття провини, площини переживання почуття провини, етапи процесу переживання, якісні та кількісні характеристики переживання почуття провини як цілісного процесу. Емпірично обґрунтовано структуру інтерв'ю та логіку його побудови, визначено критерії якісного аналізу процесу переживання почуття провини.

4. Створено авторський опитувальник «Переживання почуття провини», спрямований на виявлення таких аспектів переживання провини, як очікування покарання, зацікавленість в інших, вимогливість до себе, орієнтацію на нормативність, жалкування. Емпірично доведено, що сконструйований опитувальник має задовільні показники валідності і надійності та дозволяє диференціювати осіб за схильністю переживати почуття провини.

5. Відповідно до завдань та програми емпіричного дослідження сформовано батарею методик, що забезпечують дослідження особистісних та процесуальних особливостей переживання почуття провини. Для вивчення

переживання почуття провини як багаторівневого процесу обрано розроблене автором інтерв'ю, спрямоване на дослідження процесуальних характеристик переживання, модифікований варіант методики Дембо-Рубінштейн, спрямований на визначення кількісних характеристик переживання; для дослідження особистості, схильної до переживання почуття провини та виявлення типології переживання почуття провини обрано авторський опитувальник «Переживання почуття провини», Тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга, опитувальник емоційної нестабільності – врівноваженості (нейротизму) Г. Айзенка, Г. Вільсон, методику дослідження самоствавлення С. Р. Пантілєєва, опитувальник «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, Г. Конте, опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» С. Фолкмана, Р. Лазаруса.

Основні результати цього етапу дослідження було опубліковано у таких працях автора: [9; 12; 13].

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ

3.1. Аналіз переживання почуття провини як складно-структурованого процесу

Емпіричне дослідження даної роботи спрямоване на вивчення процесуальних та особистісних особливостей переживання почуття провини. Відповідно до виділених в результаті теоретичного аналізу основних напрямів дослідження та розробленої на основі цього програми емпіричного дослідження, вивчення переживання почуття провини передбачає: 1) аналіз переживання почуття провини як складноструктурованого процесу, з визначенням змістовно-процесуальних характеристик і площин переживання, його кількісних та якісних характеристик; 2) виявлення особистісних характеристик, що визначають схильність до переживання почуття провини; 3) виявлення типології переживання почуття провини. В результаті проведення емпіричного дослідження необхідно: 1) визначити процесуальні та особистісні критерії диференціації способу переживання почуття провини; 2) виявити і описати конструктивні й неконструктивні типи переживання почуття провини.

Емпірична частина дослідження особистісних та процесуальних особливостей переживання почуття провини проводилась у три етапи. На *першому етапі* здійснено збір емпіричного матеріалу на вибірці 232 особи (130 жінок і 102 чоловіки) віком від 20 до 55 років. Усі досліджувані пройшли однакову процедуру опитування: спочатку за методикою Розенцвейга, потім пропонувався опитувальник ППВ, проводилось інтерв'ю та модифікований варіант Дембо-Рубінштейн, а наприкінці пропонувались опитувальники МІС, LSI, ССП та опитувальник емоційної нестабільності – врівноваженості Г. Айзенка. На *другому етапі* здійснено математично-статистичну та якісну обробку даних. Результати інтерв'ю підлягали якісному аналізу шляхом

категоризації відповідей (виділення основної тематики) для кожного питання окремо та обчислення їх відсоткового навантаження. Результати за психометричними методиками були зафіксовані у вигляді матриці даних в програмі SPSS. Статистична обробка даних здійснювалась на основі обчислення первинних описових статистик, побудови гістограм, порівняння незалежних груп на основі критеріїв *t*-Ст'юдента та *U*-Манна-Уїтні; кореляційного (критерії *r*-Пірсона та ρ -Спірмена) і факторного аналізу. На *третьому етапі* здійснено аналіз, узагальнення та інтерпретацію отриманих результатів дослідження.

Основною стратегією аналізу результатів дослідження обрано порівняння процесуальних і особистісних особливостей переживання почуття провини у осіб, які б відрізнялись за схильністю до переживання почуття провини. Оскільки, згідно досліджень надмірно виражена схильність до переживання почуття провини є деструктивною характеристикою особистості [38; 44 та ін.] (такі ж дані отримані й нами при розробці авторського опитувальника), відтак, виявлені відмінності можна розглядати в якості критеріїв диференціації способу переживання почуття провини.

Схильність до переживання почуття провини вимірювалась за допомогою авторського опитувальника «Переживання почуття провини», який виявляє не лише рівень вираженості провини-риси, але й аспекти переживання почуття провини. Аналіз первинних описових статистик виявив широкий діапазон проявів переживання почуття провини, а також дозволив поділити дослідницьку вибірку на три досліджувані групи за ступенем вираженості загального показника ППВ, на підставі диференціації за квантилями розподілу результатів даного показника (Додаток Е). Групу «низький ППВ» склали 61 особа з загальним показником ППВ нижчим за перший квантиль, групу «високий ППВ» склали 58 осіб з загальним показником ППВ вищим за третій квантиль, в групу «середній ППВ» увійшло 113 осіб з загальним показником ППВ між першим і третім квантилями. Усі групи еквівалентні за віком і за статтю.

З метою виявлення відмінностей між групами з різною схильністю до переживання почуття провини, ми порівняли рівні вираженості «очікування покарання», «зацікавленості в інших», «вимогливості до себе», «орієнтації на нормативність» та «жалкування», відмінності визначалися за допомогою методу порівняння груп (критерій *U*-Манна-Уїтні). В результаті встановлено, що виділені групи суттєво відмінні ($p < 0,01$) за рівнем вираженості усіх показників переживання почуття провини (Додаток Ж). Профілі середніх оцінок проявів ППВ для кожної групи представлені на рисунку 3.1, які показують, що найвищі бали мають досліджувані в групі «високий ППВ», а найменші – в групі «низький ППВ». З чого випливає, що висока схильність до переживання почуття провини визначається такими його проявами як виражене очікування покарання і надмірне жалкування, висока вимогливість до себе, висока зацікавленість в інших та надмірна орієнтація на нормативність.

Рис. 3.1. Профілі переживання почуття провини у 3-х досліджуваних групах

Перша частина даного розділу присвячена аналізу процесу переживання почуття провини у осіб з різним ступенем схильності до переживання провини. З метою виявлення «внутрішньої картини переживання» та емпіричного визначення процесуальних особливостей переживання почуття провини нами використано авторське інтерв'ю, при аналізі якого ми спирались на запропоновану автором модель переживання почуття провини, розглядаючи процес переживання як послідовність етапів-реакцій (див. Рис. 1.1). Результати інтерв'ю (кожна відповідь респондента) фіксувались у таблицях, створених для

кожного питання окремо. Далі здійснювалась якісна обробка шляхом категоризації відповідей, виділення смислових одиниць для кожного питання окремо. В якості смислових одиниць використовувались окремі судження або слова, що мали «ключовий» психологічний зміст. Після визначення основних категорій у відповідях на окреме питання обчислювався відсоток респондентів, що дали відповідь згідно тієї чи іншої виділеної категорії. Слід зазначити, що більшість відповідей респондентів були одночасно віднесені до кількох змістовних категорій, що унеможливило зведення їх до 100% (як суму усіх варіантів). Це зумовлено тим, що питання інтерв'ю були відкритими, внаслідок чого відповіді респондентів були не завжди структурованими та однотипними за формою. Отже, відсоткове навантаження за виділеними змістовними категоріями вказує лише на абсолютну величину переважання такого типу відповіді серед даної групи респондентів.

Аналіз результатів інтерв'ю дозволив представити процес переживання почуття провини, в цілому, як послідовність етапів. В якості *стимульної події* для переживання почуття провини (відповідь на питання *Через що (в яких ситуаціях) Ви зазвичай відчуваєте винним?*) респонденти усіх трьох груп відзначили: 1) ситуації, пов'язані зі взаємодією з іншими людьми (площина взаємодії з іншим): образу іншого; невідповідність очікуванням інших; невиконання обіцянок; нездатність / небажання / відмову допомогти іншому; завдання шкоди іншому діями або бездіяльністю; нестачу часу на спілкування з близькими / небажання спілкуватись; ситуації конфлікту; реагування іншого, демонстрація ним образи, незадоволення; усвідомлення що «підвів того, хто на тебе покладався»; 2) ситуації «неналежної поведінки» (площина вчинку): усвідомлення неправильності власних дій; своєї імпульсивної вербальної поведінки, дратівливості (усвідомлення і жалкування з цього приводу); брехня, спотворення інформації (нещирість, неспроможність відверто висловитись); порушення нормативності (правил, норм, настанов); бездіяльність в ситуації, яка ймовірно вимагала такої активності; ситуації «побутових» порушень чи помилок (запізнення на зустрічі, неналежне виконання побутових справ);

3) ситуації «оцінки себе» (площина «образу Я»): ситуації самореалізації, усвідомлення своїх недоліків, недосконалості, невиправдання очікувань стосовно себе самого. Таким чином, стимульна подія відображена в трьох площинах переживання почуття провини (Додаток 3, табл. 3.1).

Виявлено, що найчастіше респонденти відзначали ситуації образи іншого словами або діями (18,97 %; 21,24 %) та невідповідності очікуванням інших (20,68 %; 18,58 %) (більш властиво особам з високим і середнім ППВ) (Дод. 3.1). Частіше почувуються винними: 1) у групі «високий ППВ» – через усвідомлення неправильності власних дій (15,52 %), безконтрольну вербальну, спрямовану на інших агресію (15,52 %), нездатність або небажання допомогти (13,79 %), імпульсивну поведінку до інших, роздратування, жалкування через це (13,79 %), заподіяння шкоди іншому своїми діями / бездіяльністю (10,34 %), нестачу часу або уваги на спілкування з близькими (10,34 %), брехню, нещирість, неспроможність відверто висловитись, спотворення інформації (10,34 %), ситуації відкритого конфлікту з іншими (8,62 %); специфічними для цієї групи є ситуації: а) усвідомлення свого фіаско в житті, власної неспроможності (6,90 %) (*«почуваюсь винною, що не можу дати дитині все необхідне»; «що не змогла зберегти сім'ю»*), б) уникання спілкування з іншими (5,17 %), в) прямого звинувачення іншого (3,45 %); 2) у групі «середній ППВ» – через усвідомлення своєї недосконалості, недоліків, невідповідність очікуванням стосовно себе самого (ситуації самореалізації) (5,31 %), для них специфічно почуватись винними, при переконанні у власній здатності зробити щось краще ніж зробили (4,42 %), при незадоволенні собою (3,54 %); 3) в групі «низький ППВ» – через невиконання обіцянок (18,03 %), констатацію, що респондент підвів того, хто на нього покладался (6,56 %), бездіяльність в ситуації, яка, ймовірно, вимагала такої активності (6,56 %), за порушення нормативності (4,92 %) (Додаток 3, табл. 3.1).

Стимульна ситуація переживання почуття провини часто включає особу, стосовно якої виникає це почуття. За результатами опитування виявлено кілька категорій таких осіб (відповідь на питання: *По відношенню до кого чи до чого у*

Вас виникає почуття провини?): 1) особа, з якою перебувають у певних стосунках (площина взаємин з іншим): а) рідні, члени родини (батьки, чоловік / дружина, діти та ін.); б) близькі особи, які не є родичами (друзі, кохані, «значущі» інші); в) особи, з якими взаємодіють у професійній діяльності; г) «неблизькі» люди: знайомі, сторонні, незнайомі; 2) особа стосовно якої була здійснена «неправильна дія» (площина вчинку) – кому заподіяв шкоду; з ким вчинив неправильно; кого підвів; хто постраждав через мене; кому не можу допомогти; обіцянку кому не виконав; до кого несправедливий; кого образив; 3) «перед собою» (площина «образу Я») (Додаток 3, табл. 3.2).

Виявлено, що респонденти усіх трьох груп найчастіше почуваються винними перед близькими людьми («найближчими», «важливими для мене», «людьми, яких я люблю») (близько 32 % у кожній групі), рідними, членами родини, друзями, перед людиною, стосовно якої була здійснена «неправильна дія». Причому, частіше почуваються винними: 1) особи з високим ППВ – стосовно не близьких і незнайомих людей (10,34 %), деякі з них вказують на меншу частоту виникнення такого переживання, ніж в ситуації з близькими людьми, а деякі – більшу частоту («перед чужими людьми это чувство иногда сильнее, чем перед близкими»); 2) особи з високим і середнім ППВ – перед батьками (11,21 %; 13,72 %) і коханими (5,17 %; 5,31 %), стосовно людей, з якими взаємодіють у професійній діяльності (3,45 %; 4,42 %) та перед собою (6,90 %; 6,19 %); причому особи з середнім ППВ рідше відчують провину перед людиною, до якої здійснили якусь «неправильну дію» (7,96 %); 3) особи з низьким ППВ – перед чоловіком чи дружиною (8,20 %) (Додаток 3, табл. 3.2).

Стимульна подія провокує активізацію процесу оцінювання наявної ситуації, своєї поведінки та усвідомлення порушення. Сигналами, які спричиняють процес оцінювання (відповідь на питання: *Як (за якими ознаками, критеріями, особливостями ситуації, поведінки оточуючих) Ви визначаєте, що Ви винні?*) є: по-перше, реагування і поведінка інших учасників ситуації, а по-друге, порушення в ситуації, яке оцінюється як невідповідність очікуванням або невідповідність нормі. Реагування і поведінка інших учасників

ситуації представлене: 1) сигналами прямого звинувачення, докорів, осуду від інших (вказують на неправоту, роблять зауваження, критикують, виказують незадоволення; намагаються «відкрити очі», дати пораду та ін.); 2) сигналами непрямого звинувачення від інших (через натяки або скарги; «оціночну поведінку» – несхвалення, зневагу, розчарування та ін.; «емоційну поведінку» – демонстрацію негативних емоцій; зміну / погіршення настрою / страждання іншого та ін.); 3) сигналами, що вказують на зміну ставлення інших до респондента (демонстрація негативного, упередженого ставлення; редукція спілкування; закритість, відмова взаємодіяти; констатація відчуття втрати довіри; поява або демонстрація байдужості; ставлення іншого оцінюється через температурні відчуття («холодність у розмові», «емоційна холодність»)); 4) поведінкою інших / змінами у їх поведінці (без конкретизації); 5) особливостями реагування, що виражаються через невербальні (погляд, міміку, жести, інтонацію, мовчання, сльози та ін.) або вербальні (зміст слів; сарказм; вставлені «гострі фразочки» і т.п.) засоби. Сигналами порушення в ситуації, які оцінюються як невідповідність очікуванням / нормі, респонденти визначили: оцінку власних дій як винних; констатацію проступку у своїй поведінці (акцент на наявності самої ситуації, а не на її оцінці); відхилення розвитку ситуації від «запланованого»; незадоволення результатами своєї діяльності, невідповідність власним очікуванням; характер наслідків ситуації, до яких призвели дії респондента та ін. (Додаток 3, табл. 3.3).

Виявлено, що найчастіше в якості сигналів до появи почуття провини респонденти відзначали: а) непряме звинувачення від інших, яке виражається через «емоційну поведінку», б) невербальне реагування іншого, в) пряме звинувачення від інших, г) зміну ставлення від інших: редукцію спілкування та порушення взаємодії з ними. Причому, особи з високим ППВ як сигнали до переживання провини частіше сприймають невербальне реагування іншого (34,48 %), особливо погляд і тональність голосу; пряме звинувачення від інших (22,41 %), оскільки не здатні не реагувати на нього; непряме звинувачення від інших, що виражається через «оціночну поведінку» (12,07 %); докори від інших

(10,35 %); зміну ставлення від інших, що оцінюється через температурні відчуття (10,34 %); вербальні реакції інших (8,62 %), особливо зміст сказаного і характер розмови в цілому – тобто, вони не здатні не звертати уваги на демонстрацію негативного ставлення до них або на будь-які зміни у поведінці інших (Додаток 3, табл. 3.3). Специфічними для осіб з високим ППВ є сигнали, які вказують на відхилення розвитку ситуації від запланованого, а також вони не здатні не оцінювати ситуацію в цілому і свої дії в ній, зокрема. Особи з середнім (23,89 %) та високим (20,69 %) ППВ активно реагують почуттям провини на зміни характеру спілкування з іншими. Для осіб з середнім ППВ сигналом до переживання провини частіше стає непряме звинувачення від інших, яке виражається через «емоційну поведінку» (38,94 %) та зміни у поведінці інших людей (4,42 %). Особи з низьким ППВ заперечують зв'язок виникнення почуття провини з реакцією інших (6,56 %) (Додаток 3, табл. 3.3).

Окремої уваги заслуговує розгляд в якості значущих сигналів до появи почуття провини оцінювання власних дій як «винних», яке відбувається на основі: 1) власного самостійного аналізу ситуації (мисленнева діяльність); 2) усвідомлення власних відчуттів, емоцій і переживань (орієнтація на свій емоційний стан) або інтуїції; 3) проєкції переживань інших учасників ситуації на себе (орієнтація на емоційний стан інших); 4) необґрунтованих, надуманих причин, коли об'єктивних підстав для переживання почуття провини немає. Оцінними підставами в даному разі виступає система нормативності, яка може мати різний ступінь сформованості: індукована, інтерналізована, або індивідуально сформована в процесі набуття життєвого досвіду. Респонденти зазначили, що їх оцінка власних дій як «винних» ґрунтується на: 1) орієнтації на нормативність – загальну, інтерналізовану (совість), вироблену в результаті індивідуального досвіду, як власні світоглядні і моральні принципи; 2) індукованому іншими почутті провини, яке трактується як «мій внутрішній голос», що вказує загалом на інфантильну моральність; 3) власній системі оцінки при визнанні себе винними (*«обычно я сама решаю, виновата я или нет»*) (Додаток 3, табл.3.3). Переважна більшість респондентів зазначають, що

сигналом для переживання почуття провини є когнітивна (аналіз ситуації) та емоційна (орієнтація на відчуття і переживання) оцінка, а також співставлення власної поведінки з нормами, причому значно частіше це зазначають особи з низьким ППВ. Крім того, у осіб з низьким ППВ оцінювання частіше ґрунтується на самостійному визнанні себе винними (14,75 %); у осіб з середнім ППВ – на інтуїтивній оцінці (4,42 %); а в осіб з високим ППВ – на необ'єктивних, надуманих причинах (5,17 %) та на інтерналізованому індукованому іншими почутті провини (3,45 %) (Додаток 3, табл. 3.3).

Процес оцінювання ситуації провини супроводжується *афективно-експресивним реагуванням*, яке має якісні та кількісні виміри. Афективне наповнення переживання почуття провини, окрім власне емоції провини, включає спектр переживань, представлений як простими емоціями різних модальностей, так і складними почуттями, що відображають систему ставлень та цінностей (відповідь на питання: *Які ще почуття, емоції виникають разом з почуттям провини?*). Генералізований емоційний комплекс, виділений на основі аналізу відповідей респондентів, представлений такими компонентами: 1) емоції та почуття різних модальностей: а) депресивного спектру (сум, пригнічення та ін.); б) тривожного спектру (тривога, сумніви та ін.); в) страх (що через мене щось буде не так; втрати контролю; заподіяти шкоду іншому; відторгнення; зміни ставлення з боку інших; розриву стосунків; взаємодії з тим, перед ким винний; викриття; осуду); г) агресивного спектру (роздратування, гнів); д) образа і досада; е) огида і відраза; є) сором і близькі за змістом почуття; 2) почуття, що стосуються площини вчинку: а) почуття, що ґрунтуються на уявленнях про совість, нормативність (докори сумління, почуття обов'язку та ін.); б) емоції оціночного характеру (незадоволення, розчарування та ін.); 3) почуття, що стосуються площини взаємодії з іншим – що відображають ставлення до інших (співчуття, презирство до ображеного та ін.); 4) почуття, що стосуються площини «образу Я» – що відображають: а) емоційне ставлення до себе (незадоволення собою, розчарування/ сумніви у собі та ін.); б) ціннісне ставлення до себе, переважно самознецінюючі почуття

(неповноцінності, незначущості та ін.; «невротичні почуття» – відчуття бруду, зіпсованості, загрози іншим, власної підлості, незаслуженості того, що маєш); 5) «мотиваційні» почуття, які вказують на появу прагнення якимось змінити, подолати ситуацію (бажання виправити ситуацію, самопокарання, втекти з життєвої ситуації (аж до суїцидальних думок) та ін.); 6) почуття еквівалентні копінг-поведінці (жалкування, каяття, самозвинувачення та ін.); 7) «тілесні» почуття: а) «соматизовані» переживання, які вказують на емоції через метафору відчуттів (біль, тягар, важкість, страждання, гіркота, наявність сліз / плачу та ін.), б) вегетативні прояви (безсоння, нудота, тягне у грудях, сильне серцебиття, головний біль та ін.); 8) почуття, що відображають загальний стан або настрій: а) характеризують загальну активність, вказують на пасивний стан (небажання нічого робити, байдужість, нездатність зосередитись та ін.); б) відображають слабку, інфантильну позицію (недосвідченість, брак сміливості та ін.); в) почуття дискомфорту; г) погіршення загального настрою (Дод. 3, табл. 3.4).

Вираженість компонентів генералізованого емоційного комплексу переживання почуття провини у кожній з досліджуваних груп представлена на рис. 3.2. Виявлено, що почуття провини найчастіше супроводжується емоціями депресивного спектру, соромом, почуттями, що відображають емоційне ставлення до себе, копінг-почуттями, а також, в трохи меншій мірі, емоціями тривожного і агресивного спектру, страхом та емоціями оціночного характеру. Простежується зв'язок між схильністю до переживання почуття провини та частотою переживання разом з емоцією провини «депресивних» емоцій, сорому, почуттів, що відображають емоційне ставлення до себе, соматизованих переживань, страху та емоцій оціночного характеру (Рис. 3.2). Особи з середнім та високим ППВ частіше відзначають у своєму переживанні самознецінюючі почуття (7,08 %; 6,90 %) і вегетативні прояви (4,42 %; 3,45 %), проте, особи з високим (5,17 %) ППВ в меншій мірі, ніж особи з низьким (8,20 %) і середнім (8,85 %) ППВ, відзначають наявність «мотиваційних почуттів». Крім того, особи з високим ППВ частіше виокремлюють емоції агресивного спектру (20,69 %), а для осіб з низьким ППВ більш властиві почуття, еквівалентні

копінг-поведінці (26,22 %) і почуття, що відображають ставлення до інших (9,84 %); для осіб з середнім ППВ – емоції тривожного спектру (19,47 %) і почуття, що ґрунтуються на уявленнях про совість, відповідальність, нормативність (11,50 %) (Додаток 3, табл. 3.4).

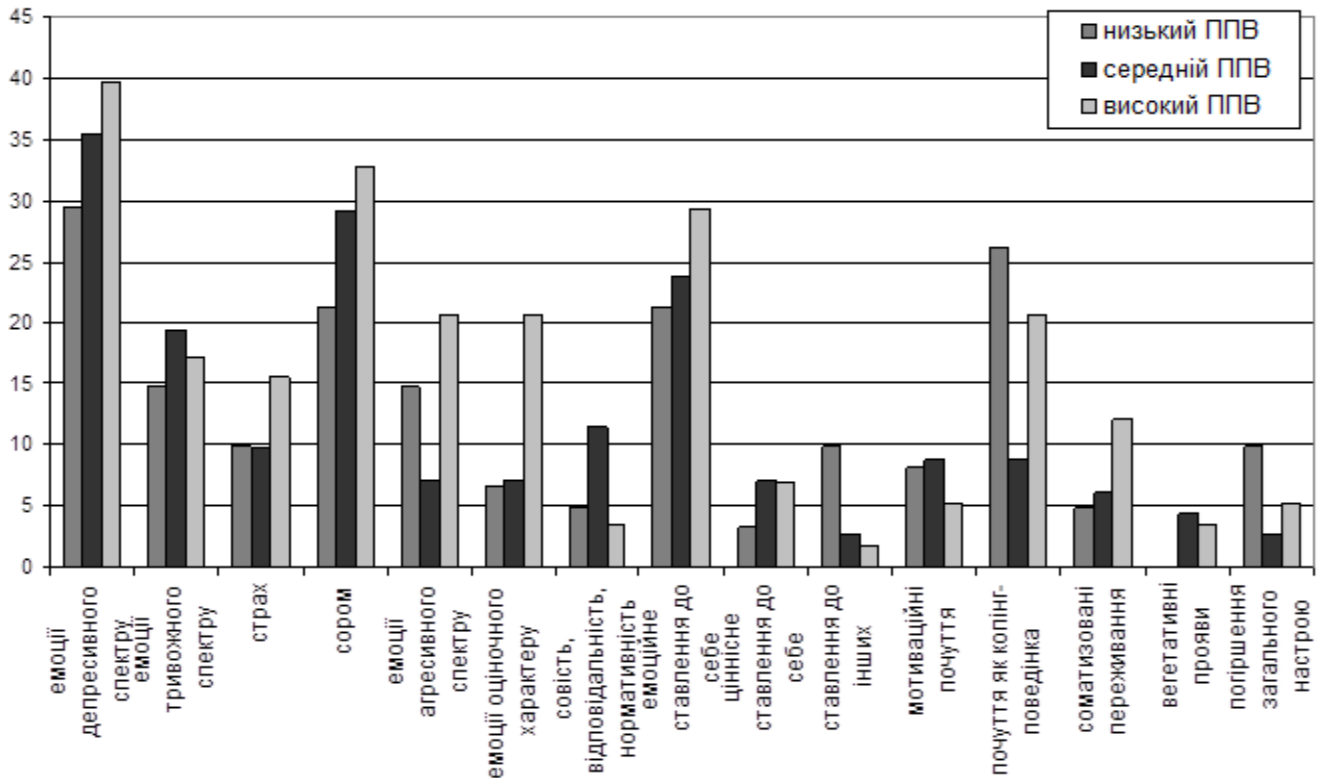

Рис. 3.2. Генералізований емоційний комплекс властивий для переживання почуття провини

Більш детальний аналіз дозволяє виокремити емоції, що змістовно визначають схильність до переживання почуття провини. Так, особи з високим ППВ частіше, ніж представники інших груп, разом з почуттям провини переживають сором (29,31 %), гнів (13,79 %), розчарування (12,07 %), страх (відторгнення, викриття, осуду) (8,62 %), почуття безвиході (8,62 %), біль (8,62 %), розчарування у собі (6,90 %), плач і сльози (6,90 %), печаль (5,17 %), ніяковість (5,17 %), неповагу і жаль до себе, гіркоту, здивування, беззахисність; бажання змінити щось, виправитись, втекти з ситуації; самокатування, докори собі, спокута, недопущення почуття провини. Особи з середнім ППВ частіше у почутті провини відзначають наявність суму (17,70 %), докорів сумління (7,96 %), розгубленості (6,19 %), страху («що через мене щось буде не так»;

втрата контролю; заподіяти шкоду іншому; зміни ставлення іншого; розриву стосунків) (5,31 %), почуття дискомфорту (5,31 %), роздратування на себе (3,54 %), відчаю (3,54 %), ненависть до себе (2,65 %), почуття «ніби я підвів іншого», «справедливий жаль до «жертви»». Особи з низьким ППВ частіше відзначають почуття жалю (16,39 %), наявність страху (9,84 %); неспокій (8,20 %); бажання виправити ситуацію, змінити її на краще (6,56 %); почуття, що характеризують загальну активність (6,56 %); образу і досаду (4,92 %); безпорадність (3,28 %); огиду і відразу; почуття обов'язку; співчуття і презирство до ображеного; бажання не відчувати провини, виправдання себе, намагання все забути; погіршення загального настрою. Особам з високим і низьким ППВ приблизно в однаковій мірі властиво разом з почуття провини переживати роздратування (8,62 %; 9,84 %), гнів на себе (8,62 %; 9,84 %), розкаяння (3,45 %; 3,28 %); а особам з високим і середнім ППВ – тривогу (13,79 %; 15,04 %) і незадоволення собою (5,17 %; 6,19 %) (Додаток 3, табл.3.4).

Почуття провини описується через *кількісні характеристики* (інтенсивність, тривалість, важкість, частоту та ін.), які визначають не лише характер переживання почуття провини, але й можуть вказувати на більшу або меншу схильність особи до переживання цього почуття.

Виявлено, що оцінка *частоти* виникнення почуття провини (відповідь на питання: *Як часто виникає у Вас почуття провини?*) здійснюється респондентами переважно, або за суб'єктивною шкалою «часто – рідко», або в межах визначених часових періодів. Особи з високим ППВ частіше зазначають, що почуття провини виникає у них часто (17,24 %), доволі/ досить часто (13,79 %), дуже часто (6,90 %); практично кожного дня, раз на день/ на два дні. Особи з середнім ППВ відзначають, що почуття провини виникає у них не дуже часто (8,85 %), не так часто як раніше; приблизно через день, раз на тиждень. Більший відсоток респондентів з низьким і середнім ППВ зазначають, що почуваються винними не часто (18,03 %; 17,70 %), доволі рідко (3,28 %; 4,42 %). Значно більша кількість осіб з низьким ППВ, ніж представників інших груп, відзначають, що: а) почуваються винними рідко (18,03 %), дуже рідко

(13,11 %), час від часу (4,92 %), 1-2 рази на тиждень/ на місяць; б) що почуття провини у них майже не виникає, або взагалі не мають такого почуття (що свідчить про «болісну» позицію цих респондентів та використання ними захисної стратегії заперечення) (Додаток 3, табл. 3.5). Отже, особи з вираженою схильністю до переживання провини оцінюють своє почуття як часто виникаюче, порівняно з тими, хто не схильний почуватись винним.

Чітко визначили ступінь *суб'єктивної важкості* переживання почуття провини (відповідь на питання: *Наскільки важко зазвичай Ви переживаєте почуття провини?*) або за суб'єктивною шкалою «важке – не важке», або за самостійно запропонованою числовою шкалою 78,69 % з низьким, 68,14 % з середнім та 65,52 % з високим НППВ. Причому, в цілому, схильні оцінювати своє почуття провини як більш важке особи з вираженою схильністю до переживання провини (з високим ППВ), які частіше описують своє звичне переживання як важке (15,52 %), досить важке (10,34 %), дуже важке (8,62 %), середнє (3,45 %), 70-80 % зі 100 (3,45 %); підкреслюють контрастність важкості та інтенсивності переживання: «гостро, але не важко» (3,45 %); зазначають, що важкість їхнього почуття провини буває різною і залежить від причини та ступеня провини, серйозності проступку, значущості іншого, перед ким завинив, а також, ситуації (15,52 %). Особи з середнім ППВ оцінюють своє почуття провини як не дуже важке (15,04 %), досить важке (14,15 %), дуже важке (7,96 %), 3-8 за 10-ти бальною шкалою; а особи з низьким ППВ – як не важке (13,11 %), не дуже важке (9,84 %), середнє (4,92 %), легке (3,28 %), 3-4 за 10-ти бальною шкалою (4,92 %); зазначають, що важкість переживання у них «незначна» або «майже не помітна» (3,28 %), буває різною і залежить від ситуації, серйозності провини (16,39 %); акцентують увагу на тому, що не переживають почуття провини взагалі (6,56 %), причому 3,28 % підкреслюють свою «байдужість», емоційну непохитність у ситуаціях образи чи звинувачення з боку іншого, демонструють свою незацікавленість в іншому, що свідчить швидше про захисну позицію, аніж про відсутність переживань. Легкість переживання почуття провини, властива особам з низьким ППВ (8,20 %),

забезпечується здатністю швидко відволіктись, намаганням не думати про провину та переключенням думок; самонавіюванням (Додаток 3, табл. 3.6).

Визначаючи важкість свого почуття провини частина респондентів оцінювали його через характеристику сили або тривалості. Частіше до оцінки важкості через а) тривалість вдаються особи з низьким (22,95 %) і середнім (23,89 %) ППВ, б) визначення конкретних часових меж – особи з високим (8,62 %) ППВ. Оцінюючи суб'єктивну важкість почуття провини, особи з низьким ППВ давали наступні характеристики: швидко минає/ забуваю (16,39 %), недовго переживаю (6,56 %), не більше 5 хвилин (4,92 %); особи з середнім ППВ – переживаю недовго (7,07 %), досить швидко проходить / забуваю (7,08 %), переживаю довго (5,31 %), деякий період / певний час (2,65 %), кілька годин (2,65 %); особи з високим ППВ зазначають, що почуття провини мучить довго (8,62 %), довго не можу забути (3,45 %); кілька днів (5,17 %), згадується / триває роками (3,45 %) (Додаток 3, табл. 3.6).

Частина респондентів оцінювала важкість переживання почуття провини через: 1) якісний опис: а) особи з високим ППВ вживали слово «мучить» (12,07 %), зауважували, що переживають провину «дуже болісно» (5,17 %), посилались на свої нервово-соматичні реакції (8,62 %), а саме зазначали, що так сильно переживають, що не можуть спати, страждають на безсоння, що зникає апетит, інколи плачуть; б) особи з високим і середнім (по 3,54 %) ППВ вживали слово «переживати», причому, особи з середнім ППВ зазначили, що «переживають», але «зазвичай мало і недовго», або «не переживають зовсім»; а особи з високим ППВ – що «дуже переживають»; в) особи з низьким (6,56 %) і середнім (3,54 %) ППВ вживали слово «гризти»; г) особи з низьким (3,28 %) ППВ, вживали слово «увага», зазначаючи непомітність для себе цього переживання; 2) опис особливостей свого реагування, підкреслюючи ступінь важкості (властиво особам з високим ППВ): а) через особливості мислинневої активності (13,79 %), відзначаючи її підвищення, неспроможність позбутись думок і спогадів про ситуацію, що викликала ці переживання; б) через агресію, спрямовану на себе (5,17 %) – сильно докоряють собі, сварять себе; проте,

дехто досягає такого ступеня напруження, що переносить своє незадоволення і роздратування на інших (заміщення) (*«иногда на ком-то срываюсь»*) (Дод. 3.6).

Частина респондентів вказує на спонукальний характер важкості переживання почуття провини (частіше з середнім ППВ (16,81 %)). (Дод. 3.6).

Виявлено, що *тривалість* переживання почуття провини (відповідь на питання: *Як довго зазвичай ви переживаєте почуття провини? Від чого це залежить?*) респонденти оцінювали: 1) за допомогою суб'єктивної шкали «швидко–довго» (частіше з низьким ППВ (54,10 %)); 2) визначаючи чіткі часові межі тривалості свого почуття провини (частіше з високим ППВ (27,59 %)). Найпоширенішими відповідями, що давали представники усіх трьох груп: «не довго» (частіше з низьким ППВ (34,43 %)), «кілька днів» (частіше з високим ППВ (13,79 %)), «не дуже довго» і «довго», частота яких істотно не відрізнялась у групах (Додаток 3, табл. 3.7). В цілому, не виявлено зв'язку між оцінкою тривалості почуття провини та схильністю до її переживання.

Деякі респонденти (переважно особи з високим ППВ (10,34 %)) окремо згадували «сильне» або «важке» переживання, яке відрізняється за тривалістю від звичного, оскільки може тривати: а) тижнями; б) місяцями; в) роками; г) все життя; д) «неприємний осад залишається надовго»; е) може пригадуватись через багато років. Увагу на себе звертає те, що у 3,45 % осіб з високим ППВ почуття провини триває й після вибачень і залагодження ситуації з тим, перед ким вони завинили (*«Може тривати навіть тижнями, навіть у тому випадку, якщо я обговорила її / вибачилась»*) (Додаток 3, табл. 3.7).

Частина респондентів, оцінюючи тривалість свого почуття провини, орієнтувалась не лише на час, але й на певну умову, яка забезпечує припинення переживання (частіше з високим ППВ (25,86 %)) (Додаток 3, табл. 3.8).

Виявлено, що тривалість переживання почуття провини залежить від: 1) обставин і характеристик ситуації; 2) загального емоційного стану на момент провини; 3) характеристик самого почуття провини: його сили/ інтенсивності, глибини (орієнтація на власні переживання); 4) характеру оцінювання провини: оцінки проступку, оцінки своєї поведінки по відношенню до іншого, орієнтації

на власну оцінку, оцінки серйозності наслідків; 5) характеру самоусвідомлення і ставлення до себе (орієнтація на власні можливості, відчуття спроможності керувати ситуацією), пробачення самому собі (орієнтація на власну оцінку); б) орієнтації на взаємодію з іншим; 7) ситуації взаємодії з іншим, пов'язаної з вибаченням; 8) дій, спрямованих на зменшення почуття провини шляхом самозаспокоєння (орієнтація на когнітивні копінги); 9) дій, спрямованих на подолання почуття провини (Додаток 3, табл. 3.8).

Найчастіше респонденти усіх трьох груп в якості умов, від яких залежить тривалість переживання провини, визначають обставини і характеристики ситуації, характер оцінювання, орієнтацію на взаємодію з іншими (Рис. 3.3).

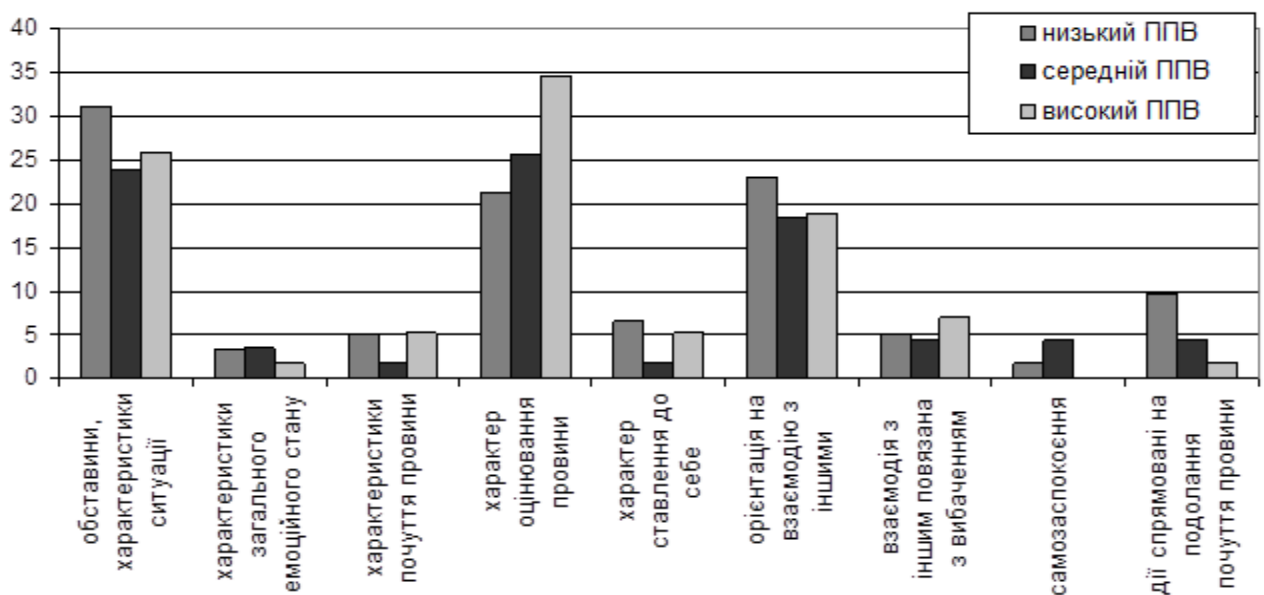

Рис. 3.3. Умови від яких залежить тривалість переживання почуття провини

Причому, значно частіше як умову тривалості почуття провини особи з високим ППВ визначають характер оцінювання провини (34,48 %), а також ситуації взаємодії з іншими, пов'язані з вибаченням (6,90 %); а особи з низьким ППВ – обставини і характеристики ситуації (31,15 %), орієнтацію на взаємодію з іншими (22,95 %), а також, на дії, спрямовані на подолання почуття провини (9,84 %) (Додаток 3, табл. 3.8).

В цілому, тривалість переживання почуття провини у осіб: 1) з високим ППВ залежить від важкості проступку, величини /серйозності провини

(25,86 %), значущості іншого, перед ким відчувають провину, особливостей взаємин з іншим, ставлення до нього (15,52 %); швидкості розв'язання ситуації, коли респондент виступає спостерігачем (12,07 %), швидкості компенсації (але не виправлення) ситуації; від ситуації /обставин (10,34 %), ступеня критичності, складності ситуації (6,90 %); швидкості усвідомлення своєї провини, глибини її переживання (5,17 %), характеру самоусвідомлення і самоствавлення (5,17 %), реакції інших на ситуацію (3,45 %), сили і тривалості образи іншого, можливості поговорити з іншим і вибачитись, отримання пробачення; 2) з середнім ППВ обумовлена особою іншого, перед ким винний / кого образив (6,19 %), особою, яка «вважає мене винним, ображається на мене», «реакцією інших на ситуацію / на мою провину» (4,42 %); «наявністю загрози припинення контактів з людиною, яку я образив», можливістю вибачення та швидкістю налагодження взаємин з іншим; спробами самозаспокоєння (4,42 %); загальним емоційним станом на момент провини (3,54 %): важкістю дня, мірою і швидкістю опанування себе; 3) з низьким ППВ залежить від ступеня критичності та складності ситуації (14,75 %), обставин ситуації (13,11 %), причини конфлікту, «наскільки ситуація була спричинена лише мною, моїми діями», впевненості у тому, що «це дійсно моя провина», власної суб'єктивної оцінки проступку (6,56 %), інтенсивності переживання провини (4,92 %), самопочуття (3,28 %), поінформованості іншого про мій проступок, ставлення іншого до мене (3,28 %), можливості виправити скоєне (4,92 %), можливості відновити гарні стосунки з іншим, бути пробаченим, рішення виправити ситуацію і швидкості пошуку такого вирішення (3,28 %) (Додаток 3, табл. 3.8).

Кількісні характеристики переживання почуття провини також оцінювались за допомогою авторського модифікованого варіанту методики Дембо-Рубінштейн. Середні оцінки тривалості, інтенсивності, частоти виникнення, важкості, звичності, легкості виникнення, обґрунтованості і значущості переживання почуття провини у представників кожної з досліджуваних груп представлені на рис. 3.4.

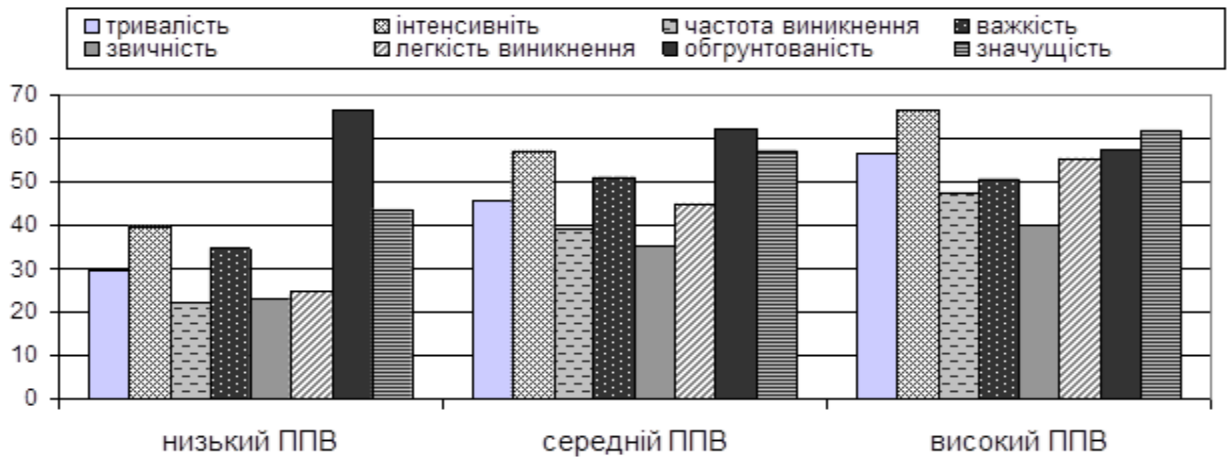

Рис. 3.4. Вираженість кількісних характеристик переживання почуття провини у 3-х досліджуваних групах

В результаті порівняння досліджуваних груп за усіма кількісними показниками переживання почуття провини (відмінності визначались методом порівняння груп (критерію *U*-Манна-Уїтні)) виявлено, що групи ППВ суттєво відмінні ($p < 0,01$; $p < 0,05$) за тривалістю, інтенсивністю, частотою і легкістю виникнення почуття провини; а також за звичністю, суб'єктивною важкістю та значущістю переживання (для трьох останніх показників не виявлено відмінностей між групами «середній ППВ» та «високий ППВ»). Особи з високим ППВ оцінюють своє почуття провини як більш тривале та інтенсивне, яке виникає досить легко і часто, суб'єктивно важке, більш звичне, значуще, важливе для себе; а також як менш обґрунтоване (57,66) у порівнянні з групою «низький ППВ» (66,66) ($U = 1324,500$; $p < 0,05$) (Додаток 3, табл. 3.9).

В результаті кореляційного аналізу (ρ -Спірмена) виявлено, що практично усі кількісні характеристики почуття провини прямо пов'язані з окремими аспектами переживання почуття провини (Таб. 3.1), виключення становить лише показник обґрунтованості переживання, який не має значущих зв'язків з жодною шкалою ППВ. Результати кореляційного аналізу дають змогу змістовно охарактеризувати окремі аспекти переживання почуття провини з боку оцінки кількісних характеристик переживання (при інтерпретації до уваги брались лише коефіцієнти значущих кореляцій за абсолютною величиною вищі за 0,330). Так, особи схильні до переживання почуття провини (загальний показник ППВ), які мають високу

зацікавленість в інших та вимогливі до себе, оцінюють своє переживання почуття провини як виражено тривале та інтенсивне, яке виникає доволі легко і часто (Табл. 3.1). Причому, високо схильні до переживання почуття провини (загальний показник ППВ) оцінюють почуття провини як значуще, цінне для себе (0,335; $p < 0,01$), а зацікавлені в інших відзначають надзвичайну важкість свого переживання (0,343; $p < 0,01$). Схильні очікувати покарання оцінюють своє почуття провини як тривале (0,352; $p < 0,01$) і часто виникаюче (0,345; $p < 0,01$); а ті, хто орієнтується на нормативність (на рівні тенденції) – лише як тривале (0,274; $p < 0,01$), суб'єктивно значуще (0,201; $p < 0,01$) та інтенсивне (0,175; $p < 0,01$).

Таблиця 3.1

Результати кореляційного кількісних показників почуття провини з шкалами ППВ

Кількісні характеристики переживання почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість ППВ	0,352**	0,499**	0,388**	0,274**	0,189**	0,494**
Інтенсивність ППВ	0,313**	0,464**	0,365**	0,175**	0,224**	0,448**
Частота виникнення ППВ	0,345**	0,395**	0,337**	0,031	0,271**	0,407**
Важкість ППВ	0,185**	0,343**	0,209**	0,058	0,205**	0,287**
Звичність ППВ	0,314**	0,247**	0,267**	-0,044	0,135*	0,288**
Легкість виникнення ППВ	0,304**	0,453**	0,370**	0,090	0,193**	0,420**
Обґрунтованість ППВ	-0,092	-0,070	-0,106	0,074	-0,059	-0,083
Значущість (важливість) ППВ	0,286**	0,328**	0,230**	0,201**	0,093	0,335**

ρ - Спірмена ** – $p < 0,01$; * – $p < 0,05$;

За результатами аналізу відповідей респондентів, встановлено, що переживання почуття провини ззовні виражається *експресивними та поведінковими проявами* (відповідь на питання: *Як Ви поведетесь (чи демонструєте своє переживання) коли почуваетесь винним?*), усе різноманіття яких можна представити кількома групами: 1) експресивне вираження через: а) невербальні засоби, такі як зміна виразу обличчя, міміки; опущений погляд, зміна активності очей; особливості пантоміміки (опущена голова і плечі, тримання голови руками); поява сліз, плач; зміна сили голосу; мовчання;

б) соматичні та вегетативні реакції, такі як почервоніння, збліднення, особливості дихання («часті подихи з горя»), тремтіння, зміна звичного ритму сну («хочеться спати», «не можу спати»), зникнення або відсутність апетиту;

в) особливості загальної активації: втома, незібраність, пасивність, неухважність;

г) особливості вербальної поведінки: уповільнений темп мовлення, ретельний підбір слів; нестача слів; озвучення своїх переживань; уникання цієї теми в розмові; 2) видимі зміни емоційного стану, який характеризують в модальності суму, тривоги, сорому, агресії, розгубленості та ін.; відзначають поганий настрій / відсутність настрою та ін; 3) поведінкове реагування (реактивної природи): поведуться спокійно; роблять вигляд, що нічого не сталося; тримають себе в руках; закриваються у собі, перебувають у замисленому стані; припиняють / обмежують спілкування, прагнуть уникати контактів, не привертати уваги; 4) поведінкове реагування, спрямоване на подолання: а) вибачення; б) виправлення; в) визнання своєї неправоти; г) спроби вирішити ситуацію (без конкретизації як); д) запевнення у своїй готовності виправляти ситуацію; е) спроби загладити провину; є) виправдання себе; ж) пряме обговорення ситуації, пояснення своєї позиції; з) поведінка, спрямована на збереження / відновлення стосунків з іншим шляхом компенсації, догодження; и) розділення своїх переживань з третіми особами з метою отримання поради, підтримки чи полегшення свого стану; і) поведінка, що свідчить про активність захисних механізмів. Переживання почуття провини також може виражатись непрямо, через: 1) когнітивну активність (оцінку ситуації; планування подальшої поведінки; постійне повернення думок до / роздуми про ситуацію провини, самокопання; самопереконавання, раціоналізацію); 2) появу потреб і бажань, спонукання до певних дій (бажання втекти, сховатись, виправдати себе, поділитись з іншим своїми переживаннями; потребу загладити провину, налагодити відносини, виправити заподіяне) (Додаток 3, табл. 3.10).

Виявлено, що ззовні почуття провини найчастіше виражається через поведінку-подолання, причому частіше у осіб з середнім (50,44 %) та високим (50 %) ППВ, а також, через реактивне реагування (22-24 %). Вираженість

переживання почуття провини через експресивні засоби та зміну емоційного стану в найбільшій мірі властива особам з високим ППВ (експресивне – 32,75 %, зміна стану – 25,86 %) (Рис. 3.5).

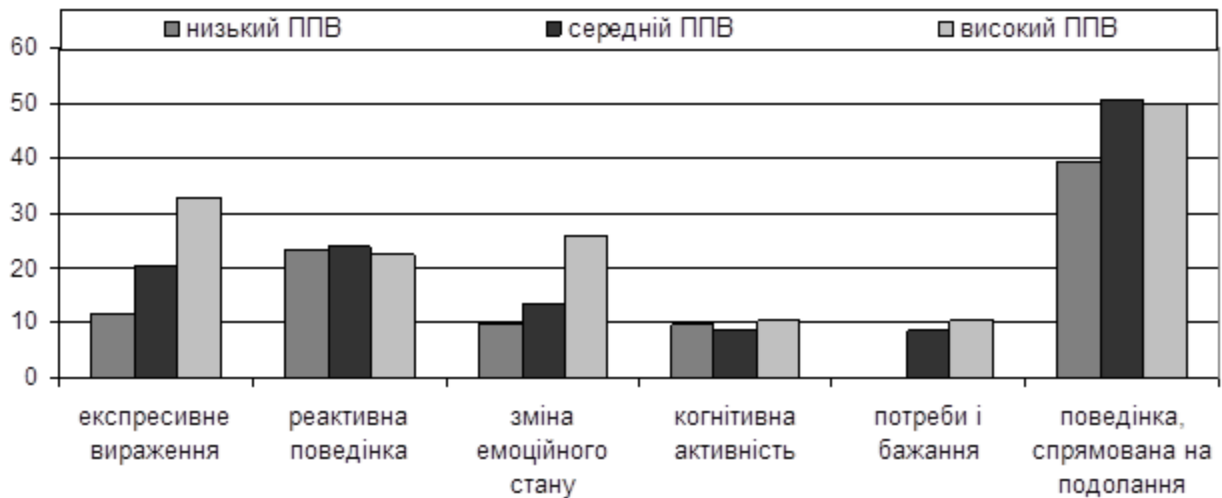

Рис. 3.5. Форми експресивного та поведінкового вираження почуття провини

В цілому, особи з високим ППВ в ситуації, коли почуваються винними, частіше: 1) вибачаються (31,03 %), вдаються до прямого обговорення ситуації з тим, перед ким почуваються винними, намагаються донести, що усвідомлюють свою провину і жалкують (13,79 %), демонструють поведінку, спрямовану на збереження стосунків з іншим шляхом компенсації, догоджання (8,62 %), намагаються заглидити провину певними вчинками, своїм ставленням (6,90 %); 2) експресивно виражають почуття провини через: а) невербальні засоби (24,14 %): вираз обличчя, міміку (6,90 %), опущені / широко відкриті / бігаючі очі, заглядання в очі (6,90 %), плач (5,17 %) і сльози (3,45 %); б) вегетативні реакції (8,62 %): збліднення, тремтіння, часті подихи, зникнення апетиту; в) вербальну поведінку (3,45 %): уникання в розмові теми, пов'язаної з провиною; 3) не можуть стримати своїх емоцій; 4) ззовні стають сумними (10,34 %), знервованими (8,62 %) («не знаходжу собі місця», «багато палю цигарок»), пригніченими (6,90 %), засмученими (5,17 %), тривожними (3,45 %); зазначають, що їм соромно або ніяково (6,90 %), вказують на поганий настрій / відсутність настрою (3,45 %); 5) оцінюють ситуацію через аналіз своїх

переживань, переосмислюють свої почуття (3,45 %); думають про способи позбавлення від почуття провини (3,45 %); зазначають, що думки про провину захоплюють їх повністю, що не можуть думати про щось інше, переключитись на іншу діяльність; копаються у собі, намагаються знайти причини у власній особистості. Спільним для осіб з високим і середнім ППВ є усвідомлення потреби звільнитися від почуття провини (10,33 %; 8,83 %); уникання контактів / спілкування з іншими (6,90 %; 5,30 %), більш тихе поведіння («затишаю, стараюсь молчать и не смотреть в глаза»), обговорення своїх переживань з іншим (не учасником ситуації) з метою отримання емоційної підтримки, поради, полегшення свого стану (5,17 %; 4,42 %). Специфічно, що особи з середнім ППВ частіше за інших визнають свої помилки (4,42 %) та намагаються виправити ситуацію / поведінку / завдану шкоду або виправляють їх (9,73 %); намагаються владнати /залагодити ситуацію (5,31 %); пропонують іншому способи вирішення ситуації, обіцяють зробити все для її виправлення, або намагаються «зробити те, що хоче інший» (3,54 %); мовчать (10,62 %) або намагаються озвучити свої переживання, але складно підбирають слова, мають уповільнений темп мовлення (6,19 %); поводяться невпевнено, скуто, їм важко виявляти свою безпосередність, веселість (4,42 %); аналізують ситуацію, прагнуть осмислити її, переоцінити (4,42 %); постійно згадують ситуацію провини; намагаються зрозуміти в чому вони помилились / провинились, оцінити реальні межі власної відповідальності. Особи з низьким ППВ частіше за інших вибачаються (27,86 %); виглядають засмученими і «депресивними» (9,84 %), спантеличеними, розгубленими, безпорадними (3,28 %); почуваються втомленими; схильні озвучувати свої переживання, за певної умови (3,28 %), проте їм часто бракує слів; виправдовують себе і виправдовуються (4,92 %); їх поведінка свідчить про активізацію механізмів психологічного захисту (3,28 %): не демонструють своєї провини – «навіки «бравірую» (протилежна реакція); намагаються «не принижуватись, не розкаюватись, уникати розмов, масових обговорень» (заперечення та уникання, ситуація провини сприймається болісно, як така, що зачіпає, принижує особистість); демонструють реакції, які

не лише виявляють характер взаємодії з іншим, але й визначають ставлення до нього (4,92 %), причому, знак такого ставлення є дуже різним: одні зазначають, що демонструють співчуття до того, кого вони образили; інші – вказують, що сердяться, якщо на них ображаються, а треті демонструють «презирство до ображеного» (до того, хто ображається); аналізують причини, намагаються обдумати проблему (3,28 %); відзначають, що *«думки одна за одною приходять – як так сталося, чого саме зі мною, чому не можна було поступити інакше»*, подумки шукають способи вирішення (виправлення, компенсації) цієї ситуації (3,28 %). Крім того, особи з низьким (3,28 %) і середнім (3,54 %) ППВ зазначають існування істотних труднощів у визнанні своєї провини, проханні пробачення, вираженні своїх почуттів (*«Я их не демонстрирую, потому что мне сложно это вообще признать»*) (Додаток 3, табл. 3.10).

В цілому, лише невеликий відсоток респондентів (11,47 % з низьким, 14,16 % з середнім та 13,79 % з високим ППВ) прямо зазначили, що «демонструють», «показують» своє переживання почуття провини. Особи з високим ППВ схильні і демонструвати, і приховувати свого переживання провини (15,52 %), що зумовлено особливостями ситуації, силою переживання або значущістю іншого, перед ким відчувають провину (6,90 %); демонструють своє почуття провини з інструментальною метою (5,17 %) (*«щоб інші зрозуміли, що мені не байдуже»*, *«щоб показати повне каяття»*); відзначають марність намагань приховати своє переживання провини (10,35 %), зазначаючи, що їх щось видає. Особи з низьким ППВ більш схильні не демонструвати своїх переживань, коли почувуються винними (намагаються приховати – 13,11 %, не демонструють – 26,23 %), та зауважують, що демонстрація їхнього почуття провини обумовлена обставинами, їх станом та ін. (6,56 %) (Дод. 3, табл. 3.10).

Виявлено, що *суб'єктивне значення* переживання почуття провини, його смислове наповнення (відповідь на питання: *Що означає для Вас почуватися винним?*) відображає структурні компоненти почуття провини. Так, почуття провини може сприйматись як 1) *емоційне наповнення*, коли почуватись винним означає: а) відчувати емоції та почуття (тривогу, сум, дискомфорт, сором, страх

та ін.); б) перебувати у стані, який супроводжується вегетативними проявами або тілесними відчуттями (відчуттям тягаря, важкості; відчуттям пов'язаним з роз'їданням, гризінням, самоїдством; вегетативними проявами (поганий сон, втома, відсутність апетиту та ін.); недиференційованими почуттями, в яких поєднуються емоції з тілесними відчуттями; кольоровим відчуттям («сірості»); відчуттям дереалізації, відділення себе від ситуації («відчувати себе ніби глядачем, коли всі події проходять повз мене»)); в) давати емоційну оцінку (неприємне, одне з найгірших, огидне, болісне та ін.); г) почуття стосовно себе (невідповідність, невпевненість, незручність перед собою, неприязнь до себе); 2) *мислиннева активність*, коли почуватись винним означає постійні думки про провину; аналіз ситуації / поведінки / мотивів; копання у собі; «завжди думати, підставляти «якщо б», «якби», «чому» в даній ситуації»; роздуми про способи виправлення ситуації, уникання її в подальшому; 3) *спонукання до виходу з ситуації*, коли почуватись винним означає: спонукання до виправлення / вибачення / зміни ситуації / пошуку варіантів спокутування провини, бажання відмінити / забути ситуацію, стимул, щось змінити в собі та ін.; 4) *реагування і поведінка-подолання*, коли почуватись винним означає: а) брати на себе відповідальність; робити висновки, працювати над собою, розвиватись; шукати шляхи спокутування / вихід з ситуації та ін. – конструктивне реагування; б) шкодувати про свої вчинки чи слова; самозвинувачення; самопокарання; нездатність діяти та ін. – деструктивне реагування (Додаток 3, табл. 3.11).

Суб'єктивний смисл почуття провини виявляється й через площини переживання: 1) *значення, пов'язані зі взаємодією з іншими* (орієнтація на їх поведінку, оцінку, тощо), коли почуватись винним означає: а) знати/ відчувати, що інші засуджують / не задоволені моїми вчинками (орієнтація на оцінку іншими); б) переконання у тому, що почуття провини індуковане іншими («танцювати під чужу дудочку»); в) емоційна реакція на образу іншого; г) здатність до емпатії; е) «мати складні відносини»; є) втрата довіри; ж) «бути зобов'язаним», відчуття залежності від іншого; 2) *значення, пов'язані з оцінкою вчинку та його наслідків*, коли почуватись винним означає: а) знати / розуміти

помилку, неправильність зробленого або сказаного; б) знати / усвідомлювати, що моя поведінка спричинила негативні переживання іншого, завдала йому шкоди; в) невідповідність зробленого або сказаного тому, що слід було / що хотілось / чого не треба було робити; г) почуватися причиною чогось поганого, проблемного; д) невиконання обіцянок, очікувань; 3) *значення, пов'язані з площиною «образу Я»* (ставлення до / оцінка себе), коли почуватись винним означає: а) емоційно негативний тип ставлення до себе, зосередження на оцінці своєї особистості; б) переконання у негативному ставленні / оцінці з боку інших, у своїй причетності до такого ставлення; в) відчувати / усвідомлювати / розуміти / визнавати свою неправоту / провину та приймати себе винним; г) обмеження «прав» на вчинки (*«мои права теперь очень ограничены, особенно по отношению к человеку, перед которым виновата»*); д) підкреслення своєї провини, неможливості розділити її з кимсь іншим; е) відхилення від звичного образу себе (*«бути «не в своїй тарілці»*) (Дод. 3).

Вираженість основних смислів почуття провини, виявлених в результаті аналізу відповідей респондентів, для кожної групи представлена на рис. 3.6.

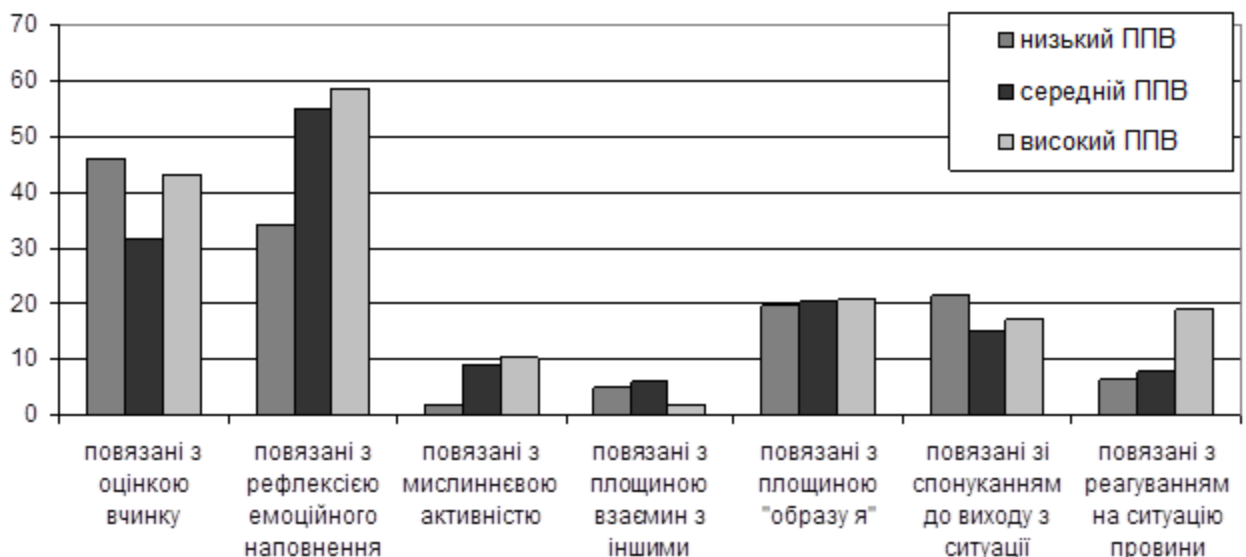

Рис. 3.6. Значення почуття провини

Найчастіше респонденти усіх трьох груп пов'язують значення почуття провини з рефлексією емоційного наповнення переживання; з оцінкою вчинку та його наслідків для себе і для інших; а також, в меншій мірі – з площиною

«образу Я» та зі спонуканням до виходу з ситуації, до позбавлення від цього переживання. Виражена схильність до почуття провини пов'язана з частотою надання цій емоції значення, пов'язаного з рефлексією емоційного наповнення переживання, з реагуванням на ситуацію провини, з мислинневою активністю (Рис. 3.6). З оцінкою вчинку та його наслідків, зі спонуканням до виходу з даної ситуації, частіше пов'язують значення почуття провини особи з низьким (45,90 %; 21,32 %) та з високим (43,10 %; 17,24 %) ППВ. Значення, пов'язаного з площиною взаємин з іншими, частіше надають почуттю провини особи з середнім (6,19 %) та низьким (4,92 %) ППВ (Додаток 3, табл. 3.11).

Більш детальний аналіз дозволив виокремити значення почуття провини, специфічні для осіб з різним рівнем схильності до переживання провини. Так, почуватись винним означає: 1) для осіб з високим ППВ – переживання певних емоцій та почуттів (50 %), перебування у певному стані, який виявляється вегетативними проявами і тілесними відчуттями (17,24 %); констатацію факту завдання шкоди іншому (10,34 %), розуміння непоправності зробленого, відчуття незадоволення власною поведінкою, відчуття «неправильності»; емоційно-негативне ставлення до себе (10,34 %), визнання своєї неправоти (8,62 %), відхилення від звичного образу себе (5,17 %); деструктивне реагування (12,06 %), особливо це стосується жалкування через свої вчинки чи слова (8,62 %), й водночас конструктивне реагування (6,88 %), яке проявляється у взятті на себе відповідальності за дії, які нашкодили (3,45 %); намагання не повторювати помилок (6,90 %); 2) для осіб з середнім ППВ – переживати щось неприємне, болісне (10,62 %), почуватися причиною чогось поганого (4,92 %), «відчувати що я не наближаюся до своїх цілей»; емоційно-негативне ставлення до себе (11,50 %), переконання у негативному ставленні з боку інших, обмеження «прав» на вчинки; реагування, спрямоване на саморозвиток, роботу над собою; 3) для осіб з низьким ППВ – усвідомлювати, що їх поведінка спричинила негативні переживання інших (18,03 %), усвідомлювати неправильність своїх вчинків (16,39 %), переживати щось неприємне, болісне (8,20 %), усвідомлювати негативні наслідки своїх вчинків (4,92 %); реагування,

спрямоване на саморозвиток (3,28 %); спонукання до виправлення (9,84 %) і намагання не допустити ситуацій переживання провини (9,84 %) (Додаток 3, табл. 3.11).

Специфічність переживання почуття провини полягає у тому, що характер цього почуття *спонукає до* позбавлення від нього. Виявлено, що значно більший відсоток респондентів намагаються позбутись переживання почуття провини у порівнянні з тими, хто не має такого прагнення (відповідь на питання: *Чи намагаєтесь ви позбутися цього переживання? Від чого це залежить?*). Найчастіше прагнуть позбутись переживання почуття провини особи з середнім (56,64 %) ППВ порівняно з особами з низьким (45,90 %) і високим (41,38 %) ППВ. Респонденти або лише вказують на наявність такого бажання (частіше з середнім ППВ (35,40 %)), або разом з підтвердженням такого прагнення зазначають й способи такого позбавлення (частіше з низьким ППВ (22,95 %)). Частина респондентів відзначили, що позбутись почуття провини їх спонукають: 1) певні обставини (*«коли я розумію, що образа без причини – маніпуляція»*; *«якщо переживання дуже сильне»*; *«якщо я не можу виправити ситуацію»*; *«якщо це самокопання – те, в чому я, в принципі, не винна»*) – значно частіше це роблять особи з високим ППВ (10,34 %); 2) той негативний вплив, який здійснює це почуття (частіше особи з середнім (8,85 %) та високим (6,90 %) ППВ) (Додаток 3, табл. 3.12).

Частина респондентів, навпаки, не намагаються, або спеціально не намагаються позбутись переживання почуття провини (частіше з низьким ППВ (24,59 %)). Найбільш характерними аргументами на користь відсутності такого прагнення, які наводять особи з низьким і середнім ППВ, є наступні: *«воно проходить саме собою, з часом»* (11,47 %; 7,08 %), намагаюся виправити ситуацію, *«вирішити питання»* (а не позбутись) (8,20 %; 3,54 %). Крім того, особи з низьким ППВ аргументують таку свою позицію тим, що вважають, що це переживання має позитивний вплив на їх особистість (3,28 %), а особи з високим ППВ – тим, що прагнуть розібратися в ситуації, зрозуміти свої помилки (3,45 %); *«якщо усвідомлюю, що дійсно була неправда»* (3,45 %); або

зазначають, що їм подобається це переживання («десь навіть люблю, бо вона передує змінам», «мені подобається жаліти себе») (Додаток 3, табл. 3.12).

Серед умов, від яких залежить прагнення позбутись почуття провини респонденти відзначили: 1) проступок, важкість, серйозність провини (в усіх групах); 2) силу, гнітючість, значущість емоції провини (6,90 %); емоційний стан, реагування та поведінку іншого (3,45 %) (з високим ППВ); 3) обставини ситуації та готовність іншого пробачити (особи з високим і середнім ППВ); 4) значущість іншої людини, перед якою завинив (з високим і низьким ППВ); 5) ступінь суб'єктивного дискомфорту («наскільки переживання вини мені заважає нормально жити») (особи з низьким і середнім ППВ) (Дод. 3. т. 3.12).

З метою з'ясування можливостей і способів зменшення, нівелювання, уникання почуття провини, респондентам ставилося питання: *Чи можете Ви якось відволіктись від переживання почуття провини? У який спосіб?* Виявлено, що більшість респондентів здатні відволіктись від переживання почуття провини, причому найчастіше таку відповідь давали особи з середнім (85,84 %), порівняно з особами з низьким (73,77 %) і високим (72,41 %) ППВ. Частина респондентів все ж відзначали свою нездатність відволіктись від почуття провини взагалі (значно частіше особи з високим (17,24 %) ППВ, ніж особи з низьким (8,20 %) і середнім (7,96 %) ППВ). Решта відзначає певні труднощі при спробах відволіктись від почуття провини: 1) зазначають, що їм не вдається повністю відволіктись; 2) вказують на тимчасовість такої спроби (це на деякий час, ненадовго, а потім почуття провини знову повертається); 3) вказують надмірну зосередженість на думках про провину, нездатність переключитись на ще щось; 4) пов'язують спроможність до відволікання з важкістю самої провини або силою почуття (Додаток 3, табл. 3.13).

Констатуючи здатність відволіктись від почуття провини, респонденти вказували й конкретні способи такого відволікання: 1) способи, пов'язані з когнітивною активністю (намагаюся про це не думати, переключити думки на щось інше, думати про щось приємне, знаходжу виправдання для себе та ін.); 2) способи, пов'язані з виконанням якоїсь діяльності (переключитись на роботу

/ важливі справи, зайнятись фізичною / монотонною, роботою, переключитись на заняття, що вимагає концентрації уваги та ін.); 3) способи, пов'язані з активністю, спрямованою на отримання задоволення (улюблена справа; активна діяльність, пов'язана з отриманням задоволення від її виконання (заняття спортом, приготуванням їжі та ін.); переключення на пасивні форми активності, пов'язані з отриманням задоволення (читання книг, розваги, прогулянки та ін.)); 4) способи, пов'язані з заміщуючою поведінкою, інфантильне реагування за типом компенсації або витіснення (вживання алкоголю, сон, заїдання неприємних емоцій, паління); 5) зміна оточення, середовища; 6) способи, пов'язані із взаємодією з іншими (спілкування, розмови з іншими; зустрітися/ провести час/ побути у компанії друзів та ін.) (Додаток 3, табл. 3.13).

Найчастіше респонденти усіх трьох груп в якості способів відволікання від почуття провини, визначають способи, пов'язані з: 1) виконанням якоїсь діяльності; 2) активністю, спрямованою на отримання задоволення; 3) взаємодією з іншими, 4) когнітивною активністю (Рис. 3.7).

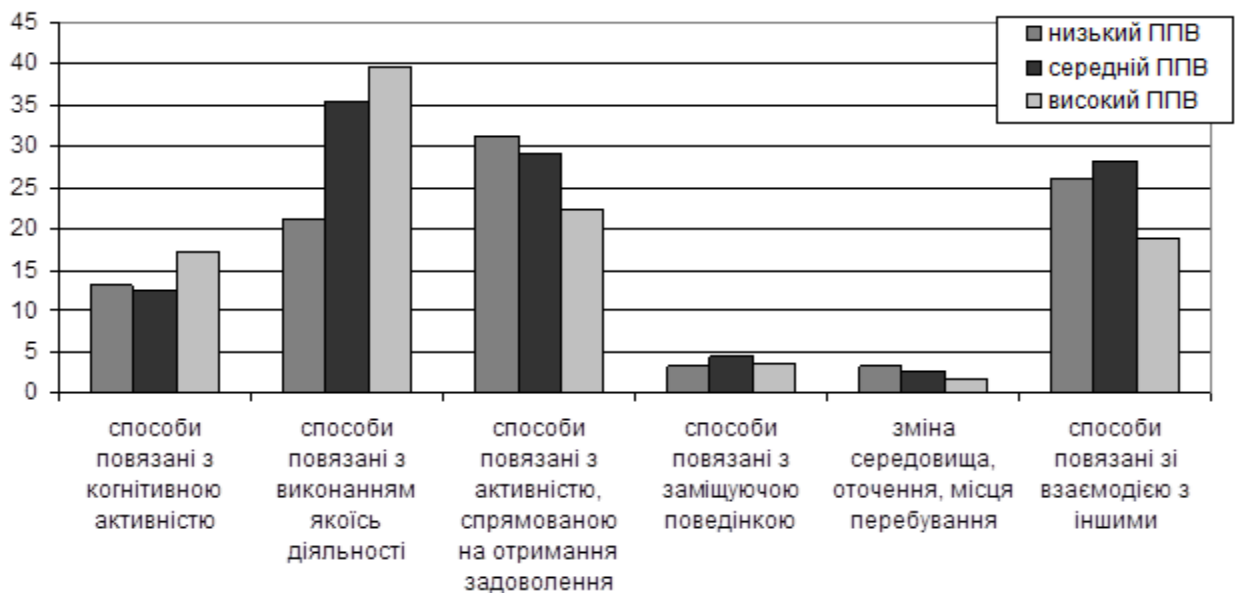

Рис. 3.7. Способи відволікання від переживання почуття провини

Причому, особи з високим ППВ найчастіше використовують способи, пов'язані з виконанням якоїсь діяльності (39,65 %) (переключаються на роботу (24,14 %), на навчання) і з когнітивною активністю (17,24 %) (намагаються не

думати про те, що сталося (5,17 %), думають про щось приємне, мріють про майбутнє (3,45 %)), а також, переключаються на пасивні форми активності, пов'язані з отриманням задоволення (17,24 %), відволікаються весело проводячи час з друзями (6,90 %), заїдають неприємні емоції чи палять. Особи з низьким ППВ частіше вдаються до активності, спрямованої на отримання задоволення (31,15 %) (пасивні форми активності (16,39 %), розважаються, відпочивають (6,56 %)), спілкуються з іншими (16,39 %), обговорюють свою проблему з ними, прагнуть отримати пораду, поділитись переживаннями (4,92 %), переключають свої думки на щось інше (4,92 %), згадують випадки, коли вони могли відчувати гордість за себе, повагу до себе. Особи з середнім ППВ частіше вдаються до взаємодії з іншими (28,32 %) (спілкуються з рідними або друзями (15,04 %), обговорюють проблему, сподіваючись отримати пораду (4,42 %)) та до заміщуючої поведінки (4,42 %) (вживають алкоголь (2,65 %)), а також, переключаються на роботу (25,66 %), розважаються, відпочивають (7,96 %), переключаються на заняття, яке вимагає концентрації уваги (7,08 %), займаються механічною, монотонною, рутинною, ручною роботою (7,08 %), займаються хобі (7,08 %) (Додаток 3, табл. 3.13).

В результаті аналізу та категоризації відповідей респондентів виявлено *способи подолання* (активні дії спрямовані на подолання) переживання почуття провини (відповідь на питання: *Що Ви робили, щоб позбутися почуття провини?*): а) виправлення, б) вибачення, в) дієвий спосіб розв'язання ситуації, який виражається через вирішення/ владнання ситуації шляхом конкретних дій, спрямованих на зміну ситуації, відновлення взаємин, подолання наслідків; г) когнітивна активність, спрямована на аналіз ситуації провини та своєї поведінки, д) когнітивна активність, спрямована на захист (різноманітні способи раціоналізації, самозаспокоєння, витіснення думок і спогадів); е) спілкування з іншим, перед ким почуваються відчувають провину, або з третіми особами, для отримання емоційної підтримки, є) демонстрація іншим свого почуття провини, ж) виправдання, з) залагодження (загладження) провини, и) компенсація провини, і) відволікання, й) бездіяльність (Рис. 3.8).

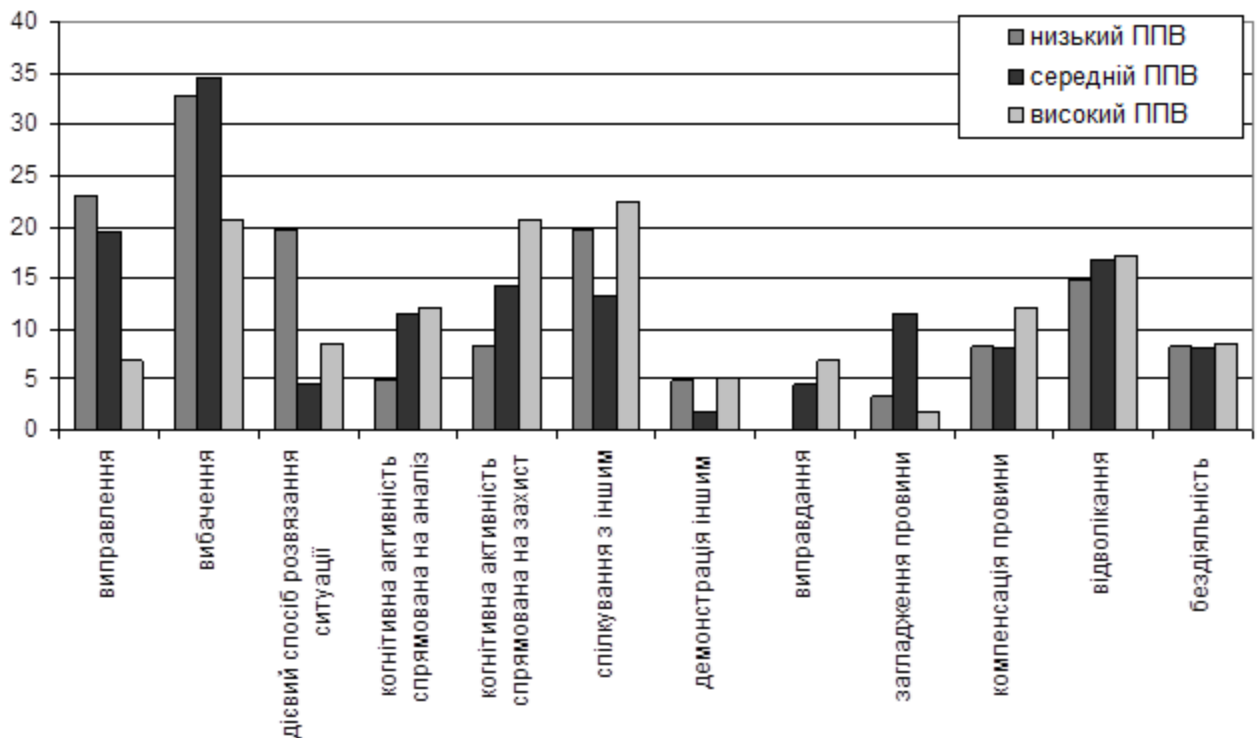

Рис. 3.8. Способи подолання переживання почуття провини

Переважає більшість респондентів з усіх трьох груп найчастіше долають переживання почуття провини вибачаючись перед іншими. Причому, особи з середнім та низьким ППВ частіше вибачаються (34,51 %; 32,79 %), а також значно частіше виправляють ситуацію, свої помилки, свою провину (19,47 %; 22,95 %), що свідчить про дієвість виправлення і вибачення для подолання почуття провини. Особи з низьким ППВ (19,64 %) значно в більшій мірі, ніж представники інших груп, застосовують дієві способи розв'язання ситуації провини (вирішення ситуації / проблеми; робити щось конкретне, щоб змінити ситуацію; владнати, залагодити ситуацію; працювати, щоб подолати наслідки). А особи з середнім ППВ (11,50 %) значно частіше, ніж інші, зазначають, що для того щоб позбутись переживання почуття провини загладжують свою провину або намагаються її загладити (Додаток 3, табл. 3.14).

Особи з високим ППВ частіше за інших використовують: а) способи когнітивної активності, спрямовані на захист від почуття провини (20,69 %) («налаштовую себе на позитивне мислення», «переконую себе, що ситуація від мене не залежала, а насправді винен інший», втеча у спогади чи мрії, та ін.); б) спілкування з іншими (22,41 %) – або з тими, перед ким відчують провину,

з метою пояснити свою позицію, з'ясувати стосунки; або з третіми особами для отримання емоційної підтримки; в) компенсацію провини (12,07 %) (намагаюся огорнути підвищеною увагою/ зробити щось приємне тому, перед ким відчуваю провину та ін.); г) виправдання, з метою зменшити або нівелювати свою провину в очах інших та у власних очах (6,90 %). Усі ці способи виконують функцію психологічного захисту, що свідчить, про неконструктивність такого розв'язання. Однаково часто для подолання почуття провини: 1) особи з високим і низьким ППВ: а) схильні демонструвати іншим своє переживання почуття провини (5,17 %; 4,92 %) (*«намагаюся показати іншому, що мені дійсно щиро шкода, що я жалкую»*); б) намагаються поговорити з тим, перед ким відчувають провину, або обговорюють ситуацію з іншими, хто не брав участі в ситуації (22,41 %; 19,67 %); 2) особи з високим (12,07 %) і середнім (11,50 %) ППВ вдаються до аналізу ситуації, своєї поведінки, намагаються розібратись в причинах, обставинах, деталях, намагаються зрозуміти що зроблено не так, *«копаються у собі»* (Додаток 3, табл. 3.14).

Частина респондентів: 1) зазначають, що долають переживання почуття провини шляхом відволікання (дещо більшою мірою вдаються особи з високим (17,24 %) і середнім (16,81 %) ППВ); 2) відзначають бездіяльність у ситуації переживання почуття провини: *«нічого не роблю, лише думаю про нього, про ту ситуацію, і ще більше грузу себе і виню»*, *«чекаю, коли пройде час / поки само усе не залагодиться»*, *«намагаюся поводити себе, так ніби нічого не сталося»*, *«ігнорую»* (приблизно однаковий відсоток в усіх групах: 8,20 % осіб з низьким, 7,96 % з середнім та 8,62 % високим ППВ) (Додаток 3, табл. 3.14).

Частина респондентів описували не способи подолання почуття провини, а ті *висновки*, які зроблені внаслідок цього переживання: а) *«намагаюся більше цього не повторювати, не повторювати своїх помилок»* – властиво усім трьох групам; б) *«намагався винести для себе урок і забути»*, – властиво особам з низьким ППВ; в) *«намагаюся змінити своє ставлення до певних ситуацій»*, г) *«працюю над собою»*, що включає різні аспекти самовдосконалення – властиво особам з середнім ППВ; д) *обіцяю, що таке більше не повториться /*

більше так не робити, е) намагаюсь змінити поведінку, виправляюсь, є) «робив висновки, щоб такі випадки більше не траплялись», ж) «змінював свій світогляд», – властиво особам з високим ППВ. В цілому, на висновки, зроблені внаслідок переживання почуття провини, значно частіше вказують особи з високим (10,34 %) ППВ, порівняно з особами з низьким (4,92 %) і середнім (4,42 %) ППВ. Кілька осіб з середнім ППВ відзначають появу творчого натхнення внаслідок переживання почуття провини (*«Единственное, что бывает, так это просто появляется бесконечное желание творить, перекладывать переживания на бумагу в стихах, рассказах небольших, музыка в том числе»*) (Додаток 3, табл. 3.14).

Отже, аналіз результатів інтерв'ю дозволив емпірично визначити структуру почуття провини, площини його переживання, виявити етапи та охарактеризувати процес переживання почуття провини. Сміслове значення, якого надають почуттю провини, відображає його: 1) структурні компоненти: афективний – емоційне наповнення; когнітивний – мислинневу активність; мотиваційний – спонукання до виходу з ситуації; поведінковий – реагування і поведінка-подолання; 2) площини переживання: а) площину взаємодії з іншим – орієнтація на поведінку інших, їх оцінку, тощо; б) площину вчинку – оцінка вчинків та їх наслідків; в) площину «образу Я» – ставлення до себе, оцінка / відчуття себе. Процес переживання почуття провини можна представити як послідовність етапів: 1) стимульної події, 2) оцінювання та усвідомлення порушення, 3) афективно-експресивного реагування, 4) актуалізації потреб та спонукання до позбавлення від почуття провини, 5) поведінки-подолання, б) результату переживання (висновків, зроблених внаслідок переживання); які розгортаються одночасно в трьох площинах переживання.

Етап стимульної події представлений ситуаціями, пов'язаними з: а) взаємодією з іншим (членами родини, близькими, сторонніми та особами, з якими взаємодіють в професійній діяльності), б) нормативною невідповідністю своїх вчинків, в тому числі й стосовно інших людей, в) оцінкою себе. Стимульна подія містить сигнали, які провокують оцінювання та усвідомлення

порушення: 1) реагування і поведінку інших учасників ситуації – пряме / непряме звинувачення, зміну ставлення / поведінки, реагування через невербальні/ вербальні сигнали, 2) власні дії, які оцінюються як невідповідність очікуванням або нормі. Оцінювання відбувається на основі: 1) аналізу ситуації, 2) усвідомлення своїх емоцій і відчуттів, 3) орієнтування на емоційний стан інших учасників ситуації. Оцінною підставою виступає система нормативності, різного ступеня сформованості (індукована, інтерналізована, ригідна, сформована в процесі набуття життєвого досвіду).

Афективне реагування при почутті провини має різний ступінь інтенсивності, тривалості, важкості, частоти і легкості виникнення, звичності, значущості, обґрунтованості; та складає генералізований емоційний комплекс, що містить базові емоції різної модальності (печаль, страх, гнів та ін.), оцінні, мотиваційні, соматичні почуття, вегетативні прояви, а також почуття, які: а) відображають емоційне та ціннісне ставлення до себе і до інших, б) ґрунтуються на совісті, відповідальності, нормативності, в) еквівалентні копінг-поведінці. Експресивне вираження свідчить про зміну емоційного стану та виявляється реактивною поведінкою і поведінкою-подолання.

Мотивація (актуалізація потреб) до подолання почуття провини залежить від: 1) ступеня важкості та серйозності проступку, 2) емоційного стану, реагування і поведінки іншого, його готовності пробачити, 3) ступеня суб'єктивного дискомфорту. Прагнення подолати почуття провини реалізується у конкретних способах поведінки і реагування, спрямованих на подолання почуття провини: а) вибаченні, спілкуванні з іншими, демонстрації іншим своїх переживань, залагодженні та компенсації провини – спрямованих на зміну ставлення іншого, відновлення взаємин; б) виправданні себе, когнітивній активності, спрямованій на витіснення або самопереконавання, прощенні себе, праці над собою – спрямованих на відновлення позитивного «образу Я»; в) виправленні, дієвих способах розв'язання ситуації (орієнтованих на обставини, а не на іншого); когнітивній активності, спрямованій на аналіз обставин ситуації, відволіканні та ін. – спрямованих на зміну наслідків вчинку.

Спосіб подолання почуття провини визначається результатом переживання – мірою трансформації об'єктивних обставин ситуації або особистісних змін (конструктивного внутрішнього перетворення) та звільненням від переживання почуття провини.

Порівняння процесуальних особливостей переживання почуття провини у осіб з рівним ступенем схильності до цього переживання дозволило визначити *критерії оцінки способу такого переживання*. Так, висока схильність до почуття провини, що визначає неконструктивність його переживання, характеризується:

- 1) домінуванням площин взаємодії з іншим та «образу Я» у переживанні почуття провини, особливо на етапах оцінювання, афективно-експресивного реагування та поведінки-подолання;
- 2) надмірністю оцінювання, що виявляється у: а) реалізації цього процесу одночасно у трьох площинах переживання (оцінка вчинку як неправильного поєднується з оцінкою себе та реакцій інших); б) неспроможності не оцінювати себе і свої дії; в) сприйманні реакцій, поведінки та ставлення інших як оціночних; г) наявності в афективному компоненті оцінних та самознецінюючих почуттів;
- 3) інтерналізованою та індукованою системою нормативності, яка відзначається ригідністю, догматизмом, орієнтацією на «ідеал» та призводить до необґрунтованості переживання почуття провини;
- 4) надмірністю мислинневої активності, що виявляється у: а) ототожненні почуття провини з такою активністю; б) тотальному домінуванні у свідомості думок про провину; в) самокопанні; г) використанні її в якості способів відволікання (витіснення думок, переключення на приємні думки, мрії та ін.) та подолання (виправдання себе, самопереконавання, раціоналізація та ін.) почуття провини;
- 5) переважанням в афективному реагуванні а) соматизованих почуттів, що супроводжуються вегетативними проявами; б) сорому, гніву, страху (відторгнення, викриття, осуду з боку інших) та емоцій депресивного спектру; в) оцінних та самознецінюючих почуттів; г) копінг-почуттів, переважно аутоагресивного характеру; а також, суб'єктивною оцінкою почуття провини як інтенсивного, тривалого, легко і часто виникаючого, важкого, але значущого;
- 6) емоційно-негативним ставленням до себе та знеціненням себе;
- 7) вираженою потребою контролювати ситуацію, свої

реакції, поведінку, емоції і почуття; та виникнення почуття провини внаслідок втрати контролю або неспроможності контролювати; 8) вираженою потребою зберігати стосунки з іншими, яка: а) зумовлена страхом: звинувачувати інших, відторгнення, викриття, осуду; б) виявляється у надмірній орієнтації на оцінку інших (їх невербальне реакції, характер ставлення); в) спонукає до її задоволення конструктивним (через вибачення, спілкування з іншим з метою отримати розуміння, вибачення, емоційну підтримку та ін.) і неконструктивним (через демонстрацію почуття провини, його усвідомлення, жалкування; компенсацію певними вчинками; догодження та ін.) способом; г) залежить від емоційного стану, реагування і поведінки того, перед ким винний; 9) специфічним реагуванням, що виявляється поєднанням прийняття на себе відповідальності за дії, що нашкодили, з жалкуванням, моральною аутоагресією, демонстрацією іншим усвідомлення провини; 10) специфічною поведінкою-подолання, яка виконує переважно захисну функцію та виявляється у: а) когнітивній активності, спрямованій на захист; б) спілкуванні з іншими з метою отримати прощення, розуміння та емоційну підтримку; в) компенсації провини; г) виправданні себе; д) заміщуючій поведінці (заїданні, палінні та ін.).

3.2. Виявлення особистісних характеристик, що визначають схильність до переживання почуття провини

Одне з завдань дослідження полягає у визначенні особистісних особливостей осіб, схильних до переживання почуття провини. Раніше з'ясовано, що надмірна схильність до переживання почуття провини є деструктивною характеристикою. Відтак, постає необхідність визначення тих специфічних особливостей, які зумовлюють цю деструктивність, виявлення критеріїв оцінки і аналізу способу переживання, тих психологічних факторів, які визначають специфіку переживання почуття провини.

Аналіз процесу переживання почуття провини звертає нас до дослідження тих характеристик, що визначають успішність / неуспішність переживання, а саме до дослідження особливостей реагування в ситуації

фрустрації, особливостей ставлення до себе, механізмів психологічного захисту та стратегій поведінки-подолання. Особа, що не вміє конструктивно долати почуття провини, ймовірно буде високо схильною до переживання провини.

З метою дослідження характеристик особистості, схильної до переживання почуття провини, в якості дослідницького інструментарію були використані тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга; опитувальник емоційної нестабільності-врівноваженості Г. Айзенка; методику дослідження самоствавлення С. Р. Пантілеєва (МІС); опитувальники «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана, Г. Конте (LSI) та «Стратегії долаючої поведінки» С. Фолкмана, Р. Лазаруса (ССП).

Специфічні особистісні особливості ми виділяли на основі застосування двох стратегій: 1) порівняння груп за рівнем вираженості особистісних характеристик з метою визначення тих специфічних рис, що диференціюють осіб за рівнем схильності до переживання почуття провини; 2) встановлення зв'язку між особливостями переживання почуття провини та особистісними характеристиками в кожній групі окремо, з метою визначення тих рис, які найбільшою мірою пов'язані зі зростанням схильності до почуття провини.

В результаті порівняння досліджуваних груп за показниками нейротизму, ставлення до себе, реагування у ситуації фрустрації, механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій (відмінності визначались методом порівняння груп на основі критерію *U*-Манна-Уїтні)) виявлено особистісні характеристики особистості, схильної до переживання почуття провини. .

Особи з вираженими проявами переживання почуття провини, в цілому, емоційно нестабільні, що особливо виражається у надмірній тривожності, нав'язливості і низькій самооцінці (виявлено значущі відмінності за усіма показниками емоційної нестійкості в трьох групах досліджуваних, виключення складають групи з середнім і високим ППВ, які не відрізняються за показники депресивності, залежності та іпохондрії) (Додаток К, табл. К.1)).

Особи з високим ППВ мають значуще вищі показники самозвинувачення і внутрішньої конфліктності у порівнянні з іншими групами ($p < 0,01$), що

свідчить про схильність до самоприниження, яке характеризується наявністю внутрішньої конфліктності, амбівалентності почуттів, схильністю до самокопання і рефлексії, до самозвинувачення та переживання негативних емоцій стосовно себе. Крім того, особи з вираженим ППВ, порівняно з тими, в кого відсутня тенденція до переживання почуття провини, не схильні емоційно сприймати своє «Я» як цінність (самоцінність ($U=1343$; $p<0,05$)), незадоволені собою, бажають змін (самоприв'язанність ($U=1358,5$; $p<0,05$)). Відмінностей за показниками, що складають фактор «самоповага» (самовпевненість, самокерування, відображене самоствавлення), не виявлено (Дод. К, табл. К.2).

Особи з високим ППВ значно частіше використовують такі механізми психологічного захисту як проєкція, реактивне утворення і раціоналізація ($p<0,01$; $p<0,05$). Проте, особи з низьким ППВ менше вдаються до використання механізмів регресії, заміщення та компенсації у порівнянні з тими, хто має високі та середні показники ППВ, але частіше до витіснення ($U=1400,500$; $p<0,05$) ніж ті, хто має високий ППВ (Додаток К, табл. К.3).

Особи з високим ППВ більш схильні ($p<0,01$) використовувати стратегію «прийняття відповідальності», тобто схильні брати на себе відповідальність за виникнення і вирішення проблеми, й водночас, демонструють самокритику і самозвинувачення; причому зі збільшенням вираженості схильності до переживання провини тенденція шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках та помилках, звинувачувати себе і бути незадоволеним собою підвищується (виявлено значущі відмінності між усіма групами). Особи з низьким ППВ в меншій мірі вдаються: а) до стратегії «втеча-уникання» порівняно з тими, хто має високі і середні показники ППВ ($p<0,01$), б) до стратегії «самоконтролю» порівняно з особами з високим ППВ ($U=250,000$; $p<0,05$), в) до стратегії «пошук соціальної підтримки» порівняно з особами з середнім ППВ ($U=498,000$; $p<0,05$) (Додаток К, табл. К.4).

В результаті порівняння груп за особливостями реагування в ситуації фрустрації виявлено, що особи з високим ППВ частіше фіксують свою увагу на перешкоді, фруструючих обставинах ситуації, підкреслюють наявність

фрустрації (E') ($U=1385,500$; $p<0,05$), водночас, вони підвищено вимогливі до себе, усвідомлюють та визнають свою провину або відповідальність, без спроб якось виправдати себе (I-I) ($U=1406,500$; $p<0,05$), а також мають вищий ступінь самостійності у розв'язанні конфліктів або задоволенні ситуаційних потреб (i/e) ($U=1264,500$; $p<0,01$) порівняно з особами несхильними до почуття провини. Проте, особи з низьким ППВ частіше перекладають відповідальність за розв'язання проблеми або задоволення потреби на партнера по ситуації, частіше демонструють вимогливість до інших (e) порівняно з особами з високим ППВ ($U=1267,000$; $p<0,01$) та середнім ППВ ($U=2820,000$; $p<0,05$), а також рідше звинувачують себе, визнають свою провину чи відповідальність за виникнення фруструючої ситуації та заподіяні незручності (I) ніж особи з середнім ППВ ($U=2700,000$; $p<0,05$) (Додаток К, табл. К.5).

Отже, в цілому, відмінності між досліджуваними групами полягають у тому, що особи з вираженими проявами переживання почуття провини емоційно нестабільні, особливо це виражається у надмірній тривожності, нав'язливості та низькій самооцінці; емоційно негативно ставляться до себе, що проявляється у вираженому «самоприниженні» та низькій «аутосимпатії»; переважно використовують такі механізми психологічного захисту як проекція, реактивне утворення і раціоналізація, а також, такі копінг-стратегії як прийняття відповідальності та самоконтроль; в ситуації фрустрації часто фіксуються на перешкоді, підкреслюють її наявність (використовують екстрапунітивну перешкодо-домінантну реакцію), схильні до самозвинувачення (але не захисного) і демонструють високий ступінь самостійності у розв'язанні конфліктів. Несхильність до переживання почуття провини забезпечується вираженою емоційною стабільністю, а особливо загальною задоволеністю життям, вираженою автономністю та відсутністю іпохондрії; відсутністю внутрішньої конфліктності та несхильністю до самозвинувачення, високим рівнем самоцінності та самоприв'язаності; використанням витіснення та несхильністю вдаватися до регресії, заміщення та компенсації, а також несхильністю вдаватися до втечі-уникання; в ситуації фрустрації

перекладанням відповідальності за розв'язання проблеми на партнера по ситуації (використання екстрапунітивної потребнісно-наполегливої реакції) і неохильністю до самозвинувачення або визнання себе винними (рідко використовують інтрапунітивну еґо-захисну реакцію).

З метою виявлення специфічних особистісних особливостей у осіб схильних переживати почуття провини у кожній групі окремо проведено кореляційний аналіз між показниками ППВ та показниками реагування в ситуації фрустрації, ставлення до себе, емоційної нестабільності, механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій (Додаток Л.).

Виявлено, що серед осіб, які мають низький ППВ (Додаток Л, Л.1), більш схильні переживати почуття провини ті, хто має вищі показники тривожності (0,442; $p < 0,01$) і нав'язливості (0,406; $p < 0,01$), тобто, хто схильний непокоїтися через дрібниці, виявляє обережність, дисциплінованість, певну педантичність, а в якості захистів використовують регресію (0,359; $p < 0,01$) і проєкцію (0,359; $p < 0,01$). Ті, хто очікують на покарання, схильні спрямовувати агресію на себе, оскільки використовують заміщення (0,394; $p < 0,01$), але не здатні вступати у конфронтацію з іншим (-0,582; $p < 0,01$), внаслідок чого вони виявляють більшу схильність до самозвинувачення (0,482; $p < 0,01$ (МІС); 0,383; $p < 0,01$ (Айзенк)), мають низьку самооцінку (-0,431; $p < 0,01$), переконані у неприйнятті іншими (-0,484; $p < 0,01$), вважають що не заслуговують на їх повагу і симпатію, часто мають депресивні (-0,478; $p < 0,01$) та іпохондричні (0,432; $p < 0,01$) переживання. Вимогливість до себе у осіб з низьким ППВ виражається в тому, що у складних, фруструючих обставинах вони схильні брати відповідальність на себе, звинувачувати себе, не вдаючись до якихось виправдань (0,336; $p < 0,01$). В більшій мірі орієнтовані на дотримання нормативності ті особи з низьким ППВ, що цінують себе (0,374; $p < 0,01$) і розраховують на повагу та симпатію від інших (0,470; $p < 0,01$). Зацікавленість в інших спонукає їх до демонстративного захисного самозвинувачення (0,357; $p < 0,01$), яке завжди містить виправдання себе (0,255; $p < 0,05$), а також виявляє їх нездатність звинувачувати інших (-0,303; $p < 0,05$), що, забезпечується використанням проєкції (0,343; $p < 0,01$) та

позитивної переоцінки (0,434; $p < 0,01$), й обумовлено такими характеристиками як дисциплінованість, совітливність (нав'язливість (0,403; $p < 0,01$)). Схильні жалкувати особи з низьким ППВ часто активно заперечують висунуті їм звинувачення, зокрема, й у формі зустрічних претензій або агресії (0,322; $p < 0,05$) (Рис. 3.9).

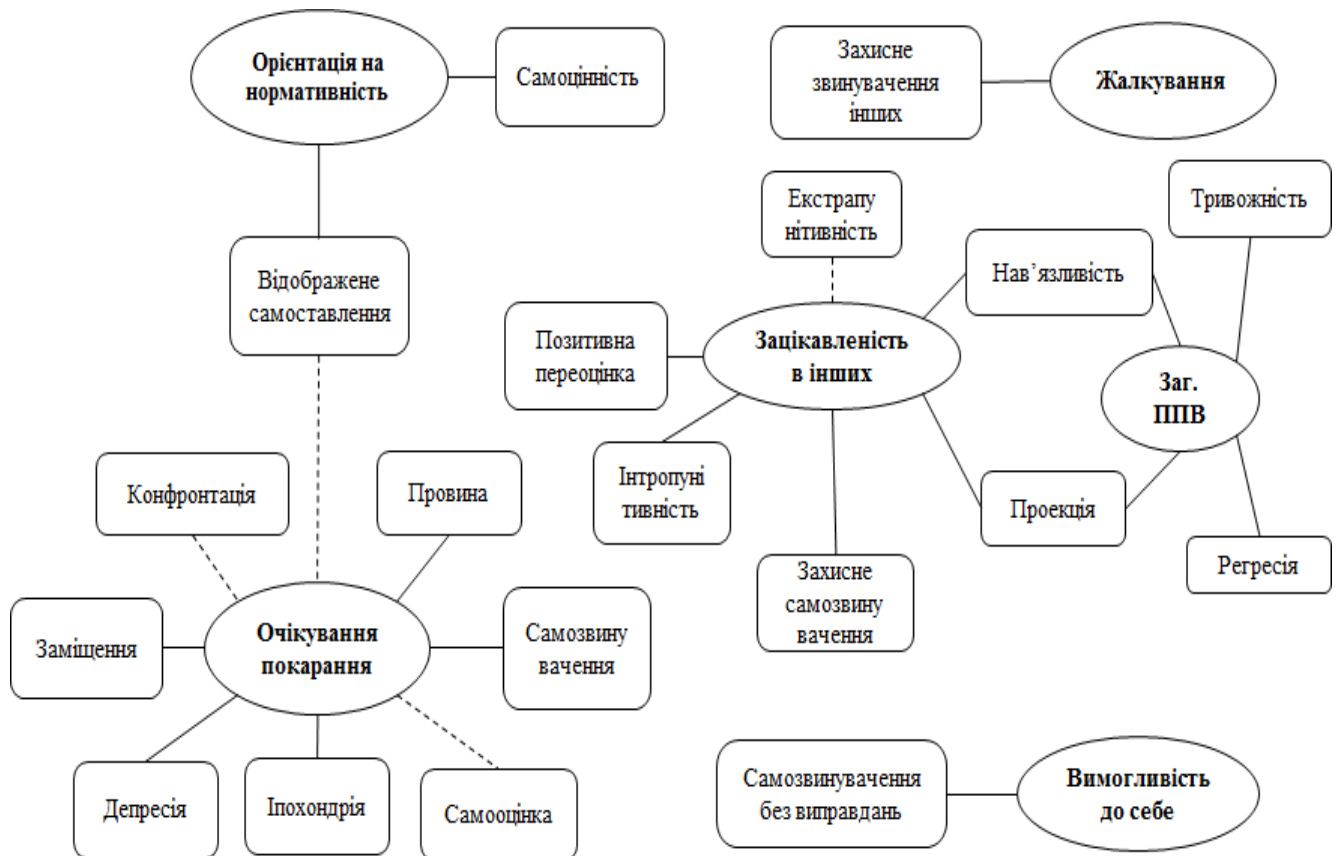

Рис. 3.9. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «низький ППВ»

Отже, у осіб з низьким ППВ певні аспекти переживання почуття провини виражені неоднозначно. В цілому можна зазначити, що більш схильні переживати почуття провини й очікувати покарання ті представники цієї групи, які мають низьку самооцінку, переконані у негативному ставленні з боку інших, що є відображенням їх власного ставлення до самих себе, схильні спрямовувати агресію на себе за рахунок роботи заміщення і нездатності проявляти ворожість і агресію по відношенню до інших, а також мають виражені ознаки емоційної нестабільності (тривожність, нав'язливість,

депресивність, іпохондричність), як захисти використовують проекцію та регресію, не схильні виправдовувати себе і повністю беруть на себе відповідальність за скоєне, таким чином виявляючи вимогливість до себе. Виявлено й ряд особливостей у переживанні почуття провини особами з низьким ППВ, які виконують захисну функцію. Зокрема, захисне самозвинувачення (часто демонстративне) разом з використанням проекції та позитивної переоцінки сприяє підтримці стосунків з іншими (зацікавленість в інших); заперечення своєї провини та претензії у відповідь на звинувачення від інших, які супроводжуються жалкуванням, забезпечують збереження позитивного «образу Я» (хоча конфлікт між такими тенденціями залишається), а дотримання нормативності (як орієнтації на схвалення) забезпечується позитивним ставленням до себе (цінуванням себе) та очікуванням гарного ставлення з боку інших.

Серед осіб з середнім ППВ (Додаток Л, Л.2), більш схильні переживати почуття провини ті, хто схильний тривожитися (0,351; $p < 0,01$), часто необґрунтовано, переживати через дрібниці, почуватись винним (0,390; $p < 0,01$). Ті, хто очікують на покарання, виражено схильні до самозвинувачення (0,543; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,398; $p < 0,01$ (МІС)), внаслідок використання в якості захистів заміщення (0,348; $p < 0,01$) (агресія спрямовується на себе) і регресії (0,383; $p < 0,01$) (перехід до попередніх етапів морального розвитку); мають високий рівень внутрішньої конфліктності (0,414; $p < 0,01$), виражені ознаки депресії (-0,462; $p < 0,01$) та іпохондрії (0,359; $p < 0,01$), мають низьку самооцінку (-0,344; $p < 0,01$), залежні від інших (-0,384; $p < 0,01$), але водночас уникають підтримки з їх боку (-0,273; $p < 0,05$) та дистанціюються від них (0,271; $p < 0,05$). Зацікавленість в інших осіб з середнім ППВ спонукає їх до демонстративного захисного самозвинувачення, яке завжди містить виправдання себе (0,380; $p < 0,01$). А орієнтація на нормативність виключає можливість використання регресії (-0,384; $p < 0,01$) і втечі-уникання (-0,319; $p < 0,05$) в якості психологічного захисту (Рис. 3.10).

Рис. 3.10. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «середній ППВ»

Отже, схильність переживати почуття провини та очікувати покарання у осіб з середнім ППВ визначається їх вираженою емоційною нестійкістю за усіма показниками, провідну роль серед яких відіграє тривожність, високою схильністю до самозвинувачення, що забезпечується актуалізацією внутрішніх конфліктів та роботою заміщення і регресії, вираженою низькою самооцінкою, а також вираженою залежністю від інших й водночас дистанціюванням від них. У осіб з середнім ППВ наявне й захисне самозвинувачення, часто демонстративне, що містить виправдання себе, яке сприяє підтримці стосунків з іншими (зацікавленість в інших). Дотримання нормативності (як орієнтація на схвалення) протиставляється очікуванню покарання, оскільки забезпечується невикористанням тих способів захисту, які властиві для осіб схильних переживати почуття провини (регресії та втечі-уникання).

Надмірно виражена схильність переживати почуття провини у осіб з високим ППВ (Дод. Л, Л.3) забезпечується роботою специфічного захисного комплексу: активністю реактивного утворення (0,489; $p < 0,01$) і проєкції (0,419; $p < 0,01$), та нездатністю до витіснення (-0,392; $p < 0,01$). Надмірне очікування покарання властиве особам з високим ППВ надзвичайно залежним від інших

(-0,363; $p < 0,01$), з високим ступенем внутрішньої конфліктності (0,472; $p < 0,01$), забезпечується функціонуванням реактивного утворення (0,339; $p < 0,01$). Виражена схильність жалкувати у осіб з високим ППВ властива схильним надмірно тривожитися (0,411; $p < 0,01$) і почуватися винними (0,357; $p < 0,01$), забезпечується роботою заміщення (0,344; $p < 0,01$) і регресії (0,481; $p < 0,01$). В їх орієнтації на нормативність виражається надмірне прагнення зберегти «позитивний образ Я» не лише для інших, а в першу чергу, для самих себе, за рахунок «закритого» ставлення до себе (0,360; $p < 0,01$). Особи з високим ППВ, надмірно зацікавлені в інших, сподіваючись на підтримку (0,460; $p < 0,01$), розуміння і симпатію (0,473; $p < 0,01$) від інших, щиро визнають свою провину, без спроб виправдати себе (0,266; $p < 0,05$), але насправді не здатні вирішити ситуацію (-0,290; $p < 0,05$), не вдаються до активних дій усе виправити. Проте, висока вимогливість до себе спонукає їх до планування вирішення проблем (0,429; $p < 0,01$), до аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки (Рис. 3.11).

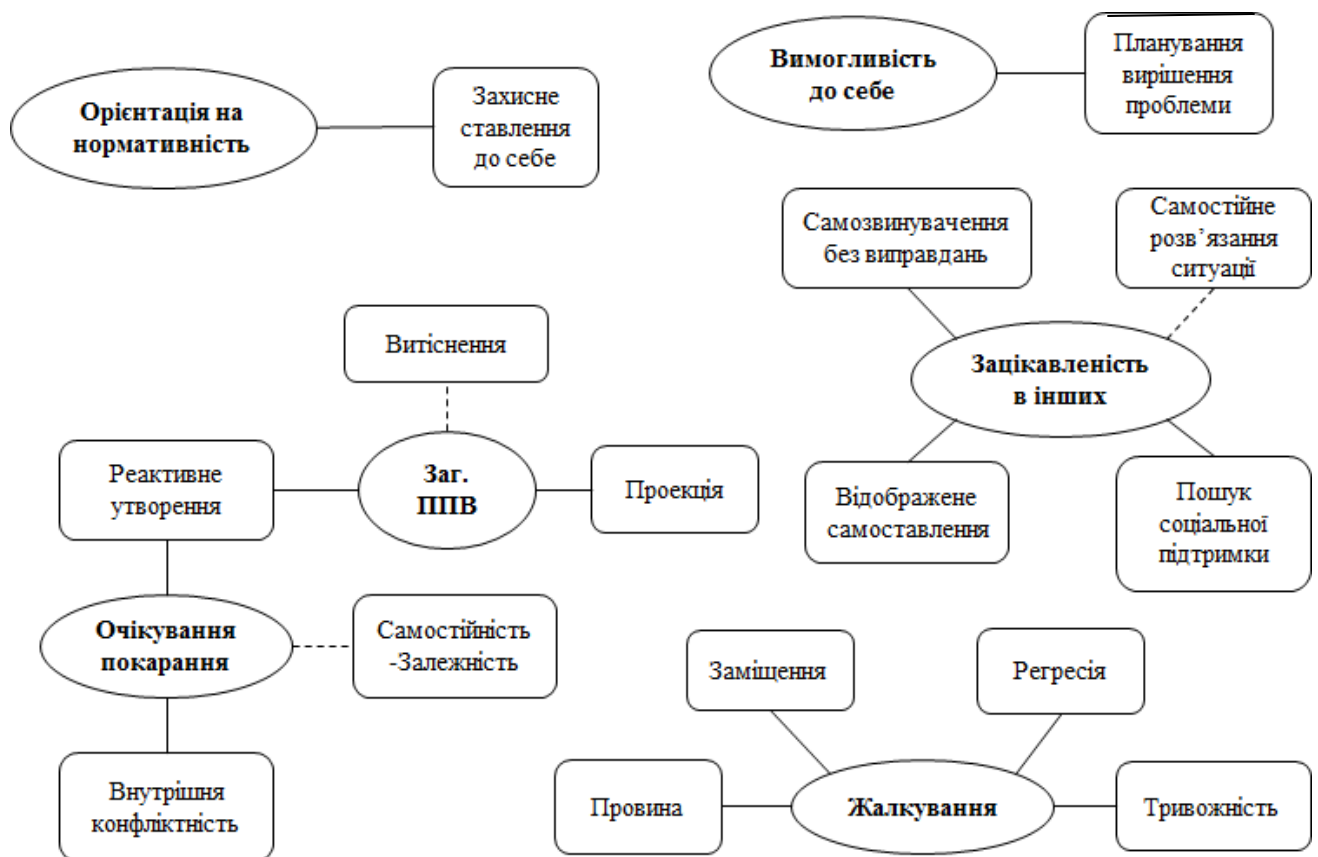

Рис. 3.11. Кореляційні плеяди для особливостей переживання почуття провини в групі «високий ППВ»

Отже, надмірна схильність переживати почуття провини, очікувати покарання і жалкувати, орієнтуватись на нормативність у осіб з високим ППВ, що визначається їх вираженою емоційною нестійкістю (тривогою, залежністю, внутрішньою конфліктністю), забезпечується функціонуванням специфічних захисного комплексу, який включає активізацію механізмів реактивного утворення, проєкції, заміщення і регресії, активізацію закритого, захисного ставлення до себе, але виключає використання витіснення. Самозвинувачення тут використовується в якості захисної стратегії, спрямованої на збереження стосунків з іншими, оскільки визнання відповідальності особами з високим ППВ не спричинює їх подальшої активності щодо вирішення проблемної ситуації. Але внутрішній конфлікт полягає і в тому, що особи з високим ППВ вимагають від себе такого активного вирішення, принаймні, планування вирішення проблем.

Таким чином, результати кореляційного аналізу дозволили визначити комплекс характерологічний проявів особистості схильної переживати почуття провини. Слід зазначити, що ступінь схильності переживати почуття провини залежить від певної конфігурації особистісних особливостей, які визначають вираженість та функціональну специфіку окремих проявів переживання почуття провини (функцію посилення важкості переживання або функцію психологічного захисту). У осіб з низьким ППВ схильність переживати почуття провини є відображеннями негативного аутоагресивного ставлення до себе, що супроводжується очікуванням негативного ставлення з боку інших, проявами емоційної нестабільності та виявляється очікуванням покарання. Позитивне ставлення до себе у осіб з низьким ППВ виявляється через орієнтацію на нормативність (як орієнтацію на схвалення) та супроводжується очікуванням позитивного ставлення від інших. Самозвинувачення може мати захисний характер, коли спрямоване на збереження взаємин з іншими, або бути вираженням вимогливості до себе, за умови, що воно не супроводжується спробами виправдати себе. Жалкування (як специфічне реагування при

переживанні почуття провини) у осіб з низьким ППВ супроводжує вияви агресії у відповідь на звинувачення від інших.

У осіб з середнім ППВ схильність переживати почуття провини визначається, перш за все, вираженою тенденцією очікувати на покарання, а також, вираженою емоційною нестійкістю, наявністю внутрішніх конфліктів, низькою самооцінкою, амбівалентністю у стосунках з іншими – одночасною залежністю від інших та дистанціюванням від них. Орієнтація на нормативність тут передбачає спроможність не вдаватися до захисних (регресії) та копінгових (втечі-уникання) способів втечі від ситуації провини. Самозвинувачення у осіб з середнім ППВ має яскраво виражений демонстративний захисний характер, і спрямоване на збереження стосунків з іншими.

Надмірна схильність переживати почуття провини осіб з високим ППВ визначається їх вираженою емоційною нестійкістю, наявністю внутрішніх конфліктів, залежністю від інших та забезпечується функціонуванням специфічного захисного комплексу. Усі компоненти переживання почуття провини тут мають ознаки неконструктивності. Очікування покарання та орієнтація на нормативність не протиставляються, а навпаки, об'єднані в єдиний захисний комплекс, що реалізується через реактивне утворення, проєкцію, заміщення, регресію, закрите захисне ставлення до себе та невикористання витіснення. Жалкування є відображенням спрямування агресії проти себе, актуалізації почуття провини і тривоги. Внутрішній конфлікт, що міститься у такому переживанні почуття провини, полягає у вимаганні від себе планувати вирішення проблеми (як вимогливість до себе), але нездатності втілити ці плани у життя, нездатності активно діяти з метою вирішення ситуації. Самозвинувачення (без спроб виправдати себе) у осіб з високим ППВ: 1) є альтернативою розв'язання ситуації (звільняє від необхідності виправляти ситуацію, активно діяти), 2) забезпечує збереження стосунків з іншими, 3) дозволяє сподіватись на підтримку і схвалення (позитивне ставлення) від інших.

Таким чином, *специфічними особливостями, що визначають схильність до переживання почуття провини*, зокрема й у неконструктивний спосіб (особистісними маркерами), є наступні характеристики: 1) високий загальний рівень емоційної нестабільності (особливо підвищені тривожність, нав'язливість, комплекс неповноцінності, залежність від інших), що може досягати рівня невротичності за рахунок актуалізації внутрішніх конфліктів, та який можна розглядати як вихідний рівень емоційного та поведінкового реагування; 2) негативне емоційно-ціннісне ставленням до себе, яке визначається надмірним самозвинуваченням, наявністю внутрішніх конфліктів, знеціненням себе, очікуванням негативного ставлення від інших; та виражається у незадоволенні собою, прагненні бути іншим, інакшим, вираженій готовності нападати на себе (винуватити себе) та високій готовності очікувати покарання; 3) функціонування захисного комплексу, який включає регресію, заміщення, реактивне утворення, проекцію, раціоналізацію, захисне ставлення до себе (внутрішню закритість) та нездатність до витіснення; 4) специфічні особливості переживання почуття провини: а) виражена схильність чекати на покарання є виявом негативного емоційно-ціннісного ставлення до себе та визначальним компонентом схильності переживати почуття провини; б) виражена орієнтація на нормативність (як очікування схвалення) виконує функцію психологічного захисту – відображає закриті, захисне ставлення до себе; в) виражене прагнення зберігати стосунки з іншими спонукає до демонстрації самозвинувачення; г) виражена вимогливість до себе (реалізувати таку поведінку, яку індивід не здатний реалізувати) сприяє посиленню внутрішнього конфлікту; 5) специфічне реагування в ситуації «провини»: а) на перцептивному рівні – надмірне зосередження на фруструючих, неприємних обставинах і аспектах ситуації; б) на експресивному рівні – надмірне прагнення контролювати свої емоції, особливо їх поведінкове вираження; в) на поведінковому рівні – виражене самозвинувачення, що відображається на внутрішньому (як елемент ставлення до себе) і на зовнішньому (як копінг-поведінка) планах, та схильність покладати відповідальність за розв'язання

ситуації на себе внаслідок нездатності керувати іншими, спонукати їх до вирішення проблеми; б) самозвинувачення виконує інструментальну, захисну функцію: а) у площині взаємодії з іншим – забезпечує збереження стосунків з іншими, та дозволяє сподіватись на підтримку і схвалення (позитивне ставлення) від інших; б) у площині «образу Я» – створює образ «морально досконалої людини», яка заслуговує на повагу і схвалення; в) у площині вчинку – є альтернативою розв'язання ситуації, тобто, звільняє від необхідності виправляти ситуацію, активно діяти.

3.3. Виявлення типології переживання почуття провини особистістю.

Виявлені в результаті попереднього аналізу специфічні особливості, що визначають надмірну схильність до переживання почуття провини, є досить різноманітними. Виникає логічне питання, чи вказує на конструктивне переживання почуття провини відсутність цих характеристик. Крім того, результати теоретичного аналізу свідчать про різноманіття неконструктивних способів переживання почуття провини (див. Розд. 1).

Наявність великої кількості кореляційних зв'язків між показниками переживання почуття провини та широким колом особистісних рис (отриманих в результаті перевірки валідності опитувальника ППВ (див. Розд. 2), а також визначення характерологічний проявів особистості схильної переживати почуття провини (див. Розд. 3.2) звертає нас до припущення про існування деяких глобальних прихованих змінних, які б могли пояснити усе різноманіття зв'язків почуття провини з іншими елементами емоційної сфери особистості.

З метою виявлення латентних змінних, що пояснювали б всю структуру взаємозв'язків між показниками: а) переживання почуття провини, б) реагування в ситуації фрустрації, в) емоційної нестабільності, г) ставлення до себе, д) механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, використовувався факторний аналіз (факторизації підлягали 42 показники). Фактори виділялись методом головних компонент, обертання здійснювалось методом Varimax с нормалізацією за Кайзером; коефіцієнти факторних навантажень обчислені за

допомогою методу регресії – у якості значущих розглядалися навантаження, які за абсолютною величиною перевищували 0,3.

В результаті факторного аналізу виявлено п'ять типів реагування, що стосуються ситуації переживання почуття провини (п'ятифакторна модель пояснює 51,953 % загальної дисперсії) (Додаток М, табл. М.1)), які диференціюються за типом, характером і ступенем самозвинувачення, за характером ставлення до себе, за вираженістю і характером емоційної неврівноваженості, використанням захисних механізмів і копінг-поведінки.

Фактор 1 – «самозвинувачення як прояв глобального негативного ставлення до себе» (19,663 % дисперсії) включає: 1) механізми психологічного захисту та копінг-стратегії: регресію (0,741), втечу-уникання (0,707), компенсацію (0,508), заміщення (0,504), дистанціювання (0,465) та прийняття відповідальності (0,463); 2) негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе: внутрішню конфліктність (0,654), самозвинувачення (0,511); невпевненість у собі (-0,446) та внутрішню чесність (-0,498); 3) виражені ознаки емоційної нестабільності: залежність (-0,626), тривожність (0,607), депресивність (-0,584), іпохондрію (0,561), комплекс неповноцінності (-0,515), почуття провини (0,497), нав'язливість (0,331); 4) виражену тенденцію до переживання провини, а саме очікувати покарання (0,564), жалкувати (0,542), проявляти високу вимогливість до себе (0,458) та зацікавленість у збереженні стосунків з іншими (0,343) (Додаток М, табл. М.2). Змістовно цей фактор відображає неконструктивне переживання почуття провини, що: а) проявляється, очікуванням покарання і вираженим жалкуванням, а також високою схильністю до самозвинувачення; б) на яке вказує високий загальний рівень емоційної нестабільності, визначальними параметрами якої є переживання астено-депресивного спектру (залежність, тривожність, депресивність та іпохондрія); а також, виражене самоприниження (негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе), невпевненість у собі та комплекс неповноцінності; в) забезпечується функціонуванням таких захисних механізмів як регресія, компенсація,

заміщення, та використанням в якості стратегій подолання почуття провини втечі-уникання, дистанціювання, та прийняття відповідальності.

Фактор 2 – «позитивне ставлення до себе, за якого не допускається переживання почуття провини» (13,521 % дисперсії) включає: 1) виражену аутосимпатію, представлену показниками самоцінності (0,738), самоприв'язаності (0,718) та самоприйняття (0,703); виражену самоповагу, що представлена показниками самокерування (0,642), відображеного самоставлення (0,573), впевненістю у собі (0,469); несхильність до самоприниження, а саме, до самозвинувачення (-0,629) та внутрішньої конфліктності (-0,451); 2) емоційну врівноваженість, а саме високу самооцінку (0,682), задоволеність життям і собою (0,547), відсутність тенденції переживати почуття провини (-0,448), виражену самостійність, автономність (0,317) та несхильність тривожитися (-0,308); 3) механізми психологічного захисту: заперечення (0,500) та невикористання заміщення (-0,314); а також копінг-стратегії, такі як пошук соціальної підтримки (0,369) та конфронтацію (0,333); 4) абсолютну несхильність до переживання почуття провини, особливо очікувати на покарання (-0,349) (Додаток М, табл. М.2). Отже, змістовно цей фактор відображає несхильність до переживання почуття провини, що: а) зумовлюється, перш за все, позитивним емоційно-ціннісним ставленням до себе, самоповагою, автономністю та задоволенням життям; б) виражається у несхильності звинувачувати себе і загальному низькому ступені вираженості цього переживання, у несхильності чекати на покарання; та супроводжується вираженою емоційною стабільністю; в) забезпечуються використанням у якості захисних механізмів заперечення та невикористанням заміщення; а також пошуком соціальної підтримки та конфронтацією (намагання розв'язати проблему за рахунок імпульсивної поведінкової активності, спрямованої або на зміну ситуації, або на відреагування негативних емоцій). Звертає на себе увагу позитивне сприймання інших, яке виражається у переконанні, що дана особа викликає в інших повагу, симпатію, схвалення і розуміння, а також у пошуку підтримки від інших при розв'язанні складних ситуацій.

Перші два фактори є цілковито протилежними один одному, відмінність яких ґрунтується на: а) характері ставлення до себе – негативному, в першому випадку, та позитивному, в другому; б) мірі схильності переживати почуття провини – вираженій схильності, в першому, або вираженій несхильності, в другому; в) характері емоційної врівноваженості – вираженій емоційній неуврівноваженості, в першому, та вираженій емоційній стабільності, в другому.

Фактор 3 – «переживання почуття провини внаслідок вираженої потреби зберігати позитивний «образ Я»» (6,979 % дисперсії) включає: 1) механізми психологічного захисту: реактивне утворення (0,688), проекцію (0,610) та раціоналізацію (0,306); а також, еґо-захисне реагування в ситуаціях прямого звинувачення (0,322); 2) виражені ознаки емоційної нестійкості: нав'язливість (0,575), тривожність (0,502), виражене почуття провини (0,489), іпохондрію (0,366); 3) виражені аспекти переживання почуття провини, а саме показники орієнтації на нормативність (0,471), зацікавленості в інших (0,444), очікування покарання (0,338) і жалкування (0,317). Показники ставлення до себе і копінг-поведінки не увійшли до даного фактору (Додаток М, табл. М.2). Змістовно фактор відображає неконструктивне переживання, що: а) проявляється загальною високою схильністю до переживання почуття провини, і перш за все, надмірною орієнтацією на нормативність (є ознакою моральної незрілості) та появою почуття провини при її недотриманні, а також зацікавленістю у збереженні стосунків з іншими; б) визначається високим рівнем емоційної нестабільності, переважно нав'язливо-тривожного характеру; в) забезпечуються функціонуванням механізмів реактивного утворення та проекції. В ситуаціях прямого звинувачення та інших фруструючих обставинах виявляється тенденція вдаватися до захисного виправдання шляхом звинувачення: а) іншого у відповідь і підкреслення своєї непричетності до ситуації; б) себе, але з аргументацією пом'якшуючими обставинами (еґо-захисні реакції). Отже, даний тип переживання почуття провини має орієнтацію на дотримання нормативності, правил пристойності, збереження образу «правильного себе» у своїх та чужих очах, за рахунок: а) активного заперечення пред'явленого

звинувачення у формі зустрічних претензій або агресії; б) визнання своєї провини, але з посиленням на виправдовуючі обставини; в) приписування іншим дій та почуттів, які заперечуються у собі (проекція); г) пошуку іншого «винного» з яким можна розділити «провину» (проекція); д) переконання у своїй безгрішності (як протилежності винуватості) та засудження будь-яких недоліків і помилок інших (реактивне утворення). Тобто, тут виявляється зосередження захисного процесу в площині «образу Я».

Фактор 4 – «конструктивне вирішення проблемних ситуацій» (6,046 % дисперсії) включає: 1) копінг-стратегії, такі як самоконтроль (0,807), планування вирішення проблеми (0,611), позитивну переоцінку (0,473), прийняття відповідальності (0,456) і конфронтацію (0,383); 2) захисні механізми: регресію (0,532) та несхильність до компенсації (-0,310); 3) впевненість у собі (0,399). Даний фактор не включає показників ставлення до себе (окрім впевненості у собі), показників емоційної нестабільності та показників переживання почуття провини (Додаток М, табл. М.2). Змістовно цей фактор відображає тенденцію конструктивно діяти в ситуації та раціонально її усвідомлювати, що 1) забезпечується ставленням до себе, як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, якій є за що себе поважати; 2) визначається об'єднанням у цілісний комплекс копінг-стратегій, які забезпечують адаптивну функцію: а) високого контролю поведінки та емоцій, мінімізації впливу емоцій на оцінку ситуації та вибору стратегії поведінки (самоконтроль); б) цілеспрямованого аналізу ситуації та можливих варіантів поведінки, вироблення плану своїх дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду та наявних ресурсів (планування вирішення проблеми); в) позитивного переосмислення негативних переживань та їх розгляду як стимулу для особистісного зростання (позитивна переоцінка); г) визнання своєї відповідальності за виникнення та розв'язання проблеми, з готовністю аналізувати свою поведінку та шукати причини труднощів в особистих недоліках і помилках (прийняття відповідальності); д) імпульсивної поведінкової активності, спрямованої на зміну ситуації або на відреагування негативних емоцій, що забезпечує здатність до спротиву

труднощам, енергійність у розв'язанні проблемних ситуацій, вміння відстояти власні інтереси, впоратися з тривогою у стресових умовах (конфронтація). Таким чином, тут виявляється реагування в площині вчинку, спрямоване на вирішення ситуації, що не призводить до фіксації на почутті провини.

Фактор 5 – «самозвинувачення внаслідок вираженої потреби зберігати стосунки з оточуючими» (5,743 % дисперсії) включає: 1) виражену тенденцію переживати почуття провини, а саме показники зацікавленість в інших (0,555), вимогливість до себе (0,419) та орієнтацію на нормативність (0,336); 2) інтрапунітивне реагування: перепонно-домінантна (0,333), его-захисна (0,325), потребнісно-наполеглива (0,305) реакції; 3) використання заперечення (0,495) і невикористання витіснення (-0,469); 4) використання у якості копінгів позитивної переоцінки (0,378) та пошуку соціальної підтримки (0,350); 5) переконання у гарному ставленні з боку інших (0,476) (Додаток М, табл. М.2). Отже, змістовно цей фактор відображає переживання почуття провини, що: а) проявляється схильністю до самозвинувачення внаслідок вираженої потреби зберігати стосунки з оточуючими; б) супроводжується чітким переконанням у позитивному ставленні з боку інших; в) також включає вимогливість до себе та орієнтацію на нормативність, але тут їх слід розглядати в контексті прагнення зберегти стосунки з іншими. Складно говорити про конструктивність або неконструктивність такого переживання, оскільки даний фактор не містить показників емоційної нестабільності. Стосунки з оточуючими підтримуються за рахунок: а) самозвинувачення; б) активізації механізму заперечення, при нездатності до витіснення; в) інтерпретації труднощів як блага (раціоналізація); г) позитивного переосмислення негативних переживань та їх розгляду як стимулу для особистісного зростання (позитивна переоцінка); д) залучення соціальних ресурсів – пошуку інформаційної, емоційної та дієвої підтримки, орієнтування на взаємодію з іншими людьми, очікування уваги, поради, співчуття (пошук соціальної підтримки); е) взяття на себе розв'язання конфліктної ситуації. Таким чином, цей фактор виявляє реагування в площині взаємодії з іншим, а

самозвинувачення тут виконує функцію підтримки взаємин (простіше звинуватити себе, ніж конфліктувати з іншим).

Виявлені типи переживання почуття провини диференціюються: а) за характером ставлення до себе («самозвинувачення як прояв негативного ставлення до себе» і «позитивне ставлення до себе і недопущення переживання провини»); б) за площиною переживання, вказуючи на переважання однієї з них («переживання провини внаслідок вираженої потреби зберігати позитивний «образ Я» відображає зосередження у площині «образу Я»; «самозвинувачення внаслідок вираженої потреби зберігати стосунки з оточуючими» відображає зосередження в площині взаємодії з іншим; «конструктивне вирішення проблемних ситуацій» виявляється реагуванням в площині вчинку); в) за способом переживання: конструктивним («конструктивне вирішення проблемних ситуацій») чи неконструктивним («самозвинувачення як прояв негативного ставлення до себе», «переживання провини внаслідок вираженої потреби зберігати позитивний «образ Я»», «самозвинувачення внаслідок вираженої потреби зберігати стосунки з оточуючими»).

З метою більш докладної характеристики виокремлених типів переживання почуття провини (далі «типи ППВ») та визначення критеріїв диференціації конструктивного і неконструктивного способів переживання, з загальної дослідницької вибірки було утворено п'ять досліджуваних груп. Особи групувались за суттєвими ознаками кожного з типів ППВ (на основі первинних описових статистик: мір центральної тенденції та розподілу (Додаток Н)): в кожному з п'яти груп обирались ті досліджувані, результати яких за більшістю показників (за «ключовими характеристиками» типу), що увійшли до даного фактору, перевищували третій квартиль або не перевищували перший. В групу «знецінення себе» було відібрано 30 осіб (13 чоловіків та 17 жінок), самозвинувачення яких обумовлене глобальним негативним ставленням до себе; які мають високі показники (вище 3-го квартилю) очікування покарання і жалкування, внутрішньої конфліктності та самозвинувачення, тривоги, іпохондрії, регресії, компенсації, заміщення, втечі та дистанціювання,

а також низькі показники (нижче 1-го квартилю) впевненості у собі, внутрішньої чесності, автономності, задоволення і самооцінки. Групу «*незвинувачення*» склали 31 особа (14 чоловіків та 17 жінок), що позитивно ставляться до себе та не схильні переживати почуття провини; які мають високі показники самоцінності, самоприв'язаності, самоприйняття, відображеного самоствавлення, самокерування, упевненості в собі, самооцінки, задоволення, заперечення, пошуку соціальної підтримки та конфронтації, а також низькі показники очікування покарання, самозвинувачення, внутрішньої конфліктності, почуття провини, тривоги і заміщення. В групу «*его-захист*» відібрано 27 осіб (11 чоловіків та 16 жінок), переживання почуття провини яких обумовлено вираженою потребою зберігати позитивний «образ Я»; які мають лише високі показники орієнтації на нормативність і зацікавленості в інших, нав'язливості, тривоги, почуття провини та іпохондрії, реактивного утворення, проєкції та раціоналізації, а також суми суперего-захисних реакцій (S_EI). Групу «*орієнтація на дію*» склали 29 осіб (14 чоловіків та 15 жінок), що схильні до конструктивного вирішення проблемних ситуацій; які мають високі показники впевненості у собі, раціоналізації, самоконтролю, планування вирішення проблем, позитивної переоцінки, прийняття відповідальності та конфронтації, а також низький показник компенсації. Групу «*орієнтація на взаємини*» склали 32 особи (13 чоловіків та 19 жінок), самозвинувачення яких обумовлене вираженою потребою зберігати стосунки з оточуючими; які мають високі показники зацікавленості в інших, вимогливості до себе, інтрапунітивної перешкодо-домінантної, его-захисної, потребнісно-наполегливої реакції, відображеного самоствавлення, заперечення, позитивної переоцінки і пошуку соціальної підтримки, а також низький показник витіснення.

З метою характеристики типів переживання почуття провини та виділення критеріїв диференціації конструктивного та неконструктивних типів переживання було застосовано стратегії 1) порівняння типів ППВ, 2) виявлення зв'язку між особистісними характеристиками, для кожного типу ППВ окремо.

Першим кроком було застосування стратегії порівняння виокремлених типів (відмінності визначалися методом порівняння груп (критерій *U*-Манна-Уїтні)) за показниками переживання почуття провини, ставлення до себе, емоційної врівноваженості-нестабільності, механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, реагування в ситуаціях фрустрації, за кількісними характеристиками переживання почуття провини. Результати порівняння за кожною методикою окремо представлені у Додатку П.

Виявлено, що виділені типи значуще відрізняються за особливостями переживання почуття провини (Додаток П, табл. П.1). Профілі середніх оцінок проявів переживання почуття провини для типів ППВ представлені на рис. 3.12.

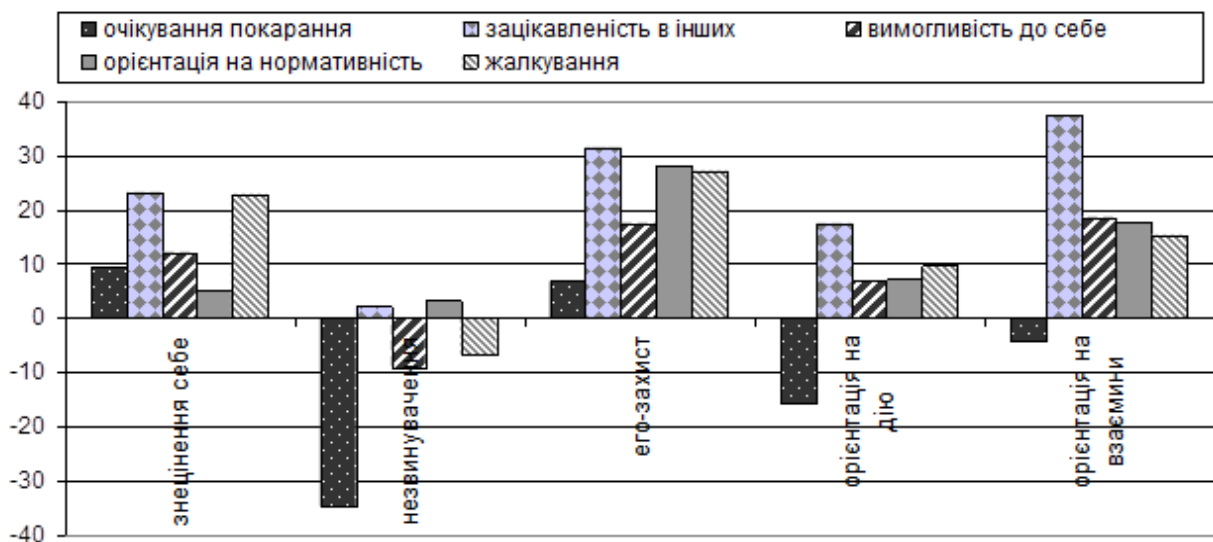

Рис. 3.12. Особливості переживання почуття провини у різних типів ППВ

Так, представники груп «его-захист», «знецінення себе» та «орієнтація на взаємини», в найбільшій мірі схильні до переживання провини (загальний показник ППВ), але відрізняються за окремими компонентами переживання. Більш схильні очікувати покарання і жалкувати ($p < 0,01$) ті, хто знецінює себе і використовує его-захисти, а більш вимогливі до себе, більш орієнтовані на дотримання моральної і соціальної нормативності та більше зацікавлені в інших ($p < 0,01$) ті, хто використовує его-захисти і ті, хто орієнтується на взаємини. Вищезазначені типи ППВ, значуще відмінні ($p < 0,01$) від представників групи «орієнтація на дію», оскільки останнім не властиво чекати на покарання, але вони виявляють помірну вимогливість до себе, зацікавленість в інших,

орієнтацію на нормативність (що не відрізняє їх від групи «знецінення себе») та схильність жалкувати (таку ж як в групі «орієнтація на взаємини»). Істотно відмінними ($p < 0,01$) від усіх інших виявились представники групи «незвинувачення», оскільки для них не властиво очікувати покарання, жалкувати, виявляти вимогливість до себе, зацікавленість у інших, але вони мають помірно виражену схильність орієнтуватись на нормативність (таку ж як в групах «орієнтація на дію» та «знецінення себе») (Додаток П, табл. П.1).

Виділені типи значуще відрізняються за ознаками та вираженістю емоційної нестабільності (Додаток П, табл. П.2). Профілі вираженості емоційної нестабільності у типів ППВ представлені на рис. 3.13.

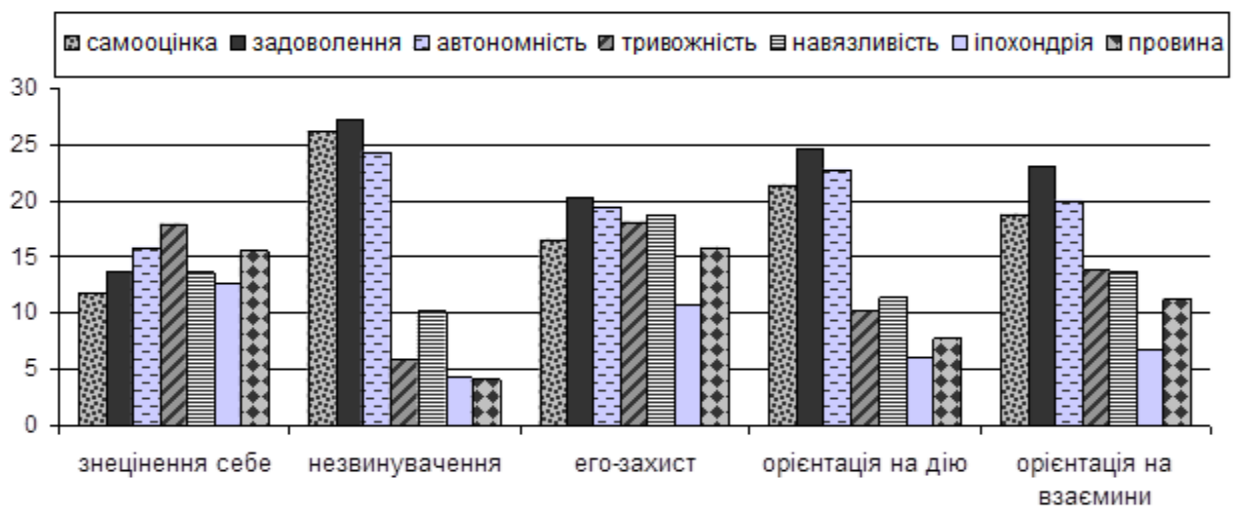

Рис. 3.13. Вираженість проявів емоційної нестабільності у різних типів ППВ

Виражені ознаки емоційної невірноваженості мають представники груп «знецінення себе» та «его-захист», проте якісні складові, що визначають їх емоційну нестійкість дещо відмінні. Обом типам притаманний високий рівень тривожності, іпохондрії та почуття провини, специфічною характеристикою ($p < 0,01$) тих, хто використовує его-захисти, є високий рівень нав'язливості, а специфічними для тих, хто знецінює себе, є виражені депресивні прояви, висока залежність від інших та комплекс неповноцінності. Представники групи «орієнтація на взаємини» мають ознаки й емоційної стійкості, й нейротизму: у них досить виражені тривожність, почуття провини та нав'язливість, водночас, вони мають середню самооцінку, досить самостійні, не схильні до депресивних

переживань та не виявляють ознак іпохондрії. Істотно відмінними ($p < 0,01$) від інших є представники групи «незвинувачення», які демонструють виражену (можливо дещо надмірну) емоційну стійкість: їм не властиво тривожитися і почуватися винними, мати іпохондричні думки або настрої, виявляти обережність, педантичність, відразу до неохайності або бруду (ознаки нав'язливості), вони життєрадісні та задоволені життям, впевнені у собі та самостійні. Значуще відмінним від усіх інших типів за більшістю показників нейротизму ($p < 0,01$; $p < 0,05$) є тип «орієнтація на дію», який, в цілому, можна охарактеризувати як емоційно стійкий. Орієнтовані діяти мають помірно виражені прояви тривоги і почуття провини, досить оптимістичні, життєрадісні і впевнені у собі та своїх силах (але не настільки як в групі «незвинувачення»); виявляють високий ступінь самостійності, здатні впевнено вирішувати життєві проблеми, не мають нав'язливих або іпохондричних проявів (в чому подібні з групою «незвинувачення») (Додаток П, табл. П.2).

Виявлено, що виділені типи значуще відрізняються за характером ставлення до себе (Додаток П, табл. П.3). Профілі компонентів ставлення до себе у досліджуваних групах представлені на рис. 3.14.

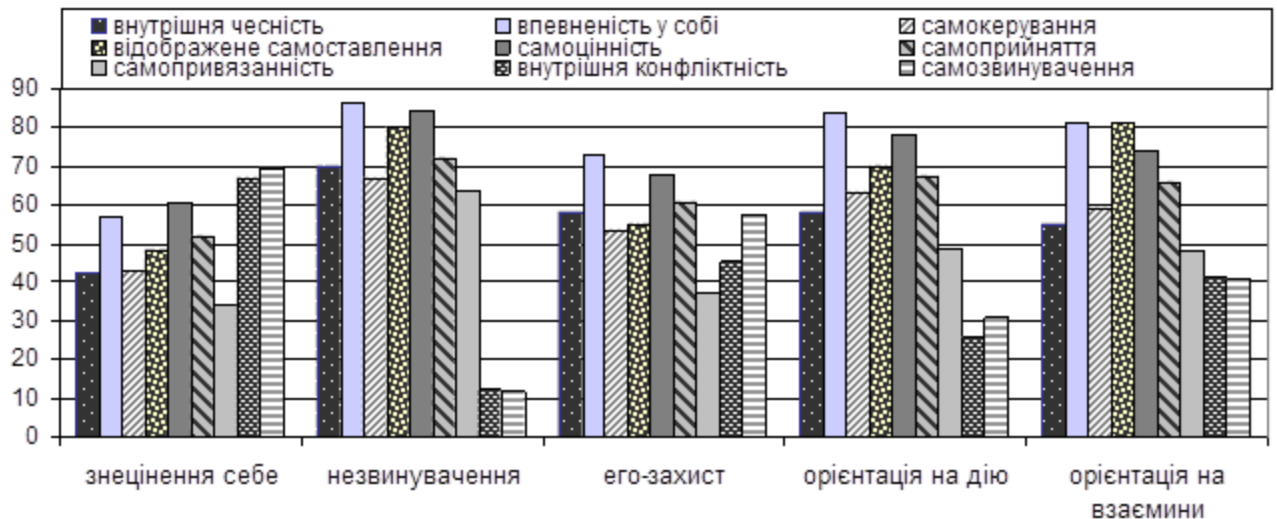

Рис. 3.14. Вираженість ставлення до себе у різних типів ППД

Представники груп «знецінення себе» та «незвинувачення» кардинально відмінні ($p < 0,01$) за характером ставлення до себе. Ті, хто знецінює себе, в цілому демонструють яскраво-негативне ставлення до себе: 1) надзвичайно

низько оцінюють себе відповідно до соціально-нормативних критеріїв, що виражається у невпевненості у собі, переконані у своїй неспроможності керувати власним життям та у негативному ставленні інших, демонструють «внутрішню чесність» стосовно себе; 2) виявляють виражений негативний емоційний тон самоствавлення, оскільки, з одного боку, не демонструють симпатії до себе – не приймають себе, не вважають себе цінними, не прив'язані до себе і сильно прагнуть внутрішніх змін, а з іншого боку, надмірно схильні до самозвинувачення і мають найвищий ступінь внутрішньої конфліктності. Натомість, представники типу «незвинувачення» мають абсолютно протилежні характеристики – демонструють виражено-позитивне ставлення до себе: 1) високо оцінюють себе відповідно до соціально-нормативних критеріїв, за усіма параметрами: мають виражене прагнення відповідати соціально-схвалюваному образу, впевнені у собі, переконані у спроможності керувати власним життям, переконані у повазі та симпатії з боку інших; 2) мають дуже високі показники аутосимпатії: високо цінують себе, безумовно приймають себе, їх високий рівень прив'язаності до себе вказує на ригідність Я-концепції; 3) взагалі не схильні до самозвинувачення та мають дуже низький ступінь внутрішньої конфліктності, тобто не мають сумнівів та непогоджень із собою.

Представники групи «его-захист» в цілому негативно ставляться до себе (в чому не відрізняються від тих, хто знецінює себе): вважають, що не здатні керувати своїм життям, не розраховують на повагу і симпатію з боку інших (як і тип «знецінення себе»), але проявляють помірну впевненість у собі та мають «закрите», захисне ставлення до себе, чим значуще відрізняються від групи «знецінення себе» ($p < 0,01$); не сприймають себе як цінність, проте помірно прив'язані до себе і помірно приймають себе; схильні надмірно звинувачувати себе (так само, як ті, хто знецінює себе), але міра їх внутрішньої конфліктності значно нижча ніж в групі «знецінення себе» ($p < 0,01$). Ті, хто орієнтується на взаємини, більшою мірою проявляють ознаки позитивного ставлення до себе: оцінюючи себе відповідно до соціально-нормативних критеріїв, вони твердо переконані у гарному ставленні з боку інших, помірно впевнені у собі,

вважають, що здатні до самокерування, демонструють «закрите», захисне ставлення до себе; в емоційному плані – повністю приймають себе, цінують себе, помірно прив'язані до себе, помірно схильні звинувачувати себе, але мають досить виражений рівень внутрішньої конфліктності (такий, як в групі «его-захист»). Орієнтовані діяти, також, позитивно ставляться до себе (але це ставлення не таке надмірне як в групі «незвинувачення»): досить впевнені у собі, вважають себе здатними до самокерування, очікують переважно гарного, адекватного ставлення з боку інших, а також, мають прагнення відповідати соціально-схвалюваному образу (демонструють «закрите», захисне ставлення до себе); в емоційному плані вони повністю приймають себе, виражено цінують себе та помірно прив'язані до себе, а також мають середні показники самозвинувачення і внутрішньої конфліктності (Додаток П, табл. П.3).

Типи ППВ значуще відрізняються за характером використання механізмів психологічного захисту (Додаток П, табл. П.4). Профілі вираженості механізмів психологічного захисту в групах представлені на рис. 3.15.

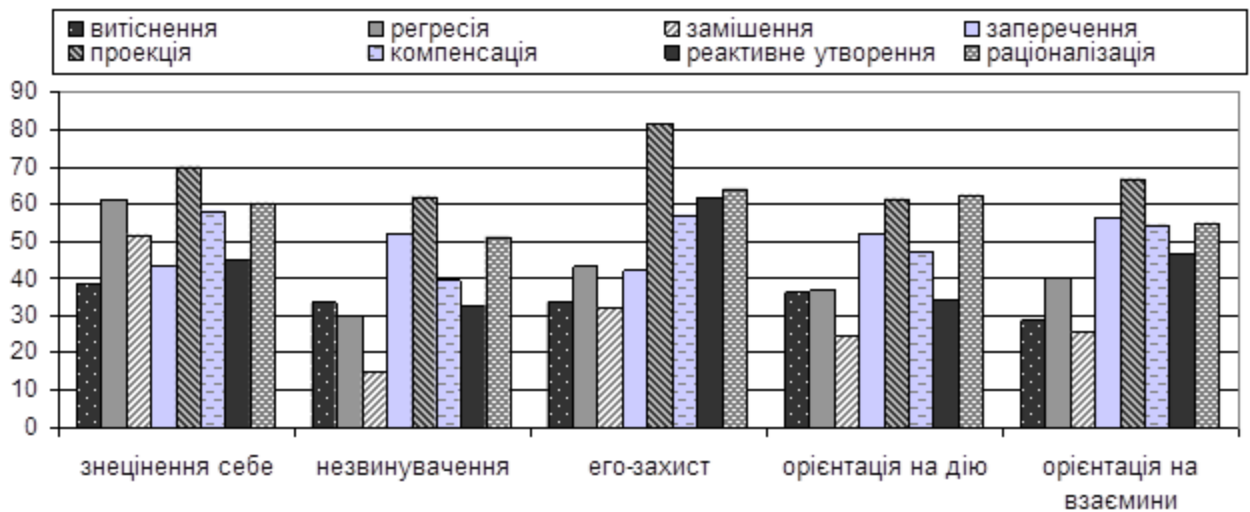

Рис. 3.15. Використання механізмів психологічного захисту у різних типів ППВ

Специфічним для тих: а) хто знецінює себе ($p < 0,01$), є використання механізмів заміщення і регресії; б) хто використовує его-захисти ($p < 0,01$; $p < 0,05$) використання проєкції і реактивного утворення; а також, представники цих груп часто ($p < 0,01$; $p < 0,05$) послуговуються механізмами компенсації,

раціоналізації, і рідко ($p < 0,05$) вдаються до заперечення. Діаметрально протилежними двом попереднім типам за характером використання механізмів психологічного захисту є представники групи «незвинувачення»: ті, хто цінує себе і не звинувачує, рідко ($p < 0,01$; $p < 0,05$) використовують (мають найменші показники) механізми заміщення, регресії, реактивного утворення, компенсації та раціоналізації. Специфічним «захисним комплексом» тих: а) хто орієнтовані на взаємини, є використання заперечення (чим вони істотно ($p < 0,05$) відмінні від представників груп «знецінення себе» та «его-захист»), компенсації, але не звертання до витіснення; б) хто орієнтовані діяти, є використання раціоналізації, витіснення (чим відрізняються ($p < 0,05$) від групи «орієнтація на взаємини»), але не вдавання до регресії (Додаток П, табл. П.4).

Виділені типи значуще відрізняються за характером використання копінг-стратегій (Додаток П, табл. П.5). Профілі вираженості використання копінг-стратегій у досліджуваних груп представлені на рис. 3.16.

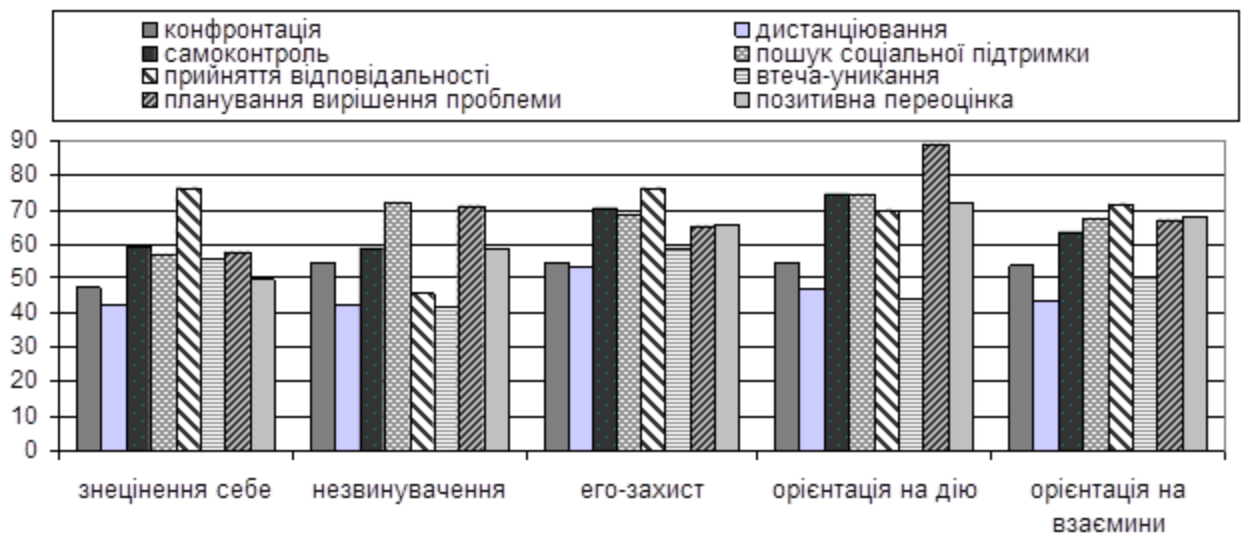

Рис. 3.16. Використання копінг-стратегій у різних типів ППВ

Істотні відмінності у використанні копінг стратегій дозволяють якісно диференціювати типи ППВ. Так мають спільні та відмінні риси копінг-поведінки представники груп «орієнтація на дію» та «его захист». Подібність полягає в тому, що обидва типи використовують позитивну переоцінку та самоконтроль, чим істотно відрізняються ($p < 0,01$; $p < 0,05$) від інших типів, проте, орієнтовані діяти, крім зазначених копінгів використовують такі

конструктивні стратегії як планування вирішення проблеми (специфічно лише для цього типу ($p < 0,01$)!) і пошук соціальної підтримки і мало використовують втечу-уникання, а представники групи «его-захист», навпаки, активно вдаються до втечі-уникання (чим подібні з групою «знецінення себе»). Певна схожість і, водночас, суперечність виявлена у використанні стратегій подолання між групами «знецінення себе» та «незвинувачення». Ті, що знецінюють себе, використовують втечу-уникання і не схильні користуватись позитивною переоцінкою та пошуком соціальної підтримки. Проте, ті, що не звинувачують себе, вдаються до пошуку соціальної підтримки, але не послуговуються такими копінгами як втеча-уникання, позитивна переоцінка і прийняття відповідальності. Орієнтовані на взаємини частіше ($p < 0,01$) вдаються до позитивної переоцінки, ніж ті, хто знецінює себе (Додаток П, табл. П.5).

Виявлено, що виділені типи ППВ відрізняються за особливостями реагування у ситуаціях фрустрації (Додаток П, табл. П.6). Ті, хто знецінює себе, схильні до захисного самозвинувачення (I) (більше ніж в групі «незвинувачення» ($U=204,000$; $p < 0,05$)), яке полягає в одночасному визнанні своєї провини та запереченні відповідальності шляхом посилення на виправдання або пом'якшуючі провину обставини; але не схильні сподіватись, що ситуація може вирішитися сама собою, без докладання особливих зусиль з їх боку (m) (на відміну від груп «его-захист» ($U=127,500$; $p < 0,05$) та «незвинувачення» ($U=196,000$; $p < 0,05$)), а також не схильні оцінювати ситуацію фрустрації як сприятливо-вигідно-корисну (I') (на відміну від групи «незвинувачення» ($U=207,000$; $p < 0,05$)). Представники групи «его-захист» частіше вдаються до его-захисного реагування (сумарний показник) – до реакцій, спрямованих на захист власного «Я» (порівняно з групами «орієнтація на взаємини» ($U=132,500$; $p < 0,05$) та «незвинувачення» ($U=120,000$; $p < 0,05$)), а особливо до демонстрації відкритої ворожості, відкритого звинувачення партнера по ситуації (E) (порівняно з представниками групи «орієнтація на взаємини» ($U=140,000$; $p < 0,05$)); проте, менше схильні вимагати від іншого вирішити проблемну ситуацію (e) (порівно з групами «незвинувачення»

($U=107,500$; $p<0,01$) і «орієнтація на дію» ($U=123,000$; $p<0,05$)), а більше сподіваються на вирішення ситуації без докладання до цього будь-яких зусиль (m) (порівняно з групою «знецінення себе» ($U=127,500$; $p<0,05$)), і таким чином, в меншій мірі здатні переробляти (сублімувати) свою агресію (E/e) (ніж у групі «незвинувачення» ($U=117,500$; $p<0,05$)), тобто, їх екстрапунітивність виражається переважно в его-захисних реакціях (Додаток П, табл. П.6).

Виділені типи ППВ значуще відрізняються за вираженістю кількісних характеристик почуття провини (Додаток П, табл. П.7). Профілі вираженості кількісних характеристик почуття провини в групах представлені на рис. 3.17.

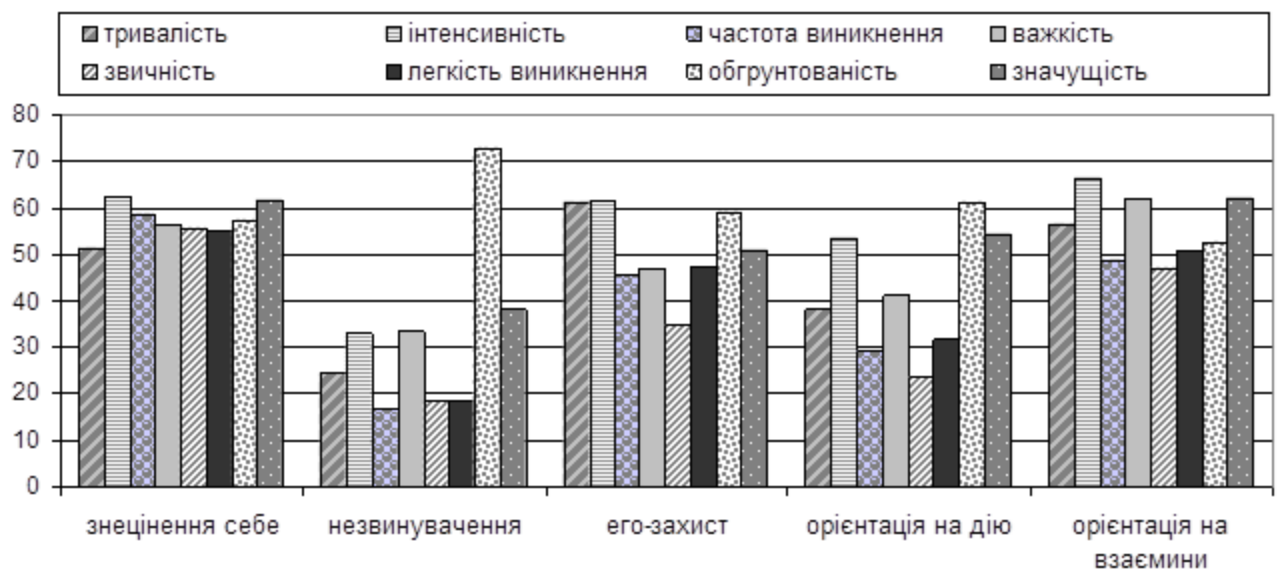

Рис. 3.17. Кількісні характеристики переживання почуття провини у різних типів ППВ

Так, представники груп «его-захист», «знецінення себе» та «орієнтація на взаємини» більш схильні оцінювати своє переживання почуття провини як таке, що триває довше, виникає легше і частіше, суб'єктивно відчувається як важче у порівнянні з групами «незвинувачення» та «орієнтація на дію» ($p<0,01$; $p<0,05$). Причому, орієнтовані на взаємини, оцінюють своє переживання як більш важке порівняно з тими, хто використовує его-захисти ($U=125,000$; $p<0,05$). Для представників груп «знецінення себе» та «орієнтація на взаємини» переживання почуття провини є більш звичним ($p<0,01$; $p<0,05$) порівняно з представниками груп «незвинувачення» та «орієнтація на дію». Ті, хто не звинувачує себе,

оцінюють своє почуття провини як завжди обґрунтоване, неінтенсивне, не цінне, у порівнянні з усіма іншими групами ($p < 0,01$; $p < 0,05$) (Дод. П, табл. П.7).

Отримані результати порівняння досліджуваних груп дозволяють змістовно охарактеризувати кожний з типів ППВ окремо. Так, особи, що *знецінюють себе*: 1) мають надмірно виражену схильність до переживання почуття провини, яка виявляється у високій готовності очікувати покарання, за відсутності сподівань, що ситуація вирішиться сама собою, та високій схильності жалкувати; в цілому, мають високий рівень почуття провини, а їх самозвинувачення є проявом глобального негативного ставлення до себе і має виражений захисний характер, оскільки одночасно наявне визнання своєї провини та заперечення відповідальності шляхом посилення на виправдання або пом'якшуючі провину обставини, проте відсутня схильність оцінювати ситуацію фрустрації як сприятливо-вигідно-корисну; суб'єктивно оцінюють своє переживання почуття провини як надзвичайно звичне, яке легко і часто виникає, тривале і важке; 2) в якості захисних механізмів використовують заміщення та регресію (специфічні механізми для цього типу), компенсацію, раціоналізацію і не використовують заперечення; а в якості копінгу застосовують стратегію втечі-уникання та не вдаються до позитивної переоцінки і пошуку соціальної підтримки; 3) мають виражені ознаки емоційної неврівноваженості: високий рівень тривожності, депресивності, іпохондрії, виражений комплекс неповноцінності та високу залежність від інших; 4) надзвичайно низько оцінюють себе відповідно до соціально-нормативних критеріїв (невпевнені у собі, нездатні до самокерування, очікують негативного ставлення з боку інших, демонструють «внутрішню чесність» по відношенню до себе) і мають виражений негативний емоційний тон самоствавлення (низькі самоцінність, самоприйняття, самоприв'язаність і дуже високі внутрішню конфліктність і самозвинувачення).

Особи, що *використовують еґо-захисти*: 1) надмірно схильні до переживання почуття провини, що виявляється у високій готовності очікувати покарання, схильності жалкувати, вимогливості до себе, орієнтації на

нормативність та вираженій зацікавленості в інших; схильні надмірно звинувачувати себе; суб'єктивно оцінюють своє почуття провини як звичне, яке легко і часто виникає, тривале і важке; в ситуації фрустрації вдаються до реагування, спрямованого на захист власного «Я», а особливо до демонстрації відкритої ворожості та відкритого звинувачення партнера по ситуації, проте менше схильні вимагати від іншого вирішення проблемної ситуації, а більше сподіваються на вирішення ситуації без докладання до цього будь-яких зусиль, і таким чином, в меншій мірі здатні сублімувати свою агресію, тобто їх екстрапунітивність виражається переважно в его-захисних реакціях; 2) використовують механізми реактивного утворення та проекції (специфічні механізми для цього типу), компенсації, раціоналізації та рідко вдаються до заперечення; як копінги використовують втечу-уникання, позитивну переоцінку і самоконтроль; 3) мають виражені ознаки емоційної нестійкості: високий рівень нав'язливості, тривожності та іпохондрії; 4) в цілому негативно ставляться до себе, оскільки вважають, що не здатні керувати своїм життям, не розраховують на повагу і симпатію від інших, не сприймають себе як цінність, звинувачують себе, але, водночас, проявляють впевненість у собі, прив'язані до себе і приймають себе, мають «закрите», захисне ставлення до себе, а міра їх внутрішньої конфліктності значно нижча ніж в у тих, хто знецінює себе.

Особи, що *орієнтуються на взаємини*: 1) мають яскраво виражену схильність до переживання почуття провини, що виявляється, у високій зацікавленості в інших, високій вимогливості до себе та вираженій орієнтації на дотримання нормативності; помірно схильні до самозвинувачення; суб'єктивно оцінюють своє почуття провини як доволі тривале, надзвичайно важке і звичне, яке легко і часто виникає; 2) в якості захисних механізмів використовують заперечення і компенсацію, але не застосовують витіснення; частіше вдаються до позитивної переоцінки; 3) мають ознаки як емоційної стійкості (адекватна самооцінка, самостійність, відсутність ознак депресії та іпохондрії), так і нейротизму (виражені тривога, почуття провини та нав'язливість); 4) в цілому

позитивно ставляться до себе, оскільки мають помірно виражені «самоповагу» і «аутосимпатію», але досить виражений рівень внутрішньої конфліктності.

Особи, що *цінують себе і не схильні до самозвинувачення*: 1) не схильні до переживання почуття провини, оскільки їм не властиво очікувати покарання, жалкувати, виявляти вимогливість до себе, зацікавленість у інших, але мають помірно виражену схильність орієнтуватись на нормативність; їм не властиво звинувачувати себе; оцінюють своє почуття провини як неінтенсивне і завжди обґрунтоване, не важливе (яке не становить цінності, не є значущим); 2) рідко використовують в якості механізмів захисту заміщення, регресію, реактивне утворення, компенсацію і раціоналізацію; використовують пошук соціальної підтримки, але не послуговуються такими копінгами як прийняття відповідальності, позитивна переоцінка та втеча-уникання; 3) демонструють виражену (дещо надмірну) емоційну стійкість: їм не властиво тривожитися, мати іпохондричні думки ознаки нав'язливості, вони життєрадісні та задоволені життям, впевнені у собі та самостійні; 4) демонструють виражено-позитивне ставлення до себе: мають високі показники «самоповаги» і «аутосимпатії», мають виражене прагнення відповідати соціально-схвалюваному образу, а також, дуже низький ступінь внутрішньої конфліктності. Таким чином, даний тип уникає переживання почуття провини завдяки надмірному виражено-позитивному ставленню до себе.

Особи, що *орієнтуються на дію*: 1) мають помірно виражені прояви самозвинувачення, але не мають вираженої схильності до переживання почуття провини, оскільки їм не властиво чекати на покарання, проте, виявляють помірну вимогливість до себе, зацікавленість в інших, орієнтацію на нормативність та схильність жалкувати; також вони не схильні оцінювати своє переживання почуття провини як звичне, таке що виникає легко і часто, а більшою мірою визначають його як нетривале і неважке; 2) в якості захисних механізмів використовують раціоналізацію та витіснення, але не вдаються до регресії, як копінги використовують планування вирішення проблем, самоконтроль, позитивну переоцінку, пошук соціальної підтримки і не

вдаються до втечі-уникання; 3) в цілому, емоційно стійкі: досить оптимістичні, життєрадісні та впевнені у собі та своїх силах, виявляють високий ступінь самостійність, здатні впевнено вирішувати життєві проблеми, мають помірно виражені прояви тривоги та середні показники внутрішньої конфліктності, не мають нав'язливих або іпохондричних проявів; 4) позитивно ставляться до себе: досить впевнені у собі, вважають себе здатними до самокерування, очікують адекватного ставлення з боку інших, а також мають прагнення відповідати соціально-схвалюваному образу (демонструють «закрите», захисне ставлення до себе); в емоційному плані вони повністю приймають себе, виражено цінують себе та помірно прив'язані до себе.

Таким чином, за результатами порівняння та характеристики типів ППВ до неконструктивних ми віднесли типи: орієнтований на знецінення себе; орієнтований на використання его-захистів; орієнтований на взаємини; а до конструктивних – тип, орієнтований на дію. Тип, орієнтований на незвинувачення себе, не можна визначити як конструктивний, незважаючи на досить низькі результати за методикою ППВ, оскільки надмірно позитивне ставлення до себе, в даному випадку, є засобом уникання почуття провини.

Другим кроком було виявлення зв'язку між аспектами переживання почуття провини та його кількісними характеристиками, реагуванням в ситуації фрустрації, проявами емоційної неврівноваженості, характером ставлення до себе, використанням механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій (на основі кореляційного аналізу (ρ -Спірмена)) для кожного типу ППВ окремо. Це дало змогу якісно визначити характер переживання почуття провини і його значення для кожного типу окремо. Результати кореляційного аналізу для кожного типу ППВ окремо представлені у Додатку Р.

Виявлено, що неконструктивність переживання почуття провини у осіб, орієнтованих на дію, виявляється у реагуванні самозвинуваченням в ситуації фрустрації (0,449; $p < 0,05$ (I)), яке супроводжується виправданням своїх дій (0,484; $p < 0,05$ (I)), в оцінці власного почуття провини як часто виникаючого (0,493; $p < 0,05$) та інтенсивного (0,514; $p < 0,05$); обумовлена використанням

реактивного утворення (0,509; $p < 0,05$), прийняття відповідальності (0,601; $p < 0,01$) та втечі-уникання (0,497; $p < 0,05$); супроводжується високим рівнем тривожності (0,531; $p < 0,01$), заниженою самооцінкою (-0,430; $p < 0,05$), але високим рівнем самоприйняття (0,464; $p < 0,05$). У осіб, орієнтованих на дію, 1) схильність очікувати покарання визначається реакцією самозвинувачення в ситуації фрустрації (0,509; $p < 0,05$ (I)) та нездатністю діяти в цій ситуації, якомусь її вирішувати (-0,470; $p < 0,05$ (i)), несхильністю до потребнісно-наполегливого реагування в цілому (-0,419; $p < 0,05$ (NP)), оцінкою свого почуття провини як важкого (0,615; $p < 0,01$) та інтенсивного (0,475; $p < 0,05$); обумовлена використанням в якості копінгу прийняття відповідальності (0,438; $p < 0,05$), супроводжується заниженою самооцінкою (-0,439; $p < 0,05$) та внутрішньою чесністю відносно себе (-0,416; $p < 0,05$); 2) зацікавленість в інших виявляється у визнанні своєї провини, але з акцентуванням уваги на виправданні себе пом'якшуючими обставинами (0,606; $p < 0,01$ (I)), у неспроможності активно заперечувати звинувачення від інших (-0,462; $p < 0,05$ (E)), в оцінці свого почуття провини як тривалого (0,566; $p < 0,01$); обумовлена використанням реактивного утворення (0,441; $p < 0,05$), прийняття відповідальності (0,552; $p < 0,01$) та невикористанням планування вирішення проблеми (-0,419; $p < 0,05$); супроводжується проявами нав'язливості (0,591; $p < 0,01$) і тривожності (0,531; $p < 0,01$); 3) вимогливість до себе виявляється поєднанням вираженого самоприйняття (0,640; $p < 0,01$) і вираженої тривожності (0,553; $p < 0,01$) та обумовлена дією захисного комплексу, що складається з заперечення (0,624; $p < 0,01$), регресії (0,558; $p < 0,01$), компенсації (0,479; $p < 0,05$) і реактивного утворення (0,444; $p < 0,05$), а також втечі-уникання (0,639; $p < 0,01$); 4) орієнтація на нормативність супроводжується високим ступенем задоволення собою і життям (0,474; $p < 0,05$), очікуванням позитивного ставлення від інших (0,461; $p < 0,05$), оцінкою свого почуття провини як необґрунтованого (-0,493; $p < 0,05$), перекиданням відповідальності за вирішення конфлікту на партнера по ситуації (0,430; $p < 0,05$ (e)) та демонстрацією потребнісно-наполегливих реакцій в ситуації фрустрації (0,458; $p < 0,05$ (NP)); 5) схильність жалкувати поєднується

зі схильністю до самозвинувачення (0,530; $p < 0,01$) і нездатністю взяти на себе відповідальність за вирішення ситуації (-0,476; $p < 0,05$ (I)), з неспроможністю діяти в ситуації фрустрації (-0,532; $p < 0,01$ (NP)), обумовлена використанням заміщення (0,447; $p < 0,05$) та пошуком соціальної підтримки (0,481; $p < 0,05$) (Додаток Р., Р.1). Отже, особи, орієнтовані на дію, сприймають почуття провини як нездатність до дій, що пов'язано з такими аспектами переживання як очікування покарання, жалкування та висока зацікавленість в інших, а також використанням в якості копінгу втечі-уникання і прийняття відповідальності. Проте їх почуття провини супроводжується прийняттям себе і орієнтацією на взаємодію з іншими, що забезпечує конструктивність його переживання.

Неконструктивність переживання почуття провини у осіб, *орієнтованих на незвинувачення себе*, визначається інтрапунітивним реагуванням в ситуації фрустрації (0,468; $p < 0,05$ (I)), без спроб виправдати себе (0,520; $p < 0,01$ (I-I)); обумовлена використанням проекції (0,594; $p < 0,01$), регресії (0,447; $p < 0,05$) та компенсації (0,399; $p < 0,05$); супроводжується вираженими проявами іпохондрії (0,399; $p < 0,05$). У осіб, орієнтованих на незвинувачення себе: 1) схильність очікувати покарання визначається легкістю виникнення переживання (0,430; $p < 0,05$), супроводжується невпевненістю у собі (-0,438; $p < 0,05$) та обумовлена використанням регресії (0,539; $p < 0,01$), проекції (0,487; $p < 0,05$), компенсації (0,451; $p < 0,05$), і невикористанням стратегій конфронтації (-0,692; $p < 0,01$) та прийняття відповідальності (-0,650; $p < 0,01$); 2) зацікавленість в інших виражається в оцінці свого почуття провини як важкого (0,460; $p < 0,05$), у реагуванні самозвинуваченням у ситуації фрустрації (0,558; $p < 0,01$ (I)) без виправдань себе (0,499; $p < 0,05$ (I-I)) та неспроможності звинувачувати інших (-0,397; $p < 0,05$ (E)) (спрямуванні агресії на себе (-0,416; $p < 0,05$ ($\Sigma E / \Sigma I$))), що супроводжується використанням проекції (0,543; $p < 0,01$); 3) вимогливість до себе проявляється у схильності до самозвинувачення в ситуації фрустрації (0,494; $p < 0,05$ (I)) (0,413; $p < 0,05$ (ΣI)) без виправдань себе (0,684; $p < 0,01$ (I-I)), обумовлена використанням проекції (0,572; $p < 0,01$), регресії (0,519; $p < 0,01$) та втечі-уникання (0,856; $p < 0,01$), супроводжується вираженою тривогою (0,431;

$p < 0,05$); 4) орієнтація на нормативність виражається у схильності переживання почуття провини (0,426; $p < 0,05$), закритому захисному ставленні до себе (0,445; $p < 0,05$) та супроводжується проявами іпохондрії (0,403; $p < 0,05$); 5) жалкування супроводжується оцінкою почуття провини як звичного для себе (0,461; $p < 0,05$) і часто виникаючого (0,584; $p < 0,01$), та нездатністю використовувати в якості копінгу прийняття відповідальності (-0,615; $p < 0,01$) (Додаток Р., Р.2). Таким чином, особами, орієнтованими на незвинувачення себе, почуття провини сприймається як хворобливий стан (зв'язок з іпохондрією), який пов'язаний з використанням захисних механізмів регресії та проекції, як неспроможність виправдовуватись, як орієнтація на нормативність, яка не є виявом прийняття відповідальності.

Виражена неконструктивність переживання почуття провини у осіб, *орієнтованих на взаємини*, виявляється у високій схильності до переживання провини (0,462; $p < 0,05$) і до самозвинувачення (0,609; $p < 0,01$), обумовлена використанням регресії (0,523; $p < 0,01$), супроводжується високою внутрішньою конфліктністю (0,437; $p < 0,05$), комплексом неповноцінності (-0,525; $p < 0,01$), невпевненістю у собі (-0,515; $p < 0,01$), нездатністю до самокерування (-0,396; $p < 0,05$), неприв'язаністю до себе (-0,421; $p < 0,05$) та переконанням у своїй малоцінності (-0,425; $p < 0,05$). У осіб, орієнтованих на взаємини, 1) очікування покарання виявляється у надмірному самозвинуваченні (0,463; $p < 0,05$) та оцінці свого почуття провини як надзвичайно важкого (0,499; $p < 0,05$) і не завжди обґрунтованого (-0,411; $p < 0,05$), обумовлене використанням регресії (0,493; $p < 0,05$), супроводжується високою внутрішньою конфліктністю (0,576; $p < 0,01$) і вираженими депресивними проявами (-0,497; $p < 0,05$); 2) зацікавленість в інших (досить виражена у них) супроводжується легкістю виникнення почуття провини (0,564; $p < 0,01$), схильністю виправдовувати інших у фруструючих ситуаціях (0,393; $p < 0,05$ (M)), але неспроможністю заперечувати значущість конфліктної ситуації (-0,470; $p < 0,05$ (M')), що обумовлено використанням проекції (0,460; $p < 0,05$) і нездатністю до конфронтації (-0,649; $p < 0,01$); та супроводжується вираженим комплексом неповноцінності (-0,444; $p < 0,05$),

неприв'язаністю до себе (-0,436; $p < 0,05$) і нездатністю до самокерування (-0,452; $p < 0,05$); 3) вимогливість до себе виражається у амбівалентності самозвинувачення (вираженому самозвинуваченні в ситуації ставлення до себе (0,490; $p < 0,05$) і неохильності до самозвинувачення в ситуації фрустрації (-0,487; $p < 0,05$ (I)), в оцінці свого почуття провини як часто (0,496; $p < 0,05$) і легко (0,405; $p < 0,05$) виникаючого, у схильності виправдовувати інших (0,414; $p < 0,05$ (M)), але нездатності заперечувати значущість конфліктної ситуації (-0,527; $p < 0,01$ (M')), що обумовлено нездатністю використовувати заперечення (-0,390; $p < 0,05$) як механізм захисту, та супроводжується невпевненістю у собі (-0,467; $p < 0,05$) і вираженим комплексом неповноцінності (-0,416; $p < 0,05$); 4) орієнтація на нормативність супроводжується нездатністю виявляти відкриту агресію до інших (-0,409; $p < 0,05$ (E-E)), оцінкою свого почуття провини як обґрунтованого (0,623; $p < 0,01$), не часто виникаючого (-0,496; $p < 0,05$), не властивого для особи (-0,409; $p < 0,05$); 5) жалкування супроводжується оцінкою свого почуття провини як важкого (0,494; $p < 0,05$), вираженими ознаками депресії (-0,530; $p < 0,01$) та високою внутрішньою конфліктністю (0,510; $p < 0,01$), обумовлене використанням заміщення (0,463; $p < 0,05$) і регресії (0,562; $p < 0,05$) (Додаток Р., Р.3). Отже, почуття провини для осіб, орієнтованих на взаємини, є вираженням ставлення до себе, а також поєднується з іншими аспектами негативного самоствавлення, в першу чергу з невпевненістю у собі, заниженою самооцінкою і нездатністю до самокерування, а також з високим рівнем внутрішньої конфліктності. У взаєминах з іншими цей тип не демонструє інтрапунітивного реагування, схильний виправдовувати інших, не здатний виявляти агресії до них, але також не здатний заперечувати значення конфліктної ситуації (тобто, фіксується на фруструючих ситуаціях).

Виражена неконструктивність переживання почуття провини у осіб, *орієнтованих використовувати еґо-захисти*, виявляється у надмірній схильності до переживання почуття провини (0,531; $p < 0,05$) і до самозвинувачення (0,535; $p < 0,05$), у неспроможності використовувати еґо-захисні реакції в ситуації фрустрації (-0,502; $p < 0,05$ (ED)), особливо в неспроможності

виправдовувати інших (-0,489; $p < 0,05$ (M)), супроводжується пошуком соціальної підтримки (0,749; $p < 0,01$) та відсутністю проявів іпохондрії (-0,519; $p < 0,05$). У осіб, що використовують еґо-захисти, 1) очікування покарання виявляється вираженою здатністю до почуття провини (0,667; $p < 0,01$), але оцінкою його як нетривалого (-0,492; $p < 0,05$), супроводжується вираженою прив'язаністю до себе (0,522; $p < 0,05$), залежністю від інших (-0,551; $p < 0,05$); 2) зацікавленість в інших супроводжується надмірним самозвинуваченням (0,556; $p < 0,05$), проте незначними проявами нав'язливості (-0,493; $p < 0,05$); 3) вимогливість до себе виявляється у надмірній схильності до самозвинувачення (0,506; $p < 0,05$), інтрапунітивному реагуванні в ситуаціях фрустрації (0,558; $p < 0,05$ (ΣI)), у здатності брати на себе відповідальність при вирішенні проблемних ситуацій (0,707; $p < 0,01$ (i)), що вказує на високий ступінь самостійності такого вирішення (0,522; $p < 0,05$ (i/e)), тобто, у схильності до потребнісно-наполегливих реакцій (0,516; $p < 0,05$ (NP)), а також, у нездатності до еґо-захисного реагування (-0,624; $p < 0,01$ (ED)), та супроводжується несхильністю до іпохондрії (-0,547; $p < 0,05$); 4) орієнтація на нормативність супроводжується переконанням у здатності керувати своїм життям (0,724; $p < 0,01$), в очікуванні гарного ставлення до них з боку інших (0,688; $p < 0,01$), проте вираженою залежністю від інших (-0,658; $p < 0,01$), що обумовлено використанням заперечення (0,555; $p < 0,05$) і не використанням стратегії самоконтролю (-0,733; $p < 0,01$); 5) жалкування супроводжується вираженим самозвинуваченням (0,549; $p < 0,05$), нездатністю до незвинувачення (-0,496; $p < 0,05$ ($\Sigma M+I$)), несхильністю заперечувати значущість конфліктної ситуації (-0,483; $p < 0,05$ (M')), а також, обумовлене використанням регресії (0,637; $p < 0,01$) (Додаток Р., Р.4). Отже, тип, орієнтований на еґо-захисти, сприймає почуття провини як нездатність, неможливість використовувати еґо-захисне реагування, причому самозвинувачення виявляється і як реакція у ситуації провини, і як ставлення до себе. Їх висока вимогливість проявляється і до себе, і у ставленні до інших, та виявляється, серед іншого, й у прагненні вирішувати проблеми.

Виражена неконструктивність почуття провини у осіб, *орієнтованих на знецінення себе*, виявляється у нездатності керувати собою (-0,476; $p < 0,05$), у неприйнятті себе (-0,415; $p < 0,05$), обумовлена використанням втечі-уникання (0,580; $p < 0,01$) та несхильністю використовувати заперечення (-0,412; $p < 0,05$). У осіб, що знецінюють себе, 1) очікування покарання супроводжується вираженими проявами нав'язливості (0,429; $p < 0,05$); 2) зацікавленість в інших обумовлена використанням пошуку соціальної підтримки (0,606; $p < 0,01$) та неспроможністю до використання витіснення (-0,489; $p < 0,05$); 3) вимогливість до себе супроводжується неприйняттям себе (-0,411; $p < 0,05$) та вираженим комплексом неповноцінності (-0,569; $p < 0,01$), а також оцінкою свого почуття провини як виражено тривалого (0,697; $p < 0,01$); 4) жалкування обумовлене використанням конфронтації (0,702; $p < 0,01$) та супроводжується вираженою тривогою (0,520; $p < 0,01$) (Додаток Р., Р.5). Отже, почуття провини у осіб, що знецінюють себе, є вираженням і наслідком неприйняття себе, та обумовлено активацією таких протилежних копінгів як пошук соціальної підтримки і конфронтація, а також неспроможністю до заперечення і витіснення.

Таким чином, почуття провини сприймається як втрата інструментальної захисної провідної стратегії: як нездатність позитивно ставитись до себе у орієнтованих на не звинувачення себе; як нездатність зберігати позитивний «образ Я» у орієнтованих використовувати его-захисти; як нездатність діяти у орієнтованих на дію; як надмірне бажання зберегти стосунки з іншими у орієнтованих на взаємини; як нездатність приймати себе у орієнтованих на знецінення себе.

Отже, в результаті емпіричної перевірки встановлено, що *конструктивність* переживання почуття провини: 1) виявляється у помірній схильності до переживання почуття провини і помірному самозвинуваченні, у несхильності очікувати покарання, в оцінці почуття провини як нетривалого, неважкого, нечастого і не звичного для себе; 2) обумовлена використанням таких копінгів як планування вирішення проблем, самоконтроль, позитивна переоцінка, пошук соціальної підтримки і не використанням втечі-уникання

(забезпечують подолання почуття провини), а також, таких механізмів захисту як раціоналізація та витіснення, і несхильністю використовувати регресію; 3) супроводжується вираженими ознаками емоційної стійкості, але помірними тривогою і внутрішньою конфліктністю; загальним позитивним ставленням до себе, але не надмірним, що виражається у самоповазі та аутосимпатії, а також, прагненням відповідати соціально-схвалюваному образу.

Неконструктивність переживання почуття провини: 1) виражається у високій схильності до переживання почуття провини, що виявляється, перш за все, у високій готовності очікувати покарання та високій схильності жалкувати, а також у вираженій схильності до самозвинувачення, яке є проявом негативного ставлення до себе і має захисний характер; в оцінці почуття провини як звичного для себе, легко і часто виникаючого, доволі тривалого і важкого; 2) обумовлена використанням компенсації, раціоналізації, та нездатністю використовувати заперечення, використанням втечі-уникання як копіngu; 3) супроводжується вираженими ознаками емоційної нестійкості, такими як тривожність, нав'язливість та іпохондрія; вираженим негативним ставленням до себе, що виявляється у низьких самоповазі і аутосимпатії, та вираженій внутрішній конфліктності, а також «внутрішній чесності» до себе.

Неконструктивне переживання почуття провини *диференціюється* за: 1) особливостями оцінки свого переживання почуття провини: як цілком звичного, властивого їм (орієнтовані на знецінення себе); надзвичайно важкого (орієнтовані на взаємини); 2) мірою вираженості самозвинувачення: сильно вираженого (орієнтовані на знецінення себе); помірно вираженого (орієнтовані на взаємини); 3) домінуванням певних аспектів переживання почуття провини: очікування покарання (орієнтовані на знецінення себе); поєднанням високої вимогливості до себе, вираженої зацікавленості в інших та високої орієнтації на нормативність (орієнтовані на его-захист; орієнтовані на взаємини); 4) втратою провідної інструментальної стратегії, що сприймається як нездатність: звинувачувати інших, негативно ставитись до них (орієнтовані на взаємини); зберігати позитивний «образ Я» (орієнтовані на его-захисти); приймати себе

(орієнтовані на знецінення себе); 5) переважанням певного типу реакцій у фруструючих ситуаціях: інтрапунітивних, що містять виправдання (орієнтовані на знецінення себе); екстрапунітивних его-захисних (орієнтовані використовувати его-захисти); 6) особливостями оцінювання фруструючої ситуації: нездатністю сприймати і оцінювати фруструючу ситуацію як сприятливо-вигідно-корисну, а також, відсутністю сподівань на те, що ситуація вирішиться сама собою (орієнтовані на знецінення себе); 7) використанням механізмів психологічного захисту: заміщення і регресії (орієнтовані на знецінення себе); реактивного утворення та проєкції (орієнтовані використовувати его-захисти); заперечення і нездатністю до витіснення (орієнтовані на взаємини); 8) використанням копінг-стратегій: позитивної переоцінки і самоконтролю (орієнтовані на его-захист); частим зверненням до позитивної переоцінки (орієнтовані на взаємини); невикористанням позитивної переоцінки і пошуку соціальної підтримки (орієнтовані на знецінення себе); 9) характером та вираженістю емоційної неврівноваженості: вираженою депресивністю, комплексом неповноцінності та високою залежністю від інших (орієнтовані на знецінення себе); вираженими ознаками емоційної стійкості, такими як адекватна самооцінка, самостійність, відсутність проявів депресії та іпохондрії (орієнтовані на взаємини); 10) характером ставлення до себе: надзвичайно низькою самооцінкою і вираженим негативним емоційним самостваленням (орієнтовані на знецінення себе); поєднанням негативного ставлення до себе із впевненістю у собі, прив'язаністю до себе, прийняттям себе, середнім рівнем внутрішньої конфліктності та закритим, захисним ставленням до себе (орієнтовані на его-захист); позитивним ставленням до себе: помірно вираженими показниками «самоповаги» і «аутосимпатії»; але досить вираженим рівнем внутрішньої конфліктності (орієнтовані на взаємини).

Висновки до розділу 3

1. Емпірично визначено структуру почуття провини, площини та етапи процесу його переживання. Почуття провини включає афективний (емоційне наповнення), когнітивний (мислиннева активність), мотиваційний (спонукання до виходу з ситуації) та поведінковий (реагування і поведінка-подолання) компоненти. Переживання почуття провини розгортається у трьох площинах: а) взаємодії з іншим, б) вчинку, в) «образу Я». Процес переживання почуття провини представлений як послідовність етапів: 1) стимульної події, 2) оцінювання та усвідомлення порушення, 3) афективно-експресивного реагування, 4) актуалізації потреб та спонукання до позбавлення від почуття провини, 5) поведінки-подолання, б) результату переживання (висновків, зроблених внаслідок переживання); які розгортаються одночасно в трьох площинах переживання.

2. Емпірично виявлено процесуальні особливості переживання почуття провини, які визначають схильність до такого переживання. Висока схильність до переживання почуття провини характеризується: 1) зосередженням переживання у площинах взаємодії з іншим та «образу Я»; 2) надмірністю оцінювання; 3) інтерналізованою, індукованою системою нормативності в якості оцінної підстави; 4) надмірністю мислинневої активності; 5) домінуванням в афективному реагуванні соматизованих почуттів, сорому, гніву, страху, емоцій депресивного спектру, оцінних та самознецінюючих почуттів, копінг-почуттів; 5) оцінкою почуття провини як інтенсивного, тривалого, легко і часто виникаючого, важкого, необґрунтованого, але значущого; 6) емоційно негативним ставленням до себе та знеціненням себе; 7) вираженими потребами контролювати себе і ситуацію, зберігати стосунки з іншими; 8) специфічним реагуванням, що виявляється демонстрацією усвідомлення своєї провини, поєднанням прийняття відповідальності з жалкуванням; 9) «захисною» поведінкою-подолання.

3. Емпірично встановлено, що надмірна схильність до переживання почуття провини є ознакою неконструктивності його переживання і визначається: 1) високою готовністю очікувати покарання та вираженою

схильності жалкувати, а також надмірно вираженою зацікавленістю в інших, вимогливістю до себе та орієнтацією на нормативність; 2) специфічним реагуванням в ситуації «провини»: надмірним зосередженням на фруструючих аспектах ситуації (перцептивний рівень), надмірним прагненням контролювати емоції та їх поведінкове вираження (експресивний рівень), вираженим самозвинуваченням, яке виконує інструментальну, захисну функцію (поведінковий рівень); 3) оцінкою почуття провини як звичного для себе, легко і часто виникаючого, доволі тривалого і важкого; 4) стійким самозвинуваченням, яке є вираженням ставлення до себе і ознакою емоційної нестабільності.

4. Емпірично визначено специфічні особистісні характеристики особистості виражено схильної до переживання почуття провини, це: 1) високий загальний рівень емоційної нестабільності (виражені почуття провини, тривожність, нав'язливість, іпохондрія, комплекс неповноцінності), що може досягати дезадаптивного рівня за рахунок актуалізації внутрішніх конфліктів; 2) виражене негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе, яке визначається надмірним самозвинуваченням, неприйняттям себе, нездатністю до самокерування, «внутрішньою чесністю» відносно себе, а також виявляється у низькій самоповазі, низькій аутосимпатії та вираженій внутрішній конфліктності; 3) використання специфічного захисного комплексу, який включає реактивне утворення, регресію, втечу-уникання, заміщення, проєкцію, а також нездатність використовувати заперечення і витіснення.

5. Емпірично виявлено п'ять типів переживання почуття провини (орієнтований на знецінення себе; орієнтований на незвинувачення себе; орієнтований на використання его-захистів; орієнтований на взаємини; орієнтований на дію), які диференціюються за: 1) площиною переживання, вказуючи на переважання однієї з них (площина «образу Я» – орієнтовані на знецінення себе, на незвинувачення себе, на его-захисти; площина взаємодії з іншим – орієнтований на взаємини; площина вчинку – орієнтований на дію); 2) характером ставлення до себе (глобальне негативне – орієнтований на знецінення себе; надмірно позитивне – орієнтований на незвинувачення себе;

захисне – орієнтований на его-захисти); 3) вираженістю схильності до переживання почуття провини; 4) особливостями переживання почуття провини; 5) типом, характером і ступенем самозвинувачення; 6) способом і характером реагування в ситуаціях фрустрації; 7) вираженістю і характером емоційної неврівноваженості; 8) використанням захисних механізмів і копінг-стратегій.

6. Виділені типи переживання почуття провини диференціюються за способом переживання: конструктивним чи неконструктивним. До неконструктивних відноситься тип: орієнтований на знецінення себе, орієнтований на его-захисти, орієнтований на взаємини, орієнтований на незвинувачення себе. Переживає почуття провини у конструктивний спосіб тип, орієнтований на дію.

7. Емпірично встановлено, що конструктивність переживання почуття провини: 1) виявляється у помірній (середній) схильності до почуття провини, у помірному самозвинуваченні, у невираженій схильності до переживання почуття провини у неконструктивний спосіб, зокрема у несхильності очікувати покарання, в оцінці переживання почуття провини як нетривалого, неважкого, нечастого, не звичного для себе і не такого, що легко виникає; 2) обумовлена використанням таких копінгів як планування вирішення проблем, самоконтроль, позитивна переоцінка, пошук соціальної підтримки і не використанням втечі-уникання, а також раціоналізації та витіснення як механізмів захисту і несхильністю використовувати регресію; 3) супроводжується вираженими ознаками емоційної стійкості, але помірним вираженням тривоги, внутрішньої конфліктності і почуття провини; загальним позитивним ставленням до себе, що виражається, перш за все, у прийнятті себе, у самоповазі та аутосимпатії, а також, прагненням відповідати соціально-схвалюваному образу.

Основні результати цього етапу дослідження було опубліковано у таких працях автора: [10; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 24; 29].

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретико-емпіричне узагальнення результатів дослідження проблеми переживання почуття провини, що дало підстави зробити такі висновки.

1. Феномен почуття провини розглядають залежно від його функціональної визначеності: як деструктивне переживання, що негативно впливає на психологічний стан та психічне здоров'я особистості; або як переживання, що виконує функцію позитивного соціального регулятора і сприяє особистісному розвитку. Залежно від площини реалізації регулятивної функції: а) біологічної – як регулятора поведінки з адаптаційною метою; б) міжособистісної взаємодії – як регулятора поведінки індивіда по відношенню до інших; в) ставлення до вчинку – як регулятора поведінки відповідно до моральних норм; г) ставлення до себе – як регулятора самооцінки та самоусвідомлення. Залежно від рівня функціонування: як явище емоційної сфери, прояв емоційного компоненту психічного; або як явище особистісної сфери, стали властивість емоційності.

2. Поняття «переживання почуття провини» трактується як процес динамічного цілісного емоційно-поведінкового реагування, що реалізується через актуальний суб'єктивний емоційний стан; сигналізує про порушення і забезпечує її усвідомлення; спонукає до вибору форм поведінки, що послаблюють негативні наслідки порушення; стимулює долати негативний стан і перебудувати психологічний світ з метою підвищення осмисленості життя або використовувати психологічний захист для усунення неузгодженості, яку спричинює почуття провини.

3. З'ясовано, що переживання почуття провини як процес розгортається у низці етапів-реакцій: 1) стимульна подія; 2) оцінювання та усвідомлення порушення; 3) афективно-експресивне реагування; 4) актуалізація потреб; 5) прийняття рішення з метою розв'язання конфлікту, який міститься в самому почутті провини; 6) поведінкове реагування; 7) результат переживання почуття провини. Воно реалізується у трьох площинах: взаємодії з іншим; «образу Я»;

вчинку; які є відображенням системи ставлень особистості до іншого, до себе та до об'єктивної ситуації вчинку. Розроблено психологічну модель переживання почуття провини, яка містить процесуальну розгорнутість у кожній з площин переживання.

4. Встановлено, що надмірна схильність до переживання почуття провини є ознакою неконструктивності його переживання і визначається вираженими: 1) готовністю очікувати покарання, схильності жалкувати, а також надмірною зацікавленістю в інших, вимогливістю до себе та орієнтацією на нормативність; 2) самозвинуваченням, яке виконує захисну функцію та є виявом ставленням до себе і ознакою емоційної нестабільності; 3) рівнем емоційної нестабільності (високим почуттям провини, тривожності, нав'язливості, іпохондрії, комплексу неповноцінності); 4) негативним ставленням до себе, яке визначається надмірним самозвинуваченням, неприйняттям себе, нездатністю до самокерування, «внутрішньою чесністю» по відношенню до себе, а також низькою самоповагою, низькою аутосимпатією і високою внутрішньою конфліктністю; 5) використанням специфічного захисного комплексу, який включає реактивне утворення, регресію, втечу-уникання, заміщення, проєкцію, а також нездатність використовувати заперечення і витіснення.

5. Визначено критерії оцінки способу переживання почуття провини: площина переживання, характер оцінювання та ступінь сформованості системи нормативності, характер ставлення до себе; міра вираженості і характер мислинневої активності; спектр і характер афективного реагування та оцінка його вираженості; ступінь емоційної неврівноваженості; спосіб поведінки в ситуації переживання почуття провини; використання захисних механізмів і копінг-поведінки; результат переживання; міра вираженості схильності до переживання почуття провини та самозвинувачення.

6. Виявлено п'ять типів переживання почуття провини: орієнтований на знецінення себе; орієнтований на незвинувачення себе; орієнтований на використання его-захистів; орієнтований на взаємини; орієнтований на дію. Зазначені типи диференціюються за критеріями (площина переживання;

характер ставлення до себе; спосіб переживання; тип, характер і ступінь самозвинувачення; вираженість та характер емоційної неврівноваженості; використання захисних механізмів і копінг-стратегій) та за способом переживання (конструктивним та неконструктивним). До неконструктивних відносяться типи, орієнтовані: на знецінення себе, на его-захисти, на взаємини, а також на незвинувачення себе.

До конструктивних відноситься тип, орієнтований на дію. Конструктивне переживання почуття провини реалізує регулятивну функцію, визначається помірною схильністю до почуття провини, невираженим самозвинуваченням, несхильністю очікувати покарання, оцінкою переживання почуття провини як нетривалого, неважкого, нечастого, не звичного для себе; обумовлене використанням конструктивних копінгів (планування вирішення проблем, самоконтроль, позитивна переоцінка, пошук соціальної підтримки), механізмів раціоналізації, витіснення, та несхильністю використовувати втечу-уникання і регресію; супроводжується позитивним ставленням до себе, прийняттям себе, самоповагою та аутосимпатією; вираженими ознаками емоційної стійкості, але певним рівнем тривоги і внутрішньої конфліктності; має адаптивне значення, оскільки знімає внутрішню конфліктність шляхом виправлення ситуації, покращує соціальну взаємодію та спонукає до особистісного розвитку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні динаміки процесуальних складових переживання почуття провини; в дослідженні даного феномену в когнітивному та поведінковому вимірах; у вивченні генези здатності до переживання почуття провини; у розробці програм корекції неконструктивних способів переживання почуття провини та засобів актуалізації конструктивного його переживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности [Текст] / К. А. Абульханова. – Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. – 224 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Стратегии жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 300 с.
3. Адлер А. О нервическом характере / Альфред Адлер; под ред. Э. В. Соколова; [пер. с нем. И. В. Стефанович]. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 388 с.
4. Айзенк Г. Как измерить личность / Айзенк Ганс, Вильсон Глен; [пер. с англ.]. – М., «Когито-Центр», 2000. – 284 с.
5. Александер Ф. Человек и его душа: познание и врачевание от древности до наших дней / Ф. Александер, Ш. Селесник; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс-Культура, 1995. – 608 с.
6. Алимов А. А. Критерии способности личности к переживанию вины и стыда [Электронный ресурс] / А. А. Алимов. // Наука вчера, сегодня, завтра: сбор. статей VI Международной научно-практической конференции (Россия, г. Новосибирск, 13 ноября 2013 г.). – Режим доступа: <http://sibac.info/11251>
7. Алимов А. А. Особенности склонности к переживанию вины и стыда у представителей разных возрастных групп / А. А. Алимов, К. С. Воропаева. // Актуальные проблемы современной психологии: Материалы Всероссийской конференции молодых ученых (с международным участием) (23-24 октября 2014 г. г. Москва, РУДН). – Москва, 2014. – С. 251–255.
8. Алимов А. А. Развитие способности к переживанию вины и стыда как показатель сформированности ценностно-нормативной структуры личности в контексте духовно-нравственного образования / А. А. Алимов. // Ценности образования в процессе духовно-нравственного воспитания современной молодежи: Материалы VI Международной научно-практической конференции (30 сентября 2013 г.) – М.: Изд-во «Перо», 2013. – С. 14–16.
9. Ананова І. В. Діагностика неконструктивного почуття вини / І. В. Ананова // Особистість у сучасному світі: Матеріали III Всеукраїнського

психологічного конгресу з міжнародною участю (20-22 листопада 2014 р.). – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – С. 556–560.

10. Ананова І. В. Дослідження захисних механізмів у людей з високим рівнем почуття провини / І. В. Ананова // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: вид-во «ГНОЗІС», 2004. – Т. VI, Вип. 7. – С. 6–13.

11. Ананова І. В. Дослідження захисних адаптивних механізмів у людей з високим почуттям вини / І. В. Ананова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: Вид. центр ХНУ, 2004. – Серія «Психологія». – № 617. – С. 7–11.

12. Ананова І. В. Методика діагностики неконструктивного переживання почуття вини / І. В. Ананова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – Вип. 30. – С. 33–50.

13. Ананова І. В. Методологічні проблеми дослідження переживання почуття вини / І. В. Ананова // Україна і світ: діалог мов і культур: Матеріали міжнародної наук.-практичної конференції, 03-05 квітня 2013 року. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. – С. 594–595.

14. Ананова І. В. Невротична провина як результат інтерналізації системи сімейних відносин / І. В. Ананова // Психологічні перспективи. Спец. вип. Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп. Т. 1. Особистість і мала група / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України; [ред. рада: М. Слюсаревський та ін.; редкол.: Л. Засекіна та ін.]. – Київ: Інститут соціальної і політичної психології НАПН України, 2012. – С. 5–13.

15. Ананова І. В. Неконструктивне переживання почуття вини. Теоретичний аналіз та обґрунтування поняття / І. В. Ананова // Актуальні

проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2014. – Том 11. – Вип. 11. – Ч. 1. – С. 30–38.

16. Ананова И. В. Особенности личности, склонной к неконструктивному переживанию чувства вины / И. А. Ананова // *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 3 (9): Psychology, Economist* / Ed. by S. Maksymenko, V. Lunov, A. Hall. – Co-pub: Publishing office: Accent Graphics Communications – Hamilton, ON, 2015. – № 3 (9). – P. 114–127.

17. Ананова І. В. Особистість, схильна до неконструктивного переживання почуття вини / І. В. Ананова // «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні»: Зб. тез наук. робіт учасників міжнародної наук.-практичної конференції (м. Львів, 21-22 серпня 2015 року): – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С. 6–9.

18. Ананова І. В. Особливості емоційної сфери особистості, схильної переживати почуття вини / І. В. Ананова // *Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього: зб. наук. робіт учасників міжнародної наук.-практичної конференції: (22-23 травня 2015 р., м. Одеса).* – Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2015. – С. 8–12.

19. Ананова І. В. Особливості системи ставлень до себе та свого життя осіб з невротичними розладами, схильних до самозвинувачення / І. В. Ананова // *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка.* – К.: вид-во «ГНОЗІС», 2005. – Т. VII, Вип. 6. – С. 6–14.

20. Ананова І. В. Переживання вини у осіб з невротичними розладами / І. В. Ананова // *Наукове видання. Медична психологія: здобутки, розвиток та перспективи: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 2-3 листопада 2012 р.) / за наук. ред. С. Д. Максименка, Б. С. Божука, Т. А. Тамакової.* – К., 2012. – С. 30–31.

21. Ананова І. В. Порівняльний аналіз тематики переживання провини особами з невротичним реагуванням / І. В. Ананова // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. – Серія «Психологічні науки» / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. — Т. 2. – Вип. 6. – С. 20–26.

22. Ананова І. В. Проблема почуття вини та його подолання у психотерапії / І. В. Ананова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: Вид. центр ХНУ, 2005. – Серія «Психологія». – № 653. – С. 10–15.

23. Ананова І. В. Процес переживання почуття вини у неконструктивний спосіб / І. В. Ананова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 26. – С. 38–54.

24. Ананова І. В. Різновиди переживання невротичної вини / І. В. Ананова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – Т. 2: Спецпроект: «Тенденції розвитку психології в Україні: історія і сучасність» з нагоди 85-ї річниці від дня народження фундатора вітчизняної історико-психологічної науки В. А. Роменця. Психологія особистості. Медична психологія. – С. 106–119.

25. Ананова І. В. Соціокультурна зумовленість неконструктивного переживання вини / І. В. Ананова // Україна і світ: діалог мов і культур: Матеріали міжнародної студ. наук.-практичної конференції, 21-23 березня 2012 року. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2012. – С. 557–558.

26. Ананова І. В. Структурно-динамічні характеристики процесу переживання чувства вини / І. В. Ананова // Журнал практикуючого психолога. – К.: вид-во «КАФЕДРА», 2013. – Вип. 20. – С. 20–37.

27. Ананова І. В. Теоретичне обґрунтування поняття „неконструктивне почуття вини” / І. В. Ананова // Україна і світ: діалог мов і культур: Матеріали міжнародної наук.-практичної конференції, 19-21 березня 2014 року. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 643–645.

28. Ананова І. В. Теоретичний огляд основних підходів до вивчення почуття провини / І. В. Ананова // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєвєродонецьк: Вид-во СНУ імені В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 20–29.

29. Ананова І. В. Типи переживання почуття провини особистістю / І. В. Ананова // Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність: Тези Всеукраїнської наук.-практичної конференції, 25 вересня 2015 р. – К., 2015. – С. 7–10.

30. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.

31. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

32. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.

33. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3–18.

34. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс; [пер. с англ. Ю. Брянцевой и Б. Красовского]. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.

35. Барабанщикова Т. А. Психологические методики изучения личности: [практикум] / Т. А. Барабанщикова, А. Н. Рыжкова; [под ред. проф. А. Ф. Ануфриева]. – М.: Осъ-89, 2007. – 304 с.

36. Бассин Ф. В. «Значащие» переживания и проблема собственно психологической закономерности / Ф. В. Бассин // Вопросы психологии. – 1972. – № 3. – С. 105–114.

37. Бек А. Когнитивная психотерапия расстройств личности. Практикум по психотерапии / Аарон Бек, Артур Фримен. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.

38. Белик И. А. Чувство вины в связи с особенностями развития личности: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «общая психология, психология личности, история психологии» / Инна Анатольевна Белик. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с.

39. Белинская Е. В. Исследование социальных представлений о переживании вины и стыда [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1855>

40. Белинская Е. В. Особенности переживания вины современным человеком [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1821>

41. Белинская Е. В. Опросник для измерения малоадаптивных форм вины [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская. – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1857>

42. Белинская Е. В. Психология и психотерапия вины и стыда с позиции гештальттерапевтического подхода [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1827>

43. Белинская Е. В. Роль коррекционной работы с виной и стыдом в оптимизации общения [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1839>

44. Белинская Е. В. Склонность к переживанию вины как деструктивная характеристика личности [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1805>

45. Белинская Е. В. Теоретико-практические аспекты в психотерапии вины и стыда [Электронный ресурс] / Елена Валерьевна Белинская – Режим доступа: <http://rasstanovki-rostov.ru/?p=1851>.

46. Бернс Д. Тайна настроения: руководство по саморегуляции настроения и самочувствия / Дэвид Бернс; [пер. с англ. Л. Славин]. – М.: Рипол Классик, 1997. – 397 с.

47. Бинсвангер Л. Бытие-в-мире / Людвиг Бинсвангер; пер. с англ. Е. Сурпиной; науч. ред. С. П. Куликов. – СПб.: Ювента, 1999. – 300 с.

48. Блум Дж. Психоаналитические теории личности: монография [Текст] / Джералд Блум; [пер. с англ. и вступ. статья А. Хавина] – М.: Академический проект: Культура, 2009. – 222 с.

49. Бондаренко А. Ф. Субъектность личности: этическое измерение и предмет отечественной психотерапевтической практики / А. Ф. Бондаренко // Язык. Культура. Психотерапия: сбор. науч. статей / А. Ф. Бондаренко. – К.: Кафедра, 2012. – С. 102–121.

50. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – [изд. 4-е, испр. и доп.] – К.: Освіта України, 2007. – 332 с.

51. Бодырева С. К. Переживание (психология, соціологія, семантика): [учеб. пособие] / С. К. Бодырева, Д. В. Колесов. – М.: Изд-во Московського психолого-соціального інститута, 2007. – 160 с.

52. Браймен А. Методы социальных исследований. Группы, организации и бизнес / Алан Браймен, Эмма Белл; [пер. с англ. (Oxford University Press)]. – Харьков: Изд-во Гуманитарный Центр, 2012. – 776 с.

53. Брандт Г. А. Преодоление морали и парадоксы «нравственного искусства» / Г. А. Брандт, А. М. Лобок. – М.: Знание, 1991. – 62 с.

54. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности / Б. С. Братусь. – М.: Знание, 1985. – 64 с.

55. Братусь Б. С. Смысловая сфера личности / Б. С. Братусь // Психология личности в трудах отечественных психологов / [Сост. и общая ред. Л. В. Куликова]. – СПб.: Питер, 2001. – С. 130–139.

56. Бреслав Г. М. Психология эмоций / Г. М. Бреслав. – М.: Смысл, 2004. – 544 с.

57. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации / Джером Брунер; [пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1977. – 413 с.

58. Бубер М. Вина и чувство вины / Макс Бубер // Московский психотерапевтический журнал. – 1999. – № 1. – С. 59–86.

59. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 528 с.

60. Бухтояров А. Динамика чувства вины у осужденных в зависимости от срока заключения [Электронный ресурс] / А. Бухтояров // Материалы VIII Международной конференции студентов и аспирантов по фундаментальным наукам «Ломоносов – 2001» (секция Психология). – Режим доступа: <http://www.centr-obrazovaniya.ru/buht.html>

61. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Д. Бьюдженталь; [пер. с англ. А. Б. Фенько]. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 336 с.

62. Вайсс Д. Как работает психотерапия: Процесс и техника / Д. Вайсс; [пер. с англ. А. Б. Образцова]. – М.: Независимая фирма «Класс», 1998. – 240 с.

63. Васильева О. С. Влияние вины на здоровье человека (или как сделать переживание вины конструктивным) / О. С. Васильева, Е. В. Короткова // Психологический вестник РГУ. – 1999. – Вып. 4. – С. 181–189.

64. Васильева О. С. Комплексный подход к понятию «вина» / О. С. Васильева, Е. В. Короткова // Прикладная психология. – 2000. – № 3. – С. 22–38.

65. Васильева О. С. Особенности переживания вины в современном обществе / О. С. Васильева, Е. В. Короткова // Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – № 1. – С. 48–73.

66. Василюк Ф. Е. Методологический анализ в психологии : учебное пособие / Федор Ефимович Василюк. – М.: Смысл, 2003. – 240 с.

67. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций : монография [Текст] / Федор Ефимович Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.

68. Василюк Ф. Е. Типология переживания различных критических ситуаций / Федор. Ефимович Василюк // Психологический журнал. – 1995. – № 5. – С. 104–114.

69. Василюк Ф. Е. Уровни построения переживания и методы психологической помощи / Федор Ефимович Василюк // Вопросы психологии. – 1988. – № 5. – С. 27–37.

70. Вассерман Л. И. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля: [пособие для психологов и врачей] / Л. И. Вассерман, О. Ф. Ерышев, Е. Б. Клубова и др. – СПб.: СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2005. – 54 с.

71. Вассерман Л. И. Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями: [пособие для врачей и мед. психологов]. / Л. И. Вассерман, Б. В. Иовлев и др. – СПб.: СПб НИПНИ им. В. М. Бехтерева, 2009. – 38 с.

72. Веккер Л. М. Психические процессы: [В 3-х т.] / Лев Маркович Веккер. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1981. – Т. 3. Субъект. Переживание. Действие. Сознание. – 326 с.

73. Вилюнас В. К. Психология эмоций: [учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по напр. и спец. психологи] / Сост. Витис Казиса Вилюнас. – СПб.: Питер, 2006. – 496 с.

74. Вичев В. Мораль и социальная психика / Васил Вичев; [пер. с болг.; Общ. ред. Ю. А. Шерковин]. – М.: Прогресс, 1978. – 357 с.

75. Власова Т. В. Личностный рост психолога: от эмпирии к онтологии вины / Т. В. Власова. // Московский психотерапевтический журнал. – 1999. – № 1. – С. 87–96.

76. Воликова С. В. Семейные источники негативной когнитивной схемы при эмоциональных расстройствах / С. В. Воликова, А. Б. Холмогорова // Московский психотерапевтический журнал. – 2001. – № 4. – С. 49–60.

77. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

78. Гаврилица О. А. Чувство вины у работающей женщины / О. А. Гаврилица // Вопросы психологи. – 1998. – № 4. – С. 65–70.

79. Галкина Н. В. Изучение особенностей переживания вины несовершеннолетними правонарушителями в контексте ювенальной юстиции [Электронный ресурс] / Наталья Владимировна Галкина // Современные исследования социальных проблем (Modern Research of Social Problems) [электронный научный журнал]. – 2015. – № 5 (49). – С. 519–535. – Режим доступа: www.sisp.nkras.ru

80. Ганзен В. А. Системные описания в психологии / В. А. Ганзен. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 175 с.

81. Ганзен В. А. Теория и методология психологического исследования: Практическое руководство / В. А. Ганзен, В. Д. Балин. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1991. – 76 с.

82. Гассин Э. А. Психология прощения / Э. А. Гассин. // Вопросы психологи. – 1999. – № 4. – С. 93–104.

83. Геллер І. І. Переживання як категорія загальної психології: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «загальна психологія, історія психології»/ Ігор Ілліч Геллер; Одес. пед. інститут ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 1994. – 20 с.

84. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений / Л. Я. Гозман. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 175 с.

85. Горнаева С. В. Вина и стыд в контексте психологической регуляции социального поведения личности / С. В. Горнаева // Мир науки, культуры, образования. – 2012. – № 2. – С. 47–49.

86. Горнаева С. В. Специфика переживания вины и стыда у лиц с различными социально-психологическими характеристиками [Электронный ресурс] / С. В. Горнаева, Т. Н. Смотровая // Современные исследования социальных проблем [Электронный научный журнал]. – 2012. – № 3 (11). – Режим доступа: URL: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/3/gornaeva.pdf>.

87. Гриценко В. В. Изучение вины и стыда как регуляторов социального поведения в зарубежной психологии / В. В. Гриценко, Ю. Д. Гавронова // XIX Кирилло-Мефодиевские чтения: Материалы научно-практической конференции. – Смоленск: Универсум, 2013 – С. 195–200.

88. Гриценко В. В. Теоретический анализ исследований коллективной вины и коллективного стыда в зарубежной психологии [Электронный ресурс] / В. В. Гриценко, Т. Н. Смотровая, Ю. Д. Гавронова // Психологические исследования: [Электронный научный журнал]. – 2014. – Т. 7, № 35. – Режим доступа: URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n35/992-gritsenko35.html>

89. Гусейнов А. А. Возможна ли нравственность, независимая от религии? / Отв. ред. А. А. Гусейнов. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2012. – 407 с.

90. Гулевич О. А. Атрибуция степени ответственности и вины преступника и его жертвы / О. А. Гулевич // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 3. – С. 68–77.

91. Демиденко В. К. Совість: [навч.-метод. посібник] / Василь Купріянович Демиденко. – К.: Будинок друку, 2000. – 86 с.

92. Дерябин В. С. Чувства, влечения, эмоции: О психологии, психопатологии и физиологии эмоций. Опыт изложения с психофизиологической точки зрения: монография [Текст] / Виктор Сергеевич Дерябин. – СПб.: Изд-во ЛКИ, 2013. – 224 с.

93. Джендлин Ю. Фокусирование: новый психотерапевтический метод работы с переживаниями / Юджин Джендлин. – М.: Класс, 2000. – 448 с.

94. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей [пер. с нем.; предисл. В. Экземплярского]. – 2-е изд. – СПб.: Алетейя: Кренов, 1996. – 153 с.

95. Додонов Б. И. В мире эмоций / Борис Игнатьевич Додонов. – М.: Политиздат, 1987. – 140 с.

96. Донцов Д. А. Психология эмоций, чувств и аффектов. [учеб.-метод. пособие по дисциплине «Психология эмоций, чувств и аффектов»] / Д. А. Донцов, М. В. Донцова. – М.: Изд-во МГППУ, 2010. – 136 с.

97. Дорфман Л. Я. О системном анализе психических состояний / Л. Я. Дорфман // Новые исследования в психологии. – 1987. – № 1. – С. 3–7; – № 2. – С. 3–7.

98. Дронова Т. А. Совесть как психологический феномен сознания / Т. А. Дронова // Мир психологии. – 2007. – № 2. – С. 121–127.

99. Дружиненко Д. А. Особенности переживания чувства вины подростками: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «психология развития, акмеология» / Дарья Александровна Дружиненко. – М., 2007. – 31 с.

100. Запорожец А. В. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста: Психологические исследования / [под ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович]; Науч.-исслед. ин-т дошкольного воспитания акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.

101. Иванова В. В. Эмоция вины как предпосылка формирования нравственного идеала правды / В. В. Иванова // Гуманитарные исследования: Межвуз. сб. науч. тр.: Ежегодник. – Омск, 2002. – Вып. 7. – С. 52–57.

102. Игнатъева А. А. Понятие о нравственных чувствах альтруизма, эгоизма, стыда и вины как устойчивых эмоциональных отношениях / А. А. Игнатъева // Научные труды Вятского социально-экономического института. – Киров, 2002. – Вып. 1. – С. 178–191.

103. Изард К. Э. Психология эмоций / Кэррол Э. Изард; [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.

104. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2005. – 412 с.

105. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 725 с.

106. Ильин Е. П. Психология совести: вина, стыд, раскаяние / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2016. – 288 с.

107. Кашапова Г. И. Представления об ответственности у студентов с индивидуалистическими и коллективистическими установками: автореф. дис.

на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «социальная психология» / Гузель Индусовна Кашапова. – Казань, 2013. – 20 с.

108. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – М.: Смысл, 2003. – 301 с.

109. Келли Дж. А. Теория личности. Психология личностных конструктов / Дж. А. Келли; [пер. с англ. и науч ред. А. А. Алексеева]. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.

110. Кемпински А. Психопатология невротизма / Антони Кемпински. – Варшава: Польское медицинское издательство, 1975. – 399 с.

111. Кириленко Т. С. Пошук гармонії: емоційні переживання та стани особистості (вчинкові-орієнтований підхід): [монографія] / Т. С. Кириленко. – К: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 100 с.

112. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: [навч. посібник] / Т. С. Кириленко. – К: Либідь, 2007. – 256 с.

113. Кирилина Т. Ю. Совесть и ее роль в нравственном развитии личности / Т. Ю. Кирилина. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та леса, 2001. – 126 с.

114. Киршбаум Э. И. Психологическая защита / Э. И. Киршбаум, А. И. Еремеева. – М.: Смысл, 2000. – 181 с.

115. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов. Введение в психометрическое проектирование / Пол Клайн; [пер. с англ. Е. П. Савченко; под ред. Л. Ф. Бурлачука]. – Киев: ПАН Лтд, 1994. – 288 с.

116. Кляйн М. Развитие в психоанализе / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хайманн; [пер. с англ. Д. В. Полтавец, С. Г. Дурас, И. А. Перельгин; сост. и научн. ред. И. Ю. Романов]. – М.: Академический Проект, 2001. – 512 с.

117. Кон И. С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры / И. С. Кон // Социальная психология личности / [под ред. М. И. Бобневой, Е. В. Шороховой]. – М.: Наука, 1979. – С. 85–113.

118. Кон И. С. Проблема «Я» в психологии / И. С. Кон // Психология самосознания [Хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 97–122.

119. Корнилов М. Н. «Культура стыда» и «культура вины» в Японии и на Западе / М. Н. Корнилов // Человек: образ и сущность. – М., 1998. – Вып. 9. – С. 94–123.

120. Короткова Е. В. Социально-психологический анализ вины и стыда как системы отношений личности к себе и другому: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «социальная психология» / Елена Валерьевна Короткова; Ростовский государственный университет. – Ростов-на-Дону, 2002. – 226 с.

121. Кочарян А. С. Психотерапевтический контекст переживания / А. С. Кочарян, А. М. Лисеня // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». – 2010. – № 913. – Вип. 44. – С. 71–74.

122. Кочарян І. О. Типологічні та структурні особливості симптомокомплексу відповідальності: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук: спец 19.00.01 «загальна психологія, історія психології» / Ігор Олександрович Кочарян; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2010. – 20 с.

123. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования : монография [Текст] / Римантас Кочюнас; [пер. с лит]. – М.: Академический Проект, 1999. – 240 с.

124. Кратный психологический словарь / [сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровського, М. Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

125. Крокер Л. Введение в классическую и современную теорию тестов / Л. Крокер, Дж. Алгина; [пер. с англ. Н. Н. Найденовой, В. Н. Симкина, М. Б. Чельшквой; под общ. ред. В. И. Звонникова, М. Б. Чельшковой]. – М.: Логос, 2010. – 668 с.

126. Крюгер Ф. Сущность эмоционального переживания / Феликс Крюгер // Психология эмоций: [тексты] / [под ред. В. К. Вилюнаса, Ю. Б. Гиппенрейтер.] – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 108–119.

127. Куликов Л. В. Психология настроения личности : дис. ... д-р психол. наук : 19.00.11 «психология личности» / Леонид Васильевич Куликов; Санкт-Петербургский государственный университет. – СПб., 1997. – 429 с.

128. Лазарус Р. Об оценке: кратко и в деталях / Ричард Лазарус // Психология мотивации и эмоций [хрестоматия] / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман]. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – С. 196–203.

129. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев; под ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Академия, 2004. – 346 с.

130. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / А. Н. Леонтьев // Психология мотивации и эмоций / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман]. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – С. 47–65.

131. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности : монография [Текст] / Дмитрий Алексеевич Леонтьев. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.

132. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологи / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 445 с.

133. Лук А. Н. Эмоции и личность / А. Н. Лук. – М.: Знание, 1982. – 176 с.

134. Лэйнг Р. Д. Феноменология переживания. Райская птичка. О важном / Р. Д. Лэйнг. – Львов: Инициатива, 2005. – 352 с.

135. Лэнг Р. Переживание / Р. Лэнг // Самосознание и защитные механизмы личности [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 299–308.

136. Лэнгле А. Эмоции и экзистенция / А. Лэнгле. – Х.: Гуманитарный центр, 2007. – 332 с.

137. Макогон И. К. Апробация методики измерения склонности к переживанию чувств вины и стыда (GASP) / И. К. Макогон, С. Н. Ениколопов // Вопросы психологии – 2014. – № 4. – С. 118–125.

138. Макогон И. К. Моральные эмоции и регуляция поведения / И. К. Макогон, С. Н. Ениколопов // Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України. – 2009. – № 8. – С. 34–38.

139. Макогон И. К. Проблемы оценки стыда и вины // И. К. Макогон, С. Н. Ениколопов // Психология в России: современное состояние. – 2013. – № 6 (4). – С. 168–175.

140. Максименко С. Д. Переживание / С. Д. Максименко // Генезис существования личности [монографія] / С. Д. Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – С. 159–172.

141. Максименко С. Д. Переживание как системообразующий фактор современной общей и медицинской психологии / С. Д. Максименко // Медична психологія: здобутки, розвиток та перспективи: Матеріали I міжнародної наук.-практ. конференції / За наук. ред. С. Д. Максименка, Б. С. Божука, Т. А. Тамакової. – К., 2012. – С. 13–20.

142. Малєєва О. Л. Генезис и функції провини / Олена Львівна Малєєва // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2007. – № 7-8. – С. 247–256.

143. Малеева Е. Л. Природа экзистенциальной вины: итоги и перспективы исследования / Елена Львовна Малеева // Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – 2007. – № 3-4. – С. 152–161.

144. Малєєва О. Л. Психологічні особливості схильності особистості до переживання почуття провини: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «загальна психологія, історія психології» / Олена Львівна Малєєва. – Одеса, 2007. – 285 с.

145. Малеева Е. Л. Функциональный подход к различению типов вины и его исследование в практике консультирования [Электронный ресурс] / Елена Львовна Малеева. – 2009. – № 9 – Режим доступа к журналу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NiO/2009_9/rozdil_2/Maleyeva.htm

146. Малтасевич О. В. Почуття вини в психологічній та релігійній інтерпретації / О. В. Малтасевич // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 17. – С. 231–242.

147. Маноха І. П. Психологія потаємного «Я»: [монографія] / І. П. Маноха. – К.: Либідь, 2001. – 356 с.

148. Маноха І. П. Життя як вчинок і достеменно творчість / І. П. Маноха // Психологія і суспільство. – 2001. – С. 12–17.

149. Манхаева О. М. Переживание чувства вины у мужчин с различной социальной направленностью: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «общая психология, психология личности, история психологии» / Ольга Михайловна Манхаева. – Хабаровск, 2012. – 22 с.

150. Манхаева О. М. Теоретико-эмпирическое обоснование феномена «чувство вины» с точки зрения развития личности / О. М. Манхаева // Образование и саморазвитие. – Казань: Изд-во «Центр инновационных технологий», 2010. – № 6 (22). – С. 221–227.

151. Матюшин Г. Г. Стыд и совесть как формы моральной самооценки / Г. Г. Матюшин. – М.: Изд-во МГОПУ: НОУ, 1998. – 233 с.

152. Менделевич В. Д. Неврология и психосоматическая медицина / В. Д. Менделевич, С. Л. Соловьёва. – М.: МЕДпресс-информ, 2002. – 608 с.

153. Милютина Е. Л. Особенности эмоционально-волевой регуляции в условиях внутриличностного конфликта (на примерах наркозависимости): дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «общая психология, история психологии» / Екатерина Леонидовна Милютина. – К., 1991. – 20 с.

154. Михеева И. Н. Я-концепция и конфликт в сфере нравственной жизни личности / И. Н. Михеева // Самосознание и защитные механизмы личности. [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 232–251.

155. Мишин Г. И. Отрицательные эмоции и их преодоление / Г. И. Мишин. – М., 1984. – 80 с.

156. Моральный выбор / [под. ред. А. И Титаренко]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 344 с.

157. Муздыбаев К. Переживание вины и стыда / К. Муздыбаев. – СПб.: СПб филиал института социологии РАН, 1995. – 39 с.

158. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. – Ленинград: Наука, 1983. – 240 с.

159. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье / Р. Мей; [пер. с англ.]. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 256 с.
160. Мэй Р. Открытие Бытия / Р. Мэй; [пер. с англ.]. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2004. – 224 с.
161. Мэй Р. Смысл тревоги / Р. Мэй; [пер. с англ.; общ. ред. М. И. Завалова]. – М.: Класс, 2001. – 384 с.
162. Мясищев В. Н. Психология отношений: Избр. психол. труды / В. Н. Мясищев; [под ред. и со вступ. ст. А. А. Бодалева]. – М.: Изд-во Ин-та практической психологии; Воронеж: МПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
163. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика / Эрих Нойманн. – СПб.: Академ. проект, 1999. – 206 с.
164. Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности: [кн. для учителя] / Ю. М. Орлов. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
165. Орлов Ю. М. Обида. Вина : [Эффектив. система упр. эмоциями] / Юрий Михайлович Орлов. – [5-е изд., испр.]. – М.: Слайдинг, 2004. – 87 с.
166. Орлов Ю. М. Саногенное мышление / Юрий Михайлович Орлов; Сост. А. В. Ребенок, О.Ю. Орлова. Серия: Управление поведением, кн. 1. – М.: Слайдинг, 2003. – 96 с.
167. Пантилеев С. Р. Методика исследования самоотношения / С. Р. Пантилеев. – М.: СМЫСЛ, 1993. – 32 с.
168. Пантилеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система: [монография] / С. Р. Пантилеев. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 110 с.
169. Пауэр Ф. К. Подход Лоуренса Кольберга к нравственному воспитанию / Ф. К. Пауэр, Э. Хиггинс, Л. Кольберг// Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 3. – С. 175–182.
170. Первин Л. Психология личности: Теория и исследования / Лоуренс Первин, Джон Оливер; [пер. с англ. М. С. Жамкочьян, под ред. В. С. Магуна]. – М.: Аспект-Пресс, 2001. – 607 с.

171. Перлз Ф. С. Эго, голод и агрессия / Ф. С. Перлз; [пер. Н. Б. Кедрова, А. Н. Кострикова; науч. ред. и вступ. статья Д. Н. Хломов]. – М.: Смысл, 2000. – 358 с.
172. Перлз Ф. С. Практикум по гештальттерапии / Ф. С. Перлз, П. Гудмен, Р. Хефферлин. – СПб.: Петербург XXI век; М.: Академия, 1997. – 447 с.
173. Петровський А. В. Категорія переживання // Основи теоретическої психології / А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський. – М.: ИНФРА-М, 1998. – С. 209–222.
174. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребенка / Жан Пиаже. – М.: Академический проект, 2006. – 480 с.
175. Поттер-Эфрон Р. Т. Стыд, вина и алкоголизм: клиническая практика / Р. Т. Поттер-Эфрон; [пер. с англ.] – М.: Ин-т общегуманитар. исслед., 2002. — 399 с.
176. Практикум по возрастной психологии / [под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко]. – СПб.: Речь, 2010. – 694 с.
177. Прохоров А. О. Психические состояния и их функции : монография [Текст] / Александр Октябрьич Прохоров. – Казань: Изд-во ХГПИ, 1994. – 234 с.
178. Психология мотивации и эмоций [хрестоматия] / [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликман]. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 704 с.
179. Психология самосознания [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.
180. Психология эмоций и чувств: [коллективная монография] / Л. В. Куликов, Л. В. Сенкевич, Д. А. Донців и др. – Воронеж: Научная книга, 2014. – 192 с.
181. Райх В. Характероанализ / Вильгельм Райх; [пер. с англ. А. Боковинова]. – М.: «Когито-Центр», 2006. – 368 с.
182. Ранк О. Миф о рождении героя / Отто Ранк. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1997. – 252 с.

183. Ранк О. Травма рождения и ее значение для психоанализа / Отто Ранк; [пер. Е. Баканов] – М.: Когито-Центр, 2009. – 300 с.
184. Рассказова Е. И. Копинг-стратегии в психологии стресса: подходы, методы и перспективы [Электронный ресурс] / Е. И. Рассказова, Т. О. Гордеева // Психологические исследования: [электрон. науч. журнал]. – 2011. – № 3 (17). – Режим доступа: URL :<http://psystudy.ru>
185. Растигеев А. П. Социальная адаптация и ответственность личности / А. П. Растигеев // Социальная адаптация и вопросы нравственного воспитания личности. – Барнаул: Барнаульский Государственный Педагогический Университет, 1984. – С. 68–74.
186. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Януш Рейковский; [пер. с польск. и вступ. статья В. К. Вилюнаса; общ. ред. О. В. Овчинниковой]. – М.: Прогресс, 1979. – 392 с.
187. Рикрофт Ч. Тревога, страх и ожидание / Ч. Рикрофт // Тревога и тревожность: [хрестоматия] / [сост. и общ. ред. В.М. Остапова]. – СПб.: Питер, 2001. – С. 181–215.
188. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты: Генезис. Функционирование. Диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи: Талант, 1996. – 144 с.
189. Ростомова Л. Н. Актуализация конструктивного переживания вины несовершеннолетними правонарушителями / Лада Николаевна Ростомова // Психология и право. – 2011. – № 2. – С. 99–110.
190. Ростомова Л. М. Особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук: спец 19.00.06 «юридична психологія» / Лада Миколаївна Ростомова. – Київ, 2010. – 20 с.
191. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
192. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: [монографія] / М. В. Савчин – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.

193. Сагань І. А. Соціально-психологічні особливості відповідальності особистості в умовах складних життєвих ситуацій: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук: спец 19.00.05 «соціальна психологія» / І. А. Сагань; НАПН України, Ін-т психол. ім. Г.С. Костюка – К., 2010. – 22 с.

194. Самосознание и защитные механизмы личности: [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – 656 с.

195. Санникова О. П. Психологическая диагностика склонности к переживанию вины / О. П. Санникова, Е. Л. Малеева // Наука і освіта. – 2006. – № 3–4. – С. 41–43.

196. Санникова О. П. Системный анализ эмоциональности / О. П. Санникова // Наука і освіта. – 1997. – С. 63–67.

197. Сарджеваладзе Н. И. Самоотношение личности / Н. И. Сарджеваладзе // Психология самосознания: [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 174–207.

198. Сартр Ж. П. Экзистенциализм – это гуманизм / Ж. П. Сартр; [пер. А. А. Савина] // Сумерки богов. – М.: Политиздат, 1990. – С. 319–344.

199. Сафронов А. Г. Социально-индуцируемые неврозы [Электронный ресурс] / А. Г. Сафронов // Актуальные вопросы философии, науки и современных технологий: Вестник Харьковского Государственного университета. – 1997. – № 388. – Режим доступа: <http://www.rambler.ru/ri>

200. Семиченко В. А. Психология эмоций [Текст] : научное издание / В. А. Семиченко. – Луганск: НПФ «Осирис», 1996. – 211 с.

201. Сидоренко Ю. И. Место и роль нравственных чувств в системе морального сознания / Ю. И. Сидоренко // Вестник Московского университета. – 1971. – № 5. – С. 48–57.

202. Смотрова Т. Н. Вина и стыд как регуляторы поведения в контексте социальнo-психологической адаптации личности / Т. Н. Смотрова, С. В. Горнаева // Социально-психологическая адаптация личности в изменяющемся обществе: Материалы Международной научно-практической

конференции (г. Балашов, 19-20 марта 2009 г.) / [под общ. ред. Т. Н. Смотровой]. – Балашов: Николаев, 2009. – С. 177–182.

203. Смотровая Т. Н. Методические основания кросскультурного исследования феноменов вины и стыда как регуляторов социального поведения / Т. Н. Смотровая, В. В. Гриценко // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2014. – № 46. – С. 191–198.

204. Смотровая Т. Н. Особенности восприятия представителями разных этнокультурных групп человека, способного к переживанию вины и стыда / Т. Н. Смотровая, В. В. Гриценко, С. В. Горнаева // Современные проблемы сохранения здоровья и обеспечения безопасности человека: Материалы Всероссийской науч.-практич. конференции с междунар. участием / [под ред. А. В. Викулова, Н. В. Тимушкиной]. – Саратов: Саратовский источник, 2013. – С. 272–277.

205. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. – М., 1989. – 215 с.

206. Соколова Е. Т. Особенности феноменов вины и стыда у лиц, совершивших сексуальные правонарушения / Е. Т. Соколова, Н. П. Соловьева // Сексология и сексопатология. – 2003. – № 3. – С. 18–23.

207. Софіна Л. В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини.: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «загальна психологія, історія психології» / Лариса Валеріївна Софіна; КНУШ. – Київ, 2009. – 175 с.

208. Софіна Л. В. Особливості зіставлення переживання почуття провини з емоційними переживаннями особистості / Л. В. Софіна, Т. С. Кириленко // Актуальні проблеми психології / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2007. – Т. 1. – Ч. 19 – С. 173–177.

209. Стекланникова С. В. Моральные регулятивы культуры: совесть, стыд, долг и вина: [монография] / С. В. Стекланникова. – Норильск: Норильский индустриальный ин-т, 2006. – 131 с.

210. Стефаненко Т. Г. Етнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М.: Академический проект, 1999. – 320 с.
211. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М., 1983. – 288 с.
212. Тайсон Ф. Психоаналитические теории развития / Ф. Тайсон, Р. Л. Тайсон; [пер. с англ.] – М.: Когито-Центр, 2006. – 407 с.
213. Тимошенко С.А. Вина как феномен культуры и инструмент культурно-антропологического анализа: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. философских наук: спец. 09.00.13 «философская антропология, философия культуры» / Светлана Александровна Тимошенко. – Зерноград, 2014. – 27 с.
214. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності: [монографія] / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
215. Ушаков Г. К. Пограничные нервно-психические расстройства / Г. К. Ушаков. – М.: Медицина, 1987. – 304 с.
216. Фенихель О. Психоаналитическая теория неврозов / Отто Фенхель; [пер. с англ., вступ. ст. А. Б. Хавина]. – М.: Академический Проект, 2004. – 848 с.
217. Фигдор Г. Между иллюзией «развода» и ответственностью за вину / Г. Фигдор // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19, № 5. – С. 88–96.
218. Франкл В. Доктор и душа / Виктор Франкл. – СПб.: Ювента. – 1997. – 286 с.
219. Франкл В. Теория и терапия неврозов: Введение в логотерапию и экзистенциальный анализ / Виктор Франкл; [пер. Н. А. Кириленко]. – СПб.: Речь, 2001. – 233 с.
220. Франкл В. Человек в поисках смысла: [сборник] / Виктор Франкл; [пер. с англ. и нем.; общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева; вст. ст. Д. А. Леонтьева]. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

221. Фрейд А. Защитные механизмы / Анна Фрейд // Самосознание и защитные механизмы личности: [хрестоматия]. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 339–356.

222. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / Зигмунд Фрейд; [авторы очерка Ф. В. Бассин и М. Г. Ярошевский]. – М.: Наука, 1995. – 456 с.

223. Фрейд З. Идентификация / Зигмунд Фрейд // Психология самосознания. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – С. 488–492.

224. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному; Страх; Тотем и табу: [сборник] / З. Фрейд; [пер. с нем. Я. М. Когана, М. В. Вульфа]. – Минск: ООО «Попурри», 1998. – 496 с.

225. Фромм Э. Человек для себя / Эрих Фромм; [пер. с англ. Л. А. Чернышевой]. – Минск: Коллегиум, 1992. – 253 с.

226. Фромм Э. Бегство от свободы: Человек для самого себя / Эрих Фромм; [ред. П. С. Гуревич]. – М.: Изида, 2004. – 398 с.

227. Фрэнкин Р. Вина и стыд // Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты / Р. Фрэнкин. – СПб., 2003. – С. 489–498.

228. Хараш А. У. Личность в общении / А. У. Хараш // Общение и оптимизация совместной деятельности / [под ред. Г. М. Андреевой, Я. Яноушека]. – М., 1987. – С. 30–41.

229. Холмогорова А. Б. Эмоциональные расстройства и современная культура (на примере соматоформных, депрессивных и тревожных расстройств) / А. Б. Холмогорова, Н. Г. Гаранян // Московский психотерапевтический журнал. – 1999. – № 2. – С. 61–90.

230. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / Карен Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 224 с.

231. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе / Карен Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с.

232. Царькова О. В. Почуття провини як глибинний психологічний компонент у батьків дітей з психофізіологічними вадами / О. В. Царькова // Психологічні науки: зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 2.13. – С. 235–240.

233. Царькова О. В. Почуття провини як один з аспектів розвитку особистості та її соціальної взаємодії / О. В. Царькова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2014. – Т. 2, Вип. 1. – С. 79–83.

234. Чаплыгина А. А. Вина и стыд как регуляторы социального поведения / А. А. Чаплыгина // Наука вчера, сегодня, завтра: сб. статей по материалам VI международной науч.-практ. конференции. – Новосибирск: «СибАК», 2013. – № 6 (6). – С. 52–57.

235. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства как формы отражения действительности / Г. Х. Шингаров. – М.: Наука, 1971. – 223 с.

236. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / Эверетт Шостром. – Минск: ТПЦ «Полифакт», 1992 – 127 с.

237. Шутц В. Глубокая простота. Основы жизненной философии / Вилл Шутц; [пер. с англ. А.Шевченко]. – М.: Правда, 2007. – 248 с.

238. Экзистенциальная психология / [под ред. Ролло Мэя; пер. М. Занадворова и Ю. Овчинниковой]. – М.: Апрель Пресс & ЭКСМО-ПРЕСС, 2001. – 624 с.

239. Экспериментально-психологическая методика изучения фрустрационных реакций [Методические рекомендации] / [сост. Н. В. Тарабрина; ред. Б. Д. Карвасарский]. – Л., 1984. – 24 с.

240. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: Рационально-эмоциональный подход / Альберт Эллис; [пер. с англ.]. – СПб.: Изд-во Сова; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с.

241. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон: [пер. с англ.]. – СПб.: Университетская книга, 1996. – 592 с.

242. Эткинд А. М. Эмоциональные компоненты самоотчетов и межличностных суждений / А. М. Эткинд // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 106–112.

243. Юдин Э. Г. Системный подход и принципы деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с
244. Юнг К. Г. Совесть с аналитической точки зрения // Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Мэмюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббэк; [сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич]. – М.: Мартис, 1995. – 320с.
245. Ядов В. А. Социологическое исследование методология, программа, методы. – Самара: Самарский университет, 1995. – 328 с.
246. Якобсон С. Г. Становление психологических механизмов этической регуляции поведения / С. Г. Якобсон // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 320–327.
247. Якобсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей / С. Г. Якобсон. – М.: Педагогика, 1984. – 144 с .
248. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / Ирвин Ялом; [пер. с англ. Т. С. Драбкиной]. – М.: Независимая фирма «Класс», 1999. – 576 с.
249. Яньшин П. В. Клиническая психодиагностика личности [учеб.-метод. пособие] / П. В. Яньшин – [2-е изд., испр.]. – СПб.: Речь, 2007. – 320 с.
250. Abell E. Guilt, shame, and family socialization: A retrospective study / E. Abell, V. Gecas // Journal of family Issues. – 1997. – V. 18, № 1. – P. 99–123.
251. Barret K. C. A functionalist approach to shame and guilt / K. C. Barret // Self-Conscious Emotions: The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride / [Ed. by J. P. Tangney & K. Fisher] – N.Y.: Guilford Press, 1995. – P. 25–63.
252. Barret K. C. Avoiders versus amenders: Implications for the investigation of guilt and shame during toddlerhood / K. C. Barret, C. Zahn-Walxler & P. M. Cole // Cognition and Emotion. – 1993. – V. 7. – № 5. – P. 481–505.
253. Bauer L. Exploring self-forgiveness / L. Bauer etc. // Journal of Religion and Health. – 1992. – № 31. – P. 149–160.
254. Baumeister R. F. Guilt: An interpersonal approach / R. F. Baumeister, A. M. Stillwell & T. F. Heatherton // Psychological Bulletin. – 1994. – V. 115. – № 2. – P. 243–267.

255. Baumeister R. F. Interpersonal Aspects of Guilt: Evidence from Narrative Studies / R. F. Baumeister, A. M. Stillwell & T. F. Heatherton // *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* / [Ed. by J. P. Tangney & K. Fisher]. – New York: Guilford Press, 1995. – P. 255–273.

256. Baumeister R. F. Personal narratives about guilt: Role in action control and interpersonal relationships / R. F. Baumeister, A. M. Stillwell & T. F. Heatherton // *Basic & Applied Social Psychology*. – 1995. – V. 17. – № 1-2. – P. 173–198.

257. Beer J. S. The regulatory function of self-conscious emotion: insights from patients with orbitofrontal damage / J. S. Beer, E. A. Heerey, D. Keltner etc. // *Journal of Personal and Social Psychology*. – 2003. – V. 85. – № 4. – P. 594–604.

258. Berrios G. Feeling of guilt in major depression / G. Berrios, A. Bulbera etc. // *British Journal of Psychiatry*. – 1992. – № 160. – P. 781–787.

259. Buchwald A. M. The symptoms of major depression / A. M. Buchwald, D. Rudick-Davis // *Journal of Abnormal Psychology*. – 1993. – V. 102. – № 2. – P. 197–205.

260. Bybee J. *Guilt and Children* / J. Bybee. – Academic PR INC, 1997.

261. Bybee J. The Emergence of Gender Differences in Guilt during Adolescence / J. Bybee // *Guilt and Children* / [Ed. by J. Bybee]. – Academic Press, 1998. – P. 114–122.

262. Carey T. J. Evolution, depression and counseling / T. J. Carey // *Counseling Psychology Quarterly*. – 2005. – V. 18. – № 3. – P. 215–222.

263. Castilla del Pino C. *La culpa* / Carlos Castilla del Pino. – Madrid, S.A.: Alianza Editorial, 1991. – 311 p.

264. Collaizzi P. F. Psychotherapy and Existential Therapy / P. F. Collaizzi // *Journal of phenomenological Psychology*. – 2002. – V. 33. – № 1. – P. 74–112.

265. Covington C. The future of analysis / C. Covington // *Journal of Analytical Psychology*. – 2001. – V. 46. – № 2. – P. 325–334.

266. Donenberg G. R. Guilt and Abnormal Aspects of Parent-Child Interactions / G. R. Donenberg, J. R. Weiaz // *Guilt and Children* / [Ed. by J. Bybee]. – Academic Press, 1998. – P. 245–267.

267. Einstein D. Shame, Guilt, Ego Development, and Five-Factor Model of Personality / D. Einstein, K. Banning // *Journal of Personality*. – 1998. – V. 66. – № 4. – P. 555–582.

268. Eisenberg N. Emotion, regulation, and moral development / N. Eisenberg // *Ann. Rev. of Psychology*. – 2000. – V. 51. – P. 665–697.

269. Elvin-Nowak Y. The meaning of guilt: A phenomenological description of employed mothers' experiences of guilt / Y. Elvin-Nowak // *Scandinavian Journal of Psychology*. – 1998. – V. 40. – № 1. – P. 73–83.

270. Enright R. D. The Human Development Study Group. Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self-forgiveness / R. D. Enright // *Counseling and Values*. – 1996. – № 40. – P. 107–126.

271. Ferguson T. J. Engendering gender differences in shame and guilt: Stereotypes, socialization, and situational pressures / T. J. Ferguson & H. L. Eyre // *Gender and Emotion* / [Ed. by A. H. Fisher]. – Paris: Cambridge University Press, 2000. – P. 254–276.

272. Ferguson, T. J. Children understanding of guilt and shame / T. J. Ferguson, H. Stegge & I. Damhuis // *Child Development*. – 1991. – V. 62. – P. 827–839.

273. Ferguson T. J. Gender Differences in the Organization of Guilt and Shame / T. J. Ferguson, L. C. Susan // *Sex Role: A Journal of Research*. – 1997. – V. 37. – № 1-2. – P. 19–44.

274. Fisher K. W. Self-Conscious Emotions and the Affect Revolution: Framework and Overview / K. W. Fisher, J. P. Tangney // *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* / [Eds. by J. P. Tangney & K. Fisher]. – New York: Guilford Press, 1995. – P. 3–22.

275. Folkman S. Manual for the Ways of Coping Questionnaire / S. Folkman, R. S. Lazarus. – Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, 1988.

276. Friedman M. M. Reflections on hidden existential guilt / M. M. Friedman // *Humanistic Psychologist*. – 1991. – V. 19. – № 3. – P. 277–288.

277. Fuchs T. The phenomenology of Shame, Guilt and the Body in Body Dysmorphic Disorder and Depression / T. Fuchs // *Journal of Phenomenological Psychology*. – 2003. – V. 33. – № 2. – P. 223–243.

278. Gilbert P. Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt / P. Gilbert // *Social Research*. – 2003. – V. 70. – № 4. – P. 1205–1230.

279. Harder D. W. Two promising shame and guilt scales: A construct validity comparison / D. W Harder, A. Zalma // *Journal of Personality Assessment*. – 1990. – V. 55. – № 3-4. – P. 729–745.

280. Hoffman M. L. Varieties of empathy-based guilt / M. L. Hoffman // *Guilt and children* / [Ed. by J. Bybee]. – San Diego: Academic Press, 1998. – P. 91–113.

281. Hoffman M. L. Empathy, Guilt, and Social Cognition / M. L. Hoffman // *The Relationship between Social and Cognitive Development* / [Ed. by W. F. Overton]. — Lawrence Erlbaum Associates, 1983. – P. 1–55.

282. Holmgren M. Forgiveness and the intrinsic value of persons / M. Holmgren // *Am. Philosoph. Quarterly*. – 1993. – № 30. – P. 341–352.

283. Jarrett R. B. Guilt in depressed outpatient / R. B. Jarrett, J. E. Weissenburger // *Journal of Consulting & Clinical Psychology*. – 1990. – V. 58. – № 4. – P. 495–498.

284. Johnson R. C. Guilt, shame and adjustment in three cultures / R. C. Johnson, G. P. Danko etc. // *Pers. and Individ. Differences*. – 1987. – № 8. – P. 357–364.

285. Johnston A. The Vicious Circle of the Super-Ego: The Pathological Trap of Guilt and the Beginning of Ethics / A. Johnston // *Psychoanalytic Studies*. – 2000. – V. 3-4. – P. 411–424.

286. Jones W. H. The Guilt Inventory / W. H. Jones // *A handbook of psychological tests* / [Ed. by J. Maltby, C. A. Lewis, A. Hill]. – Lampeter, Wales, UK: Edwin Mellen Press, 2001. – P. 318–320.

287. Jones W. H. Adult transgressions and the experience of guilt / W. H. Jones, K. Kugler, P. Adams // *Shame, guilt, embarrassment, and pride: Empirical*

studies of self-conscious emotions / [Ed. by K. Fischer, J. P. Tangney] — New York: Guilford, 1995. — P. 301–321.

288. Jones W. H. The Guilt Inventory / W. H. Jones, A. K. Schratte, K. Kugler // Psychological Reports. — 2000. — V. 87. — P. 1039–1042.

289. Jones W. H. Interpersonal correlates of The Guilt Inventory / W. H. Jones, K. Kugler // Journal of Personality Assessment. — 1993. — V. 61. — № 2. — P. 246–258.

290. Ketelaar T. The effects of feelings of guilt on the behavior of uncooperative individuals in repeated social bargaining games: An affect-as-information interpretation of the role of emotion in social interaction / T. Ketelaar, W. T. Au // Cognitive Emotions. — 2003. — V. 17. — P. 429–453.

291. Kochanska G. Guilt in Young Children: Developments, Determinants, and Relations with a Broader System of Standards / G. Kochanska etc. // Children Development. — 2002. — V. 73. — № 2. — P. 461–482.

292. Kochanska G. Maternal reports of conscience development and temperament in young children / G. Kochanska, K. DeVet, M. Goldman etc. // Child Development. — 1994. — V. 65. — P. 852–868.

293. Kochanska G. Socialization and temperament in the development of guilt and conscience / G. Kochanska // Child Development. — 1991. — V. 62. — № 6. — P. 1379–1392.

294. Kubany E. S. Development and validation of the Trauma-Related Guilt Inventory (TRGI) / E. S. Kubany, S. N. Haynes, F. R. Abueg etc. — Psychological Assessment. — 1996. — V. 8. — P. 428–444.

295. Kubany E. S. Cognitive therapy for trauma-related guilt: Conceptual bases and treatment outlines. / E. S. Kubany & F. P. Manke // Cognitive and Behavioral Practice. — 1995. — V. 2. — P. 23–61.

296. Kubany E. S. Guilt: elaboration of a multidimensional model / E. S. Kubany, S. B. Watson // The Psychological Record. — 2003. — V. 53. — № 1. — P. 51–65

297. Kugler K. On conceptualizing and assessing guilt / K. Kugler, W. H. Jones // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1992. – V. 62. – № 2. – P. 318–327.

298. Lazarus R. S. Progress on a Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion / R. S. Lazarus // *American Psychologist*. – 1991. – V. 46 (8). – P. 819–834.

299. Lazarus R. Emotions and interpersonal relationships: toward a person-centered conceptualization of emotions and coping / R. S. Lazarus // *Journal of Personality*. – 2006. – V. 74. – № 1. – P. 9–43.

300. Leith K. P. Empathy, shame, guilt, and narratives of interpersonal conflicts: Guilt-prone people are better at perspective taking / K. P. Leith, R. F. Baumeister // *Journal of Personality*. – 1998. – V. 66. – № 1. – P. 1–37.

301. Lewis H. B. Shame and guilt in neurosis / H. B. Lewis – New York: International Universities Press, 1971. – 525 p.

302. Lewis M. Self-Conscious Emotions / M. Lewis // *American Scientist*. – 1995. – January-February. – P. 32–44.

303. Lindsay-Hartz J. Contrasting experiences of shame and guilt / J. Lindsay-Hartz // *American Behavioral Scientist*. – 1984. – V. 27. – P. 689–704.

304. Lucas M. Existential regret: a crossroads of existential anxiety and existential guilt / M. Lucas // *Journal of Humanistic Psychology*. – 2004. – V. 44. – № 1. – P. 58–70.

305. Lutwak N. Moral affect and cognitive processes: Differentiating shame from guilt among men and women / N. Lutwak, J. Ferrari // *Personality and Individual Differences*. – 1996. – V. 21. – № 1. – P. 891–896.

306. Lutwak N. Shame and guilt and their relationship to positive expectations and anger expressiveness [Electronic resource] / N. Lutwak etc. – Access mode: <http://www.findarticles.cOm/p/articles/mim2248/is14436/ai84722690>

307. Mascolo M. F. Developmental Transformation in Appraisals for Pride, Shame, and Guilt / M. F. Mascolo, K. W. Fisher // *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* / [Eds. by J. P. Tangney & K. Fisher]. – New York: Guilford Press, 1995. – P. 64–113.

308. Meehan W. Guilt, Shame, and Depression in Clients in Recovery from Addiction / W. Meehan, L. O'Connor, J. W. Berry etc. // Journal of Psychoactive Drugs. – 1996. – V. 28. – № 2. – P. 125–134.

309. Miceli M. How to Silence One's Conscience: Cognitive Defenses Against the Feeling of Guilt / M. Miceli, Cr. Castelfranchi // Journal for the Theory of Social Behaviour. – 1998. – V. 28. – № 3. – P. 287–318.

310. Miceli M. How to Make Someone feel Guilty: Strategies of Guilt Inducement and Their Goals / M. Miceli // Journal for the Theory of Social Behaviour. – 1992. – V. 22. – № 1. – P. 81–104.

311. O'Connor L. E. Control Mastery Research: Empirical Studies of Guilt [Electronic resource] / L. E. O'Connor, J. W. Berry. – 1996. – Access mode: <http://www.psy.agava.com/32psyt.shtml>.

312. O'Connor L. E. Interpersonal guilt: the development of a new measure / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss etc. // Journal of Clinical Psychology. – 1997. – V. 53. – № 1. – P. 73–89.

313. O'Connor L. E. Interpersonal guilt, shame, and psychological problems / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss // Journal of Social & Clinical Psychology. – 1999. – V. 18. – № 2. – P. 181–203.

314. O'Connor L. E. Pathogenic beliefs and guilt in human evolution: Implications for psychotherapy / L. E. O'Connor // Genes on the couch: Explorations in Evolutionary Psychotherapy / [Ed. by P. Gilbert, K. G. Bailey]. – Brunner-Routledge, 2000. – P. 276–303.

315. O'Connor L. E. Shame, Guilt, And Depression in Men and Women in Recovery From Addiction / L. E. O'Connor, J. W. Berry, J. Weiss etc. // Journal of Substance Abuse Treatment. – 1994. – V. 11. – № 6. – P. 503–510.

316. Plutchik R. A structural theory of ego defenses and emotions / R. Plutchik, H. Kelleman, H. R. Conte. // Emotions in personality and psychopathology. / [Ed. by C. E. Isard] – N.Y. Plenum Publ, Co, 1979. – P. 229–257.

317. Quiles Z. Chronic and predisposition guilt: Relations to mental health, prosocial behavior, and religiosity / Z. Quiles, J. Bybee // *Journal of Personality Assessment*. – 1997. – V. 69. – № 1. – P. 104–126.

318. Radke-Yarrow M. Children's prosocial disposition and behavior / M. Radke-Yarrow, C. Zahn-Walxler, M. Chapman // *Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development* / [Ed. by M. Hetherington]. – New York: Wiley, 1983. – V. 4. – P. 125–134

319. Rosenhan R. Foundations of abnormal psychology / R. Rosenhan, P. London. – San Francisco: Holt, Rinehart and Winston, 1970.

320. Schmader T. The approach and avoidance function of guilt and shame emotions: Comparing reactions to self-caused and other-caused wrongdoing / T. Schmader, B. Lickel // *Motivation and Emotion*. – 2006. – V. 30. – P. 42–55.

321. Smith R. H. The role of public exposure in moral and nonmoral shame and guilt / R. H. Smith, J. M. Webster, W. G. Parrott, H. L. Eyre // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2002. – V. 83. – P. 138–159.

322. Stuewing J. The relation of child maltreatment to shame and guilt among adolescents: Psychological routes to depression and delinquency / J. Stuewing, L. A. McCloskey // *Child Maltreatment*. – 2005. – № 10. – P. 324–336.

323. Tangney J. P. Are Shame, Guilt, and Embarrassment Distinct Emotions? / J. P. Tangney, R. S. Miller, L. Flicker & D. H. Barlow // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1996. – V. 70. – № 6. – P. 1256–1269.

324. Tangney J. P. Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt / J. P. Tangney // *Behavioral Res. Ther.* – 1996. – V. 34. – № 9. – P. 741–754.

325. Tangney J. P. Moral emotions and moral behavior / J. P. Tangney, J. Stuewing, D. J. Mashek // *Ann. Rev. Psychol.* – 2007. – V. 58. – P. 345–372.

326. Tangney J. P. Shame and Guilt / J. P. Tangney, R. L. Dearing. – Guilford Press, 2003. – 272 p.

327. Tangney J. P. The self-conscious emotions: Shame, guilt, embarrassment and pride / J. P. Tangney // *Handbook of cognition and emotion* / [Ed. by

T. Dalgleish, M. J. Power]. – New York, NY, US: John Wiley & Sons Ltd, 1999. – P. 541–568.

328. Tangney J. P. The Test of Self-Conscious Affect (TOSCA) / J. P. Tangney, P. Wagner, R. Gramzow. – Fairfax, VA: George Mason University, 1989.

329. Temple N. When Hope Is Attacked: Violence as a Defence Against Guilt / N. Temple // *International Journal Psychoanalysis*. – 1989. – V. 33. – P. 112–119.

330. Thompson R. A. Empathy and the development of guilt in children / R. A. Thompson, M. L. Hoffman // *Developmental Psychology*. – 1980. – V. 16. – № 2. – P. 155–156.

331. Waska R. Fragmentation, persecution and primitive guilt: Clinical and theoretical issues with psychotic patients / R. Waska // *Psychodynamic Practice*. – 2002. – V. 8. – № 2. – P. 147–162.

332. Weiss J. Unconscious guilt / J. Weiss // *The psychoanalytic process: Theory, Clinical observation and empirical research* / [Eds. by J. Weiss & H. Sampson]. – N.Y.: Guilford Press, 1986. – P. 43–67.

333. Wicker F. W. Participant descriptions of guilt and shame / F. W. Wicker, G. C. Payne, R. D. Morgan. – *Motivation and Emotion*. – 1983. – V. 7. – P. 25–39.

334. Williams C. What Do Children Feel Guilty About? Developmental and Gender Differences / C. Williams, J. Bybee // *Developmental Psychology*. – 1994. – V. 30. – № 5. – P. 617–623.

335. Woien S. L. Validation of the TOSCA to measure shame and guilt / S. L. Woien, H. A. H. Ernst etc. // *Personality and Individual Differences*. – 2003. – V. 35. – № 2. – P. 313–326.

336. Wolf S. T. Introducing the GAPS Scale: A new measure of guilt and shame proneness / S. T. Wolf, T. R. Cohen etc. // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2011. – V. 100. – № 5. – P. 947–966.

337. Wolf S. T. Shame proneness and guilt proneness: Toward the further understanding of reactions to public and private transgressions / S. T. Wolf etc. // *Self & Identity*. – 2010. – V. 9. – P. 337–362.

338. Zabalegui L. ¿Por qué me culpabilizo tanto? / Luis Zabalegui. – Editorial Desclée de Brouwer, 1997.

339. Zahn-Waxier C. Empathy and guilt: Early origins of feeling of responsibility / C. Zahn-Waxier, J. Robinson // *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* / [Eds. by J. P. Tangney & K. Fisher]. – New York: Guilford Press, 1995. – P. 143–173.

340. Zahn-Waxier C. Guilt and empathy: Sex differences and implications for the development of depression / C. Zahn-Waxier, P. M. Cole, K. C. Barret // *The development of emotion regulation and dysregulation* / [Eds. by J. Garber & K. Dodge]. – New York: Cambridge University Press, 1991. – P. 243–272.

341. Zahn-Waxier C. Patterns of guilt in children of depressed and well mothers / C. Zahn-Waxier, G. Kochanska etc. // *Developmental Psychology*. – 1990. – V. 26. – № 1. – P. 51–59.

342. Zahn-Waxier C. The development of empathy in twins / C. Zahn-Waxier, J. L. Robinson, R. N. Emde // *Developmental Psychology*. – 1992. – V. 28. – № 6. – P. 1038–1047.

343. Zentner E. B. Pseudo-guilt: Defense trasaction and resistance / E. B. Zentner, M. Zentner, L. G. Zinkan // *Journal Anal. Soc. Work*. – 1993. – № 4. – P. 29–47.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторське інтерв'ю, спрямоване на дослідження процесу переживання почуття провини

Інструкція: Дайте якомога повнішу, максимально розгорнуту відповідь на кожне запитання. Ви можете не розкривати особистих фактів, або подробиць Вашого життя, якщо не хочете. Дослідника більше цікавлять Ваші внутрішні переживання, які стосуються ситуацій переживання почуття вини, Ваша поведінка в таких ситуаціях, Ваше ставлення до ситуації, до інших людей, до себе при переживанні почуття вини, а також значення для Вас цього переживання.

Зосередьтесь і пригадайте, як найчастіше Ви поводитесь, що відчуваєте, на що більше звертаєте увагу і т.п., коли відчуваєтеся винним (-ою).

1. Через що (в яких ситуаціях) Ви зазвичай відчуваєтеся винним?
2. По відношенню до кого чи до чого у Вас виникає почуття провини?
3. Як (за якими ознаками, критеріями, особливостями ситуації, поведінки оточуючих) Ви визначаєте, що Ви винні?
4. Чи прогнозуєте Ви подальший перебіг подій? Як це відбувається?
5. Що означає для Вас почуватися винним?
6. Які ще почуття, емоції виникають у Вас разом з почуттям провини?
7. Як Ви поводитесь (чи демонструєте своє переживання) коли відчуваєтеся винним?
8. Як часто виникає у Вас почуття провини?
9. Наскільки важко зазвичай Ви переживаєте почуття провини?
10. Як довго зазвичай ви переживаєте почуття провини? Від чого це залежить?
11. Чи намагаєтесь ви позбутися цього переживання? Від чого це залежить?
12. Чи можете Ви якось відволіктись від переживання почуття провини? (У який спосіб?)
13. Що Ви робили, щоб позбутися почуття провини?
14. Чи змінилися якось Ваша поведінка і стосунки з оточуючими (ваше життя) внаслідок (після) переживання (подолання або ні) почуття вини? Якщо так, то в яку сторону?

Додаток Б

Авторська модифікація методики Дембо-Рубінштейн

Перед вами вісім відрізків – шкал, які описують певні характеристики переживання вини.

ОХАРАКТЕРИЗУЙТЕ ЗВИЧНЕ ДЛЯ ВАС ПЕРЕЖИВАННЯ ВИНИ.

Кожна шкала має два полюси. На **верхньому полюсі** знаходиться **максимальний вияв** запропонованої характеристики, **внизу** – **мінімальний її прояв**, а усе різноманіття проявів переживання вини між цими показниками, **в тому числі і ваше**.

Визначте на кожній з шкал-відрізків міру (ступінь) вираження цих характеристик – перекресліть шкалу в тому місці, яке на вашу думку відображає ваше ЗВИЧНЕ переживання вини (де „перебуває” ваше звичне переживання вини).

1. Тривалість переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться найбільш тривале переживання вини, яке тільки можливе. *Внизу* – найнетриваліше (миттєве, нульове). Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична тривалість переживання вини.

2. Інтенсивність переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться найбільш сильне, інтенсивне переживання вини, яке тільки можливе. *Внизу* – найслабше (відсутність переживання). Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична інтенсивність (сила) переживання вини.

3. Частота виникнення переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться постійне актуальне переживання вини, яке не зникає. *Внизу* – яке не з’являється ніколи. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична частота появи переживання вини.

4. Важкість переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться найбільш важке, надмірне, непереносиме переживання вини. *Внизу* – найлегше, або взагалі відсутнє. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична важкість переживання вини.

5. Звичність (повсякденність) для вас переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться переживання вини, яке є звичним, постійним повсякденним атрибутом життя. *Внизу* – переживання вини, яке є надзвичайною подією в житті людини, чимось неймовірним, незвичним, „из ряда вон выходящем”. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звичність/ звичайність переживання вини.

6. Легкість виникнення переживання вини

На верхньому полюсі знаходиться надзвичайна швидкість, миттєвість і легкість виникнення переживання вини з будь-якої причини. *Внизу* – переживання вини, що виникає лише з ду-у-уже суттєвої причини, яке не так легко викликати. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична легкість виникнення переживання вини.

7. Обґрунтованість (вагомість об’єктивних причин) переживання вини

На верхньому полюсі знаходяться об’єктивні, вагомі, суттєві причини для виникнення переживання вини – є **причини**. *Внизу* – переживання вини з’являється безпідставно, без будь-яких видимих, об’єктивних причин, надумане переживання вини – **немає причин**. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша вагомість – безпідставність причин виникнення переживання вини.

8. Значущість, важливість для вас переживання вини

На верхньому полюсі – саме переживання вини є надзвичайною цінністю, надзвичайно важливе для людини і суб’єктивно найбільш значуще з усіх її переживань. *Внизу* – переживання вини знівельоване, не є цінністю для людини. Перекресліть шкалу в тому місці, де „перебуває” ваша звична важливість, значущість переживання вини.

		<p>Охарактеризуйте ЗВИЧНЕ ДІЯ ВАС переживання вини.</p> <p>На даних шкалах - відрізках визначте міру (ступінь) вираження таких характеристик вашого звичного переживання вини як :</p>							
		верх							
	Тривалість ПВ								
	Інтенсивність ПВ								
	Частота ПВ								
	Важкість ПВ								
	Звичність для Вас ПВ								
	Легкість виникнення ПВ								
	Обґрунтованість (вагомість причин) ПВ								
	Значущість (важливість) для Вас П								
		низ							

Додаток В

Конструювання опитувальника «Переживання почуття провини»

В.1 – Специфікація опитувальника з визначеним відсотковим навантаженням змістовних областей, маніфестацій, та визначеною кількістю завдань

Таблиця В.1

Специфікація опитувальника

Маніфестації	Змістовні області							Кількість завдань
	Каяття (14,28%)	Жалкування (14,28%)	Самозвинувачення (14,28%)	Прагнення покарання (14,28%)	Заперечення власної вини (14,28%)	Недопущення помилок (14,28%)	Звинування інших (14,28%)	
Афективно-експресивна реакція (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Когнітивні установки (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Мотиваційно-поведінкові прояви (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Площина взаємин з іншими (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Площина „образу Я” (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Площина зовнішньої ситуації (16,66%)	3	3	3	3	3	3	3	21
Кількість завдань	18	18	18	18	18	18	18	126

В.2 – Визначення кількості та змісту шкал опитувальника ПШВ методом факторного аналізу

Таблиця В.2.1

Виділення кількості факторів (шкал опитувальника) з визначенням відсотку загальної дисперсії для кожного з них (за методом Кайзера)

Total Variance Explained									
Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	22,320	39,858	39,858	22,320	39,858	39,858	10,834	19,346	19,346
2	5,728	10,230	50,088	5,728	10,230	50,088	8,894	15,884	35,228
3	4,350	7,770	57,856	4,350	7,770	57,856	8,106	14,474	49,702
4	4,264	7,614	65,470	4,264	7,614	65,470	6,444	11,506	61,208
5	3,576	6,384	71,854	3,576	6,384	71,854	5,962	10,646	71,854
6	3,092	5,520	77,374						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Таблиця В.2.2

**Матриця факторних навантажень окремих завдань для виділених факторів
(шкал опитувальника ШІВ) після обертання (метод Varimax)**

Rotated Component Matrix

№ питання	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
V53	,616				
V56	,602				
V33	,594				
V11	,578				
V57	,542				
V3	,523				
V51	,502				
V21	,495				
V7	,442				
V9	,440	,301			
V17	,418				
V13	,418				
V6	,364	,304			
V63	,357				
V38		,568			
V8		,560			
V37		,554			
V61		,501	,320		
V60		,479			
V43		,454	,454		
V64		,445		,349	
V1	,302	,425	,393		
V24		,416			
V31	,331	,413			
V41		,400			,352
V44		,392			
V55		,339			
V27	,348		,539		
V19			,521		
V66	,342		,511		
V20			,479		
V25			,428		
V45	,328		,423		
V14		,341	,412		
V50		,370	,405		
V15	,325		,403		
V68			,401		
V26		,311	,368	,315	
V2			,364		
V67			,362		
V49		,329	,350		
V40			,336		
V22				,736	
V46				,683	
V28				,657	
V16	,384			,556	
V34				,414	
V35	,342			,408	
V58				,379	
V4		,302		,334	
V59					,670
V29					,613
V5					,603
V47					,528
V36	,335				,440
V23					,437

В.3 – Аналіз завдань опитувальника ППВ

В.3.1 – Визначення ефективності (диференційної здатності) опитувальника шляхом співвіднесення відсоткового співвідношення шкальних оцінок

Таблиця В.3.1.1

Розподіл оцінок завдань опитувальника ППВ для шкали «Очікування покарання» (% співвідношення шкальних оцінок)

№ питання	Градації оцінок							
	-2		-1		+1		+2	
	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen
V3	180	46,3	80	20,6	78	20,1	51	13,1
V6	123	31,6	120	30,8	99	25,4	47	12,1
V7	43	11,1	69	17,7	133	34,2	144	37,0
V9	90	23,1	103	26,5	119	30,6	77	19,8
V11	101	26,0	103	26,5	118	30,3	67	17,2
V13	83	21,3	117	30,1	143	36,8	46	11,8
V17	116	29,8	141	36,2	67	17,2	65	16,7
V21	144	37,0	135	34,7	73	18,8	37	9,5
V33	208	53,5	105	27,0	56	14,4	20	5,1
V51	98	25,2	142	36,5	106	27,2	43	11,1
V53	78	20,1	169	43,4	99	25,4	43	11,1
V56	97	24,9	165	42,4	89	22,9	38	9,8
V57	166	42,7	139	35,7	61	15,7	23	5,9
V63	121	31,1	173	44,5	79	20,3	16	4,1

Таблиця В.3.1.2

Розподіл оцінок завдань опитувальника ППВ для шкали «Зацікавленість в інших» (% співвідношення шкальних оцінок)

№ питання	Градації оцінок							
	-2		-1		+1		+2	
	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen
V1	46	11,8	93	23,9	168	43,2	82	21,1
V8	29	7,5	67	17,2	147	37,8	146	37,5
V24	61	15,7	130	33,4	122	31,4	76	19,5
V31	36	9,3	116	29,8	160	41,1	77	19,8
V37	34	8,7	105	27,0	146	37,5	104	26,7
V38	6	1,5	21	5,4	121	31,1	241	62,0
V41	17	4,4	38	9,8	171	44,0	163	41,9
V43	18	4,6	42	10,8	159	40,9	169	43,4
V44	43	11,1	138	35,5	138	35,5	70	18,0
V55	38	9,8	73	18,8	134	34,4	144	37,0
V60	27	6,9	31	8,0	153	39,3	178	45,8
V61	25	6,4	64	16,5	115	29,6	185	47,6
V64	31	8,0	59	15,2	160	41,1	139	35,7

Таблиця В.3.1.3

**Розподіл оцінок завдань опитувальника ППВ для шкали
«Вимогливість до себе» (% співвідношення шкальних оцінок)**

№ питання	Градації оцінок							
	-2		-1		+1		+2	
	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen
V2	139	35,7	121	31,1	103	26,5	26	6,7
V14	55	14,1	107	27,5	139	35,7	88	22,6
V15	140	36,0	108	27,8	103	26,5	38	9,8
V19	31	8,0	80	20,6	140	36,0	138	35,5
V20	44	11,3	90	23,1	154	39,6	101	26,0
V25	52	13,4	121	31,1	137	35,2	79	20,3
V26	18	4,6	77	19,8	178	45,8	116	29,8
V27	71	18,3	107	27,5	139	35,7	72	18,5
V40	18	4,6	83	21,3	173	44,5	115	29,6
V45	65	16,7	134	34,4	124	31,9	66	17,0
V49	56	14,4	111	28,5	140	36,0	82	21,1
V50	21	5,4	71	18,3	198	50,9	99	25,4
V66	116	29,8	117	30,1	92	23,7	64	16,5
V67	39	10,0	77	19,8	164	42,2	109	28,0
V68	53	13,6	131	33,7	144	37,0	61	15,7

Таблиця В.3.1.4

**Розподіл оцінок завдань опитувальника ППВ для шкали
«Орієнтація на нормативність» (% співвідношення шкальних оцінок)**

№ питання	Градації оцінок							
	-2		-1		+1		+2	
	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen
V4	11	2,8	31	8,0	170	43,7	177	45,5
V16	99	25,4	103	26,5	113	29,0	74	19,0
V22	39	10,0	72	18,5	152	39,1	126	32,4
V28	38	9,8	67	17,2	220	56,6	64	16,5
V34	108	27,8	120	30,8	115	29,6	46	11,8
V35	25	6,4	44	11,3	136	35,0	184	47,3
V46	40	10,3	115	29,6	164	42,2	70	18,0
V58	51	13,1	116	29,8	169	43,4	53	13,6

Таблиця В.3.1.5

**Розподіл оцінок завдань опитувальника ППВ для шкали
«Жалкування» (% співвідношення шкальних оцінок)**

№ питання	Градації оцінок							
	-2		-1		+1		+2	
	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen	Frequency	Valid Percen
V5	38	9,8	58	14,9	109	28,0	184	47,3
V23	84	21,6	106	27,2	126	32,4	73	18,8
V29	23	5,9	56	14,4	178	45,8	132	33,9
V36	106	27,2	101	26,0	113	29,0	69	17,7
V47	22	5,7	78	20,1	181	46,5	108	27,8
V59	61	15,7	84	21,6	138	35,5	106	27,2

В.3.2 – Визначення ефективності (диференційної здатності) опитувальника шляхом кореляції завдань опитувальника з зовнішнім критерієм

Таблиця В.3.2.1

Кореляція завдань опитувальника ППВ за окремими шкалами зі шкалою «почуття провини» (Айзенк)

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,312**	V1	,290**	V2	,144*	V4	,042	V5	,166*
V6	,247**	V8	,232**	V14	,280**	V16	,161*	V23	,191**
V7	,312**	V24	,179**	V15	,177**	V22	,109	V29	,307**
V9	,274**	V31	,273**	V19	,057	V28	,081	V36	,352**
V11	,338**	V37	,193**	V20	,208**	V34	,012	V47	,112
V13	,207**	V38	,107	V25	,314**	V35	,319**	V59	,281**
V17	,303**	V41	,190**	V26	,170*	V46	,188**		
V21	,386**	V43	,192**	V27	,317**	V58	,163*		
V33	,355**	V44	,238**	V40	-,064				
V51	,357**	V55	,107	V45	,163*				
V53	,441**	V60	,033	V49	,215**				
V56	,469**	V61	,237**	V50	,343**				
V57	,351**	V64	,132*	V66	,300**				
V63	,139*			V67	,180**				
				V68	,231**				

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

Таблиця В.3.2.2

Кореляція завдань опитувальника ППВ за окремими шкалами зі шкалою «самозвинувачення» (МІС)

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,244**	V1	,159*	V2	,202**	V4	-,039	V5	,134*
V6	,155*	V8	,218**	V14	,218**	V16	-,044	V23	,260**
V7	,232**	V24	,126	V15	,196**	V22	-,112	V29	,256**
V9	,281**	V31	,180**	V19	,158*	V28	-,012	V36	,337**
V11	,202**	V37	,109	V20	,129	V34	,097	V47	,131*
V13	,187**	V38	,093	V25	,249**	V35	,116	V59	,215**
V17	,205**	V41	,216**	V26	,037	V46	,008		
V21	,272**	V43	,176**	V27	,349**	V58	,115		
V33	,307**	V44	,120	V40	,027				
V51	,452**	V55	,131*	V45	,147*				
V53	,392**	V60	,152*	V49	,128				
V56	,314**	V61	,173**	V50	,222**				
V57	,396**	V64	,087	V66	,457**				
V63	,110			V67	-,090				
				V68	,054				

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

Таблиця В.3.2.3

**Кореляція завдань опитувальника ПШВ за окремими шкалами
зі шкалою «почуття провини» (Басса-Даркі)**

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,328**	V1	,348**	V2	,102	V4	,216	V5	-,014
V6	,181	V8	,489**	V14	,233	V16	,171	V23	,326**
V7	,224	V24	,149	V15	,314*	V22	,198	V29	,196
V9	,351**	V31	,312*	V19	-,121	V28	,410**	V36	,264*
V11	,213	V37	,669**	V20	,275*	V34	,275*	V47	,060
V13	,181	V38	,325**	V25	,340**	V35	,325**	V59	,325**
V17	,135	V41	,238	V26	,238	V46	,442**		
V21	,337**	V43	,374**	V27	,395**	V58	,480**		
V33	,190	V44	,177	V40	,275*				
V51	,292*	V55	,233	V45	,276*				
V53	,398**	V60	,330**	V49	,187				
V56	,322*	V61	,394**	V50	,397**				
V57	,147	V64	,349**	V66	,161				
V63	,104			V67	,247				
				V68	,240				

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

Таблиця В.3.2.4

**Кореляція завдань опитувальника ПШВ за окремими шкалами
зі шкалою «совітливості»**

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,134*	V1	,356**	V2	,005	V4	,172**	V5	-,120
V6	,258**	V8	,271**	V14	,149*	V16	,316**	V23	-,006
V7	,125	V24	,243**	V15	,038	V22	,461**	V29	-,012
V9	,121	V31	,165*	V19	-,122	V28	,335**	V36	,152*
V11	,145*	V37	,335**	V20	,136*	V34	-,003	V47	-,046
V13	,113	V38	,230**	V25	,116	V35	,212**	V59	,030
V17	,046	V41	,102	V26	,231**	V46	,421**		
V21	,081	V43	,149*	V27	,045	V58	,031		
V33	,053	V44	,207**	V40	,134*				
V51	-,029	V55	,117	V45	,056				
V53	,183**	V60	,180**	V49	,243**				
V56	,200**	V61	,255**	V50	,104				
V57	,081	V64	,171**	V66	,115				
V63	,073			V67	,108				
				V68	,123				

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

В.3.3 – Визначення дискримінативності завдань опитувальника шляхом кореляції кожного завдання з сумарним балом по шкалі та з загальним показником ПШВ

Таблиця В.3.3.1

Кореляція завдань опитувальника ПШВ з сумарним балом за шкалою (фактором)

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,582**	V1	,637**	V2	,474**	V4	,433**	V5	,639**
V6	,475**	V8	,623**	V14	,551**	V16	,630**	V23	,580**
V7	,525**	V24	,320**	V15	,543**	V22	,707**	V29	,658**
V9	,536**	V31	,646**	V19	,488**	V28	,633**	V36	,621**
V11	,615**	V37	,631**	V20	,586**	V34	,451**	V47	,563**
V13	,462**	V38	,533**	V25	,561**	V35	,529**	V59	,697**
V17	,422**	V41	,585**	V26	,473**	V46	,718**		
V21	,591**	V43	,617**	V27	,667**	V58	,522**		
V33	,582**	V44	,515**	V40	,296**				
V51	,551**	V55	,491**	V45	,550**				
V53	,656**	V60	,432**	V49	,525**				
V56	,659**	V61	,673**	V50	,584**				
V57	,544**	V64	,592**	V66	,619**				
V63	,427**			V67	,280**				
				V68	,513**				

Таблиця В.3.3.2

Кореляція завдань опитувальника ПШВ з загальним показником ПШВ

V1	,640**	V15	,453**	V28	,316**	V44	,443**	V59	,365**
V2	,390**	V16	,423**	V29	,492**	V45	,479**	V60	,278**
V3	,485**	V17	,298**	V31	,622**	V46	,398**	V61	,604**
V4	,382**	V19	,374**	V33	,444**	V47	,267**	V63	,315**
V5	,367**	V20	,523**	V34	,214**	V49	,444**	V64	,458**
V6	,416**	V21	,524**	V35	,462**	V50	,568**	V66	,537**
V7	,454**	V22	,289**	V36	,447**	V51	,436**	V67	,132**
V8	,548**	V23	,337**	V37	,550**	V53	,572**	V68	,451**
V9	,473**	V24	,121*	V38	,380**	V55	,391**		
V11	,507**	V25	,466**	V40	,172**	V56	,610**		
V13	,374**	V26	,431**	V41	,502**	V57	,414**		
V14	,494**	V27	,585**	V43	,550**	V58	,371**		

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$;

В.3.4 – Визначення дискримінативності завдань опитувальника методом контрастних груп

Таблиця В.3.4

Порівняння результатів за кожним завданням опитувальника ПШВу контрастних групах

№ питання	Значення середніх та стандартного відхилення		Показники різниці
	Контрастні групи		
	Група 1 (N=100) 30% , які мають низькій бал за загальним показником ПШВ	Група 3 (N=98) 30% , які мають високий бал за загальним показником ПШВ	
V1	-,87±1,143	1,38±,856	U=870,500; p<0,01; t=15,685; p<0,01
V2	-1,31±1,032	-,01±1,530	U=2599,500; p<0,01; t=6,995; p<0,01
V3	-1,60±,888	,41±1,624	U=1763,000; p<0,01; t=10,769; p<0,01
V4	,64±1,251	1,65±,644	U=2295,000; p<0,01; t=7,183; p<0,01
V5	,23±1,582	1,42±,994	U=2683,500; p<0,01; t=6,343; p<0,01
V6	-1,27±1,081	,15±1,582	U=2472,500; p<0,01; t=7,376; p<0,01
V7	-,18±1,438	1,37±1,049	U=1939,000; p<0,01; t=8,661; p<0,01
V8	-,18±1,373	1,61±,741	U=1359,000; p<0,01; t=11,458; p<0,01
V9	-1,06±1,229	,88±1,357	U=1662,000; p<0,01; t=10,534; p<0,01
V11	-1,06±1,205	,90±1,320	U=1607,000; p<0,01; t=10,907; p<0,01
V13	-,72±1,326	,66±1,260	U=2399,000; p<0,01; t=7,522; p<0,01
V14	-,72±1,256	1,07±1,221	U=1759,000; p<0,01; t=10,176; p<0,01
V15	-1,29±1,057	,29±1,492	U=2090,500; p<0,01; t=8,559; p<0,01
V16	-,77±1,309	,93±1,423	U=1959,500; p<0,01; t=8,742; p<0,01
V17	-1,05±1,175	-,01±1,509	U=2951,500; p<0,01; t=5,401; p<0,01
V19	-,11±1,435	1,23±1,023	U=2380,500; p<0,01; t=7,604; p<0,01
V20	-,49±1,259	1,29±1,094	U=1542,500; p<0,01; t=10,600; p<0,01
V21	-1,54±,702	,24±1,479	U=1622,000; p<0,01; t=10,813; p<0,01
V22	,22±1,368	1,26±1,115	U=2594,500; p<0,01; t=5,842; p<0,01
V23	-,80±1,303	,44±1,486	U=2713,000; p<0,01; t=6,233; p<0,01
V24	-,32±1,302	,24±1,693	U=3997,000; p<0,05; t=2,628; p<0,01
V25	-,77±1,262	,81±1,298	U=2104,500; p<0,01; t=8,664; p<0,01
V26	,04±1,294	1,32±,980	U=2108,500; p<0,01; t=7,832; p<0,01
V27	-1,03±1,141	1,07±1,086	U=1248,500; p<0,01; t=13,266; p<0,01
V28	,08±1,338	1,06±1,082	U=2741,000; p<0,01; t=5,678; p<0,01
V29	-,01±1,374	1,52±,560	U=1793,500; p<0,01; t=10,296; p<0,01
V31	-,82±1,114	1,34±,849	U=981,000; p<0,01; t=15,305; p<0,01
V33	-1,67±,682	-,21±1,494	U=2089,000; p<0,01; t=8,789; p<0,01
V34	-,61±1,435	,30±1,459	U=3266,500; p<0,01; t=4,406; p<0,01
V35	,32±1,435	1,68±,585	U=1955,000; p<0,01; t=8,789; p<0,01
V36	-1,07±1,208	,69±1,460	U=1941,000; p<0,01; t=9,251; p<0,01
V37	-,59±1,190	1,30±1,067	U=1403,500; p<0,01; t=11,747; p<0,01
V38	,98±1,119	1,77±,655	U=2526,500; p<0,01; t=6,041; p<0,01
V40	,44±1,242	,96±1,226	U=3619,000; p<0,01; t=2,960; p<0,01
V41	,31±1,269	1,77±,552	U=1333,500; p<0,01; t=10,499; p<0,01
V43	,15±1,366	1,69±,582	U=1380,000; p<0,01; t=10,382; p<0,01
V44	-,77±1,109	,80±1,316	U=2030,500; p<0,01; t=9,063; p<0,01
V45	-,81±1,308	,82±1,279	U=2001,500; p<0,01; t=8,843; p<0,01
V46	-,39±1,270	1,05±1,161	U=2040,500; p<0,01; t=8,334; p<0,01
V47	,14±1,311	,96±1,251	U=3073,000; p<0,01; t=4,499; p<0,01
V49	-,61±1,302	1,11±1,044	U=1744,500; p<0,01; t=10,279; p<0,01
V50	-,22±1,299	1,45±,788	U=1587,000; p<0,01; t=10,952; p<0,01
V51	-1,11±1,091	,52±1,349	U=2005,500; p<0,01; t=9,342; p<0,01
V53	-1,25±,957	,61±1,344	U=1557,500; p<0,01; t=11,209; p<0,01
V55	,05±1,417	1,34±1,102	U=2293,500; p<0,01; t=7,140; p<0,01

Таблиця В.3.4

(продовження)

№ питання	Значення середніх та стандартного відхилення		Показники різниці
	Контрастні групи		
	Група 1 (N=100) 30% , які мають низькій бал за загальним показником ППВ	Група 3 (N=98) 30% , які мають високий бал за загальним показником ППВ	
V56	-1,34±,945	,68±1,248	U=1223,000; p<0,01; t=12,840; p<0,01
V57	-1,51±,859	-,29±1,429	U=2357,500; p<0,01; t=7,290; p<0,01
V58	-,45±1,298	,82±1,279	U=2462,000; p<0,01; t=6,914; p<0,01
V59	-,46±1,374	,88±1,466	U=2463,000; p<0,01; t=6,625; p<0,01
V60	,50±1,291	1,29±1,252	U=2795,000; p<0,01; t=4,347; p<0,01
V61	-,15±1,452	1,83±,381	U=1207,000; p<0,01; t=13,158; p<0,01
V63	-1,31±,761	-,40±1,455	U=3374,000; p<0,01; t=5,509; p<0,01
V64	-,04±1,385	1,48±,933	U=1725,000; p<0,01; t=9,071; p<0,01
V66	-1,32±,973	,78±1,440	U=1517,000; p<0,01; t=11,975; p<0,01
V67	,39±1,406	,80±1,316	U=4019,500; p<0,05; t=2,096; p<0,05
V68	-,67±1,223	,93±1,186	U=1879,000; p<0,01; t=9,333; p<0,01

В.4 – Перевірка надійності за внутрішньою узгодженістю опитувальника ППВ

Таблиця В.4.1

Результати обчислення альфа-Кронбаха для шкали «Очікування покарання»

Фактор 1 «Очікування покарання»				N of
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	Variables
SCALE	-5,9203	112,6818	10,6152	14
Item-total Statistics				
	Scale	Scale	Corrected	Alpha
	Mean	Variance	Item-	if Item
	if Item	if Item	Total	if Item
	Deleted	Deleted	Correlation	Deleted
V3	-5,2519	96,1116	,4743	,8025
V6	-5,4756	100,1263	,3583	,8114
V7	-6,6041	98,9666	,4192	,8067
V9	-5,8946	97,7492	,4221	,8067
V11	-5,7841	95,2368	,5141	,7993
V13	-5,7969	100,8633	,3475	,8119
V17	-5,4679	101,5847	,2979	,8161
V21	-5,2108	97,2853	,4968	,8010
V33	-4,8278	98,7718	,4957	,8016
V51	-5,5450	98,2950	,4489	,8045
V53	-5,5604	95,7573	,5744	,7954
V56	-5,4216	95,7290	,5778	,7952
V57	-4,9846	99,7317	,4518	,8045
V63	-5,1388	103,2281	,3272	,8125

Reliability Coefficients

N of Cases = 407,0

N of Items = 14

Alpha = ,8164

Таблиця В.4.2

**Результати обчислення альфа-Кронбаха
для шкали «Зацікавленість в інших»**

Фактор 2 «Зацікавленість в інших»				
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	N of Variables
SCALE	9,3753	84,6629	9,2012	13
Item-total Statistics				
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Alpha if Item Deleted
V1	8,9974	70,5799	,5354	,7945
V8	8,5681	71,3955	,5245	,7956
V24	9,3188	78,2693	,1708	,8265
V31	9,0514	70,6159	,5488	,7934
V37	8,9100	70,7006	,5291	,7950
V38	7,9100	76,8811	,4594	,8033
V41	8,2828	74,0693	,4988	,7988
V43	8,2879	73,0148	,5307	,7962
V44	9,2365	73,5986	,3938	,8068
V55	8,6735	74,0607	,3646	,8094
V60	8,2853	76,6581	,3193	,8115
V61	8,4216	70,1672	,5827	,7906
V64	8,5604	72,3088	,4897	,7986

Reliability Coefficients

N of Cases = 407,0

N of Items = 13

Alpha = ,8143

Таблиця В.4.3

**Результати обчислення альфа-Кронбаха
для шкали «Вимогливість до себе»**

Фактор 3 «Вимогливість до себе»				
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	N of Variables
SCALE	3,2519	112,6941	10,6157	15
Item-total Statistics				
	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Alpha if Item Deleted
V2	3,8792	100,7766	,3641	,7958
V14	3,0000	98,0103	,4464	,7897
V15	3,7892	98,1049	,4365	,7904
V19	2,5476	100,5473	,3828	,7944
V20	2,7943	97,4061	,4898	,7864
V25	3,0720	97,9175	,4591	,7887
V26	2,4884	102,0392	,3777	,7948
V27	3,1645	94,2667	,5801	,7789
V40	2,5219	106,4924	,1864	,8070
V45	3,2725	98,1214	,4465	,7897
V49	3,0437	98,8409	,4179	,7919
V50	2,5244	99,4201	,5033	,7868
V66	3,5835	95,1251	,5185	,7837
V67	2,6684	106,5109	,1578	,8102
V68	3,1774	99,6308	,4088	,7926

Reliability Coefficients

N of Cases = 407,0

N of Items = 15

Alpha = ,8034

Таблиця В.4.4

**Результати обчислення альфа-Кронбаха
для шкали «Орієнтація на нормативність»**

Фактор 4 «Орієнтація на нормативність»				
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	N of Variables
SCALE	3,4704	38,5436	6,2083	8
Item-total Statistics				
Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Alpha if Item Deleted	
V4	2,2596	34,1927	,2897	,7121
V16	3,5733	28,9308	,4436	,6836
V22	2,8175	28,4434	,5685	,6556
V28	2,9434	30,3937	,4894	,6755
V34	3,8021	32,5355	,2384	,7282
V35	2,4165	31,9962	,3634	,6998
V46	3,1568	27,4109	,5642	,6537
V58	3,3239	31,6680	,3385	,7053
Reliability Coefficients				
N of Cases =	407,0		N of Items =	8
Alpha =	,7186			

Таблиця В.4.5

**Результати обчислення альфа-Кронбаха
для шкали «Жалкування»**

Фактор 5 «Жалкування»				
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	N of Variables
SCALE	2,6684	27,0882	5,2046	6
Item-total Statistics				
Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Alpha if Item Deleted	
V5	1,7866	19,7611	,4351	,6399
V23	2,6735	20,3235	,3388	,6738
V29	1,7943	20,3184	,4940	,6256
V36	2,8278	19,5502	,3858	,6583
V47	1,9614	21,3980	,3684	,6613
V59	2,2982	18,5861	,5012	,6159
Reliability Coefficients				
N of Cases =	407,0		N of Items =	6
Alpha =	,6868			

Таблиця В.4.6

**Результати обчислення альфа-Кронбаха
для загального показника ПШВ**

Загальний показник ПШВ				
Statistics for	Mean	Variance	Std Dev	N of Variables
SCALE	12,8458	1048,5225	32,3809	56
Item-total Statistics				
Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Alpha if Item Deleted	

Таблица В.4.6

(продовження)

V1	12,4679	993,9867	,6145	,9155
V2	13,4730	1015,7602	,3529	,9178
V3	13,5141	1002,8535	,4471	,9169
V4	11,6350	1024,9695	,3549	,9178
V5	11,9640	1017,4059	,3284	,9180
V6	13,2905	1011,4180	,3779	,9176
V7	12,1620	1009,1722	,4180	,9172
V8	12,0386	1003,8774	,5194	,9164
V9	12,8715	1004,4628	,4351	,9170
V11	12,9820	1001,1930	,4711	,9167
V13	12,9692	1016,4114	,3354	,9179
V14	12,5938	1004,7934	,4598	,9168
V15	13,3830	1008,2472	,4160	,9172
V16	12,9486	1009,0180	,3834	,9175
V17	13,2982	1022,1480	,2551	,9187
V19	12,1414	1017,7093	,3377	,9179
V20	12,3882	1003,5371	,4914	,9166
V21	13,5553	1003,7063	,4917	,9166
V22	12,1928	1024,9241	,2497	,9186
V23	12,8509	1018,2303	,2955	,9183
V24	12,7892	1039,3060	,0774	,9202
V25	12,6658	1008,0375	,4306	,9171
V26	12,0823	1016,2973	,4002	,9174
V27	12,7584	995,6940	,5546	,9160
V28	12,3188	1024,8363	,2816	,9183
V29	11,9717	1011,7595	,4636	,9169
V31	12,5219	996,7038	,5956	,9157
V33	13,9383	1014,0941	,4119	,9173
V34	13,1774	1030,5793	,1712	,9194
V35	11,7918	1013,3354	,4313	,9171
V36	13,0051	1006,6752	,4080	,9173
V37	12,3805	1001,9270	,5193	,9163
V38	11,3805	1027,8394	,3565	,9178
V40	12,1157	1036,3912	,1350	,9194
V41	11,7532	1014,1761	,4756	,9169
V43	11,7584	1009,2043	,5245	,9165
V44	12,7069	1011,2438	,4087	,9173
V45	12,8663	1006,5285	,4439	,9170
V46	12,5321	1012,0125	,3583	,9178
V47	12,1388	1028,7796	,2316	,9187
V49	12,6375	1009,6080	,4078	,9173
V50	12,1183	1006,4293	,5421	,9163
V51	13,2211	1010,9974	,4004	,9174
V53	13,2057	1000,4782	,5435	,9161
V55	12,1440	1015,4277	,3534	,9178
V56	13,3445	997,3450	,5832	,9158
V57	13,7815	1016,3104	,3814	,9175
V58	12,6992	1018,2212	,3344	,9179
V59	12,4756	1015,9201	,3252	,9181
V60	11,7558	1028,6077	,2443	,9185
V61	11,8920	999,0089	,5775	,9159
V63	13,6272	1025,4097	,2810	,9183
V64	12,0308	1012,0403	,4260	,9172
V66	13,1774	998,2391	,5026	,9164
V67	12,2622	1038,8795	,0905	,9199
V68	12,7712	1010,4140	,4158	,9172

Reliability Coefficients

N of Cases = 407,0

Alpha = ,9188

N of Items = 56

В.5 – Результати перевірки конструктивної валідності опитувальника ПШВ

Таблиця В.5.1

Результати кореляційного аналізу кожного питання з сумарним балом по шкалі опитувальника ПШВ

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
V3	,582**	V1	,637**	V2	,474**	V4	,433**	V5	,639**
V6	,475**	V8	,623**	V14	,551**	V16	,630**	V23	,580**
V7	,525**	V24	,320**	V15	,543**	V22	,707**	V29	,658**
V9	,536**	V31	,646**	V19	,488**	V28	,633**	V36	,621**
V11	,615**	V37	,631**	V20	,586**	V34	,451**	V47	,563**
V13	,462**	V38	,533**	V25	,561**	V35	,529**	V59	,697**
V17	,422**	V41	,585**	V26	,473**	V46	,718**		
V21	,591**	V43	,617**	V27	,667**	V58	,522**		
V33	,582**	V44	,515**	V40	,296**				
V51	,551**	V55	,491**	V45	,550**				
V53	,656**	V60	,432**	V49	,525**				
V56	,659**	V61	,673**	V50	,584**				
V57	,544**	V64	,592**	V66	,619**				
V63	,427**			V67	,280**				
				V68	,513**				

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

Таблиця В.5.2

Результати кореляційного аналізу кожного питання з сумарним балом (загальним показником) опитувальника ПШВ

V1	,640**	V15	,453**	V28	,316**	V44	,443**	V59	,365**
V2	,390**	V16	,423**	V29	,492**	V45	,479**	V60	,278**
V3	,485**	V17	,298**	V31	,622**	V46	,398**	V61	,604**
V4	,382**	V19	,374**	V33	,444**	V47	,267**	V63	,315**
V5	,367**	V20	,523**	V34	,214**	V49	,444**	V64	,458**
V6	,416**	V21	,524**	V35	,462**	V50	,568**	V66	,537**
V7	,454**	V22	,289**	V36	,447**	V51	,436**	V67	,132**
V8	,548**	V23	,337**	V37	,550**	V53	,572**	V68	,451**
V9	,473**	V24	,121*	V38	,380**	V55	,391**		
V11	,507**	V25	,466**	V40	,172**	V56	,610**		
V13	,374**	V26	,431**	V41	,502**	V57	,414**		
V14	,494**	V27	,585**	V43	,550**	V58	,371**		

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

**В.6 – Результати перевірки конвергентної валідності
опитувальника ППВ**

Таблиця В.6.1

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками «почуття провини»**

Показники почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Вина (Айзенк)	0,639**	0,382**	0,487**	0,358**	0,468**	0,628**
Самозвинувачення (МІС)	0,510**	0,283**	0,356**	-	0,382**	0,445**
Почуття вини (Басса-Дарки)	0,433**	0,608**	0,440**	0,414**	0,449**	0,652**
Совістливість	0,260**	0,392**	0,232**	0,475**	-	0,372**
Розенцвейг						
Екстрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (E_OD)	-	0,144*	-	-	-	-
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	-	-0,199**	-0,154*	-	-0,161*	-0,186**
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-	0,215**	-	-	-	0,141*
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	-	0,145*	-	-	-	-
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	-	-	-	-	0,148*	-
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	-	-	-	-	-0,137*	-
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-	0,210**	-	-	-	-
Чиста інтрапунітивність (S_II)	0,136*	-	-	-	-	-
Баланс агресивності (F_EI)	-	-0,149*	-	-	-	-
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IЕК)	-	0,188**	0,166*	-	-	0,160*

Таблиця В.6.2

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками ДПА**

Показники соціальної адаптації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
A - адаптація	-0,447**	-	-0,206**	-	-0,275**	-0,296**
Адаптивність	-0,199**	0,165*	-	0,218**	-	-
Деадаптивність	0,483**	0,224**	0,255**	-	0,309**	0,378**
S - самоприйняття	-0,397**	-	-0,174**	-	-0,209**	-0,243**
Прийняття себе	-0,200**	-	-	-	-	-
Неприйняття себе	0,416**	0,135*	0,176**	-	0,222**	0,276**
L – прийняття інших	-0,368**	-	-	-	-0,190**	-0,160*
Прийняття інших	-0,179**	0,204**	-	0,217**	-	-
Неприйняття інших	0,408**	-	0,173**	-	0,219**	0,263**
E – емоційний комфорт	-0,462**	-0,170*	-0,261**	-	-0,270**	-0,339**
Емоційний комфорт	-0,355**	-	-0,178**	-	-0,135*	-0,247**
Емоційний дискомфорт	0,480**	0,191**	0,272**	-	0,300**	0,362**
I - інтернальність	-0,316**	-0,187**	-0,196**	-	-0,244**	-0,259**
Внутрішній контроль	-	0,303**	0,251**	0,245**	-	0,271**
Зовнішній контроль	0,385**	0,283**	0,283**	-	0,293**	0,362**
D – прагнення до домінування	-0,239**	-0,261**	-0,158*	-0,197**	-0,194**	-0,290**
Домінування	-	-	-	-	-	-
Ведомість	0,246**	0,265**	0,198**	0,204**	0,203**	0,310**
Ескапізм (втеча від проблем)	0,260**	0,178**	0,144*	-	0,211**	0,232**

Таблиця В.6.3

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками «емоційної неврвноваженості»**

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності) (Айзенк)	-0,464**	-0,318**	-0,321**	-	-0,299**	-0,440**
Задоволення – (депресивність) (Айзенк)	-0,464**	-	-0,199**	-	-0,245**	-0,291**
Тривожність (Айзенк)	0,453**	0,469**	0,420**	0,159*	0,480**	0,556**
Нав'язливість (Айзенк)	0,340**	0,384**	0,325**	0,309**	0,253**	0,451**
Автономність – (залежність) (Айзенк)	-0,429**	-0,205**	-0,167*	-0,165*	-0,243**	-0,344**
Іпохондрія (Айзенк)	0,379**	0,192**	0,219**	-	0,242**	0,326**
Вина (Айзенк)	0,639**	0,382**	0,487**	0,358**	0,468**	0,628**
Виразеність невротичних проявів (Хека-Хесса)	0,516**	0,418**	0,482**	0,138*	0,501**	0,569**
Внутрішня конфліктність (МІС)	0,499**	0,256**	0,308**	-	0,339**	0,409**

Таблиця В.6.4

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками «ставлення до себе»**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-0,124*	-	-	0,205**	-0,278**	-
Впевненість у собі (МІС)	-0,242**	-	-	-	-	-0,149*
Самокерування (МІС)	-0,184**	-	-	-	-0,196**	-0,120*
Відображене самоставлення (МІС)	-0,215**	-	-	0,193**	-0,145*	-
Самоцінність (МІС)	-0,212**	-	-0,120*	-	-	-0,129*
Самоприйняття (МІС)	-	-	-	-	-	-
Самоприв'язаність (МІС)	-	-0,166**	-	-	-	-
Внутрішня конфліктність (МІС)	0,499**	0,256**	0,308**	-	0,339**	0,409**
Самозвинувачення (МІС)	0,510**	0,283**	0,356**	-	0,382**	0,445**
<i>S – самоприйняття (ДПА)</i>	-0,397**	-	-0,174**	-	-0,209**	-0,243**
Прийняття себе (ДПА)	-0,200**	-	-	-	-	-
Неприйняття себе (ДПА)	0,416**	0,135*	0,176**	-	0,222**	0,276**
Самооцінка – (комплекс неповноцінності) (Айзенк)	-0,464**	-0,318**	-0,321**	-	-0,299**	-0,440**
Розенцвейг						
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	-	-	-	-	-	-
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-	0,215**	-	-	-	0,141*
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	-	-	-	-	-	-
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	-	-	-	-	0,148*	-
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	-	-	-	-	-	-
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-	0,210**	-	-	-	-
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-	-	-	-	-	-

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; r -Пірсона

Таблиця В.6.5

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками «міжособистісної взаємодії»**

Показники ставлення до інших	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Соціальне прийняття (Мехраб'ян)	-0,246**	-	-	-	-	-
Страх відторгнення (Мехраб'ян)	0,521**	0,495**	0,445**	0,241**	0,308**	0,584**
<i>D – прагнення до домінування (ДПА)</i>	-0,239**	-0,261**	-0,158*	-0,197**	-0,194**	-0,290**
Домінування (ДПА)	-	-	-	-	-	-
Ведомість (ДПА)	0,246**	0,265**	0,198**	0,204**	0,203**	0,310**
<i>L – прийняття інших (ДПА)</i>	-0,368**	-	-	-	-0,190**	-0,160*
Прийняття інших (ДПА)	-0,179**	0,204**	-	0,217**	-	-
Неприйняття інших (ДПА)	0,408**	-	0,173**	-	0,219**	0,263**
Автономність – (залежність) (Айзенк)	-0,429**	-0,205**	-0,167*	-0,165*	-0,243**	-0,344**
Фізична агресія (Басса-Даркі)	-	-0,363**	-	-0,284*	-	-0,258*
Непряма агресія (Басса-Даркі)	-	-	-	-0,257*	-	-
Роздратування (Басса-Даркі)	0,360**	0,261*	-	-	0,426**	0,381**
Образа (Басса-Даркі)	0,395**	-	-	-	0,325**	0,306*
Підозрливість (Басса-Даркі)	0,420**	-	-	-	-	0,250*
Вербальна агресія (Басса-Даркі)	-	-	-	-	0,359**	-
Агресивність (Басса-Даркі)	-	-	-	-	0,350**	-
Ворожість (Басса-Даркі)	0,496**	-	-	-	0,263*	0,335**

Таблиця В.6.6

**Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника ППВ
з показниками «поведінкового реагування»**

Показники поведінкового реагування	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	-	-	-	-	0,285**	-
Дистанціювання (ССП)	-	-	-	-	-	-
Самоконтроль (ССП)	-	-	-	-	-	-
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-	0,307**	0,270**	-	-	0,240*
Прийняття відповідальності (ССП)	0,376**	0,484**	0,396**	0,232*	0,280**	0,498**
Втеча-уникання (ССП)	0,394**	0,310**	0,319**	-	0,391**	0,413**
Планування вирішення проблеми (ССП)	-0,162	-0,009	-0,116	-0,013	-0,124	-0,116
Позитивна переоцінка (ССП)	-	0,262**	-	-	-	-
<i>I – інтернальність (ДПА)</i>	-0,316**	-0,187**	-0,196**	-	-0,244**	-0,259**
Внутрішній контроль (ДПА)	-	0,303**	0,251**	0,245**	-	0,271**
Зовнішній контроль (ДПА)	0,385**	0,283**	0,283**	-	0,293**	0,362**
<i>Ескапізм (втеча від проблем) (ДПА)</i>	0,260**	0,178**	0,144*	-	0,211**	0,232**
Розенцвейг						
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	-	-0,199**	-0,154*	-	-0,161*	-0,186**
Інтрапуніг. потреб.-наполегл. реакція (I_NP)	-	-	-	-	-	-
Імпунітивна потреб.-наполгл. реакція (M_NP)	-	-	-	-	-	-
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	-	-	-	-	-0,137*	-
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IVE)	-	0,188**	0,166*	-	-	0,160*

В.7 – Результати перевірки діагностичної (конкурентної) валідності опитувальника ППВ

Таблиця В.7.1

Первинні описові статистики за методикою Хека-Хесса для контрастних груп

Statistics	вся вибірка		стійкість	врівноваж женість	виражен нейротизм
	N	Valid	263	74	115
	Missing	0	0	0	0
Mean		18,10	8,12	17,12	26,00
Median		18,00	9,00	17,00	26,00
Mode		17	12	17	22
Std. Deviation		8,173	3,327	2,596	3,356
Variance		66,804	11,067	6,739	11,260
Skewness		,173	-,681	-,026	,738
Std. Error of Skewness		,145	,279	,226	,279
Kurtosis		-,390	-,693	-1,213	,406
Std. Error of Kurtosis		,290	,552	,447	,552
Minimum		1	1	13	24
Maximum		40	12	23	37
Percentiles	25	12,00	6,00	15,00	24,00
	50	18,00	9,00	17,00	26,00
	75	24,00	11,00	19,00	28,00

Таблиця В.7.2

Порівняння контрастних груп за рівнем вираженості аспектів переживання почуття провини

Шкали ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	досліджувані групи			
	стійкість N=74	врівнова- женість N=115	виражений нейротизм N=74	
Очікування покарання	-12,07 ± 9,665	-6,56 ± 8,378		t= -4,154; p<0,01
	-12,07 ± 9,665		0,28 ± 8,931	t= -8,074; p<0,01
		-6,56 ± 8,378	0,28 ± 8,931	t= -5,338; p<0,01
Зацікавленість в інших	3,07 ± 10,350	11,30 ± 7,039		U=2188,500; p<0,01
	3,07 ± 10,350		13,19 ± 7,098	U= 1136,000; p<0,01
		11,30 ± 7,039	13,19 ± 7,098	різниць не виявлено
Вимогливість	-3,14 ± 9,846	4,71 ± 8,774		t= -5,720; p<0,01
	-3,14 ± 9,846		8,58 ± 7,408	U= 906,000; p<0,01
		4,71 ± 8,774	8,58 ± 7,408	t= -3,256; p<0,01
Орієнтація на нормативність	1,03 ± 6,106	3,31 ± 5,527		t= -2,663; p<0,01
	1,03 ± 6,106		3,15 ± 6,393	t= -2,064; p<0,05
		3,31 ± 5,527	3,15 ± 6,393	різниць не виявлено
Жалкування	-0,91 ± 4,746	3,04 ± 4,147		t= -6,035; p<0,01
	-0,91 ± 4,746		5,24 ± 4,18	t= -8,363; p<0,01
		3,04 ± 4,147	5,24 ± 4,18	t= -3,548; p<0,01
Загальний показник ППВ	-12,01 ± 32,042	15,81 ± 22,575		U=1975,000; p<0,01
	-12,01 ± 32,042		30,45 ± 20,428	U =716,000; p<0,01
		15,81 ± 22,575	30,45 ± 20,428	t= -4,559; p<0,01

В.8 – Результати встановлення тестових норм для шкал опитувальника ППВ на основі даних описових статистик та нормальності розподілу

Таблиця В.8.1

Первинні описові статистики та характеристики розподілу за шкалами опитувальника ППВ (загальна вибірка N=521)

	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Середнє (Mean)	-5,92	8,60	3,08	3,42	2,76	11,95
Стандартне відхилення (δ)	10,190	8,957	10,152	6,023	5,044	31,005
Медіана (Median)	-6,00	10,00	4,00	4,00	3,00	15,00
Мода (Mode)	-3	10	4	3	2	26
25 процентіль	-14,00	3,00	-5,00	-1,00	-1,00	-9,00
50 процентіль	-6,00	10,00	4,00	4,00	3,00	15,00
75 процентіль	1,00	15,00	10,00	8,00	7,00	31,50
Емпіричний мінімум	-28	-22	-30	-13	-12	-85
Емпіричний максимум	20	26	30	16	12	88
Ассметрія	,189	-,565	-,045	-,274	-,372	-,268
Стандартна помилка асиметрії	,107	,107	,107	,107	,107	,107
Екссес	-,494	,105	-,321	-,300	-,301	-,076
Стандартна помилка екссесу	,214	,214	,214	,214	,214	,214
Критерій Колмогорова- Смірнова	1,210	1,641	1,069	1,454	1,659	1,082
Рівень значущості критерію Колмогорова–Смірнова	,107	,009	,203	,029	,008	,192

Таблиця В.8.2

Первинні описові статистики та характеристики розподілу за шкалами опитувальника ППВ (жінки N=282)

	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Середнє (Mean)	-5,70	10,82	4,28	3,97	3,26	16,63
Стандартне відхилення (δ)	10,435	8,306	10,399	5,790	4,987	30,321
Медіана (Median)	-6,00	12,00	4,50	4,00	4,00	19,50
Мода (Mode)	-4	10	-1	7	5	25
25 процентіль	-14,00	5,75	-3,00	,00	,00	-2,00
50 процентіль	-6,00	12,00	4,50	4,00	4,00	19,50
75 процентіль	1,00	17,00	12,00	8,00	7,00	37,00
Емпіричний мінімум	-28	-14	-21	-13	-11	-69
Емпіричний максимум	20	26	30	16	12	88
Ассметрія	,255	-,623	-,093	-,222	-,495	-,272
Стандартна помилка асиметрії	,145	,145	,145	,145	,145	,145
Екссес	-,530	-,072	-,509	-,154	-,163	-,128
Стандартна помилка екссесу	,289	,289	,289	,289	,289	,289
Критерій Колмогорова- Смірнова	1,066	1,664	,741	1,207	1,573	,928
Рівень значущості критерію Колмогорова–Смірнова	,206	,008	,642	,109	,014	,355

Таблиця В.8.3

**Первинні описові статистики та характеристики розподілу
за шкалами опитувальника ППВ
(чоловіки N=239)**

	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Середнє (Mean)	-6,17	5,99	1,68	2,77	2,17	6,43
Стандартне відхилення (δ)	9,909	9,009	9,685	6,236	5,057	30,957
Медіана (Median)	-6,00	7,00	2,00	3,00	2,00	8,00
Мода (Mode)	-11	9	4	5	2	0
25 процентіль	-14,00	1,00	-6,00	-1,00	-1,00	-14,00
50 процентіль	-6,00	7,00	2,00	3,00	2,00	8,00
75 процентіль	1,00	12,00	8,00	8,00	6,00	29,00
Емпіричний мінімум	-28	-22	-30	-13	-12	-85
Емпіричний максимум	19	25	28	16	12	86
Ассметрія	,090	-,504	-,045	-,288	-,240	-,266
Стандартна помилка асиметрії	,157	,157	,157	,157	,157	,157
Екссес	-,465	,265	-,021	-,500	-,341	-,014
Стандартна помилка екссесу	,314	,314	,314	,314	,314	,314
Критерій Колмогорова-Смірнова	,853	1,074	,807	1,031	1,122	,761
Рівень значущості критерію Колмогорова-Смірнова	,461	,199	,533	,238	,161	,608

В.9 – Перевірка диференційної здатності опитувальника ППВ

Таблиця В.9.1

**Результати порівняння контрастних груп за ППВ
(виділених на основі розподілу вибірки на три рівні частини (по 173 особи))**

Шкали ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	контрастні групи за загальним балом ППВ			
	низькі N=175	середні N=173	високі N=173	
Очікування покарання	-18,00±5,252	-6,08±7,460		t=17,376; p<0,01; U=3143,500; p<0,01
		-6,08±7,460	8,28±6,379	t=15,858; p<0,01; U=2056,500; p<0,01
	-18,00±5,252		8,28±6,379	t=28,870; p<0,01; U=2,000; p<0,01
Зацікавленість в інших	-3,97±6,881	9,62±6,405		t=17,540; p<0,01; U=2258,000; p<0,01
		9,62±6,405	18,06±4,770	t=13,287; p<0,01; U=3898,000; p<0,01
	-3,97±6,881		18,06±4,770	t=24,239; p<0,01; U=30,500; p<0,01
Вимогливість до себе	-10,02±5,988	3,52±7,419		t=18,049; p<0,01; U=2394,000; p<0,01
		3,52±7,419	15,73±6,417	t=13,543; p<0,01; U=3035,000; p<0,01
	-10,02±5,988		15,73±6,417	t=26,828; p<0,01; U=4,500; p<0,01
Орієнтація на нормативність	-2,25±5,281	3,45±5,106		t=9,302; p<0,01; U=6887,000; p<0,01
		3,45±5,106	9,61±4,204	t=11,298; p<0,01; U=4867,000; p<0,01
	-2,25±5,281		9,61±4,204	t=16,126; p<0,01; U=303,500; p<0,01
Жалкування	-2,68±4,514	3,35±4,369		t=11,519; p<0,01; U=5417,500; p<0,01
		3,35±4,369	6,16±3,705	t=5,308; p<0,01; U=8803,000; p<0,01
	-2,68±4,514		6,16±3,705	t=13,748; p<0,01; U=472,500; p<0,01
Загальний показник ППВ	-36,92±15,004	13,86±16,147		t=26,765; p<0,01; U=0,000; p<0,01
		13,86±16,147	57,85±11,536	t=28,271; p<0,01; U=0,000; p<0,01
	-36,92±15,004		57,85±11,536	t=46,010; p<0,01; U=0,000; p<0,01

Таблиця В.9.2

**Результати порівняння контрастних груп за ППВ
(виділених на основі нормативних показників за описовими статистиками
– в групу «середні» увійшли досліджувані з результатами в межах $M \pm 1\sigma$)**

Шкали ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	нормативні і групи виділені на основі загального балу ППВ			
	низькі N=88	середні N=354	високі N=79	
Очікування покарання	-18,00±5,252	-6,08±7,460		t=17,376; p<0,01; U=3143,500; p<0,01
		-6,08±7,460	8,28±6,379	t=15,858; p<0,01; U=2056,500; p<0,01
	-18,00±5,252		8,28±6,379	t=28,870; p<0,01; U=2,000; p<0,01
Зацікавленість в інших	-3,97±6,881	9,62±6,405		t=17,540; p<0,01; U=2258,000; p<0,01
		9,62±6,405	18,06±4,770	t=13,287; p<0,01; U=3898,000; p<0,01
	-3,97±6,881		18,06±4,770	t=24,239; p<0,01; U=30,500; p<0,01
Вимогливість до себе	-10,02±5,988	3,52±7,419		t=18,049; p<0,01; U=2394,000; p<0,01
		3,52±7,419	15,73±6,417	t=13,543; p<0,01; U=3035,000; p<0,01
	-10,02±5,988		15,73±6,417	t=26,828; p<0,01; U=4,500; p<0,01
Орієнтація на нормативність	-2,25±5,281	3,45±5,106		t=9,302; p<0,01; U=6887,000; p<0,01
		3,45±5,106	9,61±4,204	t=11,298; p<0,01; U=4867,000; p<0,01
	-2,25±5,281		9,61±4,204	t=16,126; p<0,01; U=303,500; p<0,01
Жалкування	-2,68±4,514	3,35±4,369		t=11,519; p<0,01; U=5417,500; p<0,01
		3,35±4,369	6,16±3,705	t=5,308; p<0,01; U=8803,000; p<0,01
	-2,68±4,514		6,16±3,705	t=13,748; p<0,01; U=472,500; p<0,01
Загальний показник ППВ	-36,92±15,004	13,86±16,147		t=26,765; p<0,01; U=0,000; p<0,01
		13,86±16,147	57,85±11,536	t=28,271; p<0,01; U=0,000; p<0,01
	-36,92±15,004		57,85±11,536	t=46,010; p<0,01; U=0,000; p<0,01

В.10 – Остаточний варіант опитувальника «Переживання почуття провини» (ППВ)

Інструкція: Нижче подані твердження. Прочитайте кожне з них та, довго не роздумуючи, дайте відповідь: **повністю згодний +2**, **скоріше згодний ніж не згодний +1**, **скоріше не згодний ніж згодний -1** або **не згодний -2**. Зосередьтесь на вашій поведінці, не оцінюйте себе. Над питаннями довго не розмірковуюйте, оскільки правильних або неправильних відповідей не існує.

№ п/п		повністю згодний	скоріше згодний	скоріше не згодний	не згодний
1	Коли я роблю помилку, мені завжди погано, якою б незначною вона не була.	+2	+1	-1	-2
2	Якщо мене несправедливо звинувачують, мене мучить сумнів, що можливо вони мають рацію.	+2	+1	-1	-2
3	В моменти щастя боюся сильно радіти, щоб потім не плакати.	+2	+1	-1	-2
4	Я турбуюся про наслідки своїх вчинків.	+2	+1	-1	-2
5	Є речі (моменти) у моєму минулому, про які я не хочу згадувати.	+2	+1	-1	-2
6	Я почуваюся брехуном, коли не показую свого „істинного обличчя” (яким я є насправді).	+2	+1	-1	-2
7	Я б почувався щасливим, якби міг виправити шкоду, якої завдав.	+2	+1	-1	-2
8	Я переживаю через свої погані вчинки, навіть коли про них ніхто не знає.	+2	+1	-1	-2
9	Коли начальник викликає мене до себе, я запитую себе, що я зробив не так.	+2	+1	-1	-2
10	Який би тягар з мене спав, якби я міг назавжди позбутися своєї провини!	+2	+1	-1	-2
11	Мені незручно, коли інші турбуються про мене.	+2	+1	-1	-2
12	Коли охолоджуються стосунки, я думаю, що я знову щось зробив не так.	+2	+1	-1	-2
13	Іноді я почуваюся винним через випадки та невдачі, до яких я непричетний.	+2	+1	-1	-2
14	Найвище щастя – це поводитися правильно.	+2	+1	-1	-2
15	Мені не вистачає тієї наївності (невинності), яку я мав у дитинстві.	+2	+1	-1	-2
16	Причина моїх невдач міститься в мені самому.	+2	+1	-1	-2
17	Якщо мій друг холодно зі мною розмовляє, я питаю себе, що я йому зробив.	+2	+1	-1	-2
18	Я боюся, що зі мною станеться щось погане, хоча не робив нічого, щоб заслужити це.	+2	+1	-1	-2
19	Дотримання законів є безумовно обов'язковим.	+2	+1	-1	-2
20	Іноді мені в голову приходять думки, яких я соромлюсь.	+2	+1	-1	-2
21	Мене не турбує, що про мене думають інші.	+2	+1	-1	-2
22	Я розумію і виправдовую інших, але собі не пробачаю з легкістю.	+2	+1	-1	-2
23	Для мене неприпустимо не виправдовувати сподівань тих, хто мене любить.	+2	+1	-1	-2
24	Іноді я відчуваю бажання звинуватити самого себе.	+2	+1	-1	-2
25	Моя поведінка контролюється прийнятими нормами.	+2	+1	-1	-2
26	Буває, що я роблю таке, про що згодом жалкую.	+2	+1	-1	-2

№ п/п		повністю згодний	скоріше згодний	скоріше не згодний	не згодний
27	Я боюся зробити чи сказати щось таке, про що згодом буду жалкувати.	+2	+1	-1	-2
28	Коли мені щастить, у мене залишається підозра, що я не заслуговую на це.	+2	+1	-1	-2
29	Людина, яка залишає цінні речі без нагляду і вводить тим самим у спокусу злодія, так само винна, як і злодій (крадій).	+2	+1	-1	-2
30	Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені.	+2	+1	-1	-2
31	Я часто жалкую про те, що я такий дратівливий і брюзгливий.	+2	+1	-1	-2
32	Коли мені доводилось обманути кого-небудь, я відчував тяжкі докори сумління.	+2	+1	-1	-2
33	Я важко переживаю, коли ображаю тих, кого люблю.	+2	+1	-1	-2
34	За погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.	+2	+1	-1	-2
35	Невдачі засмучують мене.	+2	+1	-1	-2
36	Я почуваюся погано, коли на мене ображаються.	+2	+1	-1	-2
37	Я часто вибачаюся перед іншими.	+2	+1	-1	-2
38	Кожного разу, як у мене щось не виходить, я думаю, що кожен одержує в житті те, на що він заслуговує.	+2	+1	-1	-2
39	Для мене дуже важливо дотримуватись загальноприйнятих правил поведінки.	+2	+1	-1	-2
40	Я буваю несправедливим зі своїми близькими.	+2	+1	-1	-2
41	Я почуваюся відповідальним за все.	+2	+1	-1	-2
42	Я тривожуся через можливі помилки у роботі.	+2	+1	-1	-2
43	Іноді я відчуваю, що оточуючі дивляться на мене з осудом.	+2	+1	-1	-2
44	Я часто повторюю: „Я не повинен був робити цього”.	+2	+1	-1	-2
45	В дитинстві я боявся засмутити маму.	+2	+1	-1	-2
46	Я частіше ніж інші жалкую про свої вчинки.	+2	+1	-1	-2
47	Я заслуговую суворого покарання за деякі проступки.	+2	+1	-1	-2
48	Моя поведінка, значною мірою, визначається правилами і звичками людей, які мене оточують.	+2	+1	-1	-2
49	Буває, що я втрачаю самоконтроль, зриваюся, кричу, а потім жалкую про це.	+2	+1	-1	-2
50	Мені буває ніяково, коли я сиджу у транспорті і не поступаюся місцем якійсь старенькій.	+2	+1	-1	-2
51	Я схильний приймати все близько до серця.	+2	+1	-1	-2
52	Нерідко відчуваю провину за те, що висловлюю іншим своє співчуття в більшою мірою, ніж відчуваю його насправді	+2	+1	-1	-2
53	Для мене дуже важливо виправдовувати сподівання моїх батьків.	+2	+1	-1	-2
54	Мені здається, що я нікчема, коли чогось не знаю або не вмю.	+2	+1	-1	-2
55	Люди залишаються самотніми, тому що самі не виявляють інтересу та приязні до оточуючих.	+2	+1	-1	-2
56	Я почуваюся винним, коли не встигаю виконати запланованого на день.	+2	+1	-1	-2

Додаток Д

Змістовна інтерпретація показників тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга

Екстрапунітивна перешкодно-домінантна реакція (E') – виражається у формі підкреслення (акцентування на) наявності перешкоди або труднощів (стану затруднення) або ситуації фрустрації.

Екстрапунітивна еґо-захисна реакція (E) – виражається у формі агресії, відкритого засудження або звинувачення в бік партнера по ситуації.

Супереґо-захисне звинувачення інших (E) – виражається в активному запереченні звинувачення у свій бік, часто у вигляді зустрічних претензій або агресії.

Екстрапунітивна потрібнісно-наполеглива реакція (e) – виражається у формі перекладання відповідальності за розв'язання проблеми, задоволення потреби на партнера по ситуації; іншому висловлюється вимога, очікування або наполегливе сподівання вирішити дану ситуацію.

Інтропунітивна перешкодно-домінантна реакція (I') – виражається у формі інтерпретації перешкоди як блага або заслуженого покарання за завдані іншим незручності або свої недоліки; ситуація інтерпретується як сприятливо-вигідно-корисна, як така, що приносить задоволення.

Інтропунітивна еґо-захисна реакція (I) – виражається у формі самозвинувачення, визнання своєї провини або відповідальності за виникнення ситуації фрустрації та завдані іншим незручності.

Супереґо-захисне самозвинувачення (I) – виражається у визнанні суб'єктом власної провини, але з посиланням на виправдання або пом'якшуючі провину обставини (визнаючи свою провину, заперечує відповідальність, звертаючись за допомогою до пом'якшуючих обставин).

Інтропунітивна потрібнісно-наполеглива реакція (i) – виражається у формі взяття на себе відповідальності за розв'язання конфліктної ситуації або задоволення ситуативно-виникаючої потреби або вирішення проблеми.

Імпунітивна перешкодно-домінантна реакція (M') – виражається у формі заперечення значущості конфліктної ситуації, значущості перешкоди задоволення потреби.

Імпунітивна еґо-захисна реакція (M) – виражається у формі виправдання (зняття провини з) партнерів по ситуації, поступливість, позиція примирення.

Імпунітивна потрібнісно-наполеглива реакція (m) – виражається у формі сподівань на благополучне розв'язання (вирішення) складної ситуації або задоволення ситуативно виникаючої потреби з часом самою собою, без додаткових зусиль з боку суб'єкта.

Сумарний показник суперегозахисних реакцій ($\underline{E}+\underline{I}$) – в ситуаціях прямого звинувачення підвищена схильність виправдовуватися або повністю заперечувати власну відповідальність, що свідчить про підвищену активність суперего.

Показник „чистої” екстрапунітивності (відкрита агресивна поведінка) ($E-\underline{E}$) – інтерпретується або як природна схильність до агресивних реакцій (якщо значення зразка перевищує норму) або як агресивність спричинена внутрішньо особистісним конфліктом в системі „его – суперего - его”, коли частина агресії призначається об’єктам інтроекції (якщо значення зразка нижче за норму).

Показник „чистої” інтропунітивності (самозвинувачення без спроб виправдатися) ($\underline{I}-\underline{I}$) – інтерпретується або як повне взяття на себе відповідальності (якщо зразок більший за норму) або як підвищена схильність до реакцій самовиправдання, заміна почуття відповідальності неконструктивним переживанням почуття вини (якщо зразок менший за норму, за рахунок високого \underline{I} , а не низького \underline{I}) внаслідок підвищеного напруги між его та суперего.

Реакції виправдання ($\Sigma M +\underline{I}$) – загальний показник незвинувачувальних реакцій, уникання будь-якого прояву агресії, прагнення виправдатися самому і зняти провину з будь-кого (якщо зразок перевищує норму).

На основі стандартних відповідей (відповідь, яку дали не менше 40% досліджуваних) обчислюється „показник групової конформності” (GCR), який дозволяє судити про ступінь соціальної адаптації індивіда.

Індекси Раухфмейша (1971):

Баланс агресивності ($\Sigma E/ \Sigma I$) – відображає спрямування агресії назовні чи всередину.

Ступінь агресивності, спрямованої назовні ($\Sigma E/ \Sigma M$) – інтенсивність агресії, спрямованої назовні, підвищена (якщо значення формули перевищує норму).

Рівень переробки агресії (E/e) – встановлює співвідношення его-захисної агресивності до агресії вираженою у формі вимоги від партнера вирішити дану ситуацію. Згідно теорії С. Розенцвейга, підвищення кількості потребнісно-наполегливих реакцій пов’язано з сублимацією, тобто переробкою агресії. Зменшення значення формули свідчить про схильність до сублимації агресії.

Ступінь самостійності у розв’язанні конфлікту і/ або задоволення ситуаційних потреб (i/e) – самостійність вважається високою, якщо значення формули перевищує інтервал норми.

Додаток Е

Первинні описові статистики за ступенем вираженості
переживання почуття провини

Таблиця Е.1

Первинні описові статистики для опитувальника ППВ
для дослідницької вибірки

Statistics		Очікування покарання	Зацікав леність в інших	Вимогливість до себе	Орієнтація на нормативніст	Жалкування	Загальний показник ППВ
N	Valid	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0
	Mean	-6,47	9,79	3,56	2,38	2,63	11,87
	Median	-7,00	11,00	4,00	2,00	3,00	16,00
	Mode	-11	10	4	1	0	26
	Std. Deviation	9,923	8,872	9,262	5,849	4,885	28,409
	Variance	98,467	78,713	85,780	34,209	23,863	807,057
	Skewness	,185	-,821	-,121	-,097	-,274	-,459
	Std. Error of Skewness	,160	,160	,160	,160	,160	,160
	Kurtosis	-,529	,777	-,544	,131	-,549	,296
	Std. Error of Kurtosis	,318	,318	,318	,318	,318	,318
	Minimum	-28	-22	-21	-13	-10	-84
	Maximum	19	26	24	23	12	76
	Percentiles						
	25	-14,00	5,00	-3,00	-2,00	-1,00	-6,00
	50	-7,00	11,00	4,00	2,00	3,00	16,00
	75	,00	16,00	10,00	7,00	6,75	29,75
	Kolmogorov- Smirnov Z	,840	1,278	,719	1,043	1,135	1,011
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,481	,076	,680	,226	,152	,258

a Multiple modes exist. The smallest value is shown

One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		Очікування покарання	Зацікав леність в інших	Вимогливість до себе	Орієнтація на нормативніст	Жалкування	Загальний показник ППВ
N		232	232	232	232	232	232
Normal Parameters	Mean	-6,47	9,79	3,56	2,38	2,63	11,87
	Std. Deviation	9,923	8,872	9,262	5,849	4,885	28,409
Most Extreme Differences	Absolute	,055	,084	,047	,069	,075	,066
	Positive	,055	,050	,047	,046	,054	,037
	Negative	-,031	-,084	-,040	-,069	-,075	-,066
	Kolmogorov- Smirnov Z	,840	1,278	,719	1,043	1,135	1,011
	Asymp. Sig. (2-tailed)	,481	,076	,680	,226	,152	,258

a Test distribution is Normal.

b Calculated from data.

Додаток Ж

**Визначення відмінностей між групами з різною схильністю
до переживання почуття провини**

Таблиця Ж.1

Результати порівняння груп за показниками ППВ

Показники ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Очікування покарання	-15,41±7,055	-6,47±7,724		U=1317,500; p<0,01
	-15,41±7,055		2,91±7,368	U=151,500; p<0,01
		-6,47±7,724	2,91±7,368	U=1217,000; p<0,01
Зацікавленість в інших	-0,48±7,788	11,16±5,276		U=646,500; p<0,01
	-0,48±7,788		17,91±4,101	U=24,000; p<0,01
		11,16±5,276	17,91±4,101	U=1005,000; p<0,01
Вимогливість до себе	-6,26±6,743	4,22±6,443		U=849,500; p<0,01
	-6,26±6,743		12,59±5,585	U=82,500; p<0,01
		4,22±6,443	12,59±5,585	U=1075,000; p<0,01
Орієнтація на нормативність	-1,13±5,318	2,19±4,926		U=2205,500; p<0,01
	-1,13±5,318		6,41±5,601	U=585,500; p<0,01
		2,19±4,926	6,41±5,601	U=1837,000; p<0,01
Жалкування	-1,46±4,276	3,43±4,101		U=1379,000; p<0,01
	-1,46±4,276		5,34±4,212	U=481,000; p<0,01
		3,43±4,101	5,34±4,212	U=2433,000; p<0,01
Загальний показник ППВ	-24,74±17,977	14,54±10,238		U=12,000; p<0,01
	-24,74±17,977		45,17±12,156	U=0,000; p<0,01
		14,54±10,238	45,17±12,156	U=0,000; p<0,01

Додаток 3
Результати Інтерв'ю

Таблиця 3.1

Ситуації, що спричинюють переживання почуття провини

Ситуації, що спричинюють переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1. Ситуації, пов'язані зі взаємодією з іншими			
образа власними словами або діями іншої людини	6,56 %	21,24 %	18,97 %
невідповідність очікуванням інших	8,20 %	18,58 %	20,68 %
невиконання обіцянок	18,03 %	12,39 %	12,06 %
нездатність або небажання (відмова) допомагати	6,56 %	3,54 %	13,79 %
заподіяння шкоди іншому внаслідок власних дій або бездіяльності	6,56 %	7,08 %	10,34 %
нестача часу на спілкування з близькими або друзями (небажання спілкуватись з іншими)	4,92 %	4,42 %	10,34 %
ситуації конфлікту, відкритого протистояння,	4,92 %	3,54 %	8,62 %
реагування іншого, демонстрація ним образи, незадоволення	6,56 %	4,42 %	3,45 %
констатація того, що респондент підвів того, хто на нього покладався	6,56 %	3,54 %	3,45 %
невиконання завдань або прохань інших людей	-	5,31 %	5,17 %
нездатність відповісти взаємністю на почуття іншої	-	0,88 %	3,45 %
2. Ситуації „неналежної поведінки”			
усвідомлення неправильності власних дій	9,84 %	10,62 %	15,52 %
безконтрольна імпульсивна вербальна поведінка (еквівалент вербальної агресії)	13,11 %	11,50 %	15,52 %
власна імпульсивна поведінка, дратівливість	3,28 %	7,96 %	13,79 %
брехня, спотворення інформації (нещирість, неспроможність відверто висловитись)	1,64 %	4,42 %	10,34 %
бездіяльність в ситуації, яка ймовірно вимагала такої активності	6,56 %	1,77 %	1,72 %
запізнення на зустрічі	4,92 %	1,77 %	5,17 %
порушення нормативності (правил, норм, настанов)	4,92 %	0,88 %	1,72 %
побутові справи	1,64 %	0,88 %	1,72 %
усвідомлення завдання страждання чи болю іншим (наявний адресат, але немає реакції від нього)	-	4,42 %	8,62 %
усвідомлення власної егоїстичної поведінки (свідомий вибір такого способу поведінки, брвада)	-	2,65 %	3,45 %
3. Ситуації „оцінки себе”			
ситуації власної самореалізації: усвідомлення своїх недоліків, недосконалості, невинуватності своїх очікувань стосовно себе самого	3,28 %	5,31 %	3,45 %
невиконання запланованого або розпочатого самостійно	-	6,19 %	8,62 %
дивні „невротичні” необґрунтовані причини	-	4,42 %	1,72 %
не дали відповіді на питання	8,20 %	2,65 %	3,45 %

Таблиця 3.2

Перелік осіб стосовно яких виникає почуття провини

Перелік осіб стосовно яких виникає почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
перед близькими людьми („найближчими”, „важливими для мене людьми”)	32,79 %	32,74 %	32,75 %
перед рідними, членами родини (не вказуючи конкретно)	18,03 %	15,04 %	13,79 %
перед батьками (не визначаючи окремо батька чи матір)	5,73 %	13,72 %	11,21 %
окремо перед батьком	1,64 %	0,88 %	-
окремо перед матір'ю	6,56 %	5,31 %	6,90 %
перед своїм чоловіком чи дружиною	8,20 %	4,42 %	1,72 %
перед іншими родичами: братами чи сестрами, свекрухою та ін.	8,20 %	6,19 %	6,90 %
перед власними дітьми	3,28 %	2,65 %	3,45 %
по відношенню до друзів	18,03 %	19,47 %	15,52 %
перед коханою людиною (хлопцем, дівчиною)	-	5,31 %	5,17 %
перед значущою, важливою для мене людиною	3,28 %	0,88 %	1,72 %
по відношенню до просто знайомих, неблизьких, сторонніх, незнайомих або чужих людей	4,92 %	5,31 %	10,34 %
„до людей” (в широкому розумінні)	3,28 %	2,65 %	3,45 %
людина по відношенню до якої була здійснена певна „неправильна дія”	11,47 %	7,96 %	13,79 %
у професійній діяльності – по відношенню до людей з якими працюють; „до роботи”	1,64 %	4,42 %	3,45 %
перед собою	3,28 %	6,19 %	6,90 %
інший не є визначальним для виникнення почуття вини, визначальною є „неправильна поведінка”	1,64 %	0,88 %	1,72 %
не визначили по відношенню до кого у них виникає почуття провини	14,75 %	15,04 %	6,90 %

Таблиця 3.3

Сигнали до появи почуття провини

	Сигналом почуття провини є ...	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
I	реакція інших людей	59,01 %	70,79 %	72,41 %
1	пряме звинувачення від інших	18,03 %	15,04 %	22,41 %
	докори від інших	1,64 %	1,77 %	10,35 %
	осуд від інших	3,28 %	4,42 %	3,45 %
2	непряме звинувачення від інших: натяки або скарги	3,28 %	2,65 %	1,72 %
	непряме звинувачення від інших: через „оціночну поведінку”	6,56 %	6,19 %	12,07 %
	непряме звинувачення від інших: через „емоційну поведінку”	24,59 %	38,94 %	22,41 %
3	зміна ставлення від інших: констатація такої зміни у ставленні без конкретизації	9,84 %	7,08 %	8,62 %
	зміна ставлення від інших: демонстрація негативного ставлення іншим и до респондента	1,64 %	1,77 %	-
	зміна ставлення від інших: редукція спілкування з іншими – порушення у взаємодії з іншими	9,84 %	23,89 %	20,69 %
	зміна ставлення від інших: яке оцінюється через „температурні” відчуття	4,92 %	7,08 %	10,34 %
4	поведінка інших (без конкретизації)	4,92 %	3,54 %	5,17 %
5	зміни у поведінці інших людей (без конкретизації)	1,64 %	4,42 %	-
6	невербальні сигнали	24,59 %	21,24 %	34,48 %
7	вербальні сигнали	6,56 %	4,42 %	8,62 %
8	заперечували (!) зв'язок виникнення почуття вини з реакцією оточуючих	6,56 %	1,77 %	1,72 %
II	оцінка власних дій як „винних”	54,09 %	38,93 %	29,31 %
	оцінка на основі орієнтації на нормативність: загальну, інтерналізовану, вироблену в індивідуальному досвіді	11,47 %	9,73 %	8,62 %
	оцінка ґрунтуються на інтерналізованому індукованому іншими почутті провини	-	-	3,45 %
	оцінювання здійснюється на основі власного аналізу ситуації (когнітивна оцінка)	16,39 %	14,16 %	10,34 %
	оцінювання здійснюється на основі власних відчуттів та переживань (емоційна оцінка)	18,03 %	12,39 %	3,45 %
	інтуїтивна оцінка (недиференційована, частково неусвідомлена, емоційна)	-	4,42 %	1,72 %
	оцінка ґрунтується на необ'єктивних, надуманих причинах (надумане, необґрунтоване почуття)	-	1,77 %	5,17 %
	власна система оцінки, самостійне визнання провини	14,75 %	-	-
	оцінка ситуації через проекцію (що б відчував я)	1,64 %	-	-
III	характеристики ситуації	11,47 %	14,15 %	13,79 %
	характер наслідків ситуації	6,56 %	5,31 %	6,90 %
	констатація наявності у своїй поведінці проступку, акцент на наявності ситуації, а не на її оцінці	6,56 %	7,08 %	-
	відбуваються якісь „порушення” в ситуації	-	0,88 %	1,72 %
	емоційне негативне забарвлення ситуації	-	0,88 %	3,45 %
	розвиток ситуації відхиляється від „запланованого”	-	-	3,45 %
	наявне незадоволення результатами своєї діяльності	-	-	1,72 %
	не дали відповіді на це питання	6,56 %	3,54 %	6,90 %

Таблиця 3.4

**Генералізований емоційний комплекс
властивий для переживання почуття провини**

	Емоції та почуття, що супроводжують переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	Емоції депресивного спектру	29,51 %	35,40 %	39,65 %
	печаль	3,28 %	2,65 %	5,17 %
	сум, смуток	13,11 %	17,70 %	12,07 %
	„депресія” „депресивні емоції”	-	1,77 %	1,72 %
	туга	-	0,88 %	-
	пригнічення, гнітючість	8,20 %	6,19 %	6,90 %
	відчай	1,64 %	3,54 %	1,72 %
	розпач	3,28 %	-	3,45 %
	безвихідь	1,64 %	0,88 %	8,62 %
	безнадія	-	0,88 %	1,72 %
	розгубленість	4,92 %	6,19 %	3,45 %
	безпорадність	3,28 %	0,88 %	1,72 %
	безсилля	-	0,88 %	1,72 %
2	Емоції тривожного спектру	14,75 %	19,47 %	17,24 %
	тривога	4,92 %	15,04 %	13,79 %
	неспокій, занепокоєння, хвилювання, переживання	8,20 %	5,31 %	-
	паніка	-	0,88 %	-
	сумніви	3,28 %	1,77 %	3,45 %
	невпевненість	1,64 %	2,65 %	1,72 %
	невизначеність	-	0,88 %	-
	очікування	-	0,88 %	-
	нервовість	-	-	1,72 %
3	Емоція страху	9,84 %	9,73 %	15,52 %
	констатували наявність цієї емоції в переживанні почуття провини	9,84 %	4,42 %	6,90 %
	визначали предмет такого страху	-	5,31 %	8,62 %
4	Сором та інші близькі до нього почуття	21,31 %	29,20 %	32,76 %
	сором	21,31 %	26,55 %	29,31 %
	ніяковість	1,64 %	3,54 %	5,17 %
	збентеження	-	1,77 %	-
5	Емоції агресивного спектру	14,75 %	7,08 %	20,69 %
	гнів, злість	6,56 %	4,42 %	13,79 %
	роздратування	9,84 %	3,54 %	8,62 %
6	почуття образи	4,92 %	1,77 %	-
	почуття досади	4,92 %	1,77 %	-
	почуття огиди	1,64 %	0,88 %	-
	почуття відрази	1,64 %	-	-

Таблиця 3.4

(продовження)

	Емоції та почуття, що супроводжують переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
7	Емоції оціночного (когнітивного) характеру	6,56 %	7,08 %	17,24 %
	незадоволення	3,28 %	-	3,45 %
	розчарування	4,92 %	4,42 %	12,07 %
	неприйняття	-	0,88 %	-
	відчуття недоречності	-	0,88 %	-
	невдача	-	0,88 %	-
	здивування	-	-	1,72 %
8	Почуття, що ґрунтуються на уявленнях про совість, відповідальність, нормативність	4,92 %	11,50 %	3,45 %
	докори сумління	-	7,96 %	3,45 %
	відповідальність	1,64 %	0,88 %	-
	безвідповідальність	-	0,88 %	-
	почуття обов'язку	3,28 %	-	-
	почуття „неправильності” скоєного, вибору	-	1,77 %	-
9	Почуття, що відображають емоційне ставлення до себе	21,31 %	23,89 %	29,31 %
	незадоволення собою	3,28 %	6,19 %	5,17 %
	розчарування в собі	4,92 %	0,88 %	6,90 %
	неповага до себе	-	0,88 %	3,45 %
	образа на себе	-	0,88 %	1,72 %
	роздратування на себе	-	3,54 %	-
	злість, гнів на себе	9,84 %	5,31 %	8,62 %
	ненависть до себе	-	2,65 %	-
	відраза до себе	-	1,77 %	1,72 %
	неприятність до себе	-	-	1,72 %
	жаль до себе	1,64 %	2,65 %	3,45 %
	сумніви в собі	1,64 %	-	-
10	Почуття, що відображають ціннісне ставлення до себе: самознецінюючі, самонищівні	3,28 %	7,08 %	6,90 %
	почуття недосконалості	-	0,88 %	-
	почуття неповноцінності	-	0,88 %	1,72 %
	почуття незначущості	1,64 %	-	-
	почуття нікчемності, власної ницості	3,28 %	2,65 %	3,45 %
	жалогідність	-	0,88 %	-
	відчуття бруду	-	0,88 %	-
	почуття зіпсованості	-	0,88 %	-
	відчуття загрози іншим	-	0,88 %	-
	відчуття незаслуженості того, що має	-	-	1,72 %
	відчуття власної підлості	-	-	1,72 %

Таблиця 3.4

(продовження)

	Емоції та почуття, що супроводжують переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ПІВ	середній ПІВ	високий ПІВ
11	Почуття, що відображають ставлення до інших	9,84 %	2,65 %	1,72 %
	співчуття	6,56 %	0,88 %	1,72 %
	переживання за емоційний стан інших людей	1,64 %	-	-
	презирство до ображеного	1,64 %	-	-
	почуття, ніби я підвів іншого	-	0,88 %	-
	„справедливий жаль до „жертви””	-	0,88 %	-
12	„Мотиваційні почуття”, тобто вказують на появу прагнення змінити, подолати ситуацію	8,20 %	8,85 %	5,17 %
	прагнення подолати, позбутися почуття вини	1,64 %	-	-
	бажання не відчувати почуття вини	1,64 %	-	-
	бажання виправити ситуацію	6,56 %	3,54 %	-
	бажання виправитись	-	0,88 %	1,72 %
	бажання повернути час та зробити все по-іншому, все виправити	-	1,77 %	-
	бажання змінити щось	-	-	1,72 %
	бажання сповідатись	1,64 %	-	-
	бажання самопокарання	1,64 %	-	-
	прагнення спокути	-	0,88 %	-
	бажання зникнути	-	1,77 %	1,72 %
13	Почуття, які можна віднести до копінг-поведінки	26,22 %	8,85 %	20,69 %
	самозвинувачення	1,64 %	0,88 %	-
	докори собі	-	-	1,72 %
	критика себе і своєї поведінки	-	1,77 %	3,45 %
	самокатування (самобичування), гноблення себе почуттям вини	-	-	3,45 %
	каяття, розкаяння	3,28 %	1,77 %	3,45 %
	намагання спокути	-	-	1,72 %
	жаль, жалкування, шкодування	16,39 %	4,42 %	10,34 %
	виправдання себе	1,64 %	-	-
	намагання все забути, викинути з голови	1,64 %	-	-
	недопущення переживання вини (відторгнення)	-	-	1,72 %
	самозаспокоєння	-	0,88 %	-
	замкнення у собі	-	0,88 %	-
	корекція моделі поведінки з метою недопущення подібного в майбутньому	1,64 %	-	-

Таблиця 3.4

(продовження)

	Емоції та почуття, що супроводжують переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
14	Соматизовані переживання			
14.1	соматизовані переживання” (тобто які більше стосуються емоцій, але через метафору відчуттів)	4,92 %	6,19 %	12,06 %
	біль	3,28 %	1,77 %	8,62 %
	тягар, важкість	-	3,54 %	1,72 %
	страждання	1,64 %	0,88 %	-
	гіркота	-	-	1,72 %
14.2	сльози і плач	1,64 %	0,88 %	6,90 %
14.3	наявність вегетативних проявів: безсоння, нудота, тягне у грудях, сильне серцебиття, головний біль	-	4,42 %	3,45 %
15	Переживання почуття провини супроводжується специфічною когнітивною активністю /думками	1,64 %	3,54 %	6,90 %
	„сумні думки”	1,64 %	-	-
	багато думок про провину (нав’язливі думки)	-	1,77 %	-
	самонакручування	-	0,88 %	-
	думки про те, що набридло вибачатись	-	0,88 %	-
	самокопання, саморефлексія	-	-	3,45 %
	переконання у неможливості прощення з боку інших	-	-	1,72 %
	почуття того, що це можна було б зробити інакше	-	-	1,72 %
16	почуття, що характеризують загальну активність (пасивний стан)	6,56 %	1,77 %	1,72 %
17	почуття, що відображає дещо слабку, вразливу, інфантильну позицію	1,64 %	0,88 %	1,72 %
18	погіршення загального настрою (зміна настрою, втрата настрою, поганий настрій, негативні емоції)	9,84 %	2,65 %	5,17 %
19	„почуття дискомфорту”	-	5,31 %	1,72 %
	не дали чіткої зрозумілої відповіді	3,28 %	4,42 %	8,62 %

Таблиця 3.5

Оцінка частоти виникнення почуття провини

	Оцінка частоти виникнення почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	за суб'єктивною шкалою „часто – рідко”			
	дуже часто	1,64 %	-	6,90 %
	часто	4,92 %	9,73 %	17,24 %
	доволі/ досить часто	1,64 %	10,62 %	13,79 %
	не дуже часто	6,56 %	8,85 %	6,90 %
	час від часу	4,92 %	0,88 %	-
	не так часто як раніше	-	1,77 %	-
	не дуже рідко, але й не часто	-	-	1,72 %
	періодично	-	-	1,72 %
	не часто	18,03 %	17,70 %	5,17 %
	інколи / іноді	9,84 %	9,73 %	10,34 %
	доволі / досить рідко	3,28 %	4,42 %	-
	рідко	18,03 %	10,62 %	5,17 %
	дуже рідко	13,11 %	2,65 %	1,72 %
	почуття вини майже не виникає	1,64 %	-	-
	не маю такого почуття	1,64 %	-	-
2	з визначенням конкретних часових періодів			
	практично кожного дня	-	0,88 %	1,72 %
	приблизно раз на день	-	-	1,72 %
	приблизно через день	-	0,88 %	-
	раз на два дні	-	-	3,45 %
	кілька разів на тиждень	-	-	1,72 %
	приблизно 1-2 рази на тиждень	1,64 %	-	-
	приблизно раз на тиждень	-	1,77 %	-
	кожен другий тиждень	-	0,88 %	-
	раз на три тижні	1,64 %	-	-
	кілька разів на місяць	-	-	1,72 %
	десь один чи два рази у місяць	1,64 %	-	-
	раз на місяць, чи ще рідше	-	0,88 %	-
	раз на 2-3 місяці	-	1,77 %	-
	раз на півроку	-	-	1,72 %
	одиночні випадки на рік	1,64 %	-	-
	не дали відповіді	8,20 %	15,04 %	18,96 %

Таблиця 3.6

Оцінка суб'єктивної важкості переживання почуття провини

	Оцінка суб'єктивної важкості переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1.	безпосередньо прямо відповіли на питання	78,69 %	68,14 %	65,52 %
	дуже важко	-	7,96 %	8,62 %
	важко	9,84 %	7,08 %	15,52 %
	сильно	3,28 %	2,65 %	-
	швидше складно, ніж легко	1,64 %	-	-
	досить важко	-	14,15 %	10,34 %
	середнього ступеня важкості	4,92 %	0,88 %	3,45 %
	не дуже важко / не сильно важко	9,84 %	15,04 %	-
	не важко	13,11 %	3,54 %	5,17 %
	не сильно	1,64 %	1,77 %	-
	спалахами незначними	-	0,88 %	-
	„незначна” або „майже не помітна”	3,28 %	0,88 %	-
	легко: досить легко, відносно легко	3,28 %	1,77 %	3,45 %
	числова шкала оцінки важкості почуття провини	4,92 %	1,77 %	3,45 %
	важкість буває різною і залежить від серйозності провини.	16,39 %	10,62 %	15,52 %
	акцентують увагу на тому, що не переживають почуття вини взагалі (!)	6,56 %	-	-
2.1	оцінка важкості почуття провини через характеристику тривалості	22,95 %	23,89 %	18,96 %
	почуваю себе постійно винним	-	1,77 %	1,72 %
	дуже довго тривожить ситуація	-	-	1,72 %
	почуття провини мучить мене довго	-	-	6,90 %
	довго не можу забути	-	-	3,45 %
	переживаю довго / тривалий час	-	5,31 %	-
	минає не швидко	-	-	1,72 %
	триває деякий період/ певний час	-	2,65 %	-
	недовго переживаю	6,56 %	7,07 %	1,72 %
	швидко минає / забуваю	16,39 %	7,07 %	1,72 %
2.2	оцінка важкості через тривалість: визначення конкретних часових меж переживання	6,56 %	5,31 %	8,62 %
	не більше 5 хвилин	4,92 %	-	-
	5-10 хвилин	-	0,88 %	-
	кілька годин	-	0,88 %	-
	кілька хвилин / днів	1,64 %	-	-
	1-2 дні	-	0,88 %	1,72 %
	кілька днів	-	2,65 %	5,17 %
	згадується / триває роками	-	-	3,45 %

Таблиця 3.6

(продовження)

	Оцінка суб'єктивної важкості переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
3.1	через якісний опис емоційного стану та соматичних реакцій			
	вживали слово „увага”, зазначаючи „непомітність” для себе цього переживання	3,28 %	-	-
	вживали слово „переживати” поганий настрій	-	3,54 %	3,45 %
	переживання провини „мучить”	3,28 %	-	12,07 %
	переживають вину „болісно”	-	2,65 %	5,17 %
	не беру близько до серця	1,64 %	0,88 %	-
	приймаю близько до серця		0,88 %	-
	вжили слово „гризти”	6,56 %	3,54 %	-
	посилались на свої „нервово-соматичні” реакції	-	1,77 %	8,62 %
	сильно переживають, що не можуть спати	-	0,88 %	3,45 %
	зникнення апетиту, відмова від їжі	-	-	3,45 %
	плач	-	0,88 %	1,72 %
3.2	через якісний опис особливостей свого реагування чи поведінки			
	описують свою мислинневу активність	3,28 %	2,65 %	13,79 %
	проявляють агресію по відношенню до себе	1,64 %	4,42 %	5,17 %
	переносять своє незадоволення на інших	-	-	1,72 %
4	Умови і способи, що забезпечують важкість або легкість почуття провини			
4.1	Легкість переживання та швидке подолання почуття провини забезпечується	8,20 %	-	-
	здатністю швидко відволіктись	1,64 %	-	-
	намаганням не думати про провину	3,28 %	-	-
	самонавіюванням	1,64 %	-	-
	унеможливленням розповсюдження цього почуття	1,64 %	-	-
4.2	Важкість почуття провини спонукає до	13,11 %	16,81 %	8,62 %
	вибачення (прохання пробачення)	3,28 %	2,65 %	-
	спроб виправити ситуацію	8,20 %	4,42 %	-
	прагнення виправити ситуацію, щоб отримати пробачення від інших та від себе	-	-	1,72 %
	спроб спокутувати провину	-	1,77 %	-
	спроб заглибити провину чи ситуацію	-	1,77 %	-
	спроб попередити наслідки	1,64 %	-	-
	примирення з іншим	1,64 %	-	-
	пошуку підтримки від інших	-	0,88 %	-
	уникання контактів з тим, перед ким завинив	-	0,88 %	-
	пошуку способів виправдати себе	3,28 %	2,65 %	1,72 %
	переконання себе „у тому, що це не кінець світу”	-	0,88 %	-
	переключення уваги на щось інше, на інші заняття	-	1,77 %	3,45 %
	намагання вгамувати його їжею	-	0,88 %	1,72 %
	прагнення забути цю ситуацію, витіснити її	-	0,88 %	1,72 %
	не дали відповіді на питання	6,56 %	3,54 %	-

Таблиця 3.7

Оцінка тривалості переживання почуття провини

	Оцінка тривалості переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	визначають чіткі часові межі тривалості	21,31 %	20,35 %	27,59 %
	5-10 хвилин	4,92 %	-	-
	приблизно 1 годину	-	1,77 %	-
	від кількох хвилин до кількох годин (1-2 години)	-	-	3,45 %
	кілька годин, протягом кількох годин (3-4 години)	-	1,77 %	1,72 %
	протягом дня (1 день)	-	1,77 %	-
	від кількох хвилин до кількох днів	-	1,77 %	-
	від кількох годин до декількох днів	3,28 %	1,77 %	3,45 %
	„день-два”	3,28 %	3,54 %	-
	кілька днів	4,92 %	3,54 %	13,79 %
	тиждень, іноді більше	-	-	1,72 %
	від кількох годин (хвилин) до кількох тижнів	1,64 %	2,65 %	1,72 %
	від кількох днів до кількох тижнів	-	1,77 %	1,72 %
	кілька місяців	3,28 %	-	-
2	за суб'єктивною шкалою „швидко - довго”	54,10 %	42,48 %	20,69 %
	дуже швидко	1,64 %	-	-
	короткотривалі	3,28 %	-	-
	„досить швидко”, „швидко опановую себе”	-	3,54 %	-
	не довго	34,43 %	18,58 %	5,17 %
	не дуже довго	6,56 %	3,54 %	5,17 %
	деякий час	-	0,88 %	-
	періодами: щось згадую, і ПВ знову з'являється	1,64 %	-	-
	спалахи”, „циклічне – то з'являється, то зникає”	-	1,77 %	-
	середньо	-	-	1,72 %
	доволі довго	-	2,65 %	1,72 %
	довго	6,56 %	7,08 %	6,90 %
	дуже довго	-	1,77 %	-
	постійно	-	2,65 %	-
3	оцінюють тривалість сильного, важкого почуття провини, яке відмінне від звичного	1,64 %	1,77 %	10,34 %
	тривати тижнями	-	-	1,72 %
	може тривати місяцями	-	-	1,72 %
	може тривати „кілька років”, „роками”	1,64 %	0,88 %	5,17 %
	може тривати „все життя”	-	0,88 %	-
	неприємний осад часом залишається надовго	1,64 %	-	-
	може пригадуватись через багато років	-	-	1,72 %
	триває й після вибачень і залагодження ситуації	-	-	3,45 %

Таблиця 3.8

Умови тривалості переживання почуття провини

	Умови тривалості переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
I	Умови припинення тривалості переживання почуття провини			
1	оцінка тривалості почуття провини з орієнтацією на умови припинення тривалості ППВ	6,56 %	16,81 %	25,86 %
	доки не виправлю ситуацію	3,28 %	3,54 %	12,07 %
	доки не попрошу пробачення	-	3,54 %	5,17 %
	доки не прийму незворотність власного вчинку	-		1,72 %
	доки сам собі не пробачу	-	0,88 %	1,72 %
	доки мені не пробачать інші	-	6,19 %	10,34 %
	доки не покаюся	-	0,88 %	
	доки не з'ясую стосунки з іншим	-	3,54 %	1,72 %
	доки не покращаться взаємини з іншим	-	0,88 %	-
	доки не вирішиться проблема, не покращиться ситуація, не настане спокій (реакція очікування)	3,28 %	3,54 %	-
	доки не обгрунтую її для себе	1,64 %	-	-
	доки не виправдаю себе	-	-	1,72 %
	доки не знайду відповіді на свої питання	-	0,88 %	-
	доки не зміню себе і свої погляди	-	0,88 %	-
	доки не витру це з пам'яті, доки я пам'ятаю це	-	0,88 %	1,72 %
	доки не набридне	-	0,88 %	-
II	Умови які визначають тривалість переживання почуття провини (ЗАЛЕЖИТЬ ВІД...)			
1	обставини, характеристики ситуації	31,15 %	23,89 %	25,86 %
	ситуації або обставин: не конкретизована відповідь	13,11 %	13,27 %	10,34 %
	ступеня важкості, критичності, складності, серйозності, значущості ситуації	14,75 %	4,42 %	6,90 %
	причини (фактору, що спричинив) переживання ППВ	1,64 %	3,54 %	-
	причини конфлікту (сварки)	1,64 %	-	-
	того, наскільки ситуація була спричинена моїми діями, лише мною	1,64 %	0,88 %	-
	швидкості вирішення ситуації, коли респондент виступає пасивним спостерігачем	-	0,88 %	12,07 %
	результату розв'язання подій, пов'язаних з ППВ	-	0,88 %	-
	того, як довго мені відлунується ситуація	-	0,88 %	-
2	характеристики загального емоційного стану на момент провини	3,28 %	3,54 %	1,72 %
	мого настрою	1,64 %	1,77 %	1,72 %
	самопочуття	1,64 %	-	-
	важкості дня (яким був цей день)	-	0,88 %	-
	того, як швидко я опаную себе і свідомо відпущу це почуття	-	0,88 %	-
3	характеристики самого почуття провини (орієнтація на власні переживання)	4,92 %	1,77 %	5,17 %
	сили / інтенсивності почуття провини	4,92 %	0,88 %	-
	глибини почуття провини	-	0,88 %	5,17 %

Таблиця 3.8

(продовження)

	Умови тривалості переживання почуття провини (ЗАЛЕЖИТЬ ВІД...)	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
4	характер оцінювання провини	21,31 %	25,66 %	34,48 %
	важкості, величини та серйозності провини (орієнтація на оцінку проступку)	8,20 %	17,70 %	25,86 %
	ступеня власної неправоти в ситуації (оцінка своєї поведінки по відношенню до іншого)	-	2,65 %	-
	власної оцінки проступку, значимості вчинку (грунтується на суб'єктивній нормативній системі)	4,92 %	1,77 %	3,45 %
	моїх поглядів (оцінка грунтується на суб'єктивній нормативній системі)	1,64 %	-	-
	серйозності наслідків (орієнтація на оцінку наслідків проступку)	6,56 %	4,42 %	5,17 %
5	характер самоусвідомлення і ставлення до себе	6,56 %	1,77 %	5,17 %
	упевненості в тому, що це дійсно моя провини	3,28 %	-	-
	моєї схильності довго все обдумувати, аналізувати	-	0,88 %	-
	ступеня усвідомлення своєї провини	-	0,88 %	-
	швидкості усвідомлення своєї провини	-	-	1,72 %
	особливостей мого характеру	-	-	1,72 %
	„самого себе” (орієнтація на власні можливості, відчуття спроможності керувати ситуацією)	1,64 %	-	-
	пробачення самому собі (власна оцінка)	1,64 %	-	1,72 %
6	орієнтація на взаємодію з іншим	22,95 %	18,58 %	18,96 %
	учасників ситуації	1,64 %	-	-
	кількості людей, яким я зробив боляче	1,64 %	-	-
	особи іншого, перед ким винний, кого образив (загальна відповідь, що не містить ніяких уточнень)	3,28 %	6,19 %	-
	людини, яка вважає мене винним, ображається	-	1,77 %	-
	реакції інших на ситуацію або на мою провини (наскільки сильно це сприйнято іншим)	1,64 %	4,42 %	3,45 %
	ставлення іншого до мене	3,28 %	0,88 %	-
	того, чи інші нагадують про провини своєю поведінкою, знову починають звинувачувати	1,64 %	0,88 %	-
	значущості, важливості, близькості іншого для мене, перед яким завинив, від мого ставлення до іншого, від особливостей взаємин з іншим	8,20 %	3,54 %	15,52 %
	того, чи є загроза припинення контактів з людиною, яку я образив	-	0,88 %	-
	можливості знову бути в хороших стосунках з ін.	1,64 %	-	-
	того, чи знають про це інші	1,64 %	-	-
7	взаємодії з іншим пов'язані з вибаченням	4,92 %	4,42 %	6,90 %
	можливості вибачитись	1,64 %	-	-
	того, наскільки швидко я вибачусь	-	2,65 %	-
	того, чи вдається мені поговорити з іншим	-	-	1,72 %
	того, чи пробачили мені інші	3,28 %	-	3,45 %
	сили і тривалості образи іншого на мене	-	1,77 %	1,72 %
	того наскільки швидко стосунки з іншим прийдуть у звичну норму після мого вибачення	-	0,88 %	-

Таблиця 3.8

(продовження)

	Умови тривалості переживання почуття провини (ЗАЛЕЖИТЬ ВІД...)	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
8	дії спрямовані на зменшення почуття провини шляхом самозаспокоєння (когнітивні копінги)	1,64 %	4,42 %	-
	того, як швидко я себе зможу заспокоїти	-	0,88 %	-
	переконавання себе та інших у своїй невинуватості	-	1,77 %	-
	виправдання себе	-	0,88 %	-
	можливості знайти собі виправдання	1,64 %	-	-
	мого зізнання у провині	-	0,88 %	-
9	дії спрямовані на подолання почуття провини	9,84 %	4,42 %	1,72 %
	швидкості пошуку вирішення (розв'язання) ситуації	3,28 %	-	-
	того, як швидко я зможу виправити ситуацію	-	2,65 %	-
	того, як швидко я це компенсую (! не виправляю)	-	-	1,72 %
	рішення виправити ситуацію	1,64 %	-	-
	того, чи роблю я щось, щоб виправити ситуацію	-	0,88 %	-
	можливості виправити ситуацію, зроблене	4,92 %	-	-
	того, наскільки швидко я зміню свою поведінку в майбутніх подібних ситуаціях	-	0,88 %	-
10	переживання почуття провини нічим не обумовлено	-	1,77 %	-

Таблиця 3.9

Порівняння груп ППВ за кількісними характеристиками ППВ

Кількісні характеристики переживання почуття провини	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Тривалість	29,59±20,87	45,87±23,78		U=2018,500; p<0,01
	29,59±20,87		56,82±22,85	U=642,000; p<0,01
		45,87±23,78	56,82±22,85	U=2347,500; p<0,01
Інтенсивність	39,87±23,41	56,95±24,10		U=2089,500; p<0,01
	39,87±23,41		66,41±22,02	U=718,000; p<0,01
		56,95±24,10	66,41±22,02	U=2474,000; p<0,05
Частота виникнення	22,15±20,01	39,39±24,61		U=1940,500; p<0,01
	22,15±20,01		47,41±24,85	U=708,000; p<0,01
		39,39±24,61	47,41±24,85	U=2529,000; p<0,05
Важкість	34,74±22,76	51,01±22,67		U=2000,000; p<0,01
	34,74±22,76		50,64±24,78	U=1025,000; p<0,01
		51,01±22,67	50,64±24,78	різниці не виявлено
Звичність	22,92±20,06	35,05±26,19		U=2516,500; p<0,01
	22,92±20,06		40,07±25,71	U=1023,500; p<0,01
		35,05±26,19	40,07±25,71	різниці не виявлено
Легкість виникнення	24,70±22,91	44,88±28,10		U=1963,500; p<0,01
	24,70±22,91		55,21±28,42	U=685,000; p<0,01
		44,88±28,10	55,21±28,42	U=2523,500; p<0,05
Обґрунтованість	66,66±26,78	62,15±24,38		різниці не виявлено
	66,66±26,78		57,66±25,38	U=1324,500; p<0,05
		62,15±24,38	57,66±25,38	різниці не виявлено
Значущість	43,79±25,75	57,25±25,69		U=2404,500; p<0,01
	43,79±25,75		61,84±24,40	U=1023,000; p<0,01
		57,25±25,69	61,84±24,40	різниці не виявлено

Таблиця 3.10

Експресивне і поведінкове вираження переживання почуття провини

	Форми експресивного та поведінкового вираження почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	Експресивні вияви почуття провини	11,47 %	20,35 %	32,75 %
1.1	через невербальні засоби	8,20 %	14,16 %	24,14 %
	вираз обличчя, міміка	3,28 %	2,65 %	6,90 %
	погляд, очі	3,28 %	4,42 %	6,90 %
	пантоміміка	1,64 %	-	1,72 %
	сльози	-	-	3,45 %
	плач	1,64 %	1,77 %	5,17 %
	голос	1,64 %	0,88 %	1,72 %
	мовчання	1,64 %	10,62 %	5,17 %
1.2	через соматичні (або вегетативні) реакції	3,28 %	0,88 %	8,62 %
	почервоніння	1,64%	-	1,72%
	збліднення	-	-	1,72%
	особливості дихання	-	-	1,72%
	тремтіння	-	-	1,72 %
	зміна звичного ритму сну	1,64 %	0,88 %	-
	зникнення / відсутність апетиту	-	0,88 %	3,45 %
1.3	через особливості загальної активації	1,64 %	1,77 %	1,72 %
	втома	1,64 %	-	-
	незібраність (певний рівень дезорганізації)	-	0,88 %	-
	пасивність	-	0,88 %	-
	неуважність	-	-	1,72 %
1.4	через особливості вербальної поведінки	4,92 %	6,19 %	3,45 %
	темп мовлення	-	0,88 %	-
	підбір слів	-	1,77 %	-
	нестача слів	1,64%	-	-
	вербалізація, озвучення своїх переживань	3,28%	4,42%	-
	уникання цієї теми в розмові	-	-	3,45 %
2	Видимі зміни емоційного стану	9,84 %	13,27 %	25,86 %
2.1	поганий настрій/ зниження / відсутність настрою	-	2,65 %	3,45 %
2.2	характеризують свій стан в модальності „суму”	9,84 %	4,42 %	10,34 %
	сумний, засмучений	8,20 %	0,88 %	5,17 %
	пригнічений		3,54 %	6,90 %
	депресивний	1,64 %	-	-
2.3	характеризують свій стан в модальності „тривоги”	-	-	3,45 %
2.4	характеризують свій стан як вкрай знервований, неспокійний	1,64 %	3,54 %	8,62 %
2.5	характеризують свій стан як агресивний	1,64 %	0,88 %	1,72 %
2.6	вказують, що їм соромно або ніяково	1,64 %	1,77 %	6,90 %
2.7	вказують на стан розгубленості	3,28 %	0,88 %	1,72 %

Таблиця 3.10

(продовження)

	Форми експресивного та поведінкового вираження почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
3	Поведінкове реагування (реактивної природи)	22,96 %	23,86 %	22,40 %
	поводяться спокійно	3,28 %	0,88 %	1,72 %
	їх поведінка в такій ситуації не змінюється: „поводжусь звичайно, як завжди”	1,64 %	1,77 %	-
	роблять вигляд а) що нічого не сталося, б) що „все добре”, в) ніби не відчуваю провини	1,64 %	3,54 %	3,45 %
	тримають себе в руках, намагаються бути стриманими	1,64 %	0,88 %	1,72 %
	поводяться невпевнено, скуто, що їм важко виявляти свою безпосередність, веселість	1,64 %	4,42 %	-
	закриваються в собі, занурюються у себе, перебувають у замисленому стані	4,92 %	2,65 %	3,45 %
	реакції, пов'язані із взаємодією з іншими, які характеризуються униканням спілкування	3,28 %	5,30 %	6,90 %
	поводяться більш тихо, стишуються, затихають	-	3,54 %	1,72 %
	виявляють характер взаємодії з іншим, але й визначають ставлення до іншого	4,92 %	-	-
4	Поведінка, спрямована на подолання ПВ	39,34 %	50,44 %	50 %
	визнають свою неправоту	3,28 %	4,42 %	3,45 %
	вдаються до вибачення	27,86 %	22,12 %	31,03 %
	вдаються до виправлення	6,56 %	9,73 %	5,17 %
	вдаються до виправдання себе	4,92 %	2,65 %	1,72 %
	намагаються заглибити провину	1,64 %	2,65 %	6,90 %
	намагаються не повторювати	-	0,88 %	1,72 %
	здійснюють спроби вирішити ситуацію, проте які мають недиференційований характер	1,64 %	5,31 %	-
	пропонують іншому способи вирішення або запевняють його у готовності виправити ситуацію	1,64 %	3,54 %	-
	звертаються до прямого обговорення ситуації, пояснення своєї позиції	4,92 %	6,19 %	13,79 %
	демонструють поведінку, спрямовану на збереження стосунків з іншим шляхом компенсації, догодження іншим	4,92 %	6,19 %	8,62 %
	діляться своїми переживаннями з іншими (не учасниками цієї ситуації) з метою отримати пораду, підтримку чи полегшення свого стану:	-	4,42 %	5,17 %
	відповіді прямо виявляють дію захисних механізмів	3,28 %	0,88 %	1,72 %
	існуванні певних труднощів у визнанні своєї провини та у вираженні своїх почуттів	3,28 %	3,54 %	-

Таблиця 3.10

(продовження)

	Форми експресивного та поведінкового вираження почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
5	Когнітивна активність як прояв переживання почуття провини	9,84 %	8,85 %	10,34 %
	в момент переживання почуття провини думають про ситуацію провини	1,64 %	1,77 %	-
	оцінюють те, що сталося, саму ситуацію	3,28 %	4,42 %	3,45 %
	згадують ситуацію, що викликала почуття провини (повторюваність думок)	1,64 %	0,88 %	1,72 %
	раціоналізація (намагаються переконати себе, прийняти себе винного)	1,64 %	1,77 %	-
	самокопання – намагання віднайти причину переживання почуття провини	-	1,77 %	1,72 %
	планування подальшої поведінки для подолання ППВ	3,28 %	3,54 %	3,45 %
6	Наявність потреб і бажань як прояв переживання почуття провини	-	8,83 %	10,33 %
	виникають бажання / потреби, що спонукають до дій	-	3,54 %	5,17 %
	спонукання до втечі	-	0,88 %	1,72 %
	бажання багато говорити і виправдати себе	-	0,88 %	-
	бажання загладити провину	-	0,88 %	-
	потреба налагодити відносини	-	0,88 %	-
	потреба вирішити проблему, виправити заподіяне	-	1,77 %	-
	потреба висловитись, поділитись з іншим своїми переживаннями	-	-	1,72 %
	готовність допомагати (як заміщуюча поведінка, відновлення ситуації невинуватості, у власних очах)	-	-	1,72 %
	Демонстрація переживання почуття провини			
1	однозначно „демонструють”, „показують” своє переживання почуття провини	11,47 %	14,16 %	13,79 %
	інструментальна функція демонстрації (має на меті вплив на іншого)	3,28 %	4,42 %	5,17 %
2	намагаються не показувати своїх переживань	13,11 %	7,96 %	15,52 %
	намагаються приховувати почуття	4,92 %	4,42 %	6,90 %
	намагаються не демонструвати їх	8,20 %	3,54 %	8,62 %
	відзначають марність, неуспішність таких намагань, зауважують, що їх щось „видає”	1,64 %	1,77 %	10,35 %
3	не показують, не демонструють своїх переживань	26,23 %	15,92 %	12,07 %
4	демонстрація переживання почуття провини обумовлена особливостями ситуації, силою переживання або значущістю іншого	6,56 %	2,65 %	6,90 %

Таблиця 3.11

Суб'єктивне значення переживання почуття провини

	Значення почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	пов'язані з рефлексією емоційного наповнення переживання, з визначенням емоційного смислу	34,43 %	54,87 %	58,62 %
	відчувати певні емоції або почуття	19,67 %	31,86 %	50 %
	перебувати у певному стані, що супроводжується вегетативними проявами або тілесними відчуттями	9,84 %	14,16 %	17,24 %
	визначаючи значення почуття провини, дають йому суб'єктивну емоційну оцінку	8,20 %	10,62 %	1,72 %
	відчувати почуття, які виникають стосовно себе	-	2,65 %	1,72 %
2	пов'язані з оцінкою вчинку та його наслідків	45,90 %	31,86 %	43,10 %
	знати, розуміти, усвідомлювати помилку, неправильність зробленого або сказаного	16,39 %	9,73 %	13,79 %
	усвідомлювати, розуміти, знати, що їх поведінка спричинила негативні переживання іншого	18,03 %	13,27 %	10,34 %
	невідповідність зробленого (або сказаного) тому, що слід було б зробити, або, чого не треба було робити	4,92 %	5,31 %	3,45 %
	почуватися причиною, відчувати свою причетність до чогось поганого, неприємного, проблемного	3,28 %	4,92 %	1,72 %
	невиконання чогось (завдань, обіцянок, очікувань)	1,64 %	2,65 %	1,72 %
	зробити комусь погано, неприємно, боляче (констатація факту проступку)	-	-	10,34 %
	помилка в житті, яку більше не можна допускати	-	-	1,72 %
	розуміння непоправності зробленого	-	-	1,72 %
	відчуття чогось неправильного	-	-	1,72 %
	відчувати незадоволення власною поведінкою	-	-	1,72 %
	усвідомлювати негативні наслідки своїх вчинків	4,92 %	-	-
	відчувати незавершеність	-	1,77 %	-
	що я не наближаюся до своїх цілей	-	1,77 %	-
3	пов'язані з площиною „образу Я” переживання почуття провини	19,67 %	20,35 %	20,69 %
	емоційно-негативний тип ставлення до себе, зосередження на оцінці своєї особистості	6,56 %	11,50 %	10,34 %
	бути переконаним у негативному ставленні (негативній оцінці) з боку інших	-	2,65 %	-
	відчувати, усвідомлювати, розуміти свою неправоту, визнавати свою провину та приймати себе винним	6,56 %	4,42 %	8,62 %
	обмеження „прав” на вчинки	-	1,77 %	-
	підкреслення виключно своєї провини, усвідомлення неможливості розділити її з кимсь	1,64 %	-	1,72 %
	відхилення від свого звичного образу: бути „не в своїй тарілці, відчувати себе не на своєму місці	1,64 %	-	5,17 %

Таблиця 3.11

(продовження)

	Значення почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
4	пов'язані з реагуванням на ситуацію провини	6,56 %	7,96 %	18,96 %
4.1	реагування може бути більш конструктивним	3,28 %	3,54 %	6,88 %
	брати на себе відповідальність за дії, які нанесли шкоду, за скоєне, ситуацію, що склалась	-	-	3,45 %
	робити висновки, працювати над собою, розвиватись	3,28 %	1,77 %	-
	постійно відстежувати свої помилки	-	0,88 %	-
	вміти зробити щось, щоб стало легше	-	0,88 %	-
	шукати шляхи спокутування своєї провини	-	-	1,72 %
	шукати вихід з ситуації	-	-	1,72 %
	контролювати вихід з ситуації	-	-	1,72 %
4.2	реагування може бути й більш деструктивним	3,28 %	5,30 %	12,06 %
	жалкувати, шкодувати про свої вчинки чи слова	1,64 %	2,65 %	8,62 %
	нездатність діяти	1,64 %	1,77%	1,72 %
	звинувачувати себе за скоєні вчинки	-	0,88 %	-
	самопокарання	-	-	1,72 %
5	пов'язані зі спонуканням до виходу з даної ситуації, до позбавлення від цього переживання	21,32 %	15,04 %	17,24 %
	прагнення, бажання, намагання виправити ситуацію чи наслідки своїх вчинків, бажання виправитись	9,84 %	2,65 %	5,17%
	спонукання до зміни ситуації – бажання змінити ситуацію на краще, намагання владнати ситуацію	-	3,54 %	3,45 %
	прагнення до позитивного вирішення	-	0,88 %	-
	обов'язок заглибити свою провину	-	0,88 %	-
	пошук варіантів спокутування провини	-	0,88 %	-
	бажання швидше цього позбутися	1,64 %		1,72 %
	бажання відмінити ситуацію, все повернути назад	-	2,65 %	-
	бажання, обов'язок вибачитись	-	1,77 %	-
	намагання примирення	-	0,88 %	-
	стимул, щось змінити в собі	-	0,88 %	-
	намагання не повторювати помилок	-	-	6,90 %
	намагання попередити, не допустити виникнення почуття провини	9,84 %	-	-
	пошук способів зняття напруги	-	0,88 %	-
6	пов'язані з мислинською активністю	1,64 %	8,85 %	10,34 %
7	пов'язані з площиною взаємин з іншими переживання почуття провини	4,92 %	6,19 %	1,72 %
8	почуття вини сигналізує про помилку, проступок	1,64 %	3,45 %	1,72 %
9	означає почуватись/ бути відповідальним	1,64 %	2,65 %	-
	не дали відповіді на це питання	4,92 %	3,54 %	1,72 %

Таблиця 3.12

Мотивація до подолання почуття провини

	Мотивація до подолання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	намагаються позбутись переживання ПВ	45,90 %	56,64 %	41,38 %
	просто вказують на прагнення позбутись	19,67 %	35,40 %	25,86 %
	намагаються позбутись, але за умови	3,28 %	2,65 %	10,34 %
	намагаються позбутись та вказують способи реалізації цього	22,95 %	18,58 %	5,17 %
	аргументують своє прагнення позбутись ППВ тим негативним впливом, який здійснює це почуття	4,92 %	8,85 %	6,90 %
	підкреслюють неприємність цього переживання	-	5,31 %	-
	намагаються позбутись ППВ, але в них не виходить	3,28 %	0,88 %	1,72 %
	намагаються позбутись ППВ, але їм це „важко”	-	-	3,45 %
	лише „іноді” намагаються позбутись ППВ	-	3,54 %	1,72 %
	зазначають, що роблять це „не завжди”	-	0,88 %	1,72 %
	не виходить позбутись ППВ, і тому намагаються щось зробити, щоб вирішити ситуацію	-	0,88 %	-
	позбутися ППВ „до кінця неможливо”, хоча вони намагаються це робити	-	-	1,72 %
	відзначають неunikність, приреченість до ППВ	-	-	1,72 %
2	не намагаються (спеціально) позбутись ППВ	24,59 %	10,62 %	17,24 %
	проходить саме собою, з часом минає	11,47 %	7,08 %	1,72 %
	оскільки це почуття не настільки гнітюче	1,64 %	-	-
	подобається це переживання	-	0,88 %	1,72 %
	раціоналізують це переживання тим, що воно має позитивний вплив або ефект на власну особистість	3,28 %	-	-
	прагнуть розібратися в ситуації, проаналізувати та зрозуміти свої помилки	-	-	3,45 %
	приймають це переживання і роблять висновки	1,64 %	-	-
	оскільки усвідомлюю, що дійсно винний, неправий	-	0,88 %	3,44 %
	намагаються „виправити ситуацію / помилку”	8,20 %	3,54 %	-
	оскільки не звикла оминати проблеми, а всіма силами вирішувати їх; намагаються поставити крапки над „і”	-	-	3,44 %
	підкреслюють, що ПВ зникає після виправлення	-	1,77 %	-
	відзначають дві альтернативи – або проходить з часом / або „можна якось виправити ситуацію”	-	0,88 %	-
	пояснюють відсутність спроб позбавитись ПВ тим, що „тому що це неможливо”, (неunikність ППВ)	1,64 %	-	-
	вказують, що „спеціально не намагаються”	-	-	1,72 %
	зазначають, що не дуже виходить, „не можуть”	-	-	3,44 %
	сподіваються на те, що все з часом мине	-	-	1,72 %

Таблиця 3.12

(продовження)

	Мотивація до подолання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
3	умови, від яких залежить прагнення позбутись ПВ	18,03 %	18,58 %	17,24 %
	від проступку, від ступеня важкості, серйозності провини	1,64 %	2,65 %	1,72 %
	„від об'єкту моєї вини”, залежить „від того, що стало його причиною”	-	1,77 %	-
	від ситуації, від обставин		2,65 %	1,72 %
	від часу, що пройшов з моменту виникнення ПВ	1,64 %	-	-
	від етапу життя і зовнішніх факторів	-	0,88 %	-
	від власної суб'єктивної оцінки ситуації	1,64 %	-	1,72 %
	від переживання	3,28 %	-	-
	від характеристик ППВ: сили, гнїючості, значущості	-	-	6,90%
	від ступеня суб'єктивного дискомфорту	1,64 %	2,65 %	-
	від мого власного настрою, наскільки довго я зібралась зациклюватись на цьому		2,65 %	
	від необхідності бути в робочій формі	-	0,88 %	-
	„від мого характеру”	-	0,88 %	-
	від мене	1,64 %	-	-
	від того, перед ким респондент відчувається винним, перед собою чи перед іншим	1,64 %	1,77 %	-
	від людини, від важливості, значущості для респондента іншої людини, перед якою завинив	3,28 %	-	3,45 %
	від того, наскільки погано я зробила іншій людині	1,64 %	-	-
	від емоційного стану, реагування та поведінки того, перед ким відчуваюсь винним	-	-	3,45 %
	від готовності іншого пробачити і спілкуватись знову	-	2,65 %	1,72 %
	від часу налагодження стосунків	-	-	1,72 %
	„від оточуючих людей”	-	0,88 %	-
	не відповіли на це питання	3,28 %	1,77 %	3,45 %

Таблиця 3.13

Способи відволікання від переживання почуття провини

	Способи відволікання/ уникнення переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
I.	Нездатність відволіктись від ППВ			
	вказують на свою нездатність відволіктись від ППВ	8,20 %	7,96 %	17,24 %
	зазвичай не можуть відволіктись від ППВ, але намагаються це робити, наводять способи	-	0,88 %	5,17 %
	відзначають, що їм дуже важко відволіктись від ППВ	-	1,77 %	8,62 %
	здатні відволіктись від ППВ, але їм це дуже важко	6,56 %	3,54 %	
	здатні лише „у разі форс-мажорних обставин”; або ППВ „може затьмаритись чимось більш важливим”	3,28 %	-	-
	застосовують певні способи відволікання, але їм це не завжди вдається	1,64 %	0,88 %	5,17 %
	можуть відволіктись від ППВ, вказують способи, але зазначають, що це на деякий час, ненадовго	4,92 %	4,42 %	6,90 %
	зважає надмірна зосередженість на думках про провину, нездатність переключитись на щось	3,28 %	3,54 %	6,90 %
	пов'язують спроможність відволіктись від переживання ППВ з важкістю самої провини	-	-	1,72 %
	не можуть відволіктись від ППВ, якщо воно справді / надто сильне, але в інших випадках це вдається	1,64 %	0,88 %	3,45 %
	заважає перебування наодинці із самим собою, зі своїми думками		2,65 %	1,72 %
II.	Здатні відволіктись від ППВ	73,77 %	85,84 %	72,41 %
1	способи, що пов'язані з когнітивною активністю	13,11 %	12,39 %	17,24 %
	намагаюсь про це не думати	1,64 %	1,77 %	5,17 %
	переключаю думки на / думаю про щось інше,	4,92 %	1,77 %	3,45 %
	думаю про приємне, мрію про прекрасне майбутнє	-	1,77 %	3,45 %
	забування, стирання з пам'яті	-	3,54 %	-
	переконую себе, знаходжу виправдання для себе	3,28 %	4,42 %	3,45 %
	згадую випадки, коли ця людина ображала мене або винна переді мною	1,64 %	-	1,72 %
	„згадую ті випадки, де я вчинила протилежно” (тобто такі ситуації, де людина не помилялась)	1,64 %	-	-
2	способи, пов'язані з виконанням якоїсь діяльності	21,31 %	35,40 %	39,65 %
	переключитись на щось інше, зайняти себе чимось	6,56 %	-	1,72 %
	переключитись на роботу, інші важливі справи	8,20 %	25,66 %	24,14 %
	зайнятись фізичною, механічною, рутинною, монотонною, ручною прикладною роботою	1,64 %	7,08 %	5,17 %
	переключитись заняття, яке поглинає усі думки і час, вимагає концентрації уваги	4,92 %	7,08 %	5,17 %
	зайнятись корисною діяльністю, щоб позитивний результат був скоро	1,64 %	-	-
	зайнятись навчанням	1,64 %	1,77 %	5,17 %

Таблиця 3.13

(продовження)

	Способи відволікання/ уникнення переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
3	способи пов'язані з активністю, спрямованою на отримання задоволення	31,15 %	29,20 %	22,41 %
	заняття улюбленою справою, хобі	4,92 %	7,08 %	1,72 %
	активна діяльність пов'язана з отриманням задоволення від її виконання: заняття спортом, музикою, танцями, малюванням, приготуванням їжі	4,92 %	5,31 %	5,17 %
	переключення на пасивні форми активності, пов'язані з отриманням задоволення (читання книг, перегляд фільмів, слухання музики)	16,39 %	13,27 %	17,24 %
	розваги, відпочинок, прогулянки, комп'ютерні ігри, Інтернет, шопінг	6,56 %	7,96 %	1,72 %
4	способи пов'язані з заміщуючою поведінкою, інфантильне реагування за типом компенсації або витіснення	3,28 %	4,42 %	3,45 %
	вживання алкоголю	1,64 %	2,65 %	1,72
	заспокоїтись, заснути, постати	1,64 %	1,77 %	-
	заїдання неприємних емоцій	-	-	1,72 %
	паління	-	-	1,72 %
5	зміна середовища, оточення, місця перебування	3,28 %	2,65 %	1,72 %
6	зміна теми спілкування	1,64 %	-	-
7	способи пов'язані із взаємодією з іншими	26,23 %	28,32 %	18,96 %
	спілкування з іншими, рідними або друзями	16,39 %	15,04 %	10,34 %
	спілкування, розмови	-	1,77 %	-
	розмови по телефону	-	0,88 %	-
	побути у компанії, в колективі	3,28 %	-	-
	провести час / зустрітись з / поспілкуватися у компанії/ прогулянки з друзями	3,28 %	3,54 %	6,90 %
	стосунки, зустріч з коханим	-	1,77 %	-
	розмова / спілкування з іншими з метою обговорення своєї проблеми, отримати пораду	4,92 %	4,42 %	-
	інша людина виступає як умова і засіб відволікання (пасивна позиція), сподівання на інших	-	1,77 %	1,72 %
8	відзначають можливість відволікання від почуття провини за певної умови	-	1,77 %	3,45 %
	коли трапляється щось хороше	-	0,88 %	-
	якщо настрій гарний	-	0,88 %	-
	якщо з'явиться добра звісточка	-	-	1,72 %
	якщо мене похвалять за щось інше (компенсація)	-	-	1,72 %
III	визначали способи подолання почуття провини	19,67 %	4,42 %	10,34 %
	разом з способами відволікання вказують й способи подолання почуття провини	9,84 %	2,65 %	5,17 %
	відзначають лише способи подолання	9,84 %	1,77 %	5,17 %
	не відповіли на це питання	6,56 %	1,77 %	1,72 %

Таблиця 3.14

Способи активного подолання переживання почуття провини

	Способи активного подолання переживання почуття провини	% респондентів, що дали відповідь (абсолютна частота в відповіді)		
		низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ
1	виправляють або намагаються виправити свої помилки, або ситуацію в цілому	22,95 %	19,47 %	6,90 %
2	просять пробачення, вибачаються	32,79 %	34,51 %	20,69 %
3	дієвий спосіб розв'язання ситуації	19,67 %	4,42 %	8,62 %
4	когнітивна активність спрямована на аналіз ситуації провини та своєї поведінки	4,92 %	11,50 %	12,07 %
5	когнітивна активність спрямована на захист	8,20 %	14,16 %	20,69 %
	заспокоєння себе (раціоналізація)	4,92 %	7,08 %	10,34 %
	витіснення думок і спогадів	3,28 %	7,96 %	13,79 %
6	спілкування з іншим	19,67 %	13,27 %	22,41 %
	розмови, спілкування, з'ясування стосунків з тими, перед ким відчувають провини	13,11 %	11,50 %	13,79 %
	спілкування з третіми особами з метою отримання емоційної підтримки	6,56 %	1,77 %	8,62 %
7	демонстрація іншим свого переживання почуття провини	4,92 %	1,77 %	5,17 %
8	виправдання	-	4,42 %	6,90 %
9	загладження провини або намагання її загладити	3,28 %	11,50 %	1,72 %
10	компенсація провини	8,20 %	7,96 %	12,07 %
11	відволікання (втечі, уникання переживання)	14,75 %	16,81 %	17,24 %
12	бездіяльність у ситуації переживання почуття провини	8,20 %	7,96 %	8,62 %
13	описували висновки (а не способи подолання), зроблені внаслідок ППВ	4,92 %	4,42 %	10,34 %
	намагаюсь більше не повторювати своїх помилок	1,64 %	0,88 %	1,72 %
	обіцяю, що таке більше не повториться / більше так не робити	1,64 %	-	3,45 %
	„намагаюсь змінити поведінку”, „виправляюсь”	-	-	3,45 %
	робив висновки, щоб такі випадки більше не траплялись	-	-	1,72 %
	намагався винести для себе урок і забути	1,64 %	-	-
	намагаюсь змінити своє ставлення до певних ситуацій	-	0,88 %	-
	„працюю над собою”, що включає різні аспекти самовдосконалення	-	2,65 %	-
	змінював свій світогляд	-	-	1,72 %
	поява творчого натхнення внаслідок ППВ	-	0,88 %	-
	не відповіли на питання	3,28 %	3,54 %	3,45 %

Додаток К
Результати порівняння груп ППВ

Таблиця К.1

**Результати порівняння груп ППВ
за проявом емоційної нестабільності**

Показники емоційної нестабільності	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	22,97±4,98	18,26±5,76		U=1839,500; p<0,01
	22,97±4,98		15,84±5,45	U=589,500; p<0,01
		18,26±5,76	15,84±5,45	U=2524,500; p<0,05
Задоволення – (депресивність)	24,51±4,46	21,21±5,93		U=2229,500; p<0,01
	24,51±4,46		20,29±5,93	U=950,500; p<0,01
		21,21±5,93	20,29±5,93	різниці не виявлено
Тривожність	8,08±4,50	13,55±4,38		U=1338,000; p<0,01
	8,08±4,50		15,29±5,19	U=544,000; p<0,01
		13,55±4,38	15,29±5,19	U=2525,500; p<0,05
Нав'язливість	10,36±4,02	13,28±3,55		U=1977,500; p<0,01
	10,36±4,02		14,71±4,31	U=813,000; p<0,01
		13,28±3,55	14,71±4,31	U=2612,500; p<0,05
Автономність – (залежність)	22,75±3,81	20,16±4,07		U=2138,500; p<0,01
	22,75±3,81		19,24±4,26	U=923,500; p<0,01
		20,16±4,07	19,24±4,26	різниці не виявлено
Іпохондрія	5,48±3,36	7,98±4,08		U=2137,000; p<0,01
	5,48±3,36		8,59±4,74	U=1071,000; p<0,01
		7,98±4,08	8,59±4,74	різниці не виявлено
Вина	6,61±4,11	10,33±4,15		U=1644,000; p<0,01
	6,61±4,11		13,19±4,22	U=471,500; p<0,01
		10,33±4,15	13,19±4,22	U=2032,500; p<0,01

**Результати порівняння груп ППВ
за особливостями емоційно-ціннісного ставлення до себе**

Показники ставлення до себе (МІС)	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Внутрішня чесність	6,62±2,09	5,69±2,13		U=2585,500; p<0,01
	6,62±2,09		6,24±2,48	різниці не виявлено
		5,69±2,13	6,24±2,48	різниці не виявлено
Впевненість у собі	10,87±2,35	10,10±2,79		різниці не виявлено
	10,87±2,35		10,38±2,41	різниці не виявлено
		10,10±2,79	10,38±2,41	різниці не виявлено
Самокерування	7,08±2,09	6,75±2,22		різниці не виявлено
	7,08±2,09		6,41±2,49	різниці не виявлено
		6,75±2,22	6,41±2,49	різниці не виявлено
Відображене самоставлення	7,20±2,32	6,68±2,46		різниці не виявлено
	7,20±2,32		6,86±2,63	різниці не виявлено
		6,68±2,46	6,86±2,63	різниці не виявлено
Самоцінність	10,34±2,68	9,83±2,59		різниці не виявлено
	10,34±2,68		9,43±2,38	U=1343,000; p<0,05
		9,83±2,59	9,43±2,38	різниці не виявлено
Самоприйняття	7,79±2,07	7,75±2,05		різниці не виявлено
	7,79±2,07		7,02±2,53	різниці не виявлено
		7,75±2,05	7,02±2,53	різниці не виявлено
Самоприв'язаність	5,46±2,22	4,86±2,72		різниці не виявлено
	5,46±2,22		4,52±2,83	U=1358,500; p<0,05
		4,86±2,72	4,52±2,83	різниці не виявлено
Внутрішня конфліктність	3,41±2,82	6,25±3,58		U=1871,500; p<0,01
	3,41±2,82		7,09±3,28	U=713,500; p<0,01
		6,25±3,58	7,09±3,28	різниці не виявлено
Самозвинувачення	2,48±2,39	4,31±2,76		U=2073,000; p<0,01
	2,48±2,39		5,66±2,52	U=623,500; p<0,01
		4,31±2,76	5,66±2,52	U=2357,500; p<0,01

**Результати порівняння груп ППВ
за використанням механізмів психологічного захисту**

Захисні механізми (LSI)	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Витіснення	3,89±1,63	3,84±2,06		різниці не виявлено
	3,89±1,63		3,36±1,32	U=1400,500; p<0,05
		3,84±2,06	3,36±1,32	різниці не виявлено
Регресія	5,87±2,72	7,87±2,58		U=2034,500; p<0,01
	5,87±2,72		7,52±2,57	U=1155,000; p<0,01
		7,87±2,58	7,52±2,57	різниці не виявлено
Заміщення	2,13±1,90	3,33±1,82		U=2149,500; p<0,01
	2,13±1,90		3,34±1,98	U=1142,500; p<0,01
		3,33±1,82	3,34±1,98	різниці не виявлено
Заперечення	4,90±1,93	5,31±2,13		різниці не виявлено
	4,90±1,93		5,16±2,17	різниці не виявлено
		5,31±2,13	5,16±2,17	різниці не виявлено
Проекція	6,66±2,35	7,99±2,27		U=2358,000; p<0,01
	6,66±2,35		8,79±2,18	U=876,000; p<0,01
		7,99±2,27	8,79±2,18	U=2591,500; p<0,05
Компенсація	3,90±1,72	5,24±1,97		U=2137,500; p<0,01
	3,90±1,72		5,12±1,79	U=1092,000; p<0,01
		5,24±1,97	5,12±1,79	різниці не виявлено
Реактивне утворення	3,36±1,90	3,85±1,59		U=2738,500; p<0,05
	3,36±1,90		5,36±2,09	U=813,500; p<0,01
		3,85±1,59	5,36±2,09	U=1902,500; p<0,01
Раціоналізація	5,79±2,01	6,59±1,96		U=2652,000; p<0,05
	5,79±2,01		7,34±2,03	U=1039,500; p<0,01
		6,59±1,96	7,34±2,03	U=2627,000; p<0,05

**Результати порівняння груп ППВ
за особливостями копінг-реагування**

Копінг-стратегії (ССП)	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Конфронтація	9,20±2,41	9,68±2,34		різниці не виявлено
	9,20±2,41		9,86±2,47	різниці не виявлено
		9,68±2,34	9,86±2,47	різниці не виявлено
Дистанціювання	7,28±2,45	8,54±2,71		різниці не виявлено
	7,28±2,45		8,21±2,56	різниці не виявлено
		8,54±2,71	8,21±2,56	різниці не виявлено
Самоконтроль	12,64±3,02	13,59±2,38		різниці не виявлено
	12,64±3,02		14,10±2,70	U=250,000; p<0,05
		13,59±2,38	14,10±2,70	різниці не виявлено
Пошук соціальної підтримки	11,04±2,90	12,71±2,65		U=498,000; p<0,05
	11,04±2,90		11,86±3,77	різниці не виявлено
		12,71±2,65	11,86±3,77	різниці не виявлено
Прийняття відповідальності	6,00±1,65	7,71±2,24		U=364,000; p<0,01
	6,00±1,65		9,28±1,98	U=78,000; p<0,01
		7,71±2,24	9,28±1,98	U=483,500; p<0,01
Втеча-уникання	9,16±3,15	12,32±3,56		U=364,000; p<0,01
	9,16±3,15		13,45±3,14	U=126,500; p<0,01
		12,32±3,56	13,45±3,14	різниці не виявлено
Планування вирішення проблеми	13,08±2,72	11,95±2,87		різниці не виявлено
	13,08±2,72		11,97±2,61	різниці не виявлено
		11,95±2,87	11,97±2,61	різниці не виявлено
Позитивна переоцінка	13,16±2,91	13,16±3,52		різниці не виявлено
	13,16±2,91		13,07±3,30	різниці не виявлено
		13,16±3,52	13,07±3,30	різниці не виявлено

Таблиця К.5

**Результати порівняння груп ППВ за показниками
тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Екстрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (E_OD)	2,63±1,68	3,23±1,98		різниці не виявлено
	2,63±1,68		3,24±1,68	U=1385,500; p<0,05
		3,23±1,98	3,24±1,68	різниці не виявлено
Екстрапунігивна его-захисна реакція (E_ED)	6,22±2,68	5,66±2,57		різниці не виявлено
	6,22±2,68		5,98±2,78	різниці не виявлено
		5,66±2,57	5,98±2,78	різниці не виявлено
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	3,23±1,67	2,69±1,50		U=2820,000; p<0,05
	3,23±1,67		2,38±1,58	U=1267,000; p<0,01
		2,69±1,50	2,38±1,58	різниці не виявлено
Інтрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (I_OD)	1,37±1,80	1,27±1,65		різниці не виявлено
	1,37±1,80		1,06±1,34	різниці не виявлено
		1,27±1,65	1,06±1,34	різниці не виявлено
Інтрапунігивна его-захисна реакція (I_ED)	1,81±1,28	2,34±1,40		U=2700,000; p<0,05
	1,81±1,28		2,24±1,22	різниці не виявлено
		2,34±1,40	2,24±1,22	різниці не виявлено
Інтрапуніг. потреб.-наполегл. реакція (I_NP)	3,18±1,68	3,32±1,74		різниці не виявлено
	3,18±1,68		3,52±1,43	різниці не виявлено
		3,32±1,74	3,52±1,43	різниці не виявлено
Імпунігив. преп'ятс.-домінан. реакція (M_OD)	2,85±1,58	2,95±1,66		різниці не виявлено
	2,85±1,58		2,69±1,41	різниці не виявлено
		2,95±1,66	2,69±1,41	різниці не виявлено
Імпунігивна его-захисна реакція (M_ED)	1,23±0,89	1,26±1,02		різниці не виявлено
	1,23±0,89		1,36±1,15	різниці не виявлено
		1,26±1,02	1,36±1,15	різниці не виявлено
Імпунігивна потреб.-наполгл. реакція (M_NP)	1,47±1,23	1,24±0,98		різниці не виявлено
	1,47±1,23		1,49±1,25	різниці не виявлено
		1,24±0,98	1,49±1,25	різниці не виявлено
Сум. показник екстрапунігивності (E_SUM)	12,09±3,24	11,59±3,11		різниці не виявлено
	12,09±3,24		11,61±2,64	різниці не виявлено
		11,59±3,11	11,61±2,64	різниці не виявлено
Сум. показник інтрапунігивності (I_SUM)	6,36±2,46	6,94±2,37		різниці не виявлено
	6,36±2,46		6,83±2,06	різниці не виявлено
		6,94±2,37	6,83±2,06	різниці не виявлено
Сум. показник імпунігивності (M_SUM)	5,55±2,25	5,46±2,17		різниці не виявлено
	5,55±2,25		5,55±2,16	різниці не виявлено
		5,46±2,17	5,55±2,16	різниці не виявлено
Сум. показ. преп'ятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	6,86±2,42	7,45±2,31		різниці не виявлено
	6,86±2,42		7,00±2,52	різниці не виявлено
		7,45±2,31	7,00±2,52	різниці не виявлено
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	9,26±2,00	9,27±2,25		різниці не виявлено
	9,26±2,00		9,58±2,57	різниці не виявлено
		9,27±2,25	9,58±2,57	різниці не виявлено
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	7,88±2,42	7,27±2,64		різниці не виявлено
	7,88±2,42		7,40±2,41	різниці не виявлено
		7,27±2,64	7,40±2,41	різниці не виявлено

(продовження)

Показники реагування в ситуації фрустрації	Значення середніх та стандартного відхилення			Показники різниці
	низький ППВ	середній ППВ	високий ППВ	
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	2,53±1,47	2,23±1,35		різниці не виявлено
	2,53±1,47		2,44±1,34	різниці не виявлено
		2,23±1,35	2,44±1,34	різниці не виявлено
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	1,04±0,99	1,38±1,24		різниці не виявлено
	1,04±0,99		1,20±0,93	різниці не виявлено
		1,38±1,24	1,20±0,93	різниці не виявлено
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	3,58±1,67	3,61±1,57		різниці не виявлено
	3,58±1,67		3,62±1,26	різниці не виявлено
		3,61±1,57	3,62±1,26	різниці не виявлено
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	3,68±2,49	3,43±2,00		різниці не виявлено
	3,68±2,49		3,54±2,10	різниці не виявлено
		3,43±2,00	3,54±2,10	різниці не виявлено
Чиста інтрапунітивність (S_II)	0,76±0,94	0,97±0,89		різниці не виявлено
	0,76±0,94		1,03±0,94	U=1406,500; p<0,05
		0,97±0,89	1,03±0,94	різниці не виявлено
Реакції виправдання (S_MI)	6,60±2,60	6,84±2,74		різниці не виявлено
	6,60±2,60		6,75±2,25	різниці не виявлено
		6,84±2,74	6,75±2,25	різниці не виявлено
Баланс агресивності (F_EI)	2,39±1,58	2,09±1,62		різниці не виявлено
	2,39±1,58		1,99±1,150	різниці не виявлено
		2,09±1,62	1,99±1,150	різниці не виявлено
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	2,95±2,82	2,75±2,04		різниці не виявлено
	2,95±2,82		2,75±2,32	різниці не виявлено
		2,75±2,04	2,75±2,32	різниці не виявлено
Рівень переробки агресії (F_EEK)	2,60±1,93	3,10±3,17		різниці не виявлено
	2,60±1,93		3,71±3,23	різниці не виявлено
		3,10±3,17	3,71±3,23	різниці не виявлено
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_I EK)	1,33±1,07	1,75±1,65		різниці не виявлено
	1,33±1,07		2,05±1,64	U=1264,500; p<0,01
		1,75±1,65	2,05±1,64	різниці не виявлено
Стандартні відповіді (GCR)	43,67±12,58	46,23±11,64		різниці не виявлено
	43,67±12,58		44,39±11,05	різниці не виявлено
		46,23±11,64	44,39±11,05	різниці не виявлено

Додаток Л

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з особистісними характеристиками для трьох досліджуваних груп

Л.1 - Результати кореляційного аналізу для групи «низький ППВ» (N=61)

Таблиця Л.1.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	-0,431**	-0,123	-0,089	0,137	0,011	-0,212
Задоволення – (депресивність)	-0,478**	0,025	-0,006	0,172	0,031	-0,121
Тривожність	0,296*	0,270*	0,294*	0,093	0,300*	0,442**
Нав'язливість	0,086	0,403**	0,276*	0,294*	0,028	0,406**
Автономність – (залежність)	-0,168	-0,033	-0,129	-0,144	-0,068	-0,187
Іпохондія	0,432**	0,114	0,116	0,123	-0,012	0,296*
Вина	0,383**	0,018	0,147	0,051	0,004	0,229

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.1.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-0,070	-0,147	-0,087	0,275*	-0,293*	-0,112
Впевненість у собі (МІС)	-0,336**	0,006	0,107	0,124	0,176	-0,011
Самокерування (МІС)	-0,259*	0,110	0,303*	0,236	-0,024	0,124
Відображене самоставлення (МІС)	-0,484**	0,165	0,130	0,470**	-0,140	0,036
Самоцінність (МІС)	-0,175	0,183	0,055	0,374**	0,092	0,164
Самоприйняття (МІС)	-0,218	-0,147	-0,126	0,020	0,109	-0,164
Самоприв'язанність (МІС)	-0,231	-0,215	-0,125	0,159	-0,060	-0,198
Внутрішня конфліктність (МІС)	0,278*	-0,058	0,066	-0,186	0,059	0,068
Самозвинувачення (МІС)	0,482**	0,131	0,119	-0,184	0,183	0,280*

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.1.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	0,269*	-0,194	0,044	-0,165	0,197	0,036
Регресія	0,317*	0,176	0,233	-0,006	0,305*	0,359**
Заміщення	0,394**	-0,124	0,078	-0,148	0,288*	0,155
Заперечення	-0,113	-0,102	0,026	0,293*	-0,090	-0,014
Проекція	0,035	0,343**	0,220	0,230	0,196	0,359**
Компенсація	0,221	0,091	0,159	0,080	0,298*	0,280*
Реактивне утворення	0,218	0,104	0,162	0,210	0,051	0,266*
Раціоналізація	0,143	0,173	0,065	0,164	-0,194	0,158

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.1.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	-,582**	0,057	0,091	0,197	0,090	-0,036
Дистанціювання (ССП)	-0,120	-0,053	-0,194	0,120	0,180	-0,053
Самоконтроль (ССП)	0,201	0,128	0,028	-0,205	-0,108	0,049
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-0,151	0,244	0,083	0,312	0,134	0,223
Прийняття відповідальності (ССП)	-0,221	-0,013	0,073	-0,142	-0,123	-0,116
Вчеча-уникання (ССП)	-0,314	-0,126	0,205	0,093	0,176	-0,008
Планування вирішення проблеми (ССП)	0,148	-0,012	-0,152	-0,131	-0,259	-0,122
Позитивна переоцінка (ССП)	-0,041	0,434*	0,309	-0,162	-0,109	0,240

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.1.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,079	-,079	-,006	-,132	,034	-,098
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,118	-,303*	-,052	,116	,175	-,029
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	,093	,123	-,083	-,045	-,164	,006
Інтрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (I_OD)	-,143	-,241	-,138	-,086	-,148	-,273*
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-,027	,357**	,195	,044	-,077	,212
Інтрапуніт. потреб.-наполегл. реакція (I_NP)	-,020	,205	,082	,111	,086	,165
Імпунітив. преп'ятс.-домінан. реакція (M_OD)	,095	,135	,067	-,052	,079	,124
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	-,122	,125	,135	-,057	-,022	,035
Імпунітивна потреб.-наполегл. реакція (M_NP)	-,047	,044	-,052	,038	-,089	-,029
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,104	-,228	-,089	,004	,078	-,072
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	-,133	,150	,056	,036	-,090	,023
Сум. показник імпуностівності (M_SUM)	-,008	,168	,072	-,038	-,002	,085
Сум. показ. преп'ятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,100	-,147	-,063	-,190	-,035	-,191
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	,086	-,121	,114	,158	,174	,112
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	,026	,250	-,026	,065	-,099	,104
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	-,014	-,091	,012	,007	,322*	,038
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,033	,255*	-,067	-,082	-,045	,037
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-,032	,071	-,030	-,043	,256*	,056
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	,135	-,272*	-,063	,121	-,003	-,053
Чиста інтрапунітивність (S_II)	-,002	,215	,336**	,147	-,056	,248
Реакції виправдання (S_MI)	-,019	,243	,037	-,064	-,019	,088
Баланс агресивності (F_EI)	,171	-,230	-,122	-,084	-,004	-,104
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,118	-,172	-,032	,007	,059	-,024
Рівень переробки агресії (F_EEK)	,117	-,067	,060	,131	,139	,111
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	-,026	,197	,169	,140	,113	,206
Стандартні відповіді (GCR)	,090	,116	,112	,294*	,104	,239

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Л.2 - Результати кореляційного аналізу для групи «середній ППВ» (N=113)

Таблиця Л.2.1

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)**

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	-,344**	,034	,038	,018	-,115	-,255**
Задоволення – (депресивність)	-,462**	,209*	-,047	,259**	-,146	-,204*
Тривожність	,257**	,183	,094	-,149	,191*	,351**
Нав'язливість	,145	-,009	-,062	,097	-,038	,097
Автономність – (залежність)	-,384**	,130	,143	,087	-,047	-,110
Іпохондрія	,359**	-,067	,054	-,062	,069	,269**
Вина	,543**	-,141	-,010	-,046	,204*	,390**

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.2.2

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками ставлення до себе (МІС)**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-,328**	,269**	-,002	,274**	-,292**	-,095
Впевненість у собі (МІС)	-,258**	,101	,073	,103	-,036	-,062
Самокерування (МІС)	-,205*	-,064	,137	,164	-,257**	-,126
Відображене самоствавлення (МІС)	-,259**	,186*	-,098	,326**	-,137	-,060
Самоцінність (МІС)	-,165	,109	-,043	,097	,028	-,037
Самоприйняття (МІС)	-,044	-,061	-,049	,045	,101	-,033
Самоприв'язаність (МІС)	-,001	-,113	-,082	,154	-,077	-,067
Внутрішня конфліктність (МІС)	,414**	-,160	,006	-,263**	,149	,167
Самозвинувачення (МІС)	,398**	-,210*	,105	-,284**	,174	,191*

Таблиця Л.2.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	,207*	-,170	,089	-,232*	,009	,017
Регресія	,383**	-,311**	,221*	-,384**	,091	,119
Заміщення	,348**	-,278**	-,057	-,246**	,230*	,057
Заперечення	-,019	,037	,065	-,044	-,153	-,037
Проекція	,084	-,026	-,204*	,148	-,001	-,008
Компенсація	,043	-,066	-,037	-,074	,029	-,049
Реактивне утворення	,061	,089	-,128	,131	,094	,111
Раціоналізація	,161	-,133	,076	-,002	-,122	,051

Таблиця Л.2.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	-,170	-,058	-,025	-,097	-,025	-,233
Дистанціювання (ССП)	,271*	-,171	-,029	-,104	,153	,111
Самоконтроль (ССП)	,010	-,007	-,071	,177	-,091	,008
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-,273*	-,044	-,135	-,072	,248	-,255
Прийняття відповідальності (ССП)	,235	-,018	,162	-,182	,052	,209
Вчеча-уникання (ССП)	,130	-,250	,115	-,319*	,111	-,062
Планування вирішення проблеми (ССП)	-,110	-,161	-,046	-,002	-,037	-,209
Позитивна переоцінка (ССП)	-,234	,136	,044	,086	-,119	-,083

Таблиця Л.2.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (E_OD)	,068	,144	-,173	-,001	,062	,040
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,003	-,077	,239*	-,118	,086	,091
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	,035	-,190*	,007	,140	-,161	-,064
Інтрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (I_OD)	,074	-,145	,232*	-,084	-,118	,040
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	,025	,248**	-,186*	,095	,124	,124
Інтрапуніт. потреб.-наполегл. реакція (I_NP)	-,155	,032	-,014	-,006	-,092	-,150
Імпунітив. преп'ятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,064	-,025	-,114	,033	,007	-,114
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	,117	,049	-,070	-,046	,084	,081
Імпунітивна потреб.-наполегл. реакція (M_NP)	-,097	,027	-,120	,107	-,016	-,091
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,063	-,064	,090	-,031	,033	,070
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	-,048	,069	,041	-,007	-,077	-,009
Сум. показник імпунітивності (M_SUM)	-,038	,017	-,174	,052	,037	-,090
Сум. показ. преп'ятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	,065	,002	-,064	-,037	-,026	-,019
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	,072	,089	,125	-,096	,212*	,217*
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	-,118	-,078	-,050	,115	-,158	-,169
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	-,037	-,112	,080	-,017	-,099	-,083
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,031	,380**	-,141	,169	,134	,219*
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-,056	,206*	-,043	,120	,021	,102
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	,029	-,023	,253**	-,140	,177	,173
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,132	-,150	-,096	-,108	,016	-,084
Реакції виправдання (S_MI)	-,044	,186*	-,202*	,118	,090	,028
Баланс агресивності (F_EI)	-,017	-,044	,100	,017	,036	,050
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,132	-,120	,179	-,048	,059	,151
Рівень переробки агресії (F_EEK)	-,034	,124	,069	-,088	,129	,091
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	-,059	,268**	,000	-,074	-,087	,023
Стандартні відповіді (GCR)	-,005	,107	-,130	,075	-,032	-,007

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Л.3 - Результати кореляційного аналізу для групи «високий ППВ» (N=59)

Таблиця Л.3.1

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)**

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	,032	,248	-,021	,233	-,166	,144
Задоволення – (депресивність)	-,230	,278*	,117	,170	-,199	,017
Тривожність	,058	-,093	-,110	-,113	,411**	,044
Нав'язливість	,162	,040	,077	,153	,272*	,312*
Автономність – (залежність)	-,363**	,007	,201	-,152	-,195	-,263*
Іпохондрія	,056	-,179	-,093	-,059	,276*	-,001
Вина	,236	-,105	-,017	,151	,357**	,293*

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Таблиця Л.3.2

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками ставлення до себе (МІС)**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	,003	,145	,041	,360**	-,253	,148
Впевненість у собі (МІС)	-,001	,261*	,142	-,020	-,163	,087
Самокерування (МІС)	,117	,167	,204	,225	-,099	,290*
Відображене самоствавлення (МІС)	,016	,473**	,276*	,149	-,108	,328*
Самоцінність (МІС)	,117	,264*	-,093	,076	-,125	,109
Самоприйняття (МІС)	,047	,338**	-,052	,316*	,054	,283*
Самоприв'язаність (МІС)	,107	,110	-,004	,287*	-,114	,193
Внутрішня конфліктність (МІС)	,472**	-,161	,010	-,090	,335*	,311*
Самозвинувачення (МІС)	,118	-,074	,104	-,113	,328*	,156

Таблиця Л.3.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	-,327*	-,098	-,253	-,099	,002	-,392**
Регресія	,114	-,322*	-,024	-,327*	,481**	-,034
Заміщення	,181	-,184	-,079	-,242	,344**	,019
Заперечення	,128	,141	,174	,303*	-,190	,279*
Проекція	,235	,221	,213	,234	-,011	,419**
Компенсація	-,060	,116	,127	,113	,147	,164
Реактивне утворення	,339**	,259*	,028	,254	,193	,489**
Раціоналізація	,239	,208	,041	,029	-,070	,223

Таблиця Л.3.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	,153	-,179	,018	-,190	,265	,047
Дистанціювання (ССП)	,113	-,185	-,366	,241	-,172	-,120
Самоконтроль (ССП)	-,273	,122	,073	,008	-,120	-,133
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-,184	,460*	,193	,041	-,230	,075
Прийняття відповідальності (ССП)	-,164	-,187	,292	-,087	-,067	-,086
Вчеча-уникання (ССП)	,167	-,300	,284	-,211	-,207	-,029
Планування вирішення проблеми (ССП)	-,262	,205	,429*	-,115	-,033	,053
Позитивна переоцінка (ССП)	-,044	,289	,110	,314	-,182	,211

Таблиця Л.3.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,186	-,003	-,064	-,021	-,027	-,162
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,030	-,034	,005	,023	,070	,044
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	,076	-,029	,004	,073	,089	,102
Інтрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (I_OD)	,037	,168	,160	-,099	-,128	,063
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-,048	,165	-,124	,022	-,076	-,047
Інтрапуніт. потреб.-наполегл. реакція (I_NP)	-,002	-,290*	,141	-,077	-,012	-,074
Імпунітив. преп'ятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,045	-,144	-,080	,147	,013	-,040
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	,091	,179	-,078	-,085	,053	,059
Імпунітивна потреб.-наполегл. реакція (M_NP)	,064	,104	,018	-,031	-,071	,043
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	-,041	-,055	-,033	,055	,110	,005
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	-,006	,006	,129	-,105	-,136	-,038
Сум. показник імпунітивності (M_SUM)	,056	,062	-,083	,033	-,004	,031
Сум. показ. преп'ятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,130	,007	-,002	,015	-,079	-,097
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	,051	,122	-,088	-,002	,063	,052
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	,081	-,137	,096	-,014	,014	,046
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	,107	-,009	-,071	,163	,055	,123
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,079	-,053	-,177	-,049	,037	-,157
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	,066	-,049	-,210	,156	,064	,021
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	-,028	-,039	,052	-,073	,058	-,020
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,016	,266*	,014	,077	-,135	,094
Реакції виправдання (S_MI)	,021	,038	-,153	,012	,012	-,035
Баланс агресивності (F_EI)	,075	-,001	-,134	,106	,134	,079
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,047	-,140	,036	,082	,019	,042
Рівень переробки агресії (F_EEK)	-,083	,035	-,029	,032	-,072	-,062
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	-,108	-,129	,066	-,076	,022	-,106
Стандартні відповіді (GCR)	-,067	-,021	-,140	-,127	,245	-,085

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$

Додаток М

Виділення типів переживання почуття провини
за результатами факторного аналізу

Таблиця М.1

Виділення кількості факторів (типів ППВ)
з визначенням відсотку загальної дисперсії
для кожного з них (за методом Кайзера)

Compon ent	Initial Eigenval ues			Extractio n Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulati ve %	Total	% of Variance	Cumulati ve %	Total	% of Variance	Cumulati ve %
1	9,802	25,794	25,794	9,802	25,794	25,794	7,472	19,663	19,663
2	3,779	9,945	35,739	3,779	9,945	35,739	5,138	13,521	33,184
3	2,424	6,380	42,119	2,424	6,380	42,119	2,652	6,979	40,163
4	2,124	5,589	47,708	2,124	5,589	47,708	2,298	6,046	46,210
5	1,613	4,245	51,953	1,613	4,245	51,953	2,182	5,743	51,953
6	1,490	3,921	55,874						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

**Матриця факторних навантажень типів ППВ
після обертання (метод Varimax с нормалізацією за Кайзером)**

	Фактор1	Фактор2	Фактор3	Фактор4	Фактор5
Регресія (LSI)	,741				
Вчеча-уникання (ССП)	,707				
Внутрішня конфліктність (MIC)	,654	-,451			
Автономність – (залежність) (Айзенк)	-,626	,317			
Тривожність (Айзенк)	,607	-,308	,502		
Задоволення – (депресивність) (Айзенк)	-,584	,547			
Очікування покарання (ППВ)	,564	-,349	,338		
Іпо хондрія (Айзенк)	,561		,366		
Жалкування (ППВ)	,542		,317		
Компенсація (LSI)	,508			-,310	
Заміщення (LSI)	,504	-,314			
Внутрішня чесність (MIC)	-,498				
Вина (Айзенк)	,497	-,448	,489		
Дистанціювання (ССП)	,465				
Прийняття відповідальності (ССП)	,463			,456	
Вимогливість до себе (ППВ)	,458				,419
Самоцінність (MIC)		,738			
Самоприв'язанність (MIC)		,718			
Самоприйняття (MIC)		,703			
Самооцінка – (комплекс неповноцінності) (Айзенк)	-,515	,682			
Самокерування (MIC)		,642			
Самозвинувачення (MIC)	,511	-,629			
Відображене самоставлення (MIC)		,573			,476
Заперечення (LSI)		,500			,495
Впевненість у собі (MIC)	-,446	,469		,399	
Пошук соціальної підтримки (ССП)		,369			,350
Реактивне утворення (LSI)			,688		
Проекція (LSI)			,610		
Нав'язливість (Айзенк)	,331		,575		
Орієнтація на нормативність (ППВ)			,471		,336
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)			,322		
Самоконтроль (ССП)				,807	
Планування вирішення проблеми (ССП)				,611	
Раціоналізація (LSI)			,306	,532	
Позитивна переоцінка (ССП)				,473	,378
Конфронтація (ССП)		,333		,383	
Зацікавленість в інших (ППВ)	,343		,444		,555
Витіснення (LSI)					-,469
Інтрапун. преп'ятс.-домінан. реакція (I_OD)					,333
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)					,325
Інтрапунітивна по треб.-напо легл. реакція (I_NP)					,305

Додаток Н

Первинні описові статистики для усієї вибірки за досліджуваними показниками почуття провини та іншими особистісними особливостями

Таблиця Н.1

Первинні описові статистики за опитувальником ППВ

Statistics		ППВ1	ППВ2	ППВ3	ППВ4	ППВ5	ПВ_ОБЩ
N	Valid	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		-6,47	9,79	3,56	2,38	2,63	11,87
Median		-7,00	11,00	4,00	2,00	3,00	16,00
Mode		-11	10	4	1	0	26
Std. Deviation		9,923	8,872	9,262	5,849	4,885	28,409
Minimum		-28	-22	-21	-13	-10	-84
Maximum		19	26	24	23	12	76
Percentiles	25	-14,00	5,00	-3,00	-2,00	-1,00	-6,00
	50	-7,00	11,00	4,00	2,00	3,00	16,00
	75	,00	16,00	10,00	7,00	6,75	29,75

Таблиця Н.2

Первинні описові статистики за опитувальником емоційної стабільності-неврівноваженості Г. Айзенка

Statistics		A_CAM	A_УДО	A_TPE	A_HAB	A_ABТ	A_ИПХ	A_ВИН
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0
Mean		18,89	21,85	12,55	12,87	20,61	7,47	10,06
Median		19,50	23,00	13,00	13,00	21,00	7,00	10,00
Mode		22	27	16	11	21	4	6
Std. Deviation		6,068	5,800	5,378	4,187	4,258	4,252	4,775
Minimum		3	4	1	3	10	0	1
Maximum		29	30	26	23	29	23	23
Percentiles	25	14,00	18,00	9,00	10,00	18,00	4,00	6,00
	50	19,50	23,00	13,00	13,00	21,00	7,00	10,00
	75	24,00	27,00	16,75	15,75	24,00	10,00	13,00

Таблиця Н.3

Первинні описові статистики за опитувальником «Методика дослідження самоствалення»

Statistics		OTKR	SUVE	SRUK	OTSA	SZEN	SPRI	SPVA	VNKO	SOBV
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		6,07	10,37	6,75	6,86	9,87	7,58	4,93	5,71	4,16
Median		6,00	11,00	7,00	7,00	10,00	8,00	5,00	5,00	4,00
Mode		6	12	7	9	11	9	7	7	1
Std. Deviation		2,246	2,599	2,263	2,470	2,579	2,201	2,644	3,602	2,844
Minimum		0	3	0	1	1	1	0	0	0
Maximum		11	14	12	11	14	12	11	15	10
Percentiles	25	5,00	9,00	5,00	5,00	9,00	6,00	3,00	3,00	2,00
	50	6,00	11,00	7,00	7,00	10,00	8,00	5,00	5,00	4,00
	75	8,00	12,00	9,00	9,00	12,00	9,00	7,00	9,00	6,00

Таблиця Н.4

**Первинні описові статистики
за опитувальником «Життєвого стилю індекс»**

Statistics		VITE	REGR	ZAME	OTRI	PROE	KOMP	REOB	RAZI
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		3,73	7,25	3,02	5,16	7,84	4,86	4,10	6,57
Median		4,00	7,00	3,00	5,00	8,00	5,00	4,00	7,00
Mode		4	7	2	6	9	6	3	7
Std. Deviation		1,796	2,741	1,950	2,093	2,395	1,948	1,959	2,063
Minimum		0	0	0	0	1	0	0	1
Maximum		9	14	8	10	12	9	9	11
Percentiles	25	2,00	5,25	2,00	4,00	6,00	3,25	3,00	5,00
	50	4,00	7,00	3,00	5,00	8,00	5,00	4,00	7,00
	75	5,00	9,00	4,00	7,00	9,00	6,00	5,00	8,00

Таблиця Н.5

**Первинні описові статистики
за опитувальником «Стратегії долаючої поведінки»**

Statistics		КОНФР	ДИСТАН	САМОКО	ПСОЦПО	ПРОТВЕТ	БЕГСТВО	ПЛРЕШЕ	ПОЛОЦЕ
				Н	Д			Н	НК
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		9,55	8,18	13,49	12,11	7,72	11,86	12,25	13,07
Median		10,00	8,00	13,00	12,00	8,00	12,00	12,00	13,00
Mode		10	8	13	12	9	13	13	11
Std. Deviation		2,395	2,628	2,625	3,048	2,314	3,636	2,815	3,301
Minimum		4	2	5	0	2	4	6	6
Maximum		15	14	20	18	12	21	18	19
Percentiles	25	8,00	7,00	12,00	10,75	6,00	9,00	10,00	11,00
	50	10,00	8,00	13,00	12,00	8,00	12,00	12,00	13,00
	75	11,00	10,00	15,00	14,00	9,00	14,00	14,00	15,00

Таблиця Н.6

**Первинні описові статистики
за кількісними показниками переживання почуття провини
(модифікований варіант Дембо-Рубінштейн)**

Statistics		ТРИВ_ДР	ІНТС_ДР	ЧАСТ_ДР	ВАЖК_ДР	ЗВИЧ_ДР	ЛЕГК_ДР	ОБГР_ДР	ЗНАЧ_ДР
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		44,22	54,72	36,77	46,60	33,06	42,04	62,25	54,80
Median		40,00	55,00	33,50	50,00	29,00	41,00	63,00	53,50
Mode		25	78	9	51	1	10	86	50
Std. Deviation		24,769	25,278	25,251	24,203	25,322	29,059	25,375	26,211
Minimum		0	0	0	0	0	0	0	0
Maximum		99	100	100	100	98	99	100	100
Percentiles	25	24,00	36,00	14,00	26,00	11,75	15,00	42,75	36,00
	50	40,00	55,00	33,50	50,00	29,00	41,00	63,00	53,50
	75	66,00	76,25	52,25	62,00	49,00	64,25	85,00	77,00

**Первинні описові статистики
за тестом малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Statistics		E_OD	E_ED	E_NP	I_OD	I_ED	I_NP	M_OD	M_ED	M_NP
N	Valid	232	232	232	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Mean		3,078	5,892	2,761	1,248	2,179	3,338	2,864	1,278	1,366
Median		3,000	6,000	2,500	1,000	2,000	3,500	3,000	1,000	1,000
Mode		2,0	6,0	2,0	1,0	1,0	3,5	2,0	1,0	1,0
Std. Deviation		1,8494	2,6550	1,5947	1,6224	1,3409	1,6556	1,5790	1,0210	1,1231
Minimum		,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0
Maximum		8,5	13,0	7,0	11,0	7,0	8,0	8,0	5,0	5,5
Percentiles	25	2,000	4,000	1,500	,000	1,000	2,000	2,000	,500	,500
	50	3,000	6,000	2,500	1,000	2,000	3,500	3,000	1,000	1,000
	75	4,500	7,500	4,000	1,500	3,000	4,500	4,000	2,000	2,000

Statistics		E_SUM	I_SUM	M_SUM	OD_SUM	ED_SUM	NP_SUM
N	Valid	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		11,731	6,765	5,509	7,190	9,349	7,466
Median		12,000	6,500	5,500	7,000	9,500	7,500
Mode		11,0	5,0	6,0	6,0	10,0	7,0
Std. Deviation		3,0337	2,3299	2,1846	2,4019	2,2766	2,5378
Minimum		4,5	1,5	,0	2,0	4,5	,5
Maximum		19,5	14,0	11,0	15,0	15,5	13,5
Percentiles	25	10,000	5,000	4,000	5,500	7,500	5,500
	50	12,000	6,500	5,500	7,000	9,500	7,500
	75	14,000	8,500	7,000	9,000	10,500	9,500

Statistics		E_SE	I_SE	S_EI	S_EE	S_II	S_MI
N	Valid	232	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		2,364	1,252	3,612	3,528	,935	6,761
Median		2,000	1,000	3,500	3,500	1,000	6,500
Mode		3,0	1,0	3,0	3,0	,0	5,5
Std. Deviation		1,3840	1,1175	1,5234	2,1608	,9235	2,5853
Minimum		,0	,0	,0	,0	,0	,0
Maximum		6,0	5,5	7,5	12,5	5,0	15,0
Percentiles	25	1,000	,000	2,500	2,000	,000	5,000
	50	2,000	1,000	3,500	3,500	1,000	6,500
	75	3,000	2,000	5,000	5,000	1,500	8,500

Statistics		F_EI	F_EM	F_EEK	F_IEK	GCR
N	Valid	232	232	232	232	232
	Missing	0	0	0	0	0
Mean		2,1480	2,8105	3,1254	1,7179	45,1003
Median		1,7550	2,2200	2,2250	1,2500	46,4200
Mode		2,00	2,00	2,00	1,00	42,85
Std. Deviation		1,51301	2,33391	2,93428	1,53664	11,75907
Minimum		,36	,54	,00	,00	7,14
Maximum		13,00	19,50	18,00	8,00	78,57
Percentiles	25	1,2125	1,5050	1,2125	,7025	35,7100
	50	1,7550	2,2200	2,2250	1,2500	46,4200
	75	2,6525	3,4075	4,0000	2,2500	53,5700

Додаток П

Результати порівняння типів ПШВ

Таблиця П.1

Результати порівняння типів ПШВ
за особливостями переживання почуття провини (ПШВ)

Показники ПШВ	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Очікування покарання	5,29±5,30	-19,48±4,53				U=0,000; p<0,01
	5,29±5,30		3,82±6,80			різниці не виявлено
	5,29±5,30			-8,74±6,36		U=21,500; p<0,01
	5,29±5,30				-2,50±9,35	U=154,500; p<0,01
		-19,48±4,53	3,82±6,80			U=0,000; p<0,01
		-19,48±4,53		-8,74±6,36		U=48,500; p<0,01
		-19,48±4,53			-2,50±9,35	U=35,500; p<0,01
			3,82±6,80	-8,74±6,36		U=28,500; p<0,01
			3,82±6,80		-2,50±9,35	U=135,000; p<0,05
Зацікавленість в інших				-8,74±6,36	-2,50±9,35	U=172,000; p<0,05
	12,00±5,44	1,20±7,98				U=63,500; p<0,01
	12,00±5,44		16,41±4,28			U=99,000; p<0,01
	12,00±5,44			9,17±7,97		різниці не виявлено
	12,00±5,44				19,42±3,63	U=70,000; p<0,01
		1,20±7,98	16,41±4,28			U=14,500; p<0,01
		1,20±7,98		9,17±7,97		U=149,500; p<0,01
		1,20±7,98			19,42±3,63	U=1,500; p<0,01
			16,41±4,28	9,17±7,97		U=79,500; p<0,01
Вимогливість до себе			16,41±4,28		19,42±3,63	різниці не виявлено
				9,17±7,97	19,42±3,63	U=75,000; p<0,01
	7,29±6,34	-5,56±8,01				U=66,000; p<0,01
	7,29±6,34		10,47±6,64			різниці не виявлено
	7,29±6,34			4,13±8,30		різниці не виявлено
	7,29±6,34				11,15±6,17	різниці не виявлено
		-5,56±8,01	10,47±6,64			U=28,500; p<0,01
		-5,56±8,01		4,13±8,30		U=120,000; p<0,01
		-5,56±8,01			11,15±6,17	U=31,000; p<0,01
Орієнтація на нормативність			10,47±6,64	4,13±8,30		U=105,000; p<0,05
			10,47±6,64		11,15±6,17	різниці не виявлено
				4,13±8,30	11,15±6,17	U=154,000; p<0,01
	1,62±5,10	1,08±5,64				різниці не виявлено
	1,62±5,10		9,00±5,07			U=56,000; p<0,01
	1,62±5,10			2,30±5,90		різниці не виявлено
	1,62±5,10				5,73±5,75	U=181,500; p<0,05
		1,08±5,64	9,00±5,07			U=53,000; p<0,01
		1,08±5,64		2,30±5,90		різниці не виявлено
	1,08±5,64			5,73±5,75	U=178,500; p<0,01	
		9,00±5,07	2,30±5,90		U=74,000; p<0,01	
		9,00±5,07		5,73±5,75	різниці не виявлено	
			2,30±5,90	5,73±5,75	U=200,500; p<0,05	

Таблиця П.1

(продовження)

Показники ППВ	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Жалкування	5,46±3,79	-1,64±4,20				U=63,500; p<0,01
	5,46±3,79		6,53±4,18			різниці не виявлено
	5,46±3,79			2,35±5,33		U=170,500; p<0,05
	5,46±3,79				3,65±4,54	різниці не виявлено
		-1,64±4,20	6,53±4,18			U=38,500; p<0,01
		-1,64±4,20		2,35±5,33		U=160,500; p<0,01
		-1,64±4,20			3,65±4,54	U=131,000; p<0,01
			6,53±4,18	2,35±5,33		U=106,500; p<0,05
			6,53±4,18		3,65±4,54	U=139,000; p<0,05
Загальний показник ППВ				2,35±5,33	3,65±4,54	різниці не виявлено
	31,67±12,57	-24,40±21,84				U=0,000; p<0,01
	31,67±12,57		46,24±14,29			U=90,500; p<0,01
	31,67±12,57			9,22±19,23		U=86,000; p<0,01
	31,67±12,57				37,46±15,04	різниці не виявлено
		-24,40±21,84	46,24±14,29			U=0,000; p<0,01
		-24,40±21,84		9,22±19,23		U=66,500; p<0,01
		-24,40±21,84			37,46±15,04	U=0,000; p<0,01
			46,24±14,29	9,22±19,23		U=15,000; p<0,01
		46,24±14,29		37,46±15,04	різниці не виявлено	
			9,22±19,23	37,46±15,04	U=63,000; p<0,01	

Таблиця П.2

**Результати порівняння типів ППВ
за проявом емоційної нестабільності (Айзенк)**

Показники емоційної нестабільності	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Самооцінка – комплекс неповноцінності	11,67±4,54	26,28±2,07				U=5,000; p<0,01
	11,67±4,54		16,59±4,75			U=89,000; p<0,01
	11,67±4,54			21,39±5,15		U=48,000; p<0,01
	11,67±4,54				18,77±4,84	U=94,000; p<0,01
		26,28±2,07	16,59±4,75			U=9,000; p<0,01
		26,28±2,07		21,39±5,15		U=115,500; p<0,01
		26,28±2,07			18,77±4,84	U=35,500; p<0,01
			16,59±4,75	21,39±5,15		U=93,000; p<0,01
			16,59±4,75		18,77±4,84	різниці не виявлено
Задоволення – (депресивність)				21,39±5,15	18,77±4,84	різниці не виявлено
	13,54±6,44	27,28±1,72				U=13,000; p<0,01
	13,54±6,44		20,35±3,82			U=80,000; p<0,01
	13,54±6,44			24,65±4,32		U=46,000; p<0,01
	13,54±6,44				23,12±5,70	U=85,000; p<0,01
		27,28±1,72	20,35±3,82			U=11,000; p<0,01
		27,28±1,72		24,65±4,32		U=179,000; p<0,05
		27,28±1,72			23,12±5,70	U=162,000; p<0,01
			20,35±3,82	24,65±4,32		U=75,000; p<0,01
		20,35±3,82		23,12±5,70	U=124,000; p<0,05	
			24,65±4,32	23,12±5,70	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники емоційної нестабільності	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Тривожність	17,88±3,05	5,88±2,68				U=0,500; p<0,01
	17,88±3,05		18,12±2,95			різниці не виявлено
	17,88±3,05			10,17±5,07		U=53,000; p<0,01
	17,88±3,05				13,85±5,34	U=159,000; p<0,01
		5,88±2,68	18,12±2,95			U=0,500; p<0,01
		5,88±2,68		10,17±5,07		U=140,000; p<0,01
		5,88±2,68			13,85±5,34	U=57,000; p<0,01
			18,12±2,95	10,17±5,07		U=32,500; p<0,01
			18,12±2,95		13,85±5,34	U=101,000; p<0,01
Нав'язливість	13,67±3,11	10,16±3,62				U=135,000; p<0,01
	13,67±3,11		18,76±1,98			U=28,000; p<0,01
	13,67±3,11			11,30±3,83		U=169,000; p<0,05
	13,67±3,11				13,54±4,14	різниці не виявлено
		10,16±3,62	18,76±1,98			U=3,000; p<0,01
		10,16±3,62		11,30±3,83		різниці не виявлено
		10,16±3,62			13,54±4,14	U=184,500; p<0,01
			18,76±1,98	11,30±3,83		U=21,500; p<0,01
			18,76±1,98		13,54±4,14	U=55,500; p<0,01
Автономність – (залежність)	15,92±3,29	24,32±2,39				U=7,500; p<0,01
	15,92±3,29		19,47±4,23			U=93,000; p<0,01
	15,92±3,29			22,83±3,29		U=36,000; p<0,01
	15,92±3,29				20,08±4,69	U=140,000; p<0,01
		24,32±2,39	19,47±4,23			U=59,500; p<0,01
		24,32±2,39		22,83±3,29		різниці не виявлено
		24,32±2,39			20,08±4,69	U=142,500; p<0,01
			19,47±4,23	22,83±3,29		U=102,500; p<0,05
			19,47±4,23		20,08±4,69	різниці не виявлено
Іпохондрія	12,63±3,98	4,32±2,11				U=13,000; p<0,01
	12,63±3,98		10,76±3,09			різниці не виявлено
	12,63±3,98			6,00±3,20		U=53,000; p<0,01
	12,63±3,98				6,73±4,22	U=98,000; p<0,01
		4,32±2,11	10,76±3,09			U=14,500; p<0,01
		4,32±2,11		6,00±3,20		різниці не виявлено
		4,32±2,11			6,73±4,22	різниці не виявлено
			10,76±3,09	6,00±3,20		U=57,000; p<0,01
			10,76±3,09		6,73±4,22	U=95,000; p<0,01
Вина	15,58±3,92	4,20±1,80				U=2,000; p<0,01
	15,58±3,92		15,88±2,44			різниці не виявлено
	15,58±3,92			7,83±2,28		U=19,500; p<0,01
	15,58±3,92				11,15±3,72	U=124,500; p<0,01
		4,20±1,80	15,88±2,44			U=0,000; p<0,01
		4,20±1,80		7,83±2,28		U=66,000; p<0,01
		4,20±1,80			11,15±3,72	U=23,000; p<0,01
			15,88±2,44	7,83±2,28		U=1,000; p<0,01
			15,88±2,44		11,15±3,72	U=59,000; p<0,01
			7,83±2,28	11,15±3,72	U=132,000; p<0,01	

**Результати порівняння типів ППВ
за особливостями ставлення до себе (МІС)**

Показники МІС	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Внутрішня чесність	4,62±2,10	7,68±2,05				U=91,000; p<0,01
	4,62±2,10		6,41±1,69			U=105,500; p<0,01
	4,62±2,10			6,39±2,08		U=161,000; p<0,05
	4,62±2,10				6,04±2,58	різниці не виявлено
		7,68±2,05	6,41±1,69			U=124,500; p<0,05
		7,68±2,05		6,39±2,08		U=182,000; p<0,05
		7,68±2,05			6,04±2,58	U=196,500; p<0,05
			6,41±1,69	6,39±2,08		різниці не виявлено
			6,41±1,69		6,04±2,58	різниці не виявлено
Впевненість у собі	8,00±2,20	12,12±1,26				U=30,000; p<0,01
	8,00±2,20		10,24±2,19			U=103,500; p<0,01
	8,00±2,20			11,74±2,15		U=62,500; p<0,01
	8,00±2,20				11,38±2,02	U=74,500; p<0,01
		12,12±1,26	10,24±2,19			U=103,000; p<0,01
		12,12±1,26		11,74±2,15		різниці не виявлено
		12,12±1,26			11,38±2,02	різниці не виявлено
			10,24±2,19	11,74±2,15		U=117,500; p<0,05
			10,24±2,19		11,38±2,02	різниці не виявлено
Самокерування	5,12±2,13	8,04±1,90				U=96,500; p<0,01
	5,12±2,13		6,41±2,03			різниці не виявлено
	5,12±2,13			7,61±2,48		U=129,000; p<0,01
	5,12±2,13				7,12±2,21	U=163,500; p<0,01
		8,04±1,90	6,41±2,03			U=115,000; p<0,05
		8,04±1,90		7,61±2,48		різниці не виявлено
		8,04±1,90			7,12±2,21	різниці не виявлено
			6,41±2,03	7,61±2,48		різниці не виявлено
			6,41±2,03		7,12±2,21	різниці не виявлено
Відображене самоставлення	5,33±2,51	8,84±1,54				U=69,500; p<0,01
	5,33±2,51		6,06±2,01			різниці не виявлено
	5,33±2,51			7,70±2,05		U=129,500; p<0,01
	5,33±2,51				8,96±1,31	U=60,000; p<0,01
		8,84±1,54	6,06±2,01			U=63,000; p<0,01
		8,84±1,54		7,70±2,05		U=191,500; p<0,05
		8,84±1,54			8,96±1,31	різниці не виявлено
			6,06±2,01	7,70±2,05		U=106,000; p<0,05
			6,06±2,01		8,96±1,31	U=55,500; p<0,01
Самоцінність	8,50±2,55	11,80±2,10				U=186,500; p<0,05
	8,50±2,55		9,53±2,00			U=72,000; p<0,01
	8,50±2,55			10,91±2,27		різниці не виявлено
	8,50±2,55				10,38±2,22	U=128,500; p<0,01
		11,80±2,10	9,53±2,00			U=175,500; p<0,01
		11,80±2,10		10,91±2,27		U=74,500; p<0,01
		11,80±2,10			10,38±2,22	різниці не виявлено
			9,53±2,00	10,91±2,27		U=194,500; p<0,05
			9,53±2,00		10,38±2,22	U=121,000; p<0,05
			10,91±2,27	10,38±2,22	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники МІС	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Самоприйняття	6,25±2,84	8,64±1,60				U=158,500; p<0,01
	6,25±2,84		7,29±2,11			різниці не виявлено
	6,25±2,84			8,09±1,64		U=177,500; p<0,05
	6,25±2,84				7,88±1,58	U=208,500; p<0,05
		8,64±1,60	7,29±2,11			різниці не виявлено
		8,64±1,60		8,09±1,64		різниці не виявлено
		8,64±1,60			7,88±1,58	різниці не виявлено
			7,29±2,11	8,09±1,64		різниці не виявлено
			7,29±2,11		7,88±1,58	різниці не виявлено
Самоприв'язаність	3,75±2,50	7,00±1,82				U=97,500; p<0,01
	3,75±2,50		4,06±2,92			різниці не виявлено
	3,75±2,50			5,39±2,85		різниці не виявлено
	3,75±2,50				5,31±2,29	U=198,500; p<0,05
		7,00±1,82	4,06±2,92			U=97,500; p<0,01
		7,00±1,82		5,39±2,85		U=188,500; p<0,05
		7,00±1,82			5,31±2,29	U=186,000; p<0,01
			4,06±2,92	5,39±2,85		різниці не виявлено
			4,06±2,92		5,31±2,29	різниці не виявлено
Внутрішня конфліктність	10,00±2,44	1,84±2,24				U=10,500; p<0,01
	10,00±2,44		6,82±2,45			U=74,500; p<0,01
	10,00±2,44			3,83±3,73		U=55,500; p<0,01
	10,00±2,44				6,15±3,95	U=138,500; p<0,01
		1,84±2,24	6,82±2,45			U=32,000; p<0,01
		1,84±2,24		3,83±3,73		U=185,500; p<0,05
		1,84±2,24			6,15±3,95	U=94,000; p<0,01
			6,82±2,45	3,83±3,73		U=86,000; p<0,01
			6,82±2,45		6,15±3,95	різниці не виявлено
Самозвинувачення	6,96±2,51	1,16±1,51				U=21,000; p<0,01
	6,96±2,51		5,76±2,84			різниці не виявлено
	6,96±2,51			3,09±3,04		U=99,500; p<0,01
	6,96±2,51				4,04±2,40	U=121,000; p<0,01
		1,16±1,51	5,76±2,84			U=33,500; p<0,01
		1,16±1,51		3,09±3,04		U=153,000; p<0,01
		1,16±1,51			4,04±2,40	U=98,500; p<0,01
			5,76±2,84	3,09±3,04		U=99,000; p<0,01
			5,76±2,84		4,04±2,40	U=141,000; p<0,05
			3,09±3,04	4,04±2,40	різниці не виявлено	

**Результати порівняння типів ППВ
за особливостями використання механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники LSI	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Витіснення	3,83±2,16	3,36±1,70				різниці не виявлено
	3,83±2,16		3,35±1,32			різниці не виявлено
	3,83±2,16			3,61±1,37		різниці не виявлено
	3,83±2,16				2,88±1,30	різниці не виявлено
		3,36±1,70	3,35±1,32			різниці не виявлено
		3,36±1,70		3,61±1,37		різниці не виявлено
		3,36±1,70			2,88±1,30	різниці не виявлено
			3,35±1,32	3,61±1,37		різниці не виявлено
			3,35±1,32		2,88±1,30	різниці не виявлено
Регресія	10,38±1,86	5,04±2,40				U=189,000; p<0,05
	10,38±1,86		7,35±1,61			U=27,500; p<0,01
	10,38±1,86			6,26±2,75		U=44,000; p<0,01
	10,38±1,86				6,81±2,62	U=56,500; p<0,01
		5,04±2,40	7,35±1,61			U=82,500; p<0,01
		5,04±2,40		6,26±2,75		U=81,500; p<0,01
		5,04±2,40			6,81±2,62	різниці не виявлено
			7,35±1,61	6,26±2,75		U=198,000; p<0,05
			7,35±1,61		6,81±2,62	різниці не виявлено
Заміщення	5,17±1,85	1,48±1,41				різниці не виявлено
	5,17±1,85		3,18±1,28			U=42,000; p<0,01
	5,17±1,85			2,43±1,83		U=79,000; p<0,01
	5,17±1,85				2,58±1,77	U=85,000; p<0,01
		1,48±1,41	3,18±1,28			U=100,500; p<0,01
		1,48±1,41		2,43±1,83		U=79,000; p<0,01
		1,48±1,41			2,58±1,77	U=194,500; p<0,05
			3,18±1,28	2,43±1,83		U=196,500; p<0,05
			3,18±1,28		2,58±1,77	різниці не виявлено
Заперечення	4,75±2,34	5,72±1,96				різниці не виявлено
	4,75±2,34		4,65±2,14			різниці не виявлено
	4,75±2,34			5,74±2,22		різниці не виявлено
	4,75±2,34				6,19±2,07	різниці не виявлено
		5,72±1,96	4,65±2,14			U=203,000; p<0,05
		5,72±1,96		5,74±2,22		різниці не виявлено
		5,72±1,96			6,19±2,07	різниці не виявлено
			4,65±2,14	5,74±2,22		різниці не виявлено
			4,65±2,14		6,19±2,07	U=134,000; p<0,05
Проекція	8,38±2,18	7,40±2,58				різниці не виявлено
	8,38±2,18		9,76±1,30			різниці не виявлено
	8,38±2,18			7,35±2,01		U=117,000; p<0,05
	8,38±2,18				7,96±2,02	різниці не виявлено
		7,40±2,58	9,76±1,30			U=83,500; p<0,01
		7,40±2,58		7,35±2,01		різниці не виявлено
		7,40±2,58			7,96±2,02	різниці не виявлено
			9,76±1,30	7,35±2,01		різниці не виявлено
			9,76±1,30		7,96±2,02	U=60,000; p<0,01
			7,35±2,01	7,96±2,02	U=101,000; p<0,01	
					різниці не виявлено	

(продовження)

Показники LSI	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Компенсація	5,79±1,79	3,92±1,65				U=136,000; p<0,01
	5,79±1,79		5,71±2,14			різниці не виявлено
	5,79±1,79			4,70±2,03		різниці не виявлено
	5,79±1,79				5,42±2,13	різниці не виявлено
		3,92±1,65	5,71±2,14			U=88,500; p<0,01
		3,92±1,65		4,70±2,03		різниці не виявлено
		3,92±1,65			5,42±2,13	U=188,500; p<0,01
			5,71±2,14	4,70±2,03		різниці не виявлено
			5,71±2,14		5,42±2,13	різниці не виявлено
Реактивне утворення				4,70±2,03	5,42±2,13	різниці не виявлено
	4,50±1,91	3,24±1,89				U=187,500; p<0,05
	4,50±1,91		6,18±1,59			U=107,500; p<0,05
	4,50±1,91			3,43±1,70		різниці не виявлено
	4,50±1,91				4,62±2,08	різниці не виявлено
		3,24±1,89	6,18±1,59			U=45,000; p<0,01
		3,24±1,89		3,43±1,70		різниці не виявлено
		3,24±1,89			4,62±2,08	U=194,000; p<0,05
			6,18±1,59	3,43±1,70		U=46,000; p<0,01
Раціоналізація			6,18±1,59		4,62±2,08	U=114,000; p<0,01
				3,43±1,70	4,62±2,08	різниці не виявлено
	7,25±1,77	6,12±1,78				U=199,000; p<0,05
	7,25±1,77		7,65±2,09			різниці не виявлено
	7,25±1,77			7,48±2,25		різниці не виявлено
	7,25±1,77				6,58±1,70	різниці не виявлено
		6,12±1,78	7,65±2,09			U=128,000; p<0,05
		6,12±1,78		7,48±2,25		U=172,500; p<0,05
		6,12±1,78			6,58±1,70	різниці не виявлено
		7,65±2,09	7,48±2,25		різниці не виявлено	
		7,65±2,09		6,58±1,70	різниці не виявлено	
			7,48±2,25	6,58±1,70	різниці не виявлено	

**Результати порівняння типів ПШВ
за особливостями копінг-реагування (ССП)**

Показники ССП	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Конфронтація	8,54±3,07	9,82±1,83				різниці не виявлено
	8,54±3,07		9,89±2,57			різниці не виявлено
	8,54±3,07			9,91±2,53		різниці не виявлено
	8,54±3,07				9,71±2,40	різниці не виявлено
		9,82±1,83	9,89±2,57			різниці не виявлено
		9,82±1,83		9,91±2,53		різниці не виявлено
		9,82±1,83			9,71±2,40	різниці не виявлено
			9,89±2,57	9,91±2,53		різниці не виявлено
			9,89±2,57		9,71±2,40	різниці не виявлено
Дистанціювання	7,62±2,46	7,55±2,42				різниці не виявлено
	7,62±2,46		9,56±2,69			різниці не виявлено
	7,62±2,46			8,39±2,44		різниці не виявлено
	7,62±2,46				7,79±2,22	різниці не виявлено
		7,55±2,42	9,56±2,69			різниці не виявлено
		7,55±2,42		8,39±2,44		різниці не виявлено
		7,55±2,42			7,79±2,22	різниці не виявлено
			9,56±2,69	8,39±2,44		різниці не виявлено
			9,56±2,69		7,79±2,22	різниці не виявлено
Самоконтроль	12,46±3,38	12,36±2,46				різниці не виявлено
	12,46±3,38		14,78±2,58			різниці не виявлено
	12,46±3,38			15,65±1,99		U=60,000; p<0,01
	12,46±3,38				13,29±2,52	різниці не виявлено
		12,36±2,46	14,78±2,58			різниці не виявлено
		12,36±2,46		15,65±1,99		U=39,000; p<0,01
		12,36±2,46			13,29±2,52	різниці не виявлено
			14,78±2,58	15,65±1,99		різниці не виявлено
			14,78±2,58		13,29±2,52	різниці не виявлено
Пошук соціальної підтримки	10,31±3,81	13,00±1,34				U=72,500; p<0,05
	10,31±3,81		12,33±2,87			різниці не виявлено
	10,31±3,81			13,43±2,99		U=75,000; p<0,05
	10,31±3,81				12,14±2,98	різниці не виявлено
		13,00±1,34	12,33±2,87			різниці не виявлено
		13,00±1,34		13,43±2,99		різниці не виявлено
		13,00±1,34			12,14±2,98	різниці не виявлено
			12,33±2,87	13,43±2,99		різниці не виявлено
			12,33±2,87		12,14±2,98	різниці не виявлено
Прийняття відповідальності	9,15±1,51	5,45±1,86				U=9,000; p<0,01
	9,15±1,51		9,11±2,61			різниці не виявлено
	9,15±1,51			8,39±2,14		різниці не виявлено
	9,15±1,51				8,57±1,28	різниці не виявлено
		5,45±1,86	9,11±2,61			U=12,500; p<0,01
		5,45±1,86		8,39±2,14		U=39,000; p<0,01
		5,45±1,86			8,57±1,28	U=13,500; p<0,01
			9,11±2,61	8,39±2,14		різниці не виявлено
			9,11±2,61		8,57±1,28	різниці не виявлено
			8,39±2,14	8,57±1,28	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники ССП	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Втеча-уникання	13,46±2,93	9,91±2,87				U=26,000; p<0,01
	13,46±2,93		14,11±2,80			різниці не виявлено
	13,46±2,93			10,57±3,39		U=74,500; p<0,05
	13,46±2,93				12,07±3,47	різниці не виявлено
		9,91±2,87	14,11±2,80			U=16,000; p<0,05
		9,91±2,87		10,57±3,39		різниці не виявлено
		9,91±2,87			12,07±3,47	різниці не виявлено
			14,11±2,80	10,57±3,39		U=44,000; p<0,05
			14,11±2,80		12,07±3,47	різниці не виявлено
Планування вирішення проблеми				10,57±3,39	12,07±3,47	різниці не виявлено
	10,38±3,20	12,73±2,00				різниці не виявлено
	10,38±3,20		11,78±2,27			різниці не виявлено
	10,38±3,20			16,00±1,47		U=9,500; p<0,01
	10,38±3,20				12,00±1,56	різниці не виявлено
		12,73±2,00	11,78±2,27			різниці не виявлено
		12,73±2,00		16,00±1,47		U=21,000; p<0,01
		12,73±2,00			12,00±1,56	різниці не виявлено
			11,78±2,27	16,00±1,47		U=14,000; p<0,01
Позитивна переоцінка			11,78±2,27		12,00±1,56	різниці не виявлено
				16,00±1,47	12,00±1,56	U=11,500; p<0,01
	10,38±2,90	12,36±3,47				різниці не виявлено
	10,38±2,90		13,78±2,43			U=23,500; p<0,05
	10,38±2,90			15,17±2,60		U=35,500; p<0,01
	10,38±2,90				14,29±3,12	U=32,500; p<0,01
		12,36±3,47	13,78±2,43			різниці не виявлено
		12,36±3,47		15,17±2,60		U=64,000; p<0,05
		12,36±3,47			14,29±3,12	різниці не виявлено
		13,78±2,43	15,17±2,60		різниці не виявлено	
		13,78±2,43		14,29±3,12	різниці не виявлено	
			15,17±2,60	14,29±3,12	різниці не виявлено	

**Результати порівняння типів ППВ
за показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Екстрапун. преятс.-домінан. реакція (E_OD)	3,583	3,120				різниці не виявлено
	3,583		3,382			різниці не виявлено
	3,583			2,913		різниці не виявлено
	3,583				3,192	різниці не виявлено
		3,120	3,382			різниці не виявлено
		3,120		2,913		різниці не виявлено
		3,120			3,192	різниці не виявлено
			3,382	2,913		різниці не виявлено
			3,382		3,192	різниці не виявлено
Екстрапунігивна его-захисна реакція (E_ED)	5,604	6,120				різниці не виявлено
	5,604		6,941			різниці не виявлено
	5,604			6,478		різниці не виявлено
	5,604				5,500	різниці не виявлено
		6,120	6,941			різниці не виявлено
		6,120		6,478		різниці не виявлено
		6,120			5,500	різниці не виявлено
			6,941	6,478		різниці не виявлено
			6,941		5,500	U= 140, 000; p<0,05
Екстрапун. потреб.-наполегл. реакція (E_NP)	2,688	3,200				різниці не виявлено
	2,688		1,882			різниці не виявлено
	2,688			2,978		різниці не виявлено
	2,688				2,365	різниці не виявлено
		3,200	1,882			U= 107, 500; p<0,01
		3,200		2,978		різниці не виявлено
		3,200			2,365	різниці не виявлено
			1,882	2,978		U= 123, 000; p<0,05
			1,882		2,365	різниці не виявлено
Інтрапун. преятс.-домінан. реакція (I_OD)	0,708	1,240				U=207, 000; p<0,05
	0,708		0,971			різниці не виявлено
	0,708			1,326		різниці не виявлено
	0,708				1,577	різниці не виявлено
		1,240	0,971			різниці не виявлено
		1,240		1,326		різниці не виявлено
		1,240			1,577	різниці не виявлено
			0,971	1,326		різниці не виявлено
			0,971		1,577	різниці не виявлено
Інтрапунігивна его-захисна реакція (I_ED)	2,375	1,800				різниці не виявлено
	2,375		2,353			різниці не виявлено
	2,375			2,065		різниці не виявлено
	2,375				2,346	різниці не виявлено
		1,800	2,353			різниці не виявлено
		1,800		2,065		різниці не виявлено
		1,800			2,346	різниці не виявлено
			2,353	2,065		різниці не виявлено
			2,353		2,346	різниці не виявлено
			2,065	2,346	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники реагування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Інтрапуніт. потреб.-напоггл. реакція (I_NP)	3,625	3,320				різниці не виявлено
	3,625		3,059			різниці не виявлено
	3,625			3,391		різниці не виявлено
	3,625				3,442	різниці не виявлено
		3,320	3,059			різниці не виявлено
		3,320		3,391		різниці не виявлено
		3,320			3,442	різниці не виявлено
			3,059	3,391		різниці не виявлено
			3,059		3,442	різниці не виявлено
Імпунітив. препятс.-домінан. реакція (M_OD)	3,063	2,700				різниці не виявлено
	3,063		2,265			різниці не виявлено
	3,063			2,587		різниці не виявлено
	3,063				2,788	різниці не виявлено
		2,700	2,265			різниці не виявлено
		2,700		2,587		різниці не виявлено
		2,700			2,788	різниці не виявлено
			2,265	2,587		різниці не виявлено
			2,265		2,788	різниці не виявлено
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	1,458	1,120				різниці не виявлено
	1,458		1,618			різниці не виявлено
	1,458			1,087		різниці не виявлено
	1,458				1,365	різниці не виявлено
		1,120	1,618			різниці не виявлено
		1,120		1,087		різниці не виявлено
		1,120			1,365	різниці не виявлено
			1,618	1,087		різниці не виявлено
			1,618		1,365	різниці не виявлено
Імпунітивна потреб.-напоггл. реакція (M_NP)	0,896	1,420				U= 196,000; p<0,05
	0,896		1,529			U= 127,500; p<0,05
	0,896			1,174		різниці не виявлено
	0,896				1,423	різниці не виявлено
		1,420	1,529			різниці не виявлено
		1,420		1,174		різниці не виявлено
		1,420			1,423	різниці не виявлено
			1,529	1,174		різниці не виявлено
			1,529		1,423	різниці не виявлено
Сум. показник екстрапунітвності (E_SUM)	11,875	12,440				різниці не виявлено
	11,875		12,206			різниці не виявлено
	11,875			12,370		різниці не виявлено
	11,875				11,058	різниці не виявлено
		12,440	12,206			різниці не виявлено
		12,440		12,370		різниці не виявлено
		12,440			11,058	різниці не виявлено
			12,206	12,370		різниці не виявлено
			12,206		11,058	різниці не виявлено
			12,370	11,058	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники реагування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Сум. показник інтрапунітвності (I_SUM)	6,708	6,360				різниці не виявлено
	6,708		6,382			різниці не виявлено
	6,708			6,783		різниці не виявлено
	6,708				7,365	різниці не виявлено
		6,360	6,382			різниці не виявлено
		6,360		6,783		різниці не виявлено
		6,360			7,365	різниці не виявлено
			6,382	6,783		різниці не виявлено
			6,382		7,365	різниці не виявлено
Сум. показник імпульсивності (M_SUM)	5,417	5,240				різниці не виявлено
	5,417		5,412			різниці не виявлено
	5,417			4,848		різниці не виявлено
	5,417				5,577	різниці не виявлено
		5,240	5,412			різниці не виявлено
		5,240		4,848		різниці не виявлено
		5,240			5,577	різниці не виявлено
			5,412	4,848		різниці не виявлено
			5,412		5,577	різниці не виявлено
Сум. показ. препятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	7,354	7,060				різниці не виявлено
	7,354		6,618			різниці не виявлено
	7,354			6,826		різниці не виявлено
	7,354				7,558	різниці не виявлено
		7,060	6,618			різниці не виявлено
		7,060		6,826		різниці не виявлено
		7,060			7,558	різниці не виявлено
			6,618	6,826		різниці не виявлено
			6,618		7,558	різниці не виявлено
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	9,438	9,040				різниці не виявлено
	9,438		10,912			різниці не виявлено
	9,438			9,630		різниці не виявлено
	9,438				9,212	різниці не виявлено
		9,040	10,912			U= 120, 000; p<0,05
		9,040		9,630		різниці не виявлено
		9,040			9,212	різниці не виявлено
			10,912	9,630		різниці не виявлено
			10,912		9,212	U= 132, 500; p<0,05
Сум. показник потреб.-напол. р-я (NP_SUM)	7,208	7,940				різниці не виявлено
	7,208		6,471			різниці не виявлено
	7,208			7,543		різниці не виявлено
	7,208				7,231	різниці не виявлено
		7,940	6,471			різниці не виявлено
		7,940		7,543		різниці не виявлено
		7,940			7,231	різниці не виявлено
			6,471	7,543		різниці не виявлено
			6,471		7,231	різниці не виявлено
			7,543	7,231	різниці не виявлено	

Таблиця П.6

(продовження)

Показники реагування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	незвинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	2,292	2,460				різниці не виявлено
	2,292		2,588			різниці не виявлено
	2,292			2,565		різниці не виявлено
	2,292				2,212	різниці не виявлено
		2,460	2,588			різниці не виявлено
		2,460		2,565		різниці не виявлено
		2,460			2,212	різниці не виявлено
			2,588	2,565		різниці не виявлено
			2,588		2,212	різниці не виявлено
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	1,375	0,880				U=204,000; p<0,05
	1,375		1,353			різниці не виявлено
	1,375			1,283		різниці не виявлено
	1,375				1,365	різниці не виявлено
		0,880	1,353			різниці не виявлено
		0,880		1,283		різниці не виявлено
		0,880			1,365	різниці не виявлено
			1,353	1,283		різниці не виявлено
			1,353		1,365	різниці не виявлено
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	3,667	3,340				різниці не виявлено
	3,667		3,941			різниці не виявлено
	3,667			3,848		різниці не виявлено
	3,667				3,538	різниці не виявлено
		3,340	3,941			різниці не виявлено
		3,340		3,848		різниці не виявлено
		3,340			3,538	різниці не виявлено
			3,941	3,848		різниці не виявлено
			3,941		3,538	різниці не виявлено
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	3,313	3,660				різниці не виявлено
	3,313		4,353			різниці не виявлено
	3,313			3,913		різниці не виявлено
	3,313				3,288	різниці не виявлено
		3,660	4,353			різниці не виявлено
		3,660		3,913		різниці не виявлено
		3,660			3,288	різниці не виявлено
			4,353	3,913		різниці не виявлено
			4,353		3,288	різниці не виявлено
Чиста інтрапунітивність (S_II)	1,083	0,920				різниці не виявлено
	1,083		1,000			різниці не виявлено
	1,083			0,783		різниці не виявлено
	1,083				0,981	різниці не виявлено
		0,920	1,000			різниці не виявлено
		0,920		0,783		різниці не виявлено
		0,920			0,981	різниці не виявлено
			1,000	0,783		різниці не виявлено
			1,000		0,981	різниці не виявлено
			0,783	0,981	різниці не виявлено	

(продовження)

Показники реагування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Реакції виправдання (S_MI)	6,792	6,120				різниці не виявлено
	6,792		6,765			різниці не виявлено
	6,792			6,130		різниці не виявлено
	6,792				6,942	різниці не виявлено
		6,120	6,765			різниці не виявлено
		6,120		6,130		різниці не виявлено
		6,120			6,942	різниці не виявлено
			6,765	6,130		різниці не виявлено
			6,765		6,942	різниці не виявлено
			6,130	6,942	різниці не виявлено	
Баланс агресивності (F_EI)	1,9996	2,4816				різниці не виявлено
	1,9996		2,2153			різниці не виявлено
	1,9996			2,4965		різниці не виявлено
	1,9996				1,9546	різниці не виявлено
		2,4816	2,2153			різниці не виявлено
		2,4816		2,4965		різниці не виявлено
		2,4816			1,9546	різниці не виявлено
			2,2153	2,4965		різниці не виявлено
			2,2153		1,9546	різниці не виявлено
			2,4965	1,9546	різниці не виявлено	
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	2,9242	3,2664				різниці не виявлено
	2,9242		3,3506			різниці не виявлено
	2,9242			3,4248		різниці не виявлено
	2,9242				2,3262	різниці не виявлено
		3,2664	3,3506			різниці не виявлено
		3,2664		3,4248		різниці не виявлено
		3,2664			2,3262	різниці не виявлено
			3,3506	3,4248		різниці не виявлено
			3,3506		2,3262	різниці не виявлено
			3,4248	2,3262	різниці не виявлено	
Рівень переробки агресії (F_EEK)	3,1008	2,9048				різниці не виявлено
	3,1008		4,7594			різниці не виявлено
	3,1008			3,2439		різниці не виявлено
	3,1008				3,7492	різниці не виявлено
		2,9048	4,7594			U=117,500; p<0,05
		2,9048		3,2439		різниці не виявлено
		2,9048			3,7492	різниці не виявлено
			4,7594	3,2439		різниці не виявлено
			4,7594		3,7492	різниці не виявлено
			3,2439	3,7492	різниці не виявлено	
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	2,1567	1,4060				різниці не виявлено
	2,1567		2,1571			різниці не виявлено
	2,1567			1,7052		різниці не виявлено
	2,1567				1,9881	різниці не виявлено
		1,4060	2,1571			різниці не виявлено
		1,4060		1,7052		різниці не виявлено
		1,4060			1,9881	різниці не виявлено
			2,1571	1,7052		різниці не виявлено
			2,1571		1,9881	різниці не виявлено
			1,7052	1,9881	різниці не виявлено	

Таблиця П.6

(продовження)

Показники реакування	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Рейтинг подібності з групою (GCR)	49,9958	45,2812				різниці не виявлено
	49,9958		42,2218			U=121,500; p<0,05
	49,9958			44,7165		різниці не виявлено
	49,9958				45,0508	різниці не виявлено
		45,2812	42,2218			різниці не виявлено
		45,2812		44,7165		різниці не виявлено
		45,2812			45,0508	різниці не виявлено
			42,2218	44,7165		різниці не виявлено
		42,2218		45,0508	різниці не виявлено	
			44,7165	45,0508	різниці не виявлено	

Таблиця П.7

**Результати порівняння типів ПШВ
за кількісними характеристиками переживання почуття провини**

Кількісні хар-ки	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Тривалість	51,54	24,20				U=95,000; p<0,01
	51,54		61,06			різниці не виявлено
	51,54			37,91		U=180,000; p<0,05
	51,54				56,54	різниці не виявлено
		24,20	61,06			U=32,000; p<0,01
		24,20		37,91		різниці не виявлено
		24,20			56,54	U=47,500; p<0,01
			61,06	37,91		U=97,500; p<0,01
Інтенсивність			61,06		56,54	різниці не виявлено
			61,06		56,54	U=152,500; p<0,01
	62,38	32,76				U=87,500; p<0,01
	62,38		61,47			різниці не виявлено
	62,38			53,57		різниці не виявлено
	62,38				66,13	різниці не виявлено
		32,76	61,47			U=75,500; p<0,01
		32,76		53,57		U=165,500; p<0,05
Частота виникнення		32,76			66,13	U=68,000; p<0,01
			61,47	53,57		різниці не виявлено
			61,47		66,13	різниці не виявлено
				53,57	66,13	різниці не виявлено
	58,75	16,48				U=23,500; p<0,01
	58,75		45,24			різниці не виявлено
	58,75			29,26		U=104,500; p<0,01
	58,75				48,79	різниці не виявлено
	16,48	45,24			U=52,000; p<0,01	
	16,48		29,26		різниці не виявлено	
	16,48			48,79	U=83,500; p<0,01	
		45,24	29,26		U=112,500; p<0,05	
		45,24		48,79	різниці не виявлено	
			29,26	48,79	U=156,000; p<0,05	

(продовження)

Кількісні хар-ки	Значення середніх та стандартного відхилення					Показники різниці
	знецінення себе	невинувачення	его-захист	орієнтація на дію	орієнтація на взаємин	
Важкість	56,54	33,48				U=125,500; p<0,01
	56,54		47,12			різниці не виявлено
	56,54			41,00		U=171,500; p<0,05
	56,54				62,17	різниці не виявлено
		33,48	47,12			U=120,000; p<0,05
		33,48		41,00		різниці не виявлено
		33,48			62,17	U=80,500; p<0,01
			47,12	41,00		різниці не виявлено
Звичність			47,12		62,17	U=125,000; p<0,05
				41,00	62,17	U=131,000; p<0,01
	55,71	18,40				U=67,000; p<0,01
	55,71		34,65			U=119,500; p<0,05
	55,71			23,74		U=92,500; p<0,01
					46,92	різниці не виявлено
		18,40	34,65			U=117,500; p<0,05
		18,40		23,74		різниці не виявлено
Легкість виникнення		18,40			46,92	U=89,000; p<0,01
			34,65	23,74		різниці не виявлено
			34,65		46,92	різниці не виявлено
				23,74	46,92	U=120,000; p<0,01
	55,13	18,36				U=73,500; p<0,01
	55,13		47,65			різниці не виявлено
	55,13			31,65		U=148,000; p<0,01
	55,13				50,79	різниці не виявлено
Обгрунтованість		18,36	47,65			U=66,000; p<0,01
		18,36		31,65		різниці не виявлено
		18,36			50,79	U=119,500; p<0,01
			47,65	31,65		U=122,500; p<0,05
			47,65		50,79	різниці не виявлено
				31,65	50,79	U=166,500; p<0,05
						U=169,500; p<0,01
			59,18	61,09		різниці не виявлено
Значущість			59,18		52,42	різниці не виявлено
				61,09	52,42	різниці не виявлено
	61,42	37,92				U=130,500; p<0,01
	61,42		50,71			різниці не виявлено
	61,42			54,35		різниці не виявлено
	61,42				61,88	різниці не виявлено
		37,92	50,71			різниці не виявлено
		37,92		54,35		U=183,000; p<0,05
Значущість		37,92			61,88	U=137,500; p<0,01
			50,71	54,35		різниці не виявлено
			50,71		61,88	різниці не виявлено
				54,35	61,88	різниці не виявлено
						різниці не виявлено
				54,35	61,88	різниці не виявлено

Додаток Р

Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини кожного типу переживання почуття провини

Р.1 – Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини для групи « ОРІЄНТАЦІЯ НА ДЮ »

Таблиця Р.1.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	-,439*	-,221	-,255	,082	-,199	-,430*
Задоволення – (депресивність)	-,338	,202	-,115	,474*	-,122	,062
Тривожність	,234	,531**	,553**	,055	,120	,531**
Нав'язливість	,126	,591**	,407	,182	,021	,404
Автономність – (залежність)	-,050	-,134	-,253	-,123	,125	-,235
Іпохондрія	,168	,246	,406	-,251	-,031	,213
Вина	,135	,359	,173	,055	,380	,290

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; $N=23$

Таблиця Р.1.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-,416*	,060	-,197	-,006	-,378	-,216
Впевненість у собі (МІС)	,033	-,119	,233	-,074	-,233	-,002
Самокерування (МІС)	-,055	,007	,233	,124	-,020	-,009
Відображене самоставлення (МІС)	-,234	,384	-,027	,461*	-,212	,085
Самоцінність (МІС)	-,203	-,034	,155	,339	,063	,004
Самоприйняття (МІС)	,100	,178	,640**	,285	,168	,464*
Самоприв'язаність (МІС)	-,295	-,078	-,162	-,040	-,069	-,298
Внутрішня конфліктність (МІС)	,341	,088	,290	,125	,271	,400
Самозвинувачення (МІС)	,408	-,077	,141	-,051	,530**	,289

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; $N=23$

Таблиця Р.1.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	,167	-,024	,366	-,103	-,142	,043
Регресія	,081	-,070	,558**	-,065	,092	,126
Заміщення	,304	,101	,083	-,071	,447*	,121
Заперечення	-,126	,050	,624**	,188	-,165	,218
Проекція	,042	,001	-,066	,212	,003	-,060
Компенсація	,102	,104	,479*	,121	,121	,273
Реактивне утворення	,122	,441*	,444*	,222	,328	,509*
Раціоналізація	-,253	,135	,329	,407	-,265	,211

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=23

Таблиця Р.1.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники копінг-стратегій	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	,139	,251	,347	-,110	,145	,268
Дистанціювання (ССП)	,195	-,028	,154	,189	,049	,193
Самоконтроль (ССП)	-,096	,128	-,140	,113	-,019	,059
Пошук соціальної підтримки (ССП)	,085	,252	,088	,138	,481*	,299
Прийняття відповідальності (ССП)	,438*	,552**	,367	,083	,090	,601**
Вчеча-уникання (ССП)	,277	,312	,639**	-,088	,137	,497*
Планування вирішення проблеми (ССП)	,135	-,419*	-,341	-,289	-,075	-,252
Позитивна переоцінка (ССП)	-,162	,037	,349	-,075	-,059	,079

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=23

Таблиця Р.1.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. прелятс.-домінан. реакція (E_OD)	,041	,326	,097	-,223	-,063	,205
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,121	-,300	,039	-,142	,267	,020
Екстрапун. по треб.-наполегл. реакція (E_NP)	-,163	,037	-,015	,430*	-,203	,048
Інтрапун. прелятс.-домінан. реакція (I_OD)	,197	-,384	,100	-,243	,020	-,205
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	,509*	,339	,042	-,028	,375	,449*
Інтрапуніт. по треб.-наполегл. реакція (I_NP)	-,470*	,148	-,033	,316	-,476*	-,209
Імпунітив. прелятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,306	,011	-,231	,002	-,044	-,286
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	,012	,221	-,236	-,128	,014	-,047
Імпунітивна по треб.-наполегл. реакція (M_NP)	-,123	-,007	,076	,072	-,401	-,076
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,223	-,104	,103	-,054	,114	,176
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	,039	,073	,039	,051	-,025	-,007
Сум. показник імпуітивності (M_SUM)	-,233	,074	-,248	-,016	-,235	-,253
Сум. показ. прелятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	,087	,151	,034	-,356	,091	-,024
Сум. показник его-захисн. ре-я (ED_SUM)	,303	-,119	,043	-,107	,399	,215
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	-,419*	,134	-,040	,458*	-,532**	-,129
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	-,050	-,462*	-,075	-,188	,043	-,257
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	,332	,606**	,222	,038	,127	,484*
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	,130	-,208	-,054	-,159	,034	-,072
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	,287	-,009	,273	-,040	,363	,308
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,174	-,224	-,081	-,063	,293	,101
Реакції виправдання (S_MI)	-,049	,260	-,132	,010	-,180	-,053
Баланс агресивності (F_EI)	,027	-,146	-,009	-,023	,096	,045
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,244	-,049	,209	-,023	,174	,254
Рівень переробки агресії (F_EEK)	,125	-,163	,079	-,374	,196	-,018
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	-,158	,076	-,102	-,108	-,139	-,157
Стандартні відповіді (GCR)	,496*	,166	-,267	,192	,203	,321

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=23

Таблиця Р.1.6

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з кількісними характеристиками почуття провини**

Кількісні характеристики почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість	,242	,566**	,190	,163	-,077	,398
Інтенсивність	,475*	,244	,376	-,067	,359	,514*
Частота виникнення	,331	,297	,280	-,049	,182	,493*
Важкість	,615**	,172	,002	-,239	,107	,258
Звичність	,365	,157	,321	-,269	,008	,377
Легкість виникнення	,224	,330	,312	-,265	-,008	,394
Обґрунтованість	,275	-,273	-,147	-,493*	,057	-,193
Значущість	,099	,033	-,049	-,030	-,023	,134

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=23

Р.2 – Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини для групи « НЕЗВИНУВАЧЕННЯ »

Таблиця Р.2.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	-,047	-,368	-,222	-,112	-,075	-,230
Задоволення – (депресивність)	-,057	,244	,062	,329	,055	,183
Тривожність	,120	,372	,431*	,020	,208	,363
Нав'язливість	,096	,263	,200	,127	-,084	,154
Автономність – (залежність)	,003	-,203	-,364	-,084	-,233	-,291
Іпохондрія	,013	,373	,386	,403*	,068	,399*
Вина	-,330	,314	,288	,426*	,084	,308

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Таблиця Р.2.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	,296	,360	,247	,445*	,072	,373
Впевненість у собі (МІС)	-,438*	-,130	,011	,124	,079	-,052
Самокерування (МІС)	,044	-,171	,073	,038	,123	,020
Відображене самоставлення (МІС)	-,181	,130	-,158	,148	-,094	-,060
Самоцінність (МІС)	,094	,233	,070	,277	-,090	,137
Самоприйняття (МІС)	,116	-,095	,139	-,113	,186	,045
Самоприв'язанність (МІС)	,260	-,007	,017	,251	,298	,156
Внутрішня конфліктність (МІС)	-,195	-,111	,307	,022	,079	,123
Самозвинувачення (МІС)	,040	,131	,249	,293	,228	,264

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Таблиця Р.2.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	,089	-,353	-,055	-,051	,176	-,076
Регресія	,539**	,316	,519**	,029	,232	,447*
Заміщення	,316	-,025	,388	-,057	,316	,270
Заперечення	-,122	,277	,353	,257	-,038	,242
Проекція	,487*	,543**	,572**	,151	,370	,594**
Компенсація	,451*	,356	,394	-,063	,298	,399*
Реактивне утворення	-,090	,262	,236	,379	,014	,232
Раціоналізація	,180	,006	,115	,233	,253	,161

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Таблиця Р.2.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники копінг-стратегій	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	-,692*	,079	,305	,281	-,124	,019
Дистанціювання (ССП)	,014	-,035	,050	-,511	-,143	-,145
Самоконтроль (ССП)	-,070	-,058	,044	-,312	-,109	-,159
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-,253	-,318	,116	-,065	,065	-,144
Прийняття відповідальності (ССП)	-,650*	,035	,221	-,261	-,615*	-,341
Вчеча-уникання (ССП)	-,231	,553	,856**	-,132	,221	,447
Планування вирішення проблеми (ССП)	-,427	,087	-,068	-,078	-,490	-,261
Позитивна переоцінка (ССП)	-,361	,153	,302	-,492	-,336	-,076

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Таблиця Р.2.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. прелятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,131	,114	,068	,188	,301	,155
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,134	-,397*	-,150	-,125	-,122	-,211
Екстрапун. по треб.-наполегл. реакція (E_NP)	,147	-,083	-,258	-,279	-,296	-,261
Інтрапун. прелятс.-домінан. реакція (I_OD)	-,173	,161	,184	,382	-,099	,146
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	,019	,558**	,494*	,260	,200	,468*
Інтрапуніт. по треб.-наполегл. реакція (I_NP)	,066	,029	,014	-,125	,091	-,005
Імпунітив. прелятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,073	,147	-,019	,141	-,054	,096
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	-,341	-,105	-,176	-,096	,114	-,163
Імпунітивна по треб.-наполегл. реакція (M_NP)	-,121	,001	,018	-,133	,207	,014
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,142	-,373	-,261	-,123	-,172	-,269
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	-,022	,393	,413*	,208	,118	,338
Сум. показник імпуітивності (M_SUM)	-,067	,176	-,051	,017	,164	,099
Сум. показ. прелятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,146	,240	,130	,315	,113	,226
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	,024	-,280	-,018	-,116	-,106	-,149
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	,109	,061	-,106	-,201	-,032	-,085
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	,200	-,283	-,253	-,184	,094	-,173
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,040	,261	,045	,112	,293	,176
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	,124	-,081	-,197	-,131	,257	-,048
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	,185	-,221	,127	,053	-,057	,012
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,053	,499*	,684**	,353	,028	,520**
Реакції виправдання (S_MI)	-,057	,294	-,068	,085	,263	,164
Баланс агресивності (F_EI)	,073	-,416*	-,370	-,250	-,155	-,349
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,085	-,273	-,084	-,183	-,187	-,216
Рівень переробки агресії (F_EEK)	,001	-,233	,052	,085	,108	,011
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	,009	,126	,197	,176	,356	,257
Стандартні відповіді (GCR)	-,116	-,099	,110	,006	-,146	-,015

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Таблиця Р.2.6

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з кількісними характеристиками почуття провини**

Кількісні характеристики почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість	,134	,254	,252	,090	,305	,285
Інтенсивність	,139	,289	-,051	-,013	,190	,130
Частота виникнення	,271	,197	,185	,108	0,584**	,371
Важкість	,262	0,460*	,088	,173	,317	,337
Звичність	,148	,067	,038	-,022	0,461*	,157
Легкість виникнення	0,430*	,257	,143	-,072	,370	,301
Обґрунтованість	-,029	,110	,037	,120	,156	,101
Значущість	,134	,312	,066	,347	-,004	,196

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=25

Р.3 – Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини для групи « ОРІЄНТАЦІЯ НА ВЗАЄМИНИ »

Таблиця Р.3.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	-,238	-,444*	-,416*	-,088	-,157	-,525**
Задоволення – (депресивність)	-,497*	,131	-,131	,213	-,530**	-,388
Тривожність	-,097	,186	,121	-,063	,201	,069
Нав'язливість	-,246	-,237	-,103	-,032	,146	-,251
Автономність – (залежність)	-,333	,071	,034	-,045	-,319	-,298
Іпохондрія	-,036	-,177	,067	,095	,210	,047
Вина	,373	,051	,169	,327	,175	,462*

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Таблиця Р.3.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-,352	-,044	-,123	,239	-,340	-,294
Впевненість у собі (МІС)	-,352	-,376	-,467*	-,041	-,058	-,515**
Самокерування (МІС)	-,150	-,452*	-,373	,020	-,166	-,396*
Відображене самоставлення (МІС)	,107	-,322	-,119	,083	,024	-,017
Самоцінність (МІС)	-,212	-,350	-,309	-,121	-,312	-,425*
Самоприйняття (МІС)	-,219	-,245	-,314	-,150	,296	-,261
Самоприв'язанність (МІС)	-,253	-,436*	-,339	-,042	-,080	-,421*
Внутрішня конфліктність (МІС)	,576**	-,153	,156	-,283	,510**	,437*
Самозвинувачення (МІС)	,463*	,187	,490*	-,082	,268	,609**

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Таблиця Р.3.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	-,022	,190	-,077	-,032	,364	,100
Регресія	,493*	,019	,289	-,200	,562**	,523**
Заміщення	,263	-,044	,103	-,208	,463*	,247
Заперечення	,001	-,202	-,390*	-,046	-,100	-,214
Проекція	-,135	,460*	,329	,164	-,069	,217
Компенсація	-,282	-,120	-,238	-,073	,160	-,240
Реактивне утворення	,047	-,016	,263	,127	,171	,226
Раціоналізація	,195	,045	,224	-,218	-,111	,102

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Таблиця Р.3.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники копінг-стратегій	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація	,120	-,649*	-,199	-,085	,260	-,097
Дистанціювання	,049	-,245	-,200	-,013	-,058	-,108
Самоконтроль	,287	-,106	-,030	,400	,518	,327
Пошук соціальної підтримки	-,298	,228	,232	-,246	-,441	-,254
Прийняття відповідальності	,072	,145	,273	,435	-,069	,347
Вчеча-уникання	-,117	-,176	,202	-,234	-,158	-,151
Планування вирішення проблеми	,133	,203	,092	,483	,294	,368
Позитивна переоцінка	-,113	-,298	-,273	,171	-,410	-,168

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Таблиця Р.3.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. прелятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,084	,098	-,084	,024	-,114	-,037
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	,099	,097	,214	-,336	,389	,131
Екстрапун. по треб.-наполгл. реакція (E_NP)	-,028	-,275	-,023	,092	-,098	,005
Інтрапун. прелятс.-домінан. реакція (I_OD)	,214	,064	,306	-,344	-,045	,092
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-,277	-,137	-,487*	,168	-,087	-,302
Інтрапуніт. по треб.-наполгл. реакція (I_NP)	,111	-,095	,123	,113	,045	,097
Імпунітив. прелятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,302	-,470*	-,527**	,322	,218	-,257
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	,066	,393*	,414*	-,179	-,034	,140
Імпунітивна по треб.-наполгл. реакція (M_NP)	,128	-,018	-,077	,184	-,039	-,002
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	-,035	,124	,159	-,262	,146	,076
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	,106	-,042	-,110	-,018	-,097	-,045
Сум. показник імпуітивності (M_SUM)	-,107	-,112	-,133	,272	,056	-,092
Сум. показ. прелятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,031	-,104	-,124	-,035	-,007	-,062
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	-,162	,313	,107	-,291	,179	-,084
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	,120	-,205	-,002	,211	,025	,092
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	,110	,202	,189	,021	,055	,160
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,184	-,161	-,383	,127	-,177	-,295
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-,060	,129	-,171	,123	,083	-,037
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	-,037	,111	,131	-,409*	,296	,004
Чиста інтрапунітивність (S_II)	-,018	-,142	-,172	,109	-,119	-,038
Реакції виправдання (S_MI)	-,222	-,269	-,378	,368	-,032	-,262
Баланс агресивності (F_EI)	-,071	,111	,108	-,133	,155	,069
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,016	,136	,133	-,296	,002	,063
Рівень переробки агресії (F_EEK)	,051	,256	,091	-,234	,344	,062
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	,101	,223	,149	-,060	,139	,072
Стандартні відповіді (GCR)	-,457*	-,333	-,197	,073	,086	-,354

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Таблиця Р.3.6

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з кількісними характеристиками почуття провини**

Кількісні характеристики почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість	,202	,232	-,039	,103	-,004	,224
Інтенсивність	,064	,394	,035	-,030	,085	,171
Частота виникнення	,118	,245	,496*	-,496*	,191	,165
Важкість	,499*	,034	,101	-,196	,494*	,367
Звичність	,129	,259	,389	-,409*	-,189	,070
Легкість виникнення	-,084	,564**	,405*	-,024	-,051	,248
Обґрунтованість	-,411*	-,219	-,150	,623**	-,130	-,165
Значущість	,135	,172	,383	-,112	,159	,253

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=26

Р.4 – Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини для групи «ЕГО-ЗАХИСТ»

Таблиця Р.4.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	,078	-,247	-,020	-,177	-,020	-,030
Задоволення – (депресивність)	-,073	,187	,383	-,240	,282	,223
Тривожність	-,227	-,048	,043	,121	,184	,053
Нав'язливість	,324	-,493*	-,154	,037	,239	-,046
Автономність – (залежність)	-,551*	,090	-,241	-,658**	,024	-,442
Іпохондрія	-,120	-,418	-,547*	,019	-,169	-,519*
Вина	,667**	,230	,096	,303	,256	,531*

Таблиця Р.4.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-,277	-,208	-,008	,196	-,196	-,218
Впевненість у собі (МІС)	-,117	-,300	-,083	-,122	-,106	-,123
Самокерування (МІС)	,097	-,044	,318	,724**	,080	,410
Відображене самоставлення (МІС)	,050	-,070	,415	,688**	-,357	,310
Самоцінність (МІС)	,361	-,171	-,263	-,160	-,429	-,148
Самоприйняття (МІС)	,260	-,333	,120	,238	,033	,163
Самоприв'язанність (МІС)	,522*	-,358	,074	,262	-,166	,173
Внутрішня конфліктність (МІС)	,331	-,181	,256	,414	-,118	,285
Самозвинувачення (МІС)	-,095	,556*	,506*	,261	,549*	,535*

Таблиця Р.4.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	,128	,159	-,364	-,451	,190	-,183
Регресія	,408	,013	-,255	-,170	,637**	,076
Заміщення	-,086	,371	-,134	-,090	,391	,083
Заперечення	-,043	,063	,425	,555*	-,220	,381
Проекція	,302	,306	,101	,210	,201	,313
Компенсація	,098	,168	,184	,087	-,221	,220
Реактивне утворення	,147	,224	,332	,116	-,115	,264
Раціоналізація	,354	,055	-,409	-,238	-,200	-,300

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; $N=21$

Таблиця Р.4.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники копінг-стратегій	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	,345	,363	,065	,056	,333	,419
Дистанціювання (ССП)	,017	-,286	-,609	-,489	-,522	-,655
Самоконтроль (ССП)	-,336	-,404	,026	-,733*	-,190	-,539
Пошук соціальної підтримки (ССП)	,489	,581	,318	,528	,147	,749*
Прийняття відповідальності (ССП)	-,155	-,202	,435	-,052	,225	,154
Вчеча-уникання (ССП)	,627	-,088	-,110	-,178	-,179	,059
Планування вирішення проблеми	-,359	-,479	,249	,028	,379	,055
Позитивна переоцінка (ССП)	-,190	-,090	,022	,241	,061	,060

Таблиця Р.4.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. прелятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,144	,059	,030	-,032	,449	,137
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	-,013	,121	-,403	-,029	,014	-,151
Екстрапун. по треб.-наполгл. реакція (E_NP)	,124	-,193	-,012	-,110	,377	,055
Інтрапун. прелятс.-домінан. реакція (I_OD)	,096	,227	-,154	,185	,007	-,097
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-,137	,024	,050	-,436	-,084	-,184
Інтрапуніт. по треб.-наполгл. реакція (I_NP)	,090	,227	,707**	-,062	,038	,477
Імпунітив. прелятс.-домінан. реакція (M_OD)	,010	,013	,092	,214	-,483*	,032
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	-,205	-,231	-,456	-,072	-,315	-,489*
Імпунітивна по треб.-наполгл. реакція (M_NP)	-,135	-,199	-,001	-,146	,174	-,163
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,008	,035	-,293	-,015	,386	-,008
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	,084	,210	,558*	-,210	,031	,250
Сум. показник імпуітивності (M_SUM)	-,009	-,290	-,150	,118	-,472	-,213
Сум. показ. прелятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,041	,072	,000	,351	-,057	,095
Сум. показник его-захисн. реа-я (ED_SUM)	-,138	,011	-,624**	-,373	-,145	-,502*
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	,238	-,004	,516*	-,083	,127	,324
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	,116	,090	-,453	,405	-,026	-,059
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,453	-,129	,151	-,234	-,015	-,158
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-,293	,045	-,308	,079	-,022	-,190
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	-,042	,064	-,290	-,229	,053	-,183
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,339	,152	-,129	-,198	-,097	-,085
Реакції виправдання (S_MI)	-,220	-,354	-,096	-,065	-,496*	-,315
Баланс агресивності (F_EI)	-,014	-,134	-,429	,191	,131	-,094
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	-,016	,258	-,044	-,025	,381	,102
Рівень переробки агресії (F_EEK)	-,145	,058	-,286	,104	-,252	-,187
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_IEK)	-,297	,209	,522*	-,192	,018	,210
Стандартні відповіді (GCR)	-,141	,048	,037	-,326	,119	-,061

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=21

Таблиця Р.4.6

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з кількісними характеристиками почуття провини**

Кількісні характеристики почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість	-0,492*	,179	-,041	-,058	,071	-,173
Інтенсивність	-,387	,376	,290	,140	,142	,259
Частота виникнення	-,048	,259	,339	,452	,264	,360
Важкість	-,279	,198	,053	,343	,091	,118
Звичність	,115	,429	,283	,259	-,111	,346
Легкість виникнення	-,142	,354	,254	,147	,190	,146
Обґрунтованість	-,031	,228	-,039	-,266	,318	,036
Значущість	-,137	-,445	-,258	,155	-,336	-,237

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=21

Р.5 – Результати кореляційного аналізу показників переживання почуття провини для групи «ЗНЕЦІНЕННЯ СЕБЕ»

Таблиця Р.5.1

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками емоційної нестабільності (Айзенк)

Показники нейротизму	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Самооцінка – (комплекс неповноцінності)	,097	-,119	-,569**	,006	,052	-,297
Задоволення – (депресивність)	-,110	,188	-,340	,208	,191	-,035
Тривожність	-,039	,345	,192	-,191	,520**	,390
Нав'язливість	,429*	-,297	-,009	,066	-,034	-,060
Автономність – (залежність)	-,135	-,025	,217	-,092	,108	,206
Іпохондрія	,082	,086	,180	-,200	-,067	-,131
Вина	,113	-,170	,158	-,315	-,012	-,128

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30

Таблиця Р.5.2

Результати кореляційного аналізу шкал ППВ з показниками ставлення до себе (МІС)

Показники ставлення до себе	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Внутрішня чесність (МІС)	-,170	,370	-,034	,329	,060	,268
Впевненість у собі (МІС)	-,097	,098	,235	-,258	,187	,027
Самокерування (МІС)	-,163	-,151	-,268	-,013	-,288	-,476*
Відображене самоствавлення (МІС)	-,229	,202	-,122	,133	,022	-,248
Самоцінність (МІС)	,151	-,116	-,330	-,087	,356	-,085
Самоприйняття (МІС)	-,085	-,099	-,411*	,093	-,081	-,415*
Самоприв'язанність (МІС)	-,053	-,063	-,105	-,091	-,096	-,304
Внутрішня конфліктність (МІС)	,227	-,171	,123	-,093	-,345	-,116
Самозвинувачення (МІС)	-,160	,024	,328	,060	-,318	,129

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30

Таблиця Р.5.3

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками механізмів психологічного захисту (LSI)**

Показники захисних механізмів	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Витіснення	,364	-,489*	-,020	-,323	-,183	-,208
Регресія	,154	-,146	,074	-,149	,307	,024
Заміщення	,293	-,021	,290	-,164	,050	,183
Заперечення	-,103	-,077	-,241	,025	,049	-,412*
Проекція	-,294	,307	-,153	,185	,180	,168
Компенсація	-,166	-,087	-,348	-,059	,234	-,363
Реактивне утворення	,035	,287	-,143	,116	,041	,149
Раціоналізація	,358	-,083	,271	-,110	,197	,277

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30

Таблиця Р.5.4

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками копінг-стратегій (ССП)**

Показники копінг-стратегій	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Конфронтація (ССП)	,456	,043	,135	-,233	,702**	,339
Дистанціювання (ССП)	,510	-,362	-,129	,438	-,311	,036
Самоконтроль (ССП)	,193	,110	,432	-,151	-,355	,153
Пошук соціальної підтримки (ССП)	-,261	,606*	-,231	,379	,245	,140
Прийняття відповідальності (ССП)	,107	-,171	,177	-,020	,157	,124
Вчеча-уникання (ССП)	,227	-,028	,502	,233	,411	,580*
Планування вирішення проблеми (ССП)	-,026	,381	,520	-,241	,073	,246
Позитивна переоцінка (ССП)	,225	,477	,149	,438	,091	,496

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30

Таблиця Р.5.5

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з показниками тесту малюнкової фрустрації С. Розенцвейга**

Показники реагування в ситуації фрустрації	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Екстрапун. прелятс.-домінан. реакція (E_OD)	-,030	,154	-,203	-,146	,021	,028
Екстрапунітивна его-захисна реакція (E_ED)	-,211	,103	-,117	-,051	,200	-,011
Екстрапун. по треб.-наполгл. реакція (E_NP)	,326	-,045	,005	,110	,089	,006
Інтрапун. прелятс.-домінан. реакція (I_OD)	,088	-,057	,334	,177	-,178	,068
Інтрапунітивна его-захисна реакція (I_ED)	-,040	,093	-,009	,091	-,101	-,087
Інтрапуніт. по треб.-наполгл. реакція (I_NP)	,162	-,244	-,062	-,394	,021	-,082
Імпунітив. прелятс.-домінан. реакція (M_OD)	-,062	-,265	,371	-,105	-,398	-,118
Імпунітивна его-захисна реакція (M_ED)	-,097	,049	,058	-,045	,226	,027
Імпунітивна по треб.-наполгл. реакція (M_NP)	-,084	,004	,027	,052	,240	-,049
Сум. показник екстрапунітивності (E_SUM)	,047	,044	-,351	,020	,009	-,066
Сум. показник інтрапунітивності (I_SUM)	,206	-,113	,110	-,031	-,095	,026
Сум. показник імпуітивності (M_SUM)	-,150	-,103	,323	-,010	-,024	-,017
Сум. показ. прелятс.-домінан. р-я (OD_SUM)	-,104	-,048	,144	-,105	-,217	-,027
Сум. показник его-захисн. ре-я (ED_SUM)	-,200	,220	-,032	,042	,300	,103
Сум. показник по треб.-напол. р-я (NP_SUM)	,300	-,103	,052	-,058	,162	,022
Суперего-захисне звинувачення інш. (E_SE)	-,200	-,043	-,052	,078	,131	-,100
Суперего-захисне самозвинувачення (I_SE)	-,038	,182	,220	-,071	,301	,173
Сума суперего-захисних реакцій (S_EI)	-,177	,050	,158	,024	,317	,066
Чиста екстрапунітивність (S_EE)	-,189	,152	-,091	-,095	,167	,047
Чиста інтрапунітивність (S_II)	,169	-,072	-,184	,141	-,355	-,111
Реакції виправдання (S_MI)	-,167	-,036	,349	-,023	,040	-,020
Баланс агресивності (F_EI)	-,103	,032	-,271	,026	,049	-,098
Ступінь агресії спрямованої назовні (F_EM)	,113	,109	-,330	-,004	,053	,003
Рівень переробки агресії (F_EEK)	-,401	,138	-,050	-,067	,065	,038
Ступінь самостійності у розв. конфл. (F_I EK)	-,142	-,066	-,048	-,249	-,036	-,009
Стандартні відповіді (GCR)	-,161	-,171	-,335	,101	,008	-,299

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30

Таблиця Р.5.6

**Результати кореляційного аналізу шкал ППВ
з кількісними характеристиками почуття провини**

Кількісні характеристики почуття провини	Очікування покарання	Зацікавленість в інших	Вимогливість	Орієнтація на нормативність	Жалкування	Загальний показник ППВ
Тривалість	,143	,115	0,697**	-,132	-,086	,277
Інтенсивність	,247	,066	,008	,257	-,199	,143
Частота виникнення	,109	-,038	,328	-,331	,013	,121
Важкість	,245	-,040	,185	,330	-,286	,134
Звичність	,377	-,314	,063	,003	-,070	,015
Легкість виникнення	,020	,067	,058	,024	,311	,244
Обґрунтованість	-,272	,364	,149	,380	-,088	,384
Значущість	,201	,044	,128	,084	-,369	,112

** - $p < 0,01$; * - $p < 0,05$; N=30